

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 1, Sayı: 1, Mayıs 2014
Vol: 1 No: 1 May 2014

SAKARYA

ORMER
SAMEC

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
Center for Middle Eastern Studies
مركز بحوث الشرق الأوسط

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

Yılda iki kez yayınlanır/biannual

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi (ORMER)
Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA
Tel: (+90) (264) 2953602 **Faks:** (+90) (286) 2180533
Erişim: ormer@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın
Yayın Şekli: Yılda iki kez Türkçe ve İngilizce
Baskı Tarihi: 28 Nisan 2014

Tasarım: Karınca Ajans
Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83
Baskı Hazırlık: FCR Yayın Reklam
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sok. No:14/1 Ulus-Ankara Tel: 0312 310 08 60
Baskı: Sage Yayıncılık
Kazım Karabekir Cad. Kültür Çarşısı No: 7/101-102

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi ASOS Index tarafından taranmaktadır.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi adına Kemal İnat,
Owner of the Journal Kemal İnat on behalf of Sakarya University Center for Middle Eastern Studies

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Ali Balcı

Editörler / Editors
Kemal İnat, İsmail Numan Telci

Yardımcı Editör / Asistant Editors
Filiz Cicioğlu, Fatma Zehra Toçoğlu, Cüneyt Doğrusözli

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor
Muammer İskenderoğlu

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Mehmet Şahin (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sadık Ünay (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Uysal (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Öztürk (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Şaban Kardaş (TOBB Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi)
Prof. Dr. Burhanettin Duran (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi)
Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol Akgün (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi)
Doç. Dr. Mesut Özcan (SAM)
Doç. Dr. Tuncay Kardaş (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Alev Erkilet (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Necati Anaz (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hasan Gümüsoğlu (Yalova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Aslan (SETA)
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Mücahid Dündar (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Efe (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Mehmet Özkan (SETA)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	vii
Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi <i>Kemal İnat</i>	1-24
‘Stratejik Derinlik’in Jeopolitik Tahayyülü <i>Murat Yeşiltaş</i>	25-56
Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu’da Çok Boyutlu Politikadan Asabiye Politikasına <i>Bilal Yıldırım</i>	57-79
Mısır Devrimi Sürecinde İşçi Hareketinin Rolü <i>İsmail Numan Telci</i>	81-112
El Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: IŞİD <i>Recep Tayyip Gürler & Ömer Behram Özdemir</i>	113-154
Suudi Arabistan’da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik <i>İsmail Akdoğan & Rıdvan Kalaycı</i>	155-184
Kitap Tanıtımı	185-196

CONTENTS

Introduction.....	vii
Transformation of Turkish Foreign Policy Capacity: The AK Party Era <i>Kemal İnat</i>	1-24
Geopolitical Imagination of ‘Strategic Depth’ <i>Murat Yeşiltaş</i>	25-56
New Policy Style in Turkish Foreign Policy: From Multidimensional to Asabiyya Policy in the Middle East <i>Bilal Yıldırım</i>	57-79
The Role of Labour Movement During the Egyptian Revolution <i>İsmail Numan Telci</i>	81-112
From Al-Qaeda to Post-Qaeda: The Evolution of ISIS <i>Recep Tayyip Gürler & Ömer Behram Özdemir</i>	113-154
Sahwa and Wahhabism as Revivalist Movements in Saudi Arabia <i>İsmail Akdoğan & Rıdvan Kalaycı</i>	155-184
Book Review.....	185-196

EDİTÖRDEN

Türk dış politikasında son yıllarda en yoğun paya sahip olan Ortadoğu bölgesi bilimsel ve akademik çalışmaların konusu olmayı sürdürüyor. Bu çerçevede artan çabalara bir yenisini eklemek şiarıyla ortaya çıkan *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* ilk sayısıyla yayın hayatına başlıyor. Daha çok Ortadoğu coğrafyasına dair Türkiye perspektifli analizlere yer verecek olan dergimizin öncelikli amacı Türkiye'nin bölgesel politikadaki aktivizmine ışık tutmak, onun anlaşılmasını sağlamak ve kritiğini yapmaktır. Özellikle Ortadoğu'ya ilişkin olarak Türk dış politikasının uygulanışı, karar verme süreçleri, enstrümanları ve Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkilerinin Ortadoğu bağlamında değerlendirilmesi dergimizin öncelikli olarak ilgilendiği alanlar olacaktır.

Türk dış politikası, toplum ve din ilişkileri, Türkiye'nin Ortadoğu politikası gibi konu bazı araştırma alanlarının yanında, İran, Irak, Mısır, Levant ve İsrail çalışmaları gibi ülke ve coğrafya merkezli çalışma masalarının bulunduğu ve 25 araştırmacısıyla Türkiye'de bu alandaki en büyük merkez olarak Sakarya Üniversitesi'nde 2014 yılında kurulan Ortadoğu Araştırmaları Merkezi bünyesinde çıkarılacak olan *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* yılda iki kez yayınlanacak olup, dergiye gönderilen makaleler önce editörler tarafından sonrasında ise en az iki hakem tarafından değerlendirilerek yayın sürecine girecektir.

Bu sayıdaki ilk yazıda, Kemal İnat Türk dış politikasının ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitesinde 1980'lerden bu yana yaşanan dönüşüme dair tespitlerini sunmaktadır. Ardından Murat Yeşiltaş eleştirel jeopolitiği merkeze alarak Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan Stratejik Derinlik kitabının jeopolitik tahayyülünü incelemektedir. Bilal Yıldırım ise Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümü farklı olayları merkeze alarak incelemektedir. İsmail Numan Telci'nin çalışması Mısır devriminde işçi hareketinin rolünü analiz ederek işçilerin sosyal hareketlilik sürecinde kitlelerin sokağa inmesindeki önemli rolünü vurgulamaktadır. Recep Tayyip Gürler ve Ömer Behram Özdemir ise, özellikle Irak ve Suriye'de yeni ve tehlikeli bir aktör haline gelen Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün ortaya çıkışını ve El-Kaide'den hangi yönlerden farklılaştığını ortaya koymaktadırlar. İsmail Akdoğan ve Rıdvan Kalaycı ise, Suudi Arabistan'ın kurucu ideolojisi olan Vehhâbilik ve Suudi rejimine yönelik güçlü bir İslami muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Sahve hareketini ele almakta ve her iki hareketin ortaya

çıkıldığı siyasi, dini ve toplumsal dinamikleri incelemektedir. Makalelerin dışında bu sayımızda üç adet kitap analizi de yer almaktadır.

Ortadoğu'ya dair orijinal analizlere ihtiyacın iyice hissedildiği şu günlerde bu ve benzeri çabalar hem Türk bilim dünyası hem de Türk dış politikasını yönlendirenler için önemli bir kazanım olacaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkçe ve İngilizce araştırmaların yer alacağı *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, sosyal bilimlerin ilgili alanlarında Ortadoğu'ya dair konuların Türkiye perspektifiyle farklı disiplinler aracılığıyla incelendiği tüm yazılara açıktır.

Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi

Kemal İnat*

Özet

2000'li yıllarda önemli başarılar elde eden Türk dış politikasında son 3 yıl içerisinde yaşanan sorunlar bir kapasite tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bazı kesimler, Türkiye'nin kapasitesinin sınırlarını zorlayan bir dış politika izlemeye çalıştığını ileri sürmektedirler. Bu makalede bu tartışmalara ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitesi ele alınmış, 1980'den beri bu alanlarda kaydedilen adımlar incelenmiştir. Özellikle AK Parti döneminde ekonomik, askeri ve diplomatik alanlarda yaşanan hızlı gelişme sonrasında Türkiye'nin dış politikada hangi imkanlara sahip olduğu ve sınırlarının neler olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu analizler ışığında, Türkiye'nin son 30 yılda ve özellikle de son 10 yılda, dış politikasındaki hareket kapasitesini çok fazla artıracak düzeyde ekonomik ve askeri ilerlemeler kaydettiği, ancak bu açılardan halen daha Almanya ve Fransa gibi dış müdahaleler karşısında sağlam bir yapıya ulaşmadığı tespiti yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, dış politika, kapasite, ekonomik güç, askeri güç, diplomatik kapasite*

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.- kinat@sakarya.edu.tr
Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi 54187 Serdivan / SAKARYA

Transformation of Turkish Foreign Policy Capacity: The AK Party Era

Kemal İnat*

Abstract

Over the last three years, the problems encountered in Turkish foreign policy, which enjoyed important achievements in 2000's, have brought about a discussion of capacity. Some circles argue that Turkey has been endeavouring to follow a foreign policy that pushes the limits of its capacity. This article aims at shedding light on these discussions. In this respect, the economic, military and diplomatic capacity of Turkey is addressed and steps taken in these fields are investigated in this article. The study tries to analyse the potentialities Turkey bears in foreign policy and its limits, especially after the rapid development experienced in the economic, military and diplomatic fields under the AK Party rule. Under the light of these analyses, it has been found that Turkey has enjoyed economic and military development in the last three decades, and particularly in the last decade, to the extent that it increased abundantly its capacity of manoeuvre in its foreign policy, yet it still lags behind a strong structure, like that of Germany and France, against foreign interventions.

Keywords: *Turkey, foreign policy, capacity, economic power, military power, diplomatic capacity*

* Prof.Dr. Sakarya University, Center For Middle Eastern Studies- kinat@sakarya.edu.tr
Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi 54187 Serdivan / SAKARYA

Giriş

AK Parti dönemi Türk dış politikasına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, 2010 yılına kadar işbirliği temelinde atılan adımlar çerçevesinde Türkiye'nin komşularıyla sorunlarını çözmesi ve onlarla sıkı ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkileri kurması genel olarak takdirle karşılanmaktaydı. 2000'li yılların ilk yarısında Avrupa Birliği ve diğer Batılı ortaklarıyla ilişkilerini geliştiren Ankara, ikinci yarısında da İran, Irak ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu ülkeleriyle işbirliğini güçlendirmişti.¹ Bir yandan da bölgesel sorunların çözümü konusunda arabulucu/kolaylaştırıcı rolüyle ve medeniyetler ittifakı girişimindeki dünya barışını teşvik eden çabalarıyla prestijini oldukça artırmış ve takdir toplamıştı.²

Batı ile ilişkilerini geliştirdiği dönemlerde genel olarak övgü ve takdir gören Türk dış politikası Doğulu komşularıyla sıkı işbirliğine yönelip İsrail'in bölgedeki saldırgan politikalarına karşı çıkmaya başlayınca hem dışarıdan hem de içerideki bazı kesimlerden "eksen kayması" temelinde kuvvetli eleştirilerle karşılaşmıştır.³ Bu eleştiriler, "İslamcı" AK Parti'nin gerçek niyetini ortaya koyduğu, artık Batı'ya sırtını çevirdiği ve rejimleri sorunlu İslam ülkeleriyle işbirliğini tercih ettiği ithamlarında somutlaşmıştır. Bu eleştirilerle uzun süre "bunaltılan" Türk dış politikasına, 2010 yılında "İslamcı ve Batı karşıtı" olmadığını gösterme "fırsatı" verilmiş ve İran ve Suriye gibi ülkelere karşı olduğu özel vurgularla anlatılan NATO Füze Savunma Sistemi'nin önemli bir ayağı olan erken uyarı radar sistemini ülkesinde konuşlandırması istenmiştir. Türkiye 2010 Aralık ayındaki NATO Lizbon Zirvesi'nde, bu sistemin belirli ülkeleri hedef aldığına dair ifadelerin ilgili NATO belgelerine girmesini engelleyerek söz konusu radar sisteminin Malatya'ya yerleştirilmesini kabul etmiş, ancak bu Ankara ile Tahran'ın arasının bozulmasını engelleyememiştir.⁴

- 1 Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2010", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (der.), Ankara: SETA Yayınları 2011, ss. 67-136. Bu konuda ayrıca Ortadoğu Yıllığı'nın 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 ve 2010 sayılarına ve Türk Dış Politikası Yıllığı'nın 2009 ve 2010 sayılarındaki Ortadoğu makalelerine bakılabilir.
- 2 Ali Balcı ve Nebi Miş, "Turkey's Role in the 'Alliance of Civilizations': A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, 2008, c. 9, n. 3, ss. 387-406.
- 3 Eksen Kayması tartışmaları konusunda bkz. Şaban Kardeş, "Türk Dış Politikasında Eksen kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, 2011, c. 5, n. 2, ss. 19-42.
- 4 Bunda Tahran'ın, Türkiye'nin son dönemde kendisine verdiği önemli desteğe rağmen Ankara'ya güvenmeyen tutumu da etkili olmuştur. Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2011", *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Kemal İnat vd. (der.), İstanbul: Açılım Kitap 2012, ss. 9-30.

Bunun hemen ardından başlayan Arap Devrimleri ile birlikte Türkiye ile İran'ın farklı pozisyonlar üstlenmesi, Suriye'de olayların iç savaşa dönüşmesi ve Türkiye'yi olumsuz bir şekilde etkilemesi, Mısır'da yaşanan darbe ve Türkiye'nin darbeye karşı çıkması sonucu iktidarı gasp ederek de olsa ele geçiren yeni yöneticilerle arasının bozulması Türk dış politikasının kapasitesine ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. 2010 yılına kadar Türkiye'nin, işbirliğini esas alan politikası sayesinde ekonomik ve askeri kapasitesinin ötesinde başarılar elde ettiğini kabul edenler, 2011'den itibaren dış politikada şartların zorlaşmasıyla birlikte, Türkiye'nin kendi gücünü aşan girişimleri nedeniyle bu sıkıntıların yaşandığı yönünde eleştirilerde bulunmaya başlamışlardır. Bu eleştiriler her ne kadar bu sorunların, Türk dış politikasının yürütülmesinden değil de Türkiye'nin etki alanı dışında yaşanan bölgesel gelişmelerden kaynaklandığını görmek istemese de, Türkiye'nin bu sorunların üstesinden gelme konusunda yaşadığı sorunlar dış politikası ile kapasitesi arasındaki ilişkinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

Bu yazıda öncelikli olarak, Türkiye'nin ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitesinin dış politikada ulaşılmak istenen hedeflerle ne kadar uyumlu olduğu sorgulanacaktır. Ayrıca AK Parti hükümetleri dönemlerinde bu açıdan Türkiye'nin ne gibi gelişmeler yaşadığı ele alınacak ve 2002 öncesi dönemle karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu verilerin ortaya konulmasıyla birlikte, son dönemde izlenen dış politikanın Türkiye'nin gücünün sınırlarını aşan bir özelliğe sahip olup olmadığı da sorgulanmış olacaktır.

Ekonomik Kapasite

Ekonomik kapasite bir ülkenin dış politikadaki hedeflerine ulaşabilmesi açısından bakılması gerekli ilk faktörler arasında yer almaktadır. Bugün dünya politikasında öne çıkan ülkelerin uluslararası sistemi etkileyebilecek eylemlerde bulunabilmeleri onların sahip oldukları büyük ekonomik kapasiteyle çok yakından ilişkilidir.⁵ Ekonomik yardımlar, dış ticaret ve başka ülkelerde yapılan ekonomik yatırımlar dış politikanın önemli araçları olarak karşımıza çıkmakta; bunun yanında dış politikanın askeri, diplomatik ve kültürel araçları da ancak ekonomik imkanlarla desteklenebildiği ölçüde etkin bir şekilde kullanılabilmektedirler. Türkiye'nin, daha kurulduğu 1923 yılında ciddi ekonomik sorunlara sahip, son dönemlere kadar bu alandaki sorunlarını bir

5 Muhittin Ataman, "Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi," *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devletten Küreselleşmeye*, Zeynep Dağı (der.), İstanbul: Alfa Yayınları 2007, ss. 446-509.

türlü çözemeyen ve sürekli olarak dış ekonomik yardıma muhtaç olan bir ülke olduğu hatırlanırsa ve bu ekonomik yetersizliklerle etkin olmayan dış politika arasındaki ilişki fark edilirse ekonomik kapasitenin dış politikadaki hedeflere ulaşılabilmesi açısından ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.⁶

Ekonomik kapasite ile dış politika arasındaki ilişki tek yönlü bir ilişki değildir. Yani ekonomisi güçlü olan ülkelerin etkin dış politika izleme imkanı olmasının yanında, dış politikada izlenen yol ile ekonomik kalkınma arasında da kuvvetli bir ilişki kurulabilir. Bu çerçeveden bakıldığında, bazı ülkelerin dış politikalarını ekonomik kalkınmalarının hizmetine sunmaya sahip bir anlayış içerisinde oldukları tespiti yapılabilir. Bu doğrultuda, dış politikada mümkün olduğunca sorun ve çatışmalardan kaçınan ve sürekli işbirliğinin yollarını arayan bu ülkeler başta komşuları olmak üzere bütün dünya ülkeleriyle ticareti artırmaya ve karşılıklı ekonomik yatırımları en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadırlar. Türkiye’de AK Parti hükümetinin özellikle Ortadoğulu komşularıyla uzun zaman boyunca ihmal edilmiş ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalışması ve bu ülkelerle ticarete 2000’li yıllarda yaşanan büyük artış bu çabaların bir örneğidir.⁷

Bu noktada, sorunsuz ilişkiler ile kendi iş dünyasının çıkarları tehdit edildiği zorunlu durumlarda ekonomik ve askeri güç kullanmak arasında çok hassas bir dengenin olduğunun altını çizmek gerekir. ABD, Almanya, Çin ve Japonya gibi ülkelerin ekonomik çıkarları söz konusu olduğunda gerek başka ülkelere ve gerekse birbirlerine karşı çok saldırgan tutumlar içerisine girebildiklerini biliyoruz.⁸ Bu ülkelerin özellikle kendi nüfuz alanı olarak gördükleri bölgelerde sık sık müdahaleci politikalar izledikleri de görülmektedir. Ancak özellikle Almanya ve Japonya gibi askeri kapasiteleri daha zayıf olan ülkelerin gerekmedikçe çatışmadan kaçındıkları ve ilişkilerini daha çok işbirliği üzerinden şekillendikleri söylenebilir. Fakat gerek Almanya ve Japonya gibi ekonomik kapasiteleri ileri, askeri kapasiteleri daha zayıf ve gerekse

6 Türkiye açısından ekonomik kapasite ile dış politika arasında ilişkiyi ele alan çalışmalar konusunda bkz., Sadık Ünay ve Fazıl Kayıkcı, “Ekonomik Diplomasi ve Yapısal Dönüşüm: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası ve Sanayi-Teknoloji Politikaları”, *Türk Dış Politikası Yılı 2010*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (der), Ankara: SETA Yayınları 2011, ss. 67-136.

7 Rainer Hermann, “Der “Handelsstaat” Türkei entdeckt seine Nachbarn wieder”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27 Oktober 2010, <http://www.seiten.faz-archiv.de/faz/20101027/fd1201010272877481.html>.

8 Ticaretin saldırgan bir dış politika aracı olarak kullanılmasına örnek olarak bkz. Sadık Ünay, “Ticaret Savaşları ve Ulusal Çıkarlar: Uluslararası bir Çatışma Alanı Olarak Küresel Ticaret”, *Dünya Çatışmaları*, Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (der.), Ankara: Nobel Yayınları 2010, ss. 655-659.

ABD ve Çin gibi hem askeri hem de ekonomik kapasiteleri ileri ülkelerin dış politikalarındaki işbirliği arayışı pasifist bir yaklaşıma işaret etmez. Her ne olursa olsun güç kullanmaktan kaçınan ve kendilerini çevrelerinde yaşanan sorunlardan soyutlayan bir dış politika izlemeleri söz konusu değildir. Aksine başta yakın çevreleri olmak üzere, dünyada yaşanan bütün olaylarla ilgilenmeyi ve gerektiğinde ekonomik, diplomatik ya da askeri araçlarla müdahale etmeyi kendi küresel güç pozisyonlarının sürdürülebilirliği açısından zorunlu görürler.

Türkiye'nin son dönemde bazı bölge ülkeleriyle yaşadığı sorunlar da kısmen bu anlayış çerçevesinde analiz edilebilir.⁹ 2010 yılı sonlarına kadar İran, Irak ve Suriye başta olmak üzere Türkiye'nin kendi bölgesinde bulunan birçok ülkeyle “komşularla sıfır sorun” anlayışı doğrultusunda geliştirmiş olduğu sıkı işbirliğinin sürdürülmesinde 2011 yılından itibaren yaşanan sorunlar, Ankara'nın işbirliği eksenli politikasını terk etmesi olarak yorumlanabilir mi? Türkiye'yi 2023 yılına kadar dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına sokmak ve önemli bir “merkezi güç” haline getirmek hedefine sahip olan bir hükümet, bunun ancak ekonomik büyüme ile mümkün olabileceğini ve ekonomik büyüme için de başta komşular olmak üzere dünyanın diğer ülkeleriyle ticaret ve diğer ekonomik ilişkileri artırmak gerektiğini bilmesine rağmen işbirliği eksenli dış politika yaklaşımını terk etmiş olamaz. Bu durumda Türkiye'nin bazı komşularıyla 2011 yılı başından beri yaşadığı sorunlar Ankara'nın ekonomik işbirliğini esas alan politikasını terk etmesinden değil, başka sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeplerden bir kısmına bu makalenin ileriki bölümlerinde değinilecektir, ancak ekonomik kapasiteyi doğrudan ilgilendiren bir gerekçe, artık bölgesel bir güç olan Türkiye'nin çevresindeki gelişmeler karşısında kendi kabuğuna çekilip ortalığın durulmasını beklemek gibi bir seçeneğinin olmadığı gerçeğidir.

Türkiye, 800 milyar dolara yaklaşan Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) ile ekonomik çıkarlarının gerektirmesi durumunda komşu ülkelerde yaşanan gelişmelere daha fazla müdahil olma zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Geçmişte olduğu gibi, sırtını Batı ittifakına dayayan ve onun kendisi için uygun gördüğü rolü oynayan bir ülke olarak kalmak Türkiye'nin kendisi için belirlediği hedeflere ulaşmasını imkansız kılmaktadır. Çünkü Batı ittifakının itaatkar bir parçası olmak, Türkiye'nin hem dış politikadaki hareket alanını daraltmakta hem de sürekli olarak iç politikasına müdahale edilebilmesi

9 Mustafa Kutlay, *Insight Turkey*'deki bir yazısında fonksiyonalizm ve karşılıklı bağımlılık yaklaşımları çerçevesinde Türk dış politikasında ekonomik araçlarının yerini analiz ediyor. Mustafa Kutlay, “Economy as the ‘Practical Hand’ of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation”, *Insight Turkey*, 2011, c. 13, n. 1, ss. 67-88.

kolay küçük bir ülke olarak kalmasına yol açmaktaydı. Böyle bir konumda olmak Türkiye’yi belki bazı komşularından ya da Rusya gibi ülkelerden gelebilecek risklere karşı korumaktaydı, ancak özellikle ABD ile sahip olduğu “dengesiz karşılıklı bağımlılık” ilişkisi Ankara’nın çoğu zaman kendi çıkarlarının gerektirdiği adımları atmasına engel olmaktaydı. NATO ortaklarından bazılarının bazı dönemlerde PKK ile kurdukları ilişki hatırlanırsa, Batı ittifakının parçası olmasının Türkiye’yi her zaman komşularından ve terörden gelebilecek risklere karşı bile korumadığı anlaşılacaktır.

Türkiye’nin bu şekilde kendi kabuğuna çekilmiş, Batılı müttefiklerinin kendisi hakkında uygun gördükleriyle yetinen ve çoğu zaman onlara tahammül etmek zorunda olan bir ülke pozisyonunda kalmamak için kendi kapasitesini geliştirmesi ve bunun için bölgesindeki gelişmeler karşısında doğru tutumlar alması gerekiyordu. Bu doğru tutumlar, yukarıda değinilen ülkelerin yaptığı gibi, bazı durumlarda ekonomik, diplomatik veya askeri zorlayıcı tedbirlerin alınması şeklinde olabilmektedir. Ancak Türkiye’nin bu açılardan kapasitesi ABD, Çin, Japonya ve Almanya’nın kapasiteleriyle karşılaştırıldığında henüz çok yeterli olmadığından, Ankara’nın kapasite-eylem dengesini çok iyi hesaplaması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye’nin gerek ekonomik, gerekse askeri ve diplomatik kapasitesinin 30, 20 ve hatta 10 yıl öncesine göre çok artış gösterdiğini de hatırlayarak, Türkiye’nin o dönemlerdeki olaylar karşısındakinden daha aktif bir politika izlemesi gerektiğini de vurgulamak gerekir.

Öncelikle Türkiye’nin ekonomik kapasitesinin son 30 yılda ve AK Parti döneminde nasıl bir değişim gösterdiğine bakalım. Aşağıdaki tablo, dünyanın ekonomik güç açısından öne çıkan bazı ülkelerinin 1980 yılından 2012’ye kadar GSYH’larındaki değişimi göstermektedir. 1980-2012 yılları arasındaki büyüme rakamları esas alındığında, dünyanın en büyük 25 ekonomisi arasında (tabloda bu 25 ülkenin tamamı gösterilmemiştir) Türkiye’nin 11,6 katlık artışla en fazla büyüyen üçüncü ülke olduğu görülmektedir. 1980 yılında 68 milyar dolar olan GSYH’sını 2012 yılında 789 milyar dolara çıkaran Türkiye’nin bu başarısı Çin ve Güney Kore’nin büyüme rakamlarının gerisinde kalsa da dünyanın en büyük 25 ekonomisi arasında yer alan diğer 22 ülkeden daha fazla olmuştur. Bu ekonomik performansı ile Türkiye söz konusu süre içerisinde ABD ve Japonya’dan iki kat, Almanya ve Fransa’dan ise üç kat daha fazla büyüyerek bu ülkelerle arasındaki aşırı ekonomik kapasite farkını bir miktar azaltmıştır. Ayrıca Türkiye bu büyüme rakamlarıyla 1980 yılında dünyanın 21. büyük ekonomisi iken 2012 yılında 17. büyük ekonomi konumuna yükselmiştir.

Türkiye’nin ekonomik performansında yaşanan bu önemli gelişmede AK Parti döneminin payı incelendiğinde ise, AK Parti’nin iktidar olduğu 2002-

2012 yılları arasında ekonomik büyümenin diğer onyıllarla karşılaştırıldığında çok belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Türkiye ekonomisi 1980-1990 döneminde yaklaşık olarak 2,2 kat, 1990-2000 arası dönemde 1,7 kat büyürken, 2002-2012 arasında 3,4 kat büyümüştür. Bu rakamlarla Türkiye ekonomisi ABD, Almanya, Japonya ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkelerden 2 kattan daha fazla büyürken, Brezilya ve Hindistan gibi yükselen ekonomilerle yaklaşık aynı oranları yakalamış, ancak Rusya ve Çin gibi ülkelerin ise gerisinde kalmıştır.

Bazı Ülkelerin 32 Yıllık GSYH Rakamları (Milyar \$)								
2012 GSYH Sırası	Ülke	1980	1990	2000	2002	2012	1980-2012 Arası Artış (... kat)	2002-2012 Arası Artış (... kat)
2	Çin	189	356	1.198	1.453	8.358	44,2	5,75
15	G. Kore	64	263	533	575	1.129	17,6	1,96
17	Türkiye	68	150	266	232	789	11,6	3,40
10	Hindistan	189	326	474	522	1.841	9,7	3,52
7	Brezilya	235	461	644	504	2.253	9,5	4,46
1	ABD	2.767	5.750	9.898	10.590	15.684	5,6	1,48
3	Japonya	1.086	3.103	4.731	3.980	5.960	5,4	1,49
5	Fransa	690	1.244	1.326	1.452	2.613	3,7	1,79
4	Almanya	919	1.714	1.886	2.006	3.399	3,6	1,69
8	Rusya	-	516	259	345	2.014	-	5,83

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.¹⁰

Şimdi de Türkiye'nin GSYH rakamlarıyla gelişmiş bazı ülkelerin GSYH göstergeleri arasındaki oransal ilişkinin 1980-2012 arasında nasıl değişim gösterdiğine bakalım. Aşağıdaki tablodaki veriler incelendiğinde, Türkiye'nin bu 32 yıllık süre içerisinde Japonya, Almanya ve Fransa gibi ülkelerle arasındaki farkı ciddi miktarlarda azalttığı, artık İsviçre gibi ülkelerden daha fazla üretim yaptığı görülmektedir. ABD ile aradaki farkın da 40 kattan yaklaşık 20 kata kadar indirilmesine rağmen halen bu ülkeyle Türkiye arasında çok ciddi bir ekonomik güç uçurumunun bulunduğu da dikkat çekmek gerekir. ABD'nin nüfusunun Türkiye'nin yaklaşık 4,5 katı büyüklüğünde olduğu ve bu ülkenin ekonomik göstergeleri ile diğer bütün ülkelerin

10 Dünya Bankası web sayfası: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=2>.

verileri arasında da çok büyük farklar olduğu hatırlanırsa ABD ile Türkiye arasındaki GSYH rakamları arasındaki farkın bir ölçüde anlaşılabilir olduğu söylenebilir.

Türkiye-Gelişmiş Ülkeler GSYH Karşılaştırması (Türkiye'nin katı)		
Ülke	1980	2012
ABD	40,6	19,8
Japonya	15,9	7,5
Almanya	13,5	4,3
Fransa	10,1	3,3
Birleşik Krallık	7,6	3,2
İsviçre	1,5	0,8

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.¹¹

İncelenen bütün bu ekonomik göstergeler aslında Türkiye'nin dış politikasını şekillendirirken hangi ekonomik kapasiteye dayanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede değinilmesi gereken ilk konu, Türkiye'nin ekonomik açıdan halen orta büyüklükte bir devlet olduğu, ABD, Çin, Japonya, Almanya, Fransa ve Rusya gibi küresel güçler ölçeğinde ekonomik imkanlara sahip olmadığı ve dış politikasını şekillendirirken bu gerçeği dikkate alması gerektiğidir. Yani Türkiye, ekonomik yaptırımlar, ekonomik yardımlar ve askeri faaliyetlerinin finansmanı açısından bu ülkelerden daha düşük imkanlara sahiptir ve bunun bilincinde bir dış politika izlemelidir.

Ancak ikinci olarak vurgulanması gereken husus şudur ki, yukarıda değinilen 1980 ile 2012 yıllarına dair rakamlar arasındaki karşılaştırma, Türkiye'nin artık 1980 yılından çok daha fazla imkan ve kapasiteye sahip bir ülke olduğunu göstermektedir. 1980 yılında, bugün hala dünyanın önemli küresel güçleri arasında yer alan Fransa'nın ancak onda biri kadar üretim yapabilen Türkiye, 2012 yılında artık Fransa'nın yaklaşık üçte biri kadar üretim yapabilen bir ülke konumuna gelmiştir. Satınalma Gücü Paritesine göre GSYH rakamları açısından bakıldığında (2.370 milyar dolar Fransa, 1.350 milyar dolar Türkiye) aradaki bu fark iki katın bile altına düştüğü görülür. GSYH'sındaki bu artış Türkiye'nin ekonomik, askeri ve diplomatik imkanlarını da genişletmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin artık ekonomik yardımları da dış politikanın önemli bir aracı olarak kullanmaya başladığı ve birçok ülkeye önemli miktarlarda ekonomik yardımda bulunduğu görülmektedir.

11 Dünya Bankası web sayfası: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=2>.

Ekonomik kapasitesinde bu şekilde belirgin bir iyileşme olan Türkiye'nin dış politikada 1980'li yıllardan daha aktif hareket etmesi iki açıdan gereklidir. Her şeyden önce, çevresinde yaşanan olayların kendi çıkarları açısından olumsuz sonuçlar doğurmasını engellemek için gerektiğinde bu olayların kendi istediği yöne doğru şekillenmesini sağlamaya çalışmak bütün ülkelerin temel hedefleri arasında yer alır. Bunu gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olmayan ülkelerin geri durmaları ve doğabilecek olumsuz sonuçları sadece kendi sınırları içerisinde karşılamaya çalışmaları söz konusu iken, bu kapasiteye sahip olanların daha aktif dış politika izledikleri, kendi çıkarları doğrultusunda zorunlu olduğunu hissettiklerinde, buldukları bölgedeki veya güçleri mümkün kılıyorsa, dünyanın her yerindeki olaylara müdahale etmeye çalıştıkları görülmektedir. ABD, Rusya, Çin, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin dünyanın değişik bölgelerindeki ekonomik, siyasi ve askeri müdahaleleri ile İran, Türkiye, İsrail, Nijerya ve Suudi Arabistan'ın kendi buldukları bölgelerdeki müdahaleleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye ekonomik kapasite açısından bugünden çok daha az imkanlara sahip olduğu dönemlerde Kıbrıs ve Kuzey Irak örneklerindeki müdahaleleri gerçekleştirmiş bir ülke olduğuna göre, bugünkü imkanlarıyla bundan daha etkin dış politika izleyebilecek durumdadır. Kıbrıs ve Kuzey Irak örneklerinde, çıkarlarına yönelik doğrudan tehditler Türkiye'yi askeri müdahaleler yapmak zorunda bırakmıştı. Günümüzde ise, çıkarlarına yönelik dolaylı tehditler durumunda bile Türkiye müdahaleler yapmak zorundadır. Bu müdahalelerin askeri alanda olmasından ziyade, daha az risk oluşturan ekonomik ve diplomatik alanlarda olması çok daha doğrudur. Ancak ekonomik ve diplomatik araçların yeterli olmadığı zamanlarda askeri araçların kullanılması veya en azından böyle bir kapasiteye sahip olduğunun karşı taraflarca bilinmesi çok önemlidir. Gerek ekonomik araçlar ve gerekse askeri ve diplomatik araçların etkin bir şekilde kullanılabilmesi ekonomik kapasiteyle yakından ilgilidir.

İkinci olarak, Türkiye'nin ekonomik açıdan 1980 ve öncesiyle karşılaştırıldığında artan imkanları, kendi çıkarları doğrultusunda bu imkanların kullanılması yanında, bulunduğu bölgede uluslararası hukuka uygun bir barış düzeninin kurulması ve insan haklarının korunmasını önceleyen bir dış politika izlemesi konusunda kendisine ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir. Güç ve imkanları daha sınırlı bir ülke olarak geçmişte bu sorumluluğu daha az hisseden Türkiye, özellikle ekonomik kapasitesinin artmasıyla birlikte bu konuda daha fazla sorumluluk üstlenmek zorundadır. Bu sorumluluk Türkiye'nin, doğrudan kendi çıkarlarıyla ilgili olmayan bölgesel çatışmalarla-

rın barışçı yöntemlerle çözümü konusunda da aktif olmasını zorunlu kılmaktadır ki, 2000’li yıllarda Ankara’nın bu açıdan oldukça başarılı girişimleri olmuştur. Bu sorumluluk Türkiye’ye aynı zamanda, içinde bulunduğu bölgede yaşanan çatışmaların diyalog yoluyla ortadan kaldırılması için yaptığı girişimlerin başarısız olması durumunda, imkanları ölçüsünde yukarıda değinilen kriterler çerçevesinde haksız olan tarafın karşısında yer almayı emretmektedir. Bunun “gerçekçi” olmayacağını ve Türkiye’nin çıkarlarına zarar vereceğini ileri sürenler olacaktır mutlaka, ancak “çıkar” ve “ahlaki sorumluk” kavramları çerçevesinde yürütülen tartışma çok eski bir tartışmadır ve tartışma taraflarının pozisyonları bellidir. Türkiye, realist bir bakış açısıyla, dış politikada “ahlaki geri plana atan” ve “çıkarları önceleyen” bir yaklaşım da benimseyebilir. Ancak kısa vadeli çıkarlar belki bazen uluslararası hukuku ve özellikle de insan haklarını açık bir şekilde ihlal eden gelişmelere sessiz kalmayı ve hatta bu ihlalleri yapanları desteklemeyi gerektirebilir, ancak uzun vadede bu tür politikaların hem sessiz kalıp destekleyenlere hem de bu ihlalleri yapanlara fayda getirmeyeceği de açıktır. Bundan dolayı, bütün realist eleştirilere rağmen Türkiye’nin bulunduğu bölgede yaşanan gelişmelerde hukuk ve adaleti öne çıkaran ilkeli bir duruş sergilemesi gerekli bir davranıştır. Türkiye’nin geçmişe göre artan imkanları kendisine bu alanda daha fazla sorumluluk yüklemektedir.

Bu noktada, Türkiye’nin geçmişe göre artan imkanları doğrultusunda daha aktif kılması gereken dış politikasının aynı zamanda sınırlarını iyi bilen bir politika olması gerektiğinin yeniden altını çizmek gerekir. Türkiye’nin ekonomik imkan ve kapasitesi son dönemde önemli oranda artmış, ancak bu artış Türkiye’yi ABD, Rusya, Çin, Almanya ve Fransa gibi ülkelerin güçlerine ulaştırmamıştır. Bu nedenle, Ankara’nın gücünün hem alt sınırlarını bilerek profili düşük bir dış politikadan, hem de üst sınırlarını bilerek abartılmış bir müdahaleci tutumdan uzak durması önemlidir. Türkiye’nin gücünün sınırlarını bilmesinden bahsederken sadece ekonomik kapasiteye değinmek yetersiz olacağından şimdi askeri kapasitesinin ulaştığı nokta ve geçmişle karşılaştırması ele alınacaktır.

Askeri Kapasite

Türkiye’nin askeri kapasitesinin de ekonomik kapasitesi gibi, küresel güç konumundaki bazı ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yetersiz olduğu tespitiyle başlamak gerekir. Bunun temel nedeni Türkiye’nin askeri harcamalarının ABD, Çin, Rusya ve İngiltere gibi ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça

düşük düzeyde olmasıdır. Aşağıdaki tabloda incelenen ülkeler arasında Türkiye, yıllık askeri harcaması en az ülke olarak göze çarpmaktadır. Buna göre Türkiye, ABD, Rusya ve Birleşik Krallık'a göre GSYH'sının daha az bir kısmını askeri harcamalara ayırırken, Almanya, Japonya ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerden daha fazla pay ayırmasına rağmen ekonomik kapasitesi bu ülkelerden oldukça az olduğundan Türkiye'nin yıllık askeri harcamaları bu ülkelerden çok daha düşük miktarlarda kalmaktadır. İsrail ve Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkelerinin askeri harcamalar için ayırdıkları pay Türkiye'ye göre çok büyük oranlara ulaşmaktadır.

Bazı Ülkelerin Askeri Harcamaları (Milyar \$)							
	2001	2002	2005	2010	2012	GSYH'ya Oranı (%)	2001-2012 Arası Artış (%)
ABD	305	348	495	691	645,7	4,11	111
Çin	43	51	104	76	102,4	1,24	137
Japonya	40	39	44	54	59,4	0,99	47
Almanya	27	33	38	46	40,3	1,18	48
Fransa	33	40	53	52	48,1	1,84	45
Birleşik Krallık	34	38	51	60	64,1	2,63	88
Brezilya	10	9	13	33	35,2	1,56	250
Rusya	46	50	58	42	59,8	2,96	30
Türkiye	7	9	11	14	16,9	2,14	142
İsrail	10	9	10	18	19,3	7,97	93
Suudi Arabistan	21	18	25	45	52,5	8,79	150

Kaynak: *The Military Balance* isimli yılının 2004, 2007 ve 2013 sayıları¹²

Burada değinilmesi gereken bir başka nokta Türkiye'nin kendi ölçeğindeki ülkelerle karşılaştırıldığında çok fazla sayıda asker bulundurmasından dolayı askeri harcamalar içerisindeki personel giderlerinin yüksek olmasıdır. Bundan dolayı askeri teknolojinin ve ordunun silah envanterinin modernleşmesi için kullanılması gerekli olan kaynaklar personel giderlerine harcanmaktadır.

12 "Chapter Ten: Country comparisons – force levels and economics", in *The Military Balance* (IISS), 113: 1, London: Routledge 2013, ss. 543-556. <http://dx.doi.org/10.1080/04597222.2013.757006>; "Table: International Comparisons of Defence Expenditure and Military Manpower in 2001, 2002 and 2003, in *The Military Balance* (IISS), 104: 1, London: Routledge 2004, ss. 353-358. <http://dx.doi.org/10.1080/725292380>.

Askeri harcamalara ayrılan pay açısından Türkiye'nin bazı ülkelerle karşılaştırılmasının ardından ülkelerin askeri kapasiteleri hakkında fikir edinilmesi konusunda önemli diğer göstergelere bakmak gerekir. Bunlardan en önemlisi ülkelerin kendi silahlarını kendilerinin üretip üretmediği meselesidir. İhtiyaç duyduğu silahları ülke içerisinde üretebilecek ve geliştirebilecek teknolojiye sahip olmayan ülkelerin çok ciddi bir riske sahip olduğunun altını çizmek ve Türkiye'nin, son yıllardaki bazı girişimlere rağmen bu açıdan iyi bir durumda olmadığını ifade etmek gerekir. Kendi tankını (ALTAY),¹³ savaş helikopterini (ATAK),¹⁴ eğitim uçağını (HÜRKUŞ)¹⁵ ve insansız hava aracını (ANKA)¹⁶ üretme konusunda önemli aşamalar kat eden Türkiye kendi savaş uçağını üretme konusunda da girişimlere başlamıştır. Ancak bu konuda çok geç kaldığı ve bundan dolayı şu anda Türkiye'nin sahip olduğu konvansiyonel silahlar açısından dışarıya bağımlı olduğu ortadadır.

İsrail ve İran gibi bölge ülkeleri kendi geliştirdikleri teknolojilerle kendi silahlarını üretme konusunda Türkiye'den daha ileri durumdadırlar. İran, askeri alanda işbirliği yaptığı Rusya ve Çin gibi ülkelerin teknoloji transferi konusunda Türkiye'nin işbirliği yaptığı Batılı ülkeler gibi tutucu davranmaması sayesinde satın aldığı silahlarla birlikte elde ettiği teknolojiyi geliştirmek suretiyle kendi üretim kapasitesini geliştirirken Türkiye bu alanda geri kalmıştır. İsrail ise ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerdeki etkin lobisi sayesinde bu ülkelerdeki en son kuşak silahlara teknolojileriyle birlikte sahip olmak konusunda sorun yaşamamış ve yine bu ülkelerin desteğiyle özellikle askeri istihbarat teknolojisi alanında dünyanın en ileri ülkeleri arasına girmiştir. Türkiye'nin bu alandaki eksikliğini farkına vararak son yıllarda kendi silahlarını üretme konusunda başlattığı girişimler önemli adımlardır. Ancak bunların sonuçlarının ülkenin askeri kapasitesine yansması ve dolayısıyla dış politikadaki etkinliği artırıcı bir etki doğurması biraz zaman alacaktır.

-
- 13 2005 yılında başlatılan proje Güney Kore'nin Hyundai Rotem firması ile Otokar, Aselsan ve Roketsan tarafından ortak yürütülmektedir. "Milli tank Altay hazır", *Milliyet*, 14 Kasım 2012, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/milli-tank-altay-hazir/ekonomi/ekonomidetay/14.11.2012/1626906/default.htm>.
 - 14 Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TUSAŞ) web sayfası, 2007 yılında başlatılan proje İtalyan Agusta Westland firması ile TUSAŞ ve Aselsan tarafından yürütülmektedir. <https://www.tai.com.tr/tr/proje/atak>
 - 15 Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) web sayfası, 2006 yılında başlayan proje TUSAŞ tarafından yürütülmektedir. <https://www.tai.com.tr/tr/proje/hurkus>
 - 16 Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) web sayfası, 2004 yılında başlayan proje TUSAŞ tarafından yürütülmektedir. <https://www.tai.com.tr/tr/proje/anka>

Türkiye ile Bazı Ülkelerin Askeri Güç Karşılaştırması							
		Türkiye	ABD	Rusya	Çin	Birleşik Krallık	Fransa
Kara Gücü	Asker Sayısı (1.000)	612	1.520	845	2.285	162	228
	Modern Savaş Tankları	315	2.785	1.300	2.830	227	254
	Ağır Toplar	479	7.983	5.803	12.515	621	375
Hava Gücü	Modern Savaş Uçakları	213	3.232	771	913	230	267
	Saldırı Helikopterleri	40	865	378	42	66	46
	Ağır/Orta Hava Transport Araçları	68	3.586	802	301	226	210
	Ağır İnsansız Hava Araçları	10	393	b.y.	b.y.	10	4
Deniz Gücü	Uçak Gemileri	-	11	1	1	1	1
	Kruvazör ve Destroyerler	-	84	24	14	5	12
	Firkateynler	18	25	9	62	13	11
	Nükleer Denizaltılar	-	58	25	5	6	6
	Balistik Füze Taşıyan Denizaltılar	-	14	11	4	4	4

Kaynak: *The Military Balance 2013*¹⁷

Askeri gücün önemli bir başka göstergesi olan kitle imha silahlarına ve onları taşıma sistemlerine sahip olma konusunda da Türkiye'nin gerek yukarıda sayılan küresel güçlerle ve gerekse İsrail ve İran ile karşılaştırıldığında daha zayıf konumda olduğu görülmektedir. Kitle imha silahlarını yasaklayan anlaşmaları imzalayan ve onaylayan bir ülke olarak Türkiye, bu silahlara sahip olma yönünde bir girişimde bulunmamaktadır. Bu yönde çaba sarf eden ülkelerin uluslararası sistemde yaşadığı sorunlar düşünülürse, Batı'nın kurumlarına üye olan ve Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen bir Türkiye'nin bu tür sorunlar çerçevesinde kendisini Batılı ülkelerle karşı karşıya getirmesi

17 "Chapter Two: Comparative defence statistics", in *The Military Balance* (IISS), 113: 1, London: Routledge 2013, ss. 41-48. <http://dx.doi.org/10.1080/04597222.2013.756997>; "Chapter Four: Europe, The Military Balance", in *The Military Balance* (IISS), 113: 1, London: Routledge 2013, ss. 89-198. <http://dx.doi.org/10.1080/04597222.2013.756999>.

düşünülemezdi. Ancak Türkiye'nin Ortadoğulu komşularının bu konuda sabbikalı oldukları görülmektedir. İran nükleer silah elde etmeye çalıştığı iddiası ile Batılı ülkelerin ambargo ve tehditlerine maruz kalırken, Irak ve Suriye kendi halkına karşı kimyasal silah kullanan ülkeler olarak Türkiye'nin sınırdaşı olarak durmaktadırlar. İsrail ise çok uzun zamandır illegal bir şekilde nükleer silahlara sahip olmasına rağmen herhangi bir yaptırıma maruz kalmamakta, uluslararası sistemin etkin ülkeleri İsrail'in nükleer silahlarını görmezden gelmektedirler. Yine İsrail'in 2.500 km menzilli Jericho-II füzelerinin yanında 4.500-6.500 km menzilli Jericho-III füzelerine, İran'ın ise 2.000 km menzilli Şahab füzelerine sahip olduğu ve bu füzeleri kendilerinin ürettikleri hatırlanırsa, benzer kapasitelere sahip olmayan Türkiye'nin bu alanda oldukça geri olduğunu ifade etmek gerekir.

Kendi üretim kapasitesi ve kitle imha silahlarına sahip olmaya göre askeri gücün daha az önemli bir unsuru olan konvansiyonel silahlar açısından Türkiye'nin kapasitesine baktığımızda ABD, Rusya, Çin ve Fransa gibi ülkelerden daha zayıf olduğunu görürüz. Yukarıda değindiğimiz dışa bağımlılık, askeri harcamaların göreceli olarak az ve bu harcamalardaki personel giderlerinin oranının yüksek olması bu durumun temel nedenidir. Türkiye ile bazı küresel güçlerin konvansiyonel güçlerine dair verileri içeren aşağıdaki tabloda Türkiye'nin özellikle deniz gücü açısından önemli eksiklikleri göze çarpmaktadır. Kara ve hava gücüne ilişkin verilerde Birleşik Krallık ve Fransa gibi ülkelere yakın rakamlara sahip olsa da, bu sayılarla ifade edilen savaş gereçlerinin teknolojik düzeyi açısından henüz bu ülkelerle yarışabilecek düzeyde değildir.

Askeri gücüne dair verilen bu bilgiler ve yapılan karşılaştırmalar ışığında, Türkiye'nin askeri kapasitesinin ekonomik kapasitesine oranla daha geride kaldığı söylenebilir. Ülkenin ekonomik kalkınmayı öncelemesi ve kaynaklarını büyük ölçüde ekonomik kalkınmanın hizmetine sunacak şekilde kullanması gerektiği bir dönemde askeri harcamaların artırılması tartışılacak bir tercih olacaktır. Ancak bölgesindeki İsrail, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkelerin silahlanmaya daha yüksek oranlarda pay ayırmaları ve küresel güçlerin de bölgede güç kullanmaktan çekinmemeleri (ABD 2003'de Irak'ta, Rusya 2008'de Gürcistan'da) Ankara'ya çok fazla seçenek bırakmamaktadır. Türkiye bir yandan askeri alanda gerçekleştireceği reformlarla bir yandan da bu alana daha fazla kaynak ayırarak askeri kapasitesini artırmak zorundadır. Son dönemde, ihtiyaç duyduğu silahları kendi imkanlarıyla üretmek konusunda başlattığı çabaları da hızlandırmalı ve bu alanda dışa bağımlılıktan mümkün olduğunca kurtulmalıdır.

Mevcut askeri kapasitesi Türkiye'yi bölge ülkelerinden gelebilecek tehditlere karşı koruyabilecek düzeydedir, ancak küresel güçlerin yıkıcı faali-

yetlerine karşı ülkenin askeri imkanları sınırlı düzeydedir. Türkiye'nin kendi sınırları dışında askeri operasyonlar yapabilmesi konusunda da askeri kapasitesinin sınırlı olduğunu ifade etmek gerekir. Ankara'nın, ülkenin askeri kapasitesinin bu sınırlarını bilerek hareket etmesi, ancak Türkiye'nin yukarıda değinilen ahlaki sorumluluklarını ve çıkarlarını koruma görevini üstlenebilecek askeri imkanlara kavuşmasını da sağlayacak politikalar izlemesi önemlidir.

Diplomatik Kapasite ve Yumuşak Güç

Ekonomik ve askeri kapasiteyi destekleyecek ve bazen bu alanlardaki eksiklikleri giderecek bir diplomatik yapının olması dış politikanın etkinliği açısından çok önemlidir. Türkiye'nin AK Parti döneminde diplomasinin ve yumuşak gücün farkında olan bir politika izlediği ve bu alanlardaki imkan ve kapasitesini geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu çerçevede atılan adımlardan en önemlisi yurt dışındaki temsilciliklerin sayısının artırılması suretiyle Türkiye'nin yumuşak güc alanının genişletilmesi ve ekonomik kalkınmanın motorunu teşkil eden ihracatçılar ile yatırımcılara faaliyette buldukları ülkelerde ihtiyaç duydukları desteğin sağlanması olmuştur. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 2000 yılında 91 olan büyükelçilik sayısı 2012'de 124'e çıkarılmış, aynı dönemde 59 olan başkonsolosluk sayısı ise 2012'de 74 olmuştur.

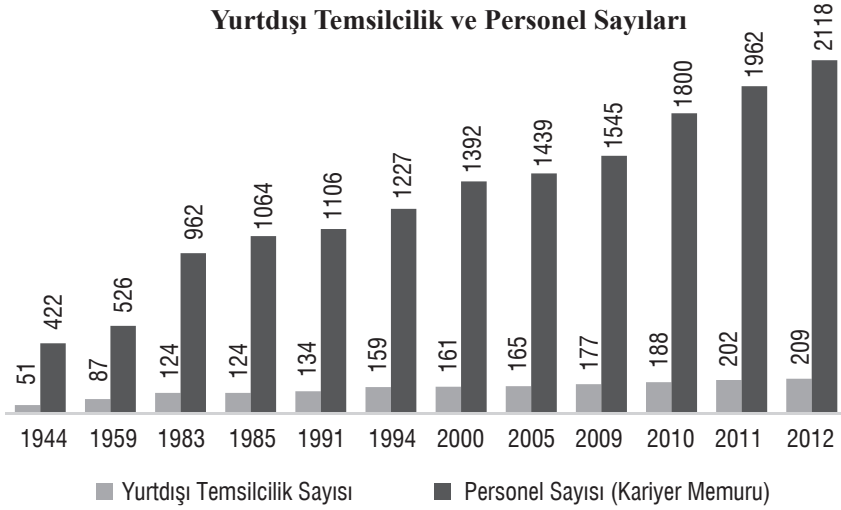
Türkiye'nin Misyon Sayısı				
Yıl	Büyükelçilik	Daimi Temsilcilik	Başkonsolosluk	TOPLAM
1991	73	8	53	134
2000	91	11	59	161
2005	94	11	60	165
2010	107	11	70	188
2012	124	11	74	209

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr¹⁸

Yurt dışı temsilciliklerin sayısında yaşanan bu artış buralarda çalışan personel sayısına da yansımış, gerek yeni açılan temsilciliklerde ve gerekse eskilerinde çalışan personel sayısı önemli oranda artmıştır. 2000 yılında

18 Dışişleri Bakanlığı Sunumu, Basic Information on the Structure and the Workings of the Ministry of Foreign Affairs, October 2012.

yurtdışı temsilciliklerinde görevli kariyer memuru sayısı 1.392 iken bu sayı 2012 yılında 2.118'e yükselmiştir. Bu artışın asıl önemli kısmının 2009 yılından itibaren yaşandığı ve üç yıl içerisinde 573 yeni personelin yurtdışı temsilciliklerde görevlendirildiği görülmektedir. Bütün dünyada önemli bir ekonomik kriz yaşandığı ve pek çok ülkenin harcamalarını kısarken dış temsilciliklerindeki personeli de azalttığı bir dönemde Türkiye'nin bu şekilde bir artışa gitmesi yurtdışı misyonlarının ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasının göstergesi olarak not edilebilir.

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr¹⁹

Bu sayılardaki önemli artışa rağmen halen daha Türkiye'nin yurtdışında olması gerekenden daha az temsilciliğe ve bu temsilciliklerde çalışan az sayıda personele sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin Almanya ile karşılaştırıldığında, bu ülkenin yurtdışı temsilciliklerinde çalıştırdığı 4.650 meslek memuru ile Türkiye'nin iki katından fazla çalışanı olduğu görülür.²⁰ 2023 yılına kadar dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına girmeyi hedefleyen ve sadece bulunduğu bölgede değil, küresel ölçekte etkiler doğurabilen bir merkezi güç olmayı amaçlayan Türkiye'nin yurtdışı temsilciliklerinde şu anki sayının en az üç katı daha fazla meslek memuru çalıştırması gerekmektedir.

19 Dışişleri Bakanlığı Sunumu, Basic Information on the Structure and the Workings of the Ministry of Foreign Affairs, October 2012.

20 Alman Dışişleri Bakanlığı web sayfası, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/AuswDienst/Mitarbeiter_node.html.

Arapça, Farsça, Çince, Japonca, Portekizce ve İspanyolca gibi dilleri bilen binlerce uzman istihdam etmesi gereken dışişleri bakanlığı bu uzmanların donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı ve YÖK gibi kuruluşlarla çok sıkı bir işbirliği içerisinde olmalıdır. Üniversitelerdeki Uluslararası İlişkiler bölümlerinde bölgesel odaklanmayı teşvik edecek tedbirlerin alınması dışişleri bakanlığının ihtiyaç duyduğu uzmanların yetiştirilmesi açısından önemli bir adım olacaktır. Türkiye'nin son dönemde dışişleri bakanlığının imkanlarını artırırken bir taraftan da yumuşak gücünün başka bir unsuru olan kültürel faaliyetler alanında da yurtdışına yönelik faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmüştür. Yunus Emre Enstitüsünün yurtdışında sayıları giderek artan merkezleri, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın faaliyetleri, çok başarıyla uygulanan "Türkiye Bursları" programıyla binlerce öğrencinin Türkiye'de burslu olarak okutulması ve TİKA'nın faaliyetleri yurtdışında Türkiye'nin tanınırlığını ve dostlarını hızlı bir şekilde artırmaya başlamıştır.²¹

Şimdiden 17 ülkedeki 23 şehirde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüleri, Almanya'nın Goethe Institut, İngiltere'nin British Council gibi merkezlerine benzer amaçlarla kurulmuş ve Türkiye'nin çok geç kalmış olduğu bir girişim olarak tanımlanabilir. Faaliyette buldukları ülkelerde çok yoğun ilgi gören bu merkezler Türkiye'nin kültürünün buralarda tanınması ve Türkiye'ye karşı bir sempati oluşmasında önemli roller oynamaktadırlar.²² Türkiye'nin gerek bu kuruluşlar ve gerekse dışişleri bakanlığı üzerinden yürüttüğü faaliyetlerin yanında, özellikle son dönemde güçlendirdiği demokrasisi de Ortadoğu ülkelerinde bir model olarak algılanması sonucunu doğurmaktadır. Arap Devrimleri sonucu bölgede yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle Türkiye'nin demokrasi tecrübesinin Ortadoğu ülkeleri için bir model olup olamayacağı sorgulanmaya başlansa da, aslında bu istikrarsızlıklarla birlikte yaşanan acılar bölge halklarını Türkiye'nin izlediği yolu takip etme konusunda daha da teşvik edecektir.²³

Türkiye'nin dış politikadaki etkinliği ile çok yakından ilişkili olan yumuşak gücünün ve diplomatik kapasitesinin artırılması konusunda bakılması gereken önemli göstergelerden biri de dışişleri bakanlığına bütçeden

21 Türkiye'nin yumuşak gücü konusunda "Insight Turkey, c. 10, n. 2, 2008" sayısında Phar Kimbeng, Meliha Benli Altunışık ve Hakan Altınay'ın makalelerine bakılabilir. Ayrıca bkz. Cengiz Çandar, "Turkey's 'Soft Power' Strategy: A New Vision for a Multi-polar World, *SETA Policy Brief*, No. 38, Aralık 2009.

22 Yunus Emre Enstitüsü'nün faaliyetleri hakkında bkz. <http://yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>.

23 Türkiye'nin modelliği tartışmaları konusunda bkz. Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, "Whose model? Which Turkey?", *Foreign Affairs*, February 8, 2011.

ayrılan paydır. AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılında dışişleri bakanlığı bütçesi 435 milyon lira ile toplam bütçe giderleri içerisinde %0,44'lük bir yere sahipken,²⁴ 2013 yılında dışişleri bakanlığına 1.614 milyon lira tahsis edilmiştir. 2002 yılı ile karşılaştırıldığında 2013'te tahsis edilen miktarın yaklaşık %270'lik bir artışa oldukça yüksek olduğu görülmektedir, ancak bu artış aynı dönemdeki toplam bütçedeki artışın gerisinde kalmıştır. Buna göre dışişleri bakanlığına tahsis edilen bütçenin toplam bütçe giderleri içerisinde oranı % 0,39'a gerilemiştir. Almanya ile karşılaştırıldığında da Türkiye'nin hem miktar hem de oransal olarak dışişleri bakanlığına çok daha az pay ayırdığı görülmektedir. Almanya'nın 2013 yılında dışişleri bakanlığına tahsis ettiği 3.486 milyar Euro toplam bütçe harcamaları içerisinde yaklaşık olarak %1,1'e tekabül etmektedir.²⁵ Bu miktar Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın aynı yıldaki bütçesinin yaklaşık 5,5 katına karşılık gelmektedir. Bu rakamlar Türk dış politikasının yürütülmesinde diplomatik kapasitesinin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Bu durumda Ankara'nın hem bu sınırları bilen bir dış politikası izlemesi hem de bu imkanları artırmaya yönelik tedbirler alması önem kazanmaktadır. Ancak son dönemde gerek dışişleri bakanlığının ve gerekse Türkiye'nin yumuşak gücünün artırılması konusunda ona destek olan yukarıda saydığımız kurumların sahip oldukları imkanları da aşan başarılı çalışmalar yaptıklarının da altının çizilmesi faydalı olacaktır.

Sonuç Yerine: Kapasite, Hedefler ve Uygulama Uyumu

Türk dış politikasının hedefleriyle Türkiye'nin ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitesi arasında iki temel ilişki söz konusudur. Öncelikle Türkiye'nin dış politikadaki en önemli hedeflerinden biri ülkenin kapasite ve imkanlarının artırılmasıdır. Türkiye'nin dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına girmesi ya da "merkez ülke" haline gelmesine dair politikacıların zaman zaman ifade ettikleri hedefler doğrudan Türkiye'nin gücünün artırılmasıyla ilişkilidir. Bu hedeflere sahip olan politikacıların dış politikada ekonomik faydayı öne çıkardıkları ve "dış politikayı ekonomik kalkınmanın hizmetine sunan" bir anlayış içerisinde hareket ettikleri görülmektedir. AK Parti döneminde işbirliğini ve karşılıklı ekonomik bağımlılığın artırılmasını esas alan dış politika yaklaşımı bu çerçevede, Türkiye'nin özellikle ekonomik gücünün artırılmasını hedeflemektedir.²⁶

24 2002 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması, 3 Aralık 2001, <http://www.sgb.gov.tr>.

25 Alman Dışişleri Bakanlığı web sayfası, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/00Aktuelles/121122_Haushalt_2012_node.html

26 Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the

İkinci olarak, Türkiye'nin dış politikada kendisi için belirlediği hedeflere ulaşabilmesi ve çıkarlarını dış dünyadan gelebilecek tehditlere karşı koruyabilmesi için ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitesinin yeterli olması gerekmektedir. Özellikle son dönemde Suriye ve Mısır çerçevesinde yaşanan sorunlar bir kez daha göstermiştir ki, gerek devletlerarası çatışmaların çözümlü konusunda gerekse ülkelerin birbirleriyle ilişkilerini şekillenmesinde uluslararası hukuk değil, güç politikası halen daha ağırlıklı yerini korumaktadır. Suriye'de sivillere karşı yapılan katliamların durdurulması konusunda bir türlü harekete geçmeyen uluslararası sistemin önde gelen ülkeleri ve kuruluşları, Mısır'da yaşanan darbeye ya destek vermiş ya da kınamaktan çekinmişler ve darbe sonrasında bu ülkede sivil insanlara karşı yapılan katliamları seyretmekle yetinmişler ve hatta bu katliamları yapan darbecilere verdikleri desteği kesmeyi düşünmemişlerdir.²⁷

Hem Suriye hem de Mısır konusunda ilkeli bir siyaset izleyen Türkiye bu ülkelerde yaşanan katliamlara karşı çıkararak, kendisini daha fazla özgürlük ve demokrasi isteyen insanların yanında konuşturmuştur. "Komşularla sıfır sorun" ilkesinin üzerinde "insan haklarının korunması" diye daha önemli bir ilke olduğunu söyleyen Türk dış politika yapıcıları insan hak ve özgürlüklerini esas alan bir politika izlemek suretiyle komşularındaki bu hak ve özgürlükleri ihlal eden yönetimlerle sorunlu bir ilişkiye sahip olmayı göze almışlardır. Bu noktada, "komşularla sıfır sorun" ve "karşılıklı ekonomik bağımlılık yoluyla çatışmaların azaltılması" ilkeleri çerçevesinde Arap Devrimleri öncesinde Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır'daki baskıcı yönetimlerle ilişki kurmaktan geri durmayan Türkiye'nin şimdi neden Suriye ve Mısır'daki yönetimlere karşı çıktığı ve bu ülkelerle Türkiye'nin ilişkilerinin aşırı şekilde bozulmasına yol açtığı sorusuna verilecek cevap önem kazanmaktadır.

Uluslararası hukukta yerleşmeye başlayan "insan haklarının korunması gerekçesiyle müdahale" ilkesi ile "içişlerine karışmama" ilkesi arasında hassas bir denge olduğu bilinmektedir. Bazı ülkelerin rejimleri kendi halklarına karşı baskıcı politikalar izlediklerinde bu durum onlarla ilişki kurulmasına engel değildir ve hatta bu ülkelerle geliştirilecek işbirliği yoluyla bunların yönetimlerinin kendi halklarına karşı sert politikalarını yumuşatma konusunda onlara telinde bulunma şansı da artmaktadır. Ancak bu ülke yönetimleri kendi halklarına karşı katliamlar yapmaya başlamışlarsa bu yönetimlere karşı çıkmak "içişlerine karışmama" ilkesini ihlal anlamına gelmez, aksine

Trading State", *New Perspectives on Turkey*, 2009, No. 40, pp. 29-57.

27 Kemal İnat, "Mısır'daki Darbe 1000 Yıl Sürer mi", *Açık Görüş*, 21 Temmuz 2013; Kemal İnat, "Türkiye'nin Suriye Rotası", *Açık Görüş*, 19 Mayıs 2013.

“insan haklarının korunması” ilkesi çerçevesinde hareket etmek demektir. Bu çerçevede Türkiye, Suriye ve Mısır’da kendi halkına karşı katliam yapan yönetimlerle işbirliği içerisinde olmamış ve bu katliamlar başladığında bu yönetimlere karşı sesini yükseltmiştir.

Ancak Türkiye gerek Suriye’de gerekse Mısır’da yaşanan katliamların engellenmesi konusunda çok fazla aktif olamamış ve özellikle Mısır konusunda Ankara’nın darbe ve katliamlara karşı çıkışı söylem düzeyinin ötesine geçememiştir. Arap Devrimleri sonrasında Ortadoğu’da yaşanan kaos ve kutuplaşma ortamında, AK Parti hükümetinin 2010 yılına kadar başarıyla yürüttüğü bölgesel sorunlarda arabulucu/kolaylaştırıcı faaliyetleri de aksamış ve bu politikanın sürdürülmesi için imkanlar azalmıştır. Türk dış politikasının profilinde son yıllarda yaşanan bu olumsuzluk Türkiye’nin kapasite sorununa işaret etmektedir. Barış ortamında diplomatik ataklar ve ekonomik işbirliği girişimleriyle bölgesinde hızla yükselen bir profil oluşturan Türkiye, çatışmaların yaşandığı ve kendisinin de dolaylı olarak bu çatışmaların parçası olduğu bir ortamda bu konumunu sürdürmekte zorlanmıştır. Çünkü ekonomik ve askeri gücü ile diplomatik imkanlarının sınırına dayanmıştır. Ortadoğu’ya hakim olan yeni çatışma ortamı artık daha etkili ekonomik araçların kullanılmasını ve daha etkin bir askeri gücün caydırıcılığını gerekli kılmaktadır. Bu imkanları kısıtlı olan Türkiye, Ortadoğu’da gelişen olayların şekillenmesine etki etme konusunda küresel güçlerin ve bazı bölgesel aktörlerin gerisinde kalmıştır.

ABD ve diğer birçok Batılı ülke ile Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler ekonomik ve diplomatik kaynakları ile Mısır’daki darbecilere destek verip bu darbenin gerçekleşmesini ve ayakta kalmasını mümkün kılarken Türkiye’nin darbe karşıtlarına desteği söylem düzeyinde kalmış, fiili ekonomik desteği ise sınırlı olmuştur. Muhammed Mursi Yönetimine destek için verilen 2 milyar dolar Türkiye’nin ekonomik imkanlarının sınırlarını göstermektedir. Bunu da iki şekilde yorumlamak mümkündür. İlk olarak, Türkiye’nin kendi politikasını desteklemek için seferber edebileceği imkanların sınırlı olduğu görülmektedir. İkinci olarak ise, 2003 Irak Savaşı öncesinde ABD’nin 1 milyar dolarlık yardımına çok muhtaç olan ve bu yardım için bu ülkenin uluslararası hukuka aykırı Irak müdahalesine destek vereceği konuşulan Türkiye’nin kendi dış politikasının hedefleri doğrultusunda Mısır’a 2 milyar dolar düzeyinde ekonomik destek verebilecek konuma gelmesi, imkanlarının önceki dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça arttığını göstermektedir.

İşte Türk dış politika yapımcılarının dış politika hedeflerini belirlerken ve bu hedefleri gerçekleştirme yolunda çalışırken her zaman göz önünde bu-

lundurmaları gereken husus da budur. Türkiye 1980'ler ve 1990'larla karşılaştırıldığında artık çok daha fazla ekonomik kapasiteye, askeri güce ve diplomatik imkanlara sahiptir. Ancak dünya politikasında etkin başka bazı ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin halen daha gerek kendi bölgesinde gerekse uluslararası sistemde küresel güçlere rağmen etki doğurabilecek eylemler yapabilme kapasitesi oldukça sınırlıdır. Bu sınırların genişletilmesi ve Türkiye'nin dış politikadaki hareket yeteneğini artıracak şekilde ekonomik, askeri ve diplomatik kapasitenin artırılması çok önemlidir. Ülke içerisinde istikrarın sağlanması ve dışarıya karşı tek sesle konuşulabilmesi ise en az onlar kadar önemli bir başka husustur.

Yararlanılan Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

- Ali Balcı ve Nebi Miş, “Turkey’s Role in the ‘Alliance of Civilizations’: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?” *Turkish Studies*, c. 9, n. 3, 2008, ss. 387-406.
- Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, “Whose model? Which Turkey?”, *Foreign Affairs*, February 8, 2011.
- Cengiz Çandar, “Turkey’s ‘Soft Power’ Strategy: A New Vision for a Multi-polar World, *SETA Policy Brief*, No. 38, Aralık 2009.
- Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, “Türkiye’nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2010”, içinde Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (Der.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (Ankara: SETA Yayınları, 2011), ss. 67-136.
- Kemal İnat, “Mısır’daki Darbe 1000 Yıl Sürer mi”, *Açık Görüş*, 21 Temmuz 2013; Kemal İnat, “Türkiye’nin Suriye Rotası”, *Açık Görüş*, 19 Mayıs 2013.
- Kemal İnat, “Türkiye’nin İran Politikası 2011”, içinde Kemal İnat vd. (Der.), *Ortadoğu Yıllığı 2011*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2012).
- Kemal Kirişçi, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, No. 40, 2009, pp. 29-57.
- Muhittin Ataman, “Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi,” içinde Zeynep Dağı (Der.) *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devletten Küreselleşmeye*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), ss. 446-509.
- Mustafa Kutlay, “Economy as the ‘Practical Hand’ of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation”, *Insight Turkey*, c. 13, n. 1, 2011, ss. 67-88.
- Sadık Ünay ve Fazıl Kayıkcı, “Ekonomik Diplomasi ve Yapısal Dönüşüm: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası ve Sanayi-Teknoloji Politikaları”, içinde Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (Der.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (Ankara: SETA Yayınları, 2011), ss. 67-136.
- Sadık Ünay, “Ticaret Savaşları ve Ulusal Çıkarlar: Uluslararası bir Çatışma Alanı Olarak Küresel Ticaret”, içinde Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Der.), *Dünya Çatışmaları*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), ss. 655-659.
- Şaban Kardaş, “Türk Dış Politikasında Eksen kayması mı?”, *Akademik Ortadoğu*, c. 5, n. 2, 2011, ss. 19-42.

İnternet Kaynakları

- “Chapter Four: Europe, The Military Balance”, in *The Military Balance* (IISS), 113: 1, (London: Routledge, 2013), ss. 89-198. <http://dx.doi.org/10.1080/04597222.2013.756999>.

- “Chapter Ten: Country comparisons – force levels and economics”, in *The Military Balance* (IISS), 113: 1, (London: Routledge, 2013), ss. 543-556. <http://dx.doi.org/10.1080/04597222.2013.757006>
- “Chapter Two: Comparative defence statistics”, in *The Military Balance* (IISS), 113: 1, (London: Routledge, 2013), ss. 41-48. <http://dx.doi.org/10.1080/04597222.2013.756997>
- “Milli tank Altay hazır”, *Milliyet*, 14 Kasım 2012, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/milli-tank-altay-hazir/ekonomi/ekonomidetay/14.11.2012/1626906/default.htm>.
- “Table: International Comparisons of Defence Expenditure and Military Manpower in 2001, 2002 and 2003, in *The Military Balance* (IISS), 104: 1, (London: Routledge, 2004), ss. 353-358. <http://dx.doi.org/10.1080/725292380>.
- 2002 Yılı Bütçe Sunuş Konuşması, 3 Aralık 2001, <http://www.sgb.gov.tr>.
- Alman Dışişleri Bakanlığı web sayfası, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/AuswDienst/Mitarbeiter_node.html.
- Alman Dışişleri Bakanlığı web sayfası, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/00Aktuelles/121122_Haushalt_2012_node.html
- Dışişleri Bakanlığı Sunumu, Basic Information on the Structure and the Workings of the Ministry of Foreign Affairs, October 2012.
- Dünya Bankası web sayfası: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=2>.
- Rainer Hermann, “Der “Handelsstaat” Türkei entdeckt seine Nachbarn wieder”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27 Oktober 2010, <http://www.seiten.faz-archiv.de/faz/20101027/fd1201010272877481.html>.
- Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TUSAŞ) web sayfası, <https://www.tai.com.tr/tr/proje/atak>
- Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) web sayfası, <https://www.tai.com.tr/tr/proje/hurkus>
- Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) web sayfası, <https://www.tai.com.tr/tr/proje/anka>
- Yunus Emre Enstitüsü'nün web sayfası, <http://yee.org.tr/turkiye/tr/anasayfa>.

‘Stratejik Derinlik’in Jeopolitik Tahayyülü

Murat Yeşiltaş*

Özet

Bu makale Ahmet Davutoğlu'nun başyapıtı Stratejik Derinlik'in jeopolitik tahayyülünü incelemektedir. Çalışma, Türkiye jeopolitik kültürü içindeki çarpışan jeopolitik tahayyüllerin, onların siyasi ontolojilerine göre sınıflandırılabilirliğini ileri sürmektedir. Ayrıca bu makale, Stratejik Derinlik'in entellektüel ve felsefi kökenini, güçlü siyasi düşüncesini ve farklı jeopolitik kavramsallaştırma çerçevesini ortaya koyarak onun kendine özgü jeopolitik tasavvuruna ve Türkiye'nin uluslararası konumuna ilişkin farklı yaklaşımına yönelik eleştirel bir jeopolitik temel sağlama arayışındadır. İlk bölümde makale, Davutoğlu'nun Kemalist siyasi ontolojiye yönelik eleştirisini incelemektedir. İkinci bölümde ise Davutoğlu'nun coğrafya (mekan) ve tarih (zaman) anlayışını dikkate alarak Stratejik Derinlik'in jeopolitik metodolojisini analiz etmektedir. Son bölümde ise, Türkiye'nin 'coğrafi bir süper yapı' olarak temsil edilmesini sorunsallaştırarak Stratejik Derinlik'in jeopolitik tahayyülünü açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Stratejik derinlik, jeopolitik tahayyül, coğrafi temsil

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Ortadoğu Araştırmalar Merkezi, yesiltas@sakarya.edu.tr.

Geopolitical Imagination of 'Strategic Depth'

Murat Yeşiltas*

Abstract

This paper investigates Ahmet Davutoğlu's geopolitical imagination in the context of his magnum opus 'Strategic Depth'. It argues that competing geopolitical imaginations in Turkish geopolitical culture needs to be classified in accordance with their respective political ontology. By mapping its intellectual and philosophical lineage, its powerful mode of political thought and its distinct geopolitical conceptual framework, this study seeks to provide a critical geopolitical foundation of Strategic Depth's peculiar geopolitical self-perception and its distinctive approach to the Turkey's international position. In the first section, the article examines Davutoğlu's criticism of Kemalist political ontology. In the second section, the article analyses geopolitical methodology of Strategic Depth by taking into consideration Davutoğlu's sense of geography (space) and history (time). In the final section, the article tries to explain geopolitical imagination of Strategic Depth by problematizing its geographical representation of Turkey as 'geographical super-complex'.

Keywords: *Strategic depth, geopolitical imagination, geographical representation*

* PhD. Asst. Prof. Sakarya University, Department of International Relations and Center for Middle Eastern Studies, yesiltas@sakarya.edu.tr

Giriş

Modern Türkiye tarihinin son on yılını da kapsayacak şekilde “paradigma” olma iddiası taşıyan üç farklı “jeopolitik anlatı” Türkiye’nin dış politikasına ve ülkenin geleceğine dair potansiyel varsayımlarda bulunacak derecede damgasını vurdu. Bu jeopolitik anlatılardan ilki, Türkiye’yi içinde bulunduğu bölgesel sistemin kendi tarihselliklerini göz ardı edip evrensel ve seküler “modernist” bir teleolojiden yola çıkarak okuyan ulus-devlet merkezli *Kemalist jeopolitik* iken¹, ikincisi Türkiye’nin, dini ve etnik karmaşıklığını görmezden gelerek onu “Türki” bileşimine indirgeyen *Türkçü-milliyetçi jeopolitik* tasavvurdur. Son on yılına damgasını vuran üçüncü tasavvur ise dini, inanç olarak “İslam” ve aidiyet (siyasi ontoloji) olarak “İslam” biçiminde ele alarak Türkiye’yi, İslam dünyasının farklı yollardan tarihsel üretiminin parçası biçiminde kabul ederek konumlandırın ve İslam medeniyeti merkezinde jeopolitik bir Türkiye kurgusu sunan İslamcı-muhafazakâr tasavvurdur.²

- 1 Murat Yeşiltaş, “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, 2013, 14 (4), ss. 661-687.
- 2 Burada üç jeopolitik tahayyülü de Osmanlı İmparatorluğunun da dahil edilebileceği Modern Türkiye’nin siyasi ve toplumsal tarihi serüveni içine yerleştiriyorum. Jeopolitik tahayyüllerini ise, daha kurucu olduğunu düşündüğüm onların “coğrafya-mekan” ve “tarih-zaman” söylemleri ekseninde odaklanarak çözümlüyorum. Kuşkusuz bu coğrafya ve tarih söylemi Türkiye’nin “nerede durduğu” (coğrafi olarak uluslararası konumunun) ve “nereye ait olduğu” (kimliğinin) ile doğrudan ilgili olsa da asıl ayırım noktalarının onların “medeniyet”, “ulus-devlet”, bu devleti oluşturan “millet” ve “sınırlar” üzerindeki farklı siyasi pozisyonlarına bakılınca anlaşılabilirliğini ileri sürüyorum. Burada, “jeopolitik gelenek” görüşünün bunların tarihsel süreklilik unsurlarını anlamak açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle üç jeopolitik tahayyülün de çeşitli tarihi kökenleri, önemli şahsiyetleri ve jeopolitiğin tanımına ve pratikte nasıl anlaşıldığına bağlı olarak önemli tartışmaları olan biraz “keyfi” bir yapı şeklinde ele alarak, ancak onların eserlerinde ifadesini bulan “devlet yönetimiyle” ilgili düşünce geleneği ve siyasi pratiklere bakılarak anlaşılabilirliğini belirtmek gerekir. Kemalist jeopolitik tahayyülün erken Cumhuriyet döneminde şekillendiğini ve kökleştiğini daha sonra da Kemalist entelijansiya, bürokratik ve yönetici seçkinler tarafından farklı tarihi anlarda sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. Kemalist jeopolitik söz konusu olunca, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu jeopolitik tahayyülün taşıyıcılığını yaptığı da ayrıca belirtilmelidir. Türkçü jeopolitik tahayyülün de benzer şekilde tarihsel bir köke sahip olduğunu ve başta Milliyetçi entelektüel birikimle yol aldığını ifade edebiliriz. Milliyetçi Hareket Partisi başta olmak üzere bu gelenek içine yerleştirebileceğimiz farklı isimler bulunmaktadır. Örneğin Türkiye’nin jeopolitik konumunu inceleyen birçok çalışmada Muzaffer Özdağ’ın Türk dünyası ile kurduğu coğrafi ve kültürel bağlantı Türkçü-milliyetçi jeopolitiğin önemli metinleri arasında girmeye adaydır. İslamcı-muhafazakar jeopolitik tahayyül ise “Türkiye İslamcılığının” entelektüel geleneği içine yerleştirilebilir. Mehmet Akif , Necip Fazıl ve Cemil Meriç gibi isimlerin öncülük ettiği böylesi bir muhayyile özellikle Milli Selamet Partisi gibi siyasi gelenek içinde yeniden doğmuş ve farklı tarihsel dönemlerde aynı gelenek içinde yeniden üretilmiştir.

Bu makalede Ahmet Davutoğlu tarafından 2001 yılında yayınlanan *Stratejik Derinlik* (SD) üçüncü tasavvura hem kaynaklık eden hem de onun farklı yollardan söylemsel kuruculuğunu üstlenen jeopolitik bir metin olarak ele alınmaktadır. Makalenin amacı, SD'nin “jeopolitik söylem örgüsünün” merkezi noktalarını tespit ederek diğer jeopolitik anlatılardan farklı olarak kendi jeopolitik tahayyülünü inşa etmede nasıl bir Türkiye kurgusunu dolaşıma soktuğunu ortaya çıkarmaktır. Böylesi bir karşılaştırmalı girişle başlamanın sebebi, Türkiye’de çeşitli dönemlerde hakim olan jeopolitik tahayyüllerin birbirlerinden önemli ölçüde farklılaştığını ileri sürmem ve SD’yi, ortaya koyduğu bu fark bağlamında sorunsallaştırıyor olmamdır. Diğer bir ifadeyle, bunun sebebi Türkiye’deki jeopolitik tahayyüllerin farklılıklarının görünür olmasını sağlayan temel ölçünün onların “siyasi ontolojilerinde” gizli olduğunu ileri sürerek SD’yi analiz etmek istememdir. Söz konusu bu varsayım, eleştirel jeopolitiğin kuramsal ve kavramsal çerçevesi üzerine inşa edilmiş başka bir analitik argümanla metnin ilerleyen kısımlarında daha da ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Makale, jeopolitiğin (jeo-politik) basit bir şekilde mekan-siyaset ilişkisi olarak anlaşılamayacağı, *jeo*’nun (coğrafya olarak okuyun) bizatihi farklı siyasal ontolojiler tarafından mümkün kılınan ve Fransız düşünür Michel Foucault’un *iktidar ilişkileri* dediği şeyden ve nihai olarak bilgi/iktidar bağından ayrı düşünülmeeyeceğini kuramsal bir önerme olarak kabul etmektedir.³ Jeopolitik, coğrafyanın politikaya etkisini inceleyen dar bir problematik düzleminde değil de, siyasetin coğrafi olarak meşrulaştırılma biçimlerine ve bunların belirli bir siyaseti devreye sokmaya kaynaklık eden söylemsel stratejilerine odaklanarak ele alınmalıdır.⁴

Bu makalede SD’nin jeopolitik söylemini, tüm jeopolitik tahayyüllerde olduğu gibi analitik bir mesele olarak okumakla birlikte aynı zamanda normatif bir anlam yükleyerek anlamaya ve tenkit etmeye çalışacağım. Bu yazının ana argümanını ise aşağıda ifade edilecek olan üç soru üzerine inşa ederek, SD’nin kendini diğer jeopolitik tahayyüllerden *ayırarak* farklı bir siyasi ontolojiyi nasıl devreye soktuğu sorusu etrafında kurgulayacağım. Bu sorulardan birincisi; SD, kendi jeopolitik modelini ortaya koyarken siyasi ontoloji olarak neyi ötekileştirmektedir? Başka bir ifadeyle, SD kendi jeopolitik

3 Gearóid Ó Tuathail and Simon Dalby (ed.) *Rethinking Geopolitics*, London: Routledge, 1998; Gerard O Tuathail and John Agnew, “Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy”, *Political Geography*, 11 (2), 1992; Klaus Dodds and David Atkinson (ed.) *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, London: Routledge, 2000; Neil Smith, “Is a Critical Geopolitics Possible? Foucault, Class and Vision Things”, *Political Geography*, 19, 2000, ss. 365-371.

4 Gearóid Ó Tuathail, “(Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of Global Politics”, *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 12, 1994, s. 526.

tahayyülünü inşa ederken hangi jeopolitik tahayyüllere direnç oluşturmaya çalışmaktadır? İkincisi, SD kendi jeopolitik modelini kurarken başka hangi söylem alanlarıyla irtibat kurmaktadır? Diğer bir ifadeyle, SD'nin jeopolitik tahayyülünü kuran siyasi ontolojinin düğümlendiği "söylemsel bütünlükler/birlikler" nelerdir? Üçüncüsü ise, SD'nin jeopolitik tahayyülüne kaynaklık eden siyasi ontoloji nasıl bir coğrafi anlatı etrafında, nasıl bir Türkiye jeopolitiği kurgusunu dolaşıma sokmaktadır? Söz konusu sorulara cevap vermenin yolu, SD'nin *felsefesini*, *jeopolitik metodolojisini* ve Türkiye'nin uluslararası konumunu nasıl kurgulandığını anlamaktan geçer.

Yeri gelmişken iki analitik kavramın (jeopolitik söylem ve jeopolitik tahayyül) bu makaleye hangi bağlamda kaynaklık ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Metodolojik olarak kendi aralarında nüanslar olsa da eleştirel jeopolitik çalışanlar, "jeopolitik söylemi" özellikle Foucault'u merkeze alarak kullanırlar.⁵ Söylem, "nesnel bilgiye yapılan bağımsız, masum katkılar değildir; aksine, toplumdaki belirli gurupların menfaatlerine hizmet ederek ve belirli bakış ve yorumların kollanıp meşrulaştırılmasını kolaylaştırarak, [Foucault'un] "iktidar/bilgi" olarak adlandırdığı şeyde kökleşir".⁶ Bu şekliyle ele alınırsa, jeopolitik söylemler *dil* ve dilsel performanstan farklı olarak güç ilişkileriyle birlikte oluşan bir bütün olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle, eleştirel jeopolitik, jeopolitik söylem ve pratiklerden konuşmanın modern devletin temel yapısal özelliklerinden, kurumsal biçimsel mimarisinden ve devlet aygıtlarının inşa sürecinden, bu süreçte kurucu rol oynayan sosyopolitik iktidar ilişkilerinden bağımsız olamayacağını ileri sürer.⁷ Coğrafya ve jeopolitik söz konusu olunca, Türkiye'de farklı siyasal ontolojilerin kaynaklık ettiği coğrafi temsillerin ve ifade biçimlerinin (köprü, merkez, tampon vs.) basit, hatta önemsiz olmadıklarını söylemek gerekir. Söz konusu coğrafi ve jeopolitik ifadelerin hepsi özünde "coğrafyanın belirli bir temsilini" sunmak suretiyle bizatihi siyasal olana içkindirler. Dalby'in dediği gibi, bu temsiller "siyasetin coğrafi olarak belirlenmesi siyasetin"den ayrı olarak düşünülemezler.⁸

5 Gerard O Tuathail and John Agnew, "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy", *Political Geography*, 11 (2), 1992.

6 Leslie W. Hepple, "Metaphor, Geopolitical Discourse and the Military in South America", Trevor J Barnes and James S. Duncan (edit), *Writing Worlds: Discourse, Text&Metaphor in the Representation of Landscape*, London: Routledge, 1992, s. 132.

7 Simon Dalby, *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics*, London: Pinter Publisher, 1990.

8 Ibid.

Bu makalede SD'nin analizine kaynaklık eden ikinci kavram ise "jeopolitik tahayyül"dür (geopolitical imagination). Jeopolitik tahayyül, bir devlet ya da toplumdaki farklı kimlik gruplarının kendi ülkelerini komşularına göre, bölgesinde ve uluslararası sistemde "nasıl" ve "nerede" konumlandıkları-na ilişkin "mekânsal" söylemlerden oluşur.⁹ Diğer bir ifade ile jeopolitik tahayyüller aynı zamanda toplumların mekan tasavvurlarının bir sonucu olarak "kendi hikayelerini" hangi "söylemsel alanlar" içinde kurduklarına odaklanır. Kavramın eleştirel jeopolitik çalışanlar açısından katma değeri, herhangi bir ülke içinde jeopolitik kültürler ya da gelenekler tasnif edilirken birden çok jeopolitik tahayyülün olabileceğinin hesaba katılması gerektiğidir.¹⁰ Diğer bir ifade ile, jeopolitik tahayyüller aynı zamanda bir siyasi ontoloji konusu olarak ele alınmalıdır ve bu siyasi ontolojinin kendisinden ayrı bir şey olarak ortaya çıkmazlar. Bu anlamda jeopolitik tahayyül, zaman (tarih) - mekân (coğrafya) ilişkisini aşkın bir özden üretmek suretiyle ulusal mekân ile ulusal zaman *idrakinin* toplumsal olarak inşa edilmesiyle şekillenen ve zamanla yeniden üretilen siyasi, kültürel ve toplumsal bir coğrafi söylemdir. Hatta jeopolitik tahayyüller aynı zamanda ideolojik bir söylem biçimi olarak da anlaşılmalıdırlar. Dolayısıyla jeopolitik söylemler, jeopolitik tahayyüllerin inşa edilmelerinde kurucu bir role sahiptirler. Özetle, eleştirel jeopolitik, coğrafi tasvirlerin toplumsal bir karaktere sahip olduklarını ve bunların tarihi olarak dönüştürülebilir olduklarını ileri sürer.¹¹

Bu şekliyle ele alındığında, bu makalede her iki analitik kavramı da merkeze alarak ve Türkiye'de farklı jeopolitik tahayyüllerin de varlığını ileri sürerek SD'nin kendi jeopolitik tahayyülün kodları incelenmektedir. Söz konusu inceleme ile ortaya koymak istediğim düşünce, jeopolitik tahayyüllerin siyasi düzlemde mekana (coğrafya) ve zamana (tarih) karşı değişen tavırlarının, fikir yapılarındaki ontolojik ve ahlaki veçhelerle iç içe ele alındıkları takdirde daha yerli yerinde kavranabileceğidir. SD'yi de bu anlamda biri mekan diğeri zaman olmak üzere iki eksenle işleyen yeni bir siyasi ontoloji öneren

9 David Newman, "The Geopolitical Imagination", *Borderlines*, https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb6-1_borderlines.pdf; David Newman, "Citizenship, Identity and Location: The Changing Discourse of Israeli Geopolitics", Klaus Dodds and David Atkinson (ed.) *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, London: Routledge, 2000

10 Farklı ülkelerdeki örnekler için bkz. Klaus Dodds and David Atkinson (ed.) *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, London: Routledge, 2000

11 Brian W. Blout, *Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century*, London, 2001; David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1992, s. 29.

kurucu bir jeopolitik metin olarak ele alıyorum. Çünkü, SD'nin jeopolitik tahayyülünü belirginleştiren şeyin, Ahmet Davutoğlu'nun tarih ve coğrafya ekseninde inşa ettiği bir siyasi ontolojiyle birlikte anlamlı olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda, Davutoğlu'nun son tahlilde söz konusu siyasi ontolojiyle kurmaya çalıştığı yeni jeopolitik vizyonun tıpkı klasik jeopolitiğin büyük adamları gibi, dünya siyasetindeki güç politikalarının dinamiklerini tek bir resimde görülebilir ve açıklanabilir yapmaya çalıştığını ileri sürüyorum. Daha açık bir ifadeyle, SD'nin ortaya koyduğu yeni jeopolitik düşüncenin merkezinde yer alan jeopolitik teori, karmaşık bir dünyanın basitleştirilmiş bir temsilini ortaya koymaktadır. Bu argümanı ileri sürerken de SD'yi, her ne kadar AK Parti döneminde yükselen yeni jeopolitik söyleme kaynaklık eden ve aynı zamanda bu dönemde yeniden üretilen bir metin olarak okumama rağmen sadece *metinselliğine* odaklanarak inceliyorum. Yani, SD'yi AK Parti dönemi dış politika pratiklerinden ayrı tutarak açıklamaya çalışıyorum. Eleştirel jeopolitiğin kavramlarıyla söyleyecek olursak bu makalede SD'yi *formel jeopolitik*¹² bir metin olarak inceliyorum.

Kendi varlığını ve jeopolitik paradigmasını seküler ve modernist evrenselci bir teleolojiden yola çıkarak kuran ulus-devlet merkezli Kemalist ve milliyetçi jeopolitik modeller karşısında, sınırları daha geçişken bir ulus-devlet modeli sunan SD, Türkiye'deki diğer jeopolitik tahayyüllerin "Türkiye hikayesinden" bir *kopuşu* temsil etmektedir. Bu kopuş; a) seküler-milliyetçi territoryal devlet kimliği karşısında muhafazakâr-demokrat ulus-devlet kimliği inşasıyla ulus-devlet ötesi bir coğrafi mekân idrakini, b) Batı merkezli medeniyet düzenine eklenmiş Batıcılık anlayışı karşısında İslam Dünyası *temsilini* ve tarihini Avrupa-merkezli evrensel tarih içinde eritmeyi kabul etmeyen çoğulcu bir uluslararası düzenin varlığını ve c) geleneksel jeopolitik söylemlerde hâkim ilke olan "jeopolitik endişe"¹³ karşısında je-

12 Formel (biçimsel) jeopolitik (formal geopolitics): Bilim insanları, akademisyenler ve strateji/düşünce kuruluşları tarafından üretilen ve zaman içinde gelenek haline dönüşen jeopolitik muhakeme biçimleri olarak tanımlanmaktadır. Jeopolitik muhakeme, en genel anlamıyla [dünya] siyasetinin coğrafi kategorilere başvurarak kavramsallaştırılması ve temsil edilme biçimi ya da tekniğidir.

13 Jeopolitik endişe kavramını, yönetici seçkinlerin toplumun ve devletin hem kültürel olarak hem de coğrafi olarak "nereye ait olduklarına" ilişkin sorulara verdikleri cevapların belirsizliğinden (ambiguity) kaynaklanan bir durum olarak tanımlıyor ve Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğundan devralınan bir miras olarak anlıyorum. Bu durumun özellikle erken Cumhuriyet dönemi yönetici elitlerin zihninde "biz kimiz?" ve "nereye aitiz?" sorusuna (Bilgin, 2012) cevap aranırken daha da derinleşmiş ve özellikle "toprak kaybetme endişesi" ile birleşmesiyle birlikte jeopolitik bir endişeye dönüşmüştür. Bu endişenin Türkiye'nin uluslararası konumunun yönetici seçkinler tarafından inşa edilme süreçlerinde özellikle Batı'nın Türkiye'nin nereye

opolitik esnekliği koyan yeni bir değerler dizisinin (siyasi ontoloji olarak okuyun) inşası amacındadır. Bu üç önerme de SD'nin jeopolitik tahayyülüne kaynaklık eden kendi siyasi ontolojisini, hem siyaset ile din arasındaki hem din ile sekülerizm arasındaki ilişkileri hem de bir bütün olarak medeniyet ile jeopolitik arasındaki ilişkiyi, özellikle de önceki dış politika paradigmasını *istikrarsızlaştıran* ve onun yerine yeni bir paradigma koyma iddiasında olan bir düzlemde ele almaktadır.

Jeopolitiği bir söylem, bu söylemin kuruculuğunu üstlenen şeyin de belirli bir siyasi ontoloji olduğunu ileri sürmek, birbiriyle çarpışan jeopolitik tasavvurların varlığını kabul etmek anlamına gelir. Dolayısıyla Türkiye örneğinde farklı jeopolitik tahayyüllerden bahsetmek daha anlamlıdır. Daha açık bir ifadeyle, bir siyasal ontoloji olarak jeopolitik tahayyül, mekan-zaman ilişkisinin merkezinde olduğu jeopolitik söylemleri belirli bir varoluş, belirli bir bilgi ve belirli bir siyasi değer ekseninde inşa eder ve ona biçim verir. Bir örnek vermek gerekirse, ne ulus-devlet modeline yaslanan seküler Kemalist jeopolitik model ne de SD'nin jeopolitik modeli Türkiye'ye ilişkin basit birer jeopolitik ve coğrafi tasvir yapmazlar. Her biri, belirli bir siyasal ontolojiye içkin bir biçimde Türkiye'nin ve Dünyanın belirli bir tasvirine odaklanırlar ve özünde kendi sosyo-politik varsayımları ekseninde siyasal bir pratik önerirler. Örneğin Soğuk Savaş döneminin hâkim jeopolitik tasavvurlarından biri olan Kemalizm'in, "güçlü devlet" ekseninde şekillenen jeopolitik kodlama biçimine nüfuz etmiş "asker-millet" metaforu büyük ölçüde toplumsal yaşamın militarist tahkimine dayanır. Bu jeopolitik kodlama biçimlerini Kemalizm'in siyasal ontolojisinden ve siyasi düzen tasavvurundan ayrı düşünmek neredeyse imkansızdır. Yine Türkçü-milliyetçi jeopolitik tahayyülün tarih ve mekan anlatısına kaynaklık eden Türkçülüğü anlamadan onların Türkiye'yi neden Orta-Asya merkezli bir biçimde konumlandırıdıkları anlaşılabilir. Benzer şekilde, Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin ulusla-

ait olduğu tartışmasıyla da yakında ilgili olduğu söylenebilir. Örneğin 1989 yılında Türkiye'nin AB üyeliğine verile olumsuz cevabın Türkiye'de böyle bir endişenin oluşmasında oldukça önemlidir. Bu dönemde Özal tarafında kaleme alınan *Turkey in Europe Europe in Turkey* kitabı bu bakımdan çarpıcı bir örnek oluşturur. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Türkiye'nin NATO içindeki stratejik konumunun Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından sorgulanması yönetici elitleri da benzer bir "jeopolitik endişeye" sevk etmiştir. Bu endişe kuşkusuz Soğuk Savaş sonrası daha derinleşen Kürt sorunu sonucunda oluşan "bölünme korkusu" ve "Sevr sendromu" gibi değişkenlerden etkilenmiştir. Ayrıca, jeopolitik endişe özellikle post-kolonyal toplumlar için sık kullanılan "kartografik endişe"nin de bir sonucu olarak anlaşılabilir. Bu tartışmalar için bkz., Sankaran Krishna "Cartographic Anxiety: Mapping the Body Politic in India", *Alternatives: Global, Local, Political* Vol. 19, No. 4 (Fall 1994), ss. 507-521.

rarası konumunu yeniden yorumladığı farklı metinlerde ele aldığı medeniyet meselesinde jeopolitik temeli oluşturan “merkez ülke” jeopolitik kodlaması da onun siyasal düzen tasavvurundan ve bu tasavvurun İslam ile olan irtibatından ayrı düşünülemez.¹⁴

Meseleyi daha farklı bir noktadan açmak gerekirse, Türkiye’de hakim olan üç jeopolitik modelin de ulus-devlet tasavvurları ekseninde oluşmuş coğrafi tahayyüllerine bakmak yeterlidir. Bu ele alma biçimi başlı başına yatay düzeyde çizilmiş bir doğru üzerinde üç farklı jeopolitik tahayyül kategorisini işaretlemeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Kemalist jeopolitik modelin temel nesnesi “ulus”, coğrafi tahayyülü ise sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde homojen olduğu tartışmasız olan ulus-devlettir.¹⁵ Türkçü-milliyetçi jeopolitik modelin nesnesi “ırk”, coğrafi tahayyülü ise sınırın ötesine uzanan etnik bir jeopolitik bütünlüktür. SD’nin İslamcı-muhafazakâr jeopolitik modeli açısından nesne “medeniyet”, coğrafi tasavvuru ise ulus-ötesi jeopolitik bir kategori olarak “ümmetin” coğrafi bütünlük temsiline dayanan tahayyüldür. Bu modellerin nasıl ortaya çıktığı jeopolitik söylemlerin belirli bir tarihsel anda ortaya çıkmış ve sürekli tekrar edilerek devletin sınırlarının (teritoryal) söylemsel ve biçimsel inşası ile doğrudan ilgilidir. Teritoryal kimliğin tüm mekânsal ve zamansal düzeyleri ile bu oluşum süreci jeopolitik tasavvurların merkezindedir ve sürekli bir biçimde Türkiye hakkında anlattıkları “hikayelerin” ve “karmaşık dünyanın” basitleştirilmiş temsillerinin oluşturulmasına kaynaklık ederler. Jeopolitik tahayyüller hakim olan hem mekânsal ayrımlar hem de homojenleştirme kurguları (örneğin Türkçü-milliyetçi jeopolitik için Türkiye’nin özünü Türk milletinin oluşturması gibi), toplumdaki sosyal çeşitliliğin yönetilebilir kategorilere ve alt birimlere bölünmesini sağlar. Bu şekilde yapılmış indirgemelerde, mesele Doğu-Batı veya Merkez-Köprü gibi kategoriler gerçekte “hakikati” ifade etmez, aksine zıtlıklarla argümanlaştırılan uzun süre deneyimlenmiş olan jeopolitik söylemleri oluşturur.

Bu şekliyle ele alındığında, bu üç jeopolitik modelin Türk dış politikasının geleneksel eko-sistemini oluşturan farklı coğrafi bölgeleri nasıl temsil ettiklerine bakmak çarpıcı örnekler sunmaktadır. Bu üç jeopolitik tahayyü-

14 Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-İdraki”, *Divan İlmî Araştırmalar*, Yıl 2, Sayı 3, 1997/1; Ahmet Davutoğlu, “The Clash of Interests: An Explanation of World (Dis)order”, *Perception: Journal of International Affairs*, Volume II - Number 4 December 1997-February (1998); Ahmet Davutoğlu, *Civilizational Transformation and Muslim World*, Kuala Lumpur: Mahir Publication, 1994; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

15 Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahanaden Vatana*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

lün birbirinden farklı jeopolitik kodlama biçimlerini gösteren bir jeopolitik muhakeme olarak 1990'ların Türk dış politikasındaki Balkanlar temsillerine bakmak da oldukça anlamlıdır. Örneğin, Kemalist jeopolitik açısından Sırp- ların Balkanlarda etnik temizliğe varan jeopolitik hırsı Türkiye'nin bölgesel güç dengesi parametreleri içinde "lider ülke" konumunu yerinden edecek bir gelişme olarak ele alınırken, Balkanlar, Türkiye'nin "bölgesel güç" olmasını mümkün kılan stratejik bir "alan" olarak temsil edilir. Türkçü-milliyetçi jeopolitik tahayyül için ise Balkanlar, Türk dünyasının varlığını garanti altına alan coğrafi bir "set" şeklinde temsil edilirken, dönemin İslamcı-muhafazakâr jeopolitik tahayyülü açısından Balkanlar, Müslüman ya da İslam dünyası için coğrafi bir "tampon" bölge olarak temsil edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, her üçü için de jeopolitik bir kuşak oluşturan Balkanlar birinde ulus-devlet çıkarlarının bölgesel güç olma hevesini, birinde Türk dünyasının çıkarlarını, diğerinde ise İslam dünyasının enternasyonal çıkarları için önemlidir. Her üç jeopolitik modelin Türk dış politikasını konuşurken ya da teorize ederken ortaya koydukları farklı Ortadoğu ya da Avrasya temsilleri, aralarındaki farkları anlamak açısından bir başka çarpıcı alanı temsil eder. Dolayısıyla, eleştirel jeopolitik açısından, jeopolitik, ulusal ve uluslararası politikanın mekan-sallaştırılmasının söylemsel bir pratiğidir.¹⁶ Bu nedenle, eleştirel jeopolitiğin amacı sadece Klasik Jeopolitiğin eleştirisini yapmak değil her şeyden önce zıtlıklarla düşünme, ikili sınırlandırma ve heterojenliği, yani Ötekinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini tanımak, özeleştirme ile düşünerek farklılıkları kıyaslamaktır. Dolayısıyla, SD'nin eleştirel jeopolitik analizi öncelikle sahip olduğu jeopolitik tasavvurun Ötekisini ortaya koymakla başlamalıdır.

Stratejik Derinlik'te Kemalist Jeopolitik Tahayyül ve Eleştirisi

SD'nin jeopolitik tahayyülünün ötekisi kuşkusuz Cumhuriyet tarihinin önemli bir kesitine damgasını vurmuş ve Kemalist siyasal ontolojinin kuruculuğunu üstlendiği jeopolitik zihniyettir. Kemalist jeopolitik model, tarihsel olarak iki ana eksen üzerinde işleyen ve dış politika pratiğini şekillendiren bütünsel bir paradigma olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle Kemalist paradigma, Türk dış politikasının kurucu söylemlerinden biridir.¹⁷ Bu söylem gerçekte dış politika pratiklerini belirlemekle kalmaz aynı zamanda içeriye nizam vermenin temel

16 Tuathail and Agnew, "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy".

17 Yücel Bozdağhoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, 2003; Umut Uzer, *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, Tauris Academic Studies, 2010.

ölçülerini ve en önemlisi de siyasal rejimin işleyişini belirleyen bir devlet kuramının oluşmasına kaynaklık eder. Kemalist jeopolitiğin tarihsel olarak biri siyasal ontolojisiyle açıklanabilecek diğeri de dış politika pratiklerinden kaynaklanan iki ana boyutu vardır. Kemalizm her şeyden önce Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak ortaya çıkmış ve şekillenmiştir.¹⁸ Cumhuriyetçi güvenlik kültürünün oluşumuna ve tarihsel olarak farklı dönemlerde yeniden üretimine de kaynaklık eden bu kuruculuk vasfı, Kemalizm'i bir dış politika doktrini olarak Türkiye'nin jeopolitik muhayyilesinin belirleyici bir unsuru haline getirmiştir.¹⁹ Söz konusu güvenlik kültürünün temel felsefesini çizen Mustafa Kemal Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" anlayışı da dış politikanın ana prensibi olarak tayin edilmiştir. Bu jeopolitik ilke bütün Kemalist jeopolitik tahayyülün coğrafya söylemine ve dış politika angajmanlarına doğrudan nüfuz etmiştir. Kemalist dış politika paradigmasının jeopolitik kültürünü de şekillendiren ve Kemalizm'in coğrafi tezlerine dayanan üç ilkesi vardır. Bunlar; toprak bütünlüğü, ulusal bütünlük ve sekülerizmdir.

Toprak bütünlüğünün sağlanması, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne tevarüs edilen "toprak kaybetme endişesi" bağlamında uzun yıllar Türk dış politikasının en belirleyici ulusal çıkar öncelikleri arasında yer almıştır. Ancak toprak bütünlüğü sadece dış politikada ulusal çıkarın öncelikleri arasında yer almakla kalmamış aynı zamanda dış politikanın ve Türkiye'nin jeopolitik söyleminin kuruculuğunu yapmıştır. İmparatorluğu parçalayan Sevr Anlaşması'nın haritası ile İmparatorluktan ulus-devlete geçişi coğrafi olarak sabitleyen Lozan Anlaşması'nın haritası bu jeopolitik söylemin Cumhuriyet tarihi boyunca yeniden üretilmesinde dolaşıma sokulan unsurlardandır. Lozan ile Türkiye'yi coğrafi olarak sabitleyen harita, aynı zamanda mekânsal olarak "ülke" ve bu ülkenin teritoryal sınırlarını ulusal bir dua olarak ezberletme işine yarayan bütünlleştirici, hatta milliyetçi bir *logoyo* dönüşmüştür.

Toprak bütünlüğü söyleminin en belirgin yanı, ulusal sınır ile bu sınırın dışında kalan mekanlar arasında oldukça net bir çizgi çeken ve jeopolitik kodlarını bu sınırın içinde yeniden üreten bir işleve sahip olmasıdır. Diğer bir ifade ile toprak bütünlüğü söylemi, içeride "ulusal cemaati" homojen bir millet tasavvuruna bağlayan temel düğümleyici mekânsal bir referans noktasına dönüşürken aynı zamanda bu ulusal cemaati ideolojik ve pratik olarak ülkenin topraklarının korunması için savunmacı bir hareket tarzını sürekli

18 Şükrü Hanioglu, "The Historical Roots of Kemalis", Ahmet Kuru and Alfred Stephan, *Democracy, Islam and Secularism in Turkey*, Columbia University Press, 2012, ss. 32-61.

19 Yeşiltaş, "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy".

gerektiren korumacı ve savunmacı bir stratejik zihniyetin oluşmasına neden olmuştur. Teritoryal kimliğin tüm mekânsal üretim düzeyleri ile oluşum süreci, Kemalist jeopolitik teorinin merkezindedir ve Türkiye'nin karmaşık uluslararası konumunun basitleştirilmiş temsilini oluşturmaya doğrudan etki eder. Hem mekânsal ayrımlar, hem de iç mekanın vatanlaştırılması ve homojenleştirilmesi, toplumdaki sosyal çeşitliliğin yönetilebilir kategorilere ve alt birimlere bölünmesine katkı sağlar; en önemlisi de onları bu mekânsal inşa süreçleriyle dışsal bir kimliğe bağlar.

Pratik jeopolitik muhakemede ise Kemalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafi kodlarını kendi jeopolitik tahayyülünden dışlayan bir mekan idrakini devreye sokmuştur. Dolayısıyla Kemalist jeopolitik tahayyülün toprak bütünlüğü söylemi öncelikli olarak ulusal ve dış mekanı kendi tarihselliğinin dışında yeniden kurgulayan; önce iç mekanın vatanlaştırılması (örneğin yer isimlerinin değiştirilmesi süreçleri) sonra da mekansal dışlama pratikleri ve kontrol ile dış mekanı Ötekileştiren ve içerden yabancılaştıran bir jeopolitik kültürün yerleşmesini sağlamıştır. Bir bütün olarak bakıldığında Kemalist jeopolitik tahayyül toprak bütünlüğünün korunmasının söylemsel sürekliliğini tehdit merkezli bir Türkiye coğrafyası kurgusu etrafında sürekli bir şekilde yeniden tahkim etmiştir. Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında Kemalist dış politika doktrinin taşıyıcılığını üstlenen ordu özellikle bu jeopolitik söylemin temel aktörlerinden biri olarak çarpıcı bir örneği temsil etmektedir.²⁰

Ulusal bütünlük söylemi ise cumhuriyetçi güvenlik kültürünün üzerinde yükseldiği başka bir söylemsel alana tekabül eder. Bu anlamda, Kemalizm'in ulus-devlet tasavvuru onun aynı zamanda jeopolitik tahayyülünün de çerçevesini belirlemektedir. Burada homojen millet tasavvuruna dayalı seküler bir ulus tanımı bütün Cumhuriyet tarihinin Kemalist jeopolitik söylemine eşlik etmektedir. Dolayısıyla ulus-devlet, Kemalist jeopolitik tahayyülün en temel referans noktasını oluşturmaktadır. Sekülerizm ise Kemalist jeopolitik tahayyülün tıpkı diğer unsurlarında olduğu gibi Türkiye'nin jeopolitik kimliğinin belirleyiciliğinde kurucu bir rol üstlenmiştir. Kemalist jeopolitik tahayyül, Osmanlı coğrafi tasavvurunun ve devlet kimliğinin kuruculuğunu üstlenen Türk-İslam medeniyetini söyleminin ayrılmaz bir parçası olarak iş gören İslam'ı dışarda tutarak yeni kurulan devletin kimliğini "Batılı" olmaya eşitleyen seküler bir ulus devleti üretmiştir. Bu paradigmanın jeopolitik kül-

20 Murat Yeşiltaş, "Coğrafya Kaçınılmazdır: Militarizm, İstisnacılık ve Türkiye'de Ordu Merkezli Jeopolitik Mentalitenin İnşası", Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (der), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

türü belirleyiciliği konusunda şüphe olmasa da jeopolitik pratikler açısından farklı tarihsel anlarda süreklilikler barındırdığı kadar farklılıklar da barındırdığını söylemek gerekir.

Her üç unsur açısından da Cumhuriyet tarihinde hem kurucu bir paradigma hem de tarihsel süreçte yeniden üretilen bir kültür olarak Kemalist jeopolitik iki temel endişenin Türk jeopolitik kültüründe yerleşik bir hal almasına neden olmuştur. Bunlardan birincisi jeopolitik ikincisi ise teritorial endişedir (territorial anxiety). Jeopolitik endişe, Türkiye'nin küresel sistem içinde konumunun neresi olduğuna ve bu konumun nasıl bir jeopolitik kimliğe tekabül edileceğine ilişkin bir belirsizliğe neden olurken, toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik korku da hem iç hem de dış politikada "teritorial endişe"nin önemli bir jeopolitik kodlama biçimi olarak devreye sokulmasına hizmet etmiştir. En önemlisi de SD'nin sürekli vurguladığı şekliyle, Osmanlı-Türk stratejik zihniyetinin hayat damarlarıyla eklemlenme alanlarından olan mekan ve zaman idrakinden bir kopuşa neden olmuştur. Nitekim SD, "ortak zaman-mekan idrakinden kaynaklanan güçlü bir kimlik ve aidiyet hissine sahip olmaya"²¹ yeni bir stratejik zihniyetin oluşumunda kurucu bir rol yüklemektedir. SD bu kopuşu metnin farklı yerlerinde sıklıkla "radikal" olarak tanımlamaktadır. Sadece Kemalist jeopolitik tahayyülün ana kodlama biçimi olarak kalmayan aynı zamanda diğer jeopolitik söylemlerin de ruhuna nüfuz etmiş "köprü" ülke metaforu adeta böylesi bir endişenin ürünüdür. "Köprü" ülke metaforu bizatihi *arada kalmışlığın ve aidiyetsizliğin* bir yansıması olarak anlaşılabilir. SD'nin köprü karşısında "merkez" ülkeyi, kimlik bunalımı karşısında kesinliği ifade eden İslami tarihsel sürekliliğin oluşturduğu ben-idrakini koyması da bu bağlamda anlaşılmalıdır. Davutoğlu'nun, S. Huntington'un Türkiye için yapmış olduğu *torn country* (yırtık ülke) tasvirine karşı çıkması da benzer şekilde Türkiye'nin köprü oluşuna ilişkin hem içerden hem de dışardan yapılan coğrafi ve jeopolitik temsilleri kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır. Davutoğlu "köprü" rolüne şu şekilde karşı çıkar: "Bu köprü rolünü kendine saygı ve güvenden yoksun bir psikoloji ile sadece pragmatik sathilik içinde gören toplumlar ise medeniyet tarihinde yoğun kimlik bunalımları ve bu bunalımların yol açtığı iç siyasi çatışmalarla yer almıştır".²²

Kemalizm her ne kadar kavramsal olarak kullanılmasa da SD'nin jeopolitik tahayyülüne ve söylemine karşı öteki olarak konumlandırmanın sebebi, Kemalist coğrafya ve tarih tasavvurunun kaynaklık ettiği Türkiye kimlik

21 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 23.

22 Ibid, s. 92.

ve aidiyet hissinin sürekli şekilde Davutoğlu tarafından kimlik bunalımın sebebi olarak gösteriliyor olmasıdır. Bu durum, SD'ye göre büyük ölçüde Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte yaşanan "radikal kopuşla" meydana gelmiştir. SD'nin "kimliksiz seçkinlerin" tercihi olarak tanımladığı bu durum aynı zamanda Türkiye'nin tarihsel jeopolitik hinterlandından ve kimlik hafızasından da bir kopuşa neden olmuş ve pasif bir stratejik zihniyetin yerleşmesine kaynaklık etmiştir.²³ Dolayısıyla SD için temel mesele bu radikal kopuşun neden olduğu kimlik bunalımının aşılmasıdır. Bu kimlik bunalımı SD'ye göre, siyasi kültürel kodlama biçimleriyle siyasi değerler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Daha da önemlisi, "siyasi elit ülke jeopolitiğini başka siyasi güç merkezlerinin stratejik düzenlemelerinin taktik faktörü"²⁴ olarak görmektedir. Dolayısıyla bu durum öncelikli olarak yönetici seçkinlerin radikal Batılılaşma temayülünün bir sonucu olarak okunmalıdır.

SD bu krizi şu şekilde tanımlar: "kimlik bunalımı yaşayan ve bu bunalımı bir kültür buhranı haline dönüştüren toplumlar psikolojik, sosyolojik, siyasi ve ekonomik dalgalanmaların kısılcacında stratejik bir açmaz içine düşerler".²⁵ Bu şekliyle ele alındığında, SD kendi jeopolitik tahayyülünü Cumhuriyetçi güvenlik kültürünün üç önemli ayağını teşkil eden alanlarını İslam-Osmanlı medeniyetinin bütün tarihsel süreklilik unsurlarını içinde barındıracak şekilde revizyonist bir okumaya tabi tutarak yeniden kurgulamaktadır. Bu revizyonist okuma biçimi de temel olarak Cumhuriyetçi stratejik zihniyetin bütün içeriğine nüfuz etmiş gerilim alanlarının ters yüz edilmesinden geçmektedir. SD, bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Türkiye bu açıdan Batı medeniyeti ile girdiği cephe ilişkisini kaybettikten sonra bu medeniyete iltihak etme iradesi gösteren siyasî elitin elinde siyasî sistemin dayandığı kimlik, kültür ve kurumlar açısından tam bir tarihî kırılma ve yeniden yüzleşme süreci yaşayan yegâne toplumdur. Bu tarihî kırılmanın gerekli kıldığı fedakârlıklara rağmen devletler hiyerarşisinde tarihî birikimine uygun onurlu bir yer edinememiş ve iltihak ettirilmek istendiği medeniyet çevresi tarafından sürekli dışlanmış olmak -ki bunun son örneği AB'nin 1997 Lüksemburg Zirvesinde gözlenmiş ve 1999 Helsinki Zirvesi ile telafi edilmeye çalışılmıştır- tarihî süreklilik unsurlarını ayakta tutan güçlü psikolojik altyapının devreye girmesi sonucunu doğurmuştur.

Türkiye'de yaşanan en temel çelişki bir medeniyet çevresine siyasî merkez olmuş bir toplumun tarihi ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu

23 Ibid, s. 70.

24 Ibid, s. 118.

25 Ibid, s. 23.

*siyasi kültür birikimi ile siyasi elit tarafından başka bir medeniyet çevresine ilhak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasi sistem arasındaki uyum problemidir”.*²⁶

SD'nin açık olarak ifade etmekten kaçındığı, hatta metnin tamamına bakıldığında Kemalist dış politika kavramının ya da paradigmasının dahi kullanılmadığı açık bir şekilde fark ediliyor olsa da, eleştirdiği şeyin tam olarak bu zihniyetin ortaya çıkardığı kırılma ve gerilim alanları olduğu söylenebilir. Sorun tam olarak, Kemalist stratejik zihniyetin mekan-zaman idrakini Türkiye'nin coğrafi ve tarihsel derinliğini yeniden keşfedecek ve anlamlı bir stratejik teoriye dönüştürecek şekilde yerinden edilmesidir. Daha açık bir ifadeyle sorun, “kimliksiz seçkinler” olarak tanımladığı yönetici ya da entelektüellerin Türkiye'nin coğrafi ve tarihi unsurlarını yanlış yorumluyor olmalarıdır. Dolayısıyla SD'nin hesaplaşması gereken Kemalist zihniyetin oluşumun da kaynaklık eden yönetici seçkinlerin kimlik tahayyülleridir.

*“Bir kesim tarafından dış politikadaki en önemli dayanak noktaları arasında gösterilen tarihî ve kültürel unsurlar başka bir kesim tarafından en büyük ayak bağları olarak telakki edilmektedir. Aynı şekilde ortak bir bakış açısı ile yorumlanması gereken Türkiye'nin coğrafyası da ciddi bir farklılaşmanın odak noktası olmaktadır. Türkiye'nin kendi yakın havzası ile daha derin bir bütünleşmeye gitmesi gerektiğini düşünenler ile bu havzanın etki alanından mümkün olduğunca uzaklaşarak bölge ötesi unsurlarla bütünleşmek gerektiğini söyleyenler arasındaki gerilim de bir başka ayırıcı unsur haline gelmektedir”.*²⁷

Burada SD'ye göre, Cumhuriyetçi güvenlik kültürünün Türkiye'de “stratejik zihniyetin” oluşumuna doğrudan nüfuz etmiş ve Türkiye'nin tarihsel süreklilik unsurlarından radikal bir kopuşa neden olan mekan ve zaman anlayışı, bunalımın sebebi olarak sunulur. Bu bunalım aşmanın yolu ise, SD için “yeni stratejik zihniyetin” oluşumunda kurucu rol biçilen yeni siyasal ontolojinin (ben-idraki) Cumhuriyetçi “stratejik zihniyetle” yer değiştirmesidir. Ben-idraki sadece bireysel bir şuur hali olmaktan öte toplumların zaman idrakleriyle mekan idraklerinin (jeopolitik muhayyilelerinin) belirli bir medeniyet aidiyeti, kültürel kimlik ve dışa yansıyan biçimsel formlarıyla bütünlük oluşturmuş halidir. Dolayısıyla SD'nin alternatif olarak ortaya koyduğu yeni jeopolitik muhayyilenin amacı, eski rejimin neden olduğu medeniyetsel kopuşu yeni bir zaman ve mekan tasavvuruyla tamir etmek ve Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden inşa etmektir. Daha açık bir ifa-

26 Ibid, s. 83.

27 Ibid, s. 46.

deyle, SD'nin hedefi toplumsal ve tarihsel olarak seçkinler düzeyinde oluşturulmuş çok yönlü jeopolitik ve jeokültürel bunalımı aşmaktır. SD için asıl konu, Kemalizm'in Türkiye için kuruculuğunu üstlendiği "sahte benliğin" yerinden edilmesidir. Türkiye'nin mekan ve zaman algısının hakim Kemalist paradigma tarafından *tarihsizleştirilme* biçimlerinin ve süreçlerinin yerinden edilmesi gerekmektedir. Davutoğlu'na göre;

*Türkiye'de yaşamakta olan çok yönlü bunalımda da iç benlik ile dışı yansıyan benlik arasındaki farklılaşmanın izleri görülmektedir. Kişinin vücudunun toplumlar düzeyindeki karşılığı tarih/meکان boyutudur. Toplumların kendi tarih/meکان boyutu ile yabancılaşması, kişinin kendi vücudu ile yabancılaşarak sahte benlik içine girmesi gibidir. İtiraf edelim ki, ilkokuldan itibaren verilen yoğun tarih ve coğrafya bilgisine rağmen bir tür tarihsizleşme sürecinin içinde yaşaya geliyoruz.*²⁸

*Türkiye'de yaşanan en temel çelişki bir medeniyet çevresine siyasî merkez olmuş bir toplumun tarihî ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasî kültür birikimi ile siyasî elit tarafından başka bir medeniyet çevresine iltihak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasî sistem arasındaki uyum problemidir ve bu durum hemen hemen sadece Türkiye'ye has bir olgudur.*²⁹

Bu durum başlı başına Türkiye'nin stratejik derinliğinin yeniden yorumlanmasında yeni bir ulus-devlet, yeni bir sekülerizm ve yeni bir "tarihi coğrafya" anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu yeniden okuma çabası, Türkiye'yi 20. yüzyılın başında ortaya çıkmış bir ulus-devlet olarak tanımlamak yerine, "20. asrın başında Avrasya üzerinde egemen olan sekiz çok uluslu imparatorluk yapısından birini oluşturan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulmuş modern bir ulus-devlet" şeklinde tasvir etmektedir. Hatta Türkiye'yi dünya ana kıtası üzerindeki ana jeopolitik kuşakların etkileşim alanlarında bulunan modern bir ulus-devlet olarak tasvir etmeyi gerekli kılmaktadır. SD her ne kadar ulus-devlet fikrini göz ardı eden bir paradigma önermiyor olsa da bu ulus-devlet fikrinin ihtiva ettiği tefrik edici nitelikleri önemli ölçüde değiştirmektedir. Dolayısıyla SD, ulus-devlet anlayışında kültürel ve medeniyetsel kodların, tarihi süreklilik unsurlarını önce jeo-kültürel sonra da jeopolitik düzeyde yeniden tartışmaya açarak kendi siyasî ontolojisi bağlamında yeni bir jeopolitik tahayyül sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu durum SD'nin, eski rejimin söylemsel kuruculuğunu üstlenen mekan, tarih ve kimlik gibi "sınır üretici" bütün söylem ve pratiklerini değiştirmeyi gerekli kılmaktadır. Mede-

28 Ibid, s. 59.

29 Ibid, s. 83.

niyet ölçeğinde ise SD Türkiye'nin jeopolitik kimliğini Batı'nın bir parçası olacak şekilde değil ancak ona alternatif olacak şekilde yeniden kurgulamaktadır.³⁰ Bütün bu unsurları aynı zamanda SD'nin jeopolitik tahayyülünde onu diğerlerinden farklı kılan alanlar olarak görmek mümkündür.

'Stratejik Derinlik'in Jeopolitik Metodolojisi

SD'nin sunduğu metodolojik modelin ana omurgasını jeopolitik oluşturmaktadır. Davutoğlu, içinde birçok değişkenin yer aldığı sistemik bir jeopolitik metodoloji inşa etme arayışındadır ve bu metodoloji büyük ölçüde eklektik bir temele sahiptir. Diğer bir ifade ile Uluslararası İlişkiler disiplini başta olmak üzere klasik jeopolitiğin de içinde yer aldığı geniş bir Sosyal Bilimler metodolojisi SD'nin ruhuna nüfuz etmiştir. Ancak burada ön plana çıkan en temel noktalardan biri, jeopolitiğin bir analiz düzeyi olarak daha belirleyici olduğudur. Kitabın metodoloji bahsinde klasik jeopolitiğin büyük düşünürleri ile kurduğu irtibat bu bakımdan çarpıcı bir misal temsil eder. Davutoğlu'na göre,

*“Değişik varsayımlardan ve anlamlandırma zeminlerinden hareket eden Mackinder, Mahan, Spykman, Paul Kennedy ve Huntington gibi dönemsel etkilerde bulunmuş teorisyenlerin çoğu nihai noktada resmetmeden açıklamaya, açıklamadan anlamaya, anlamadan anlamlandırmaya ve bütün zeminlerden hareketle de yönlendirmeye dönük fikirler üretmiştir”.*³¹

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, verilen örnekler 20. yüzyılın, özellikle de jeopolitik çalışmalar açısından –farklı varsayımlara ve teorik arka plana sahip olsalar da- ön plana çıkan isimlerin başında gelmektedir. Mackinder, Mahan ve Spkyman klasik jeopolitiğin, Kennedy ve Huntington ise neo-klasik jeopolitiğin önde gelen isimleri arasında yer alırlar. Bu jeopolitikçilerin hepsi de coğrafyanın uluslararası siyasetin anlaşılmasında ve planlanmasında sabit bir veri olarak ele alınması gerektiğini ileri sürerler. Bu jeopolitikçiler için coğrafya adeta dünya siyasetinin çatışmacı mantığının açıklanmasında en temel açıklayıcı unsurlardan biridir. Ayrıca bu jeopolitikçilerin hepsi de belirli bir açıdan uluslararası politikayı mekansallaştıran jeopolitik muhakemeye sahiptirler. Jeopolitik muhakemeler gerçekte büyük oranda sunduğu coğrafi sabitlemeler ve temsiller nedeniyle genellemeler

30 Ibid, s. 69.

31 Ibid, s. 2

içeren indirgemeci bir analiz biçimidir. Diğer bir ifadeyle, klasik jeopolitik çalışmalar, coğrafyayı değişmez ve sabit bir veri olarak ele aldığı gibi aynı zamanda siyasetin (dolayısıyla da stratejinin) coğrafi olması gerektiğini ileri sürer. Bu durum büyük ölçüde Türkiye’de farklı jeopolitik söylemlerin sahip olduğu tipik bir eğilimdir ve coğrafyanın ne anlattığı ve bunun neden anlamlı olduğuyula ilgili sağlam varsayımlardan oluşan, her bir analizin birbirini tolojik olarak desteklediği jeopolitik hakikat iddialarının oluşmasına kaynaklık eder.³²

Coğrafi tasvirler üzerinden inşa edilen jeopolitik gerçeklikler böylece belirli bir siyasetin üretimine kaynaklık eder ve bu siyasaların toplumsal meşruiyet kazanmalarını sağlarlar. Diğer bir ifadeyle, jeopolitikçiler ya da yönetici seçkinler coğrafyadan bahsederken, onun fiziksel görünürlüğüne de atıfla (sabit bir veri şeklinde) “hiçbir yerin görüşünü” sunduklarını ileri sürerler. Çünkü coğrafya kendi başına siyasetin nasıl olması gerektiği noktasında yeterli bir kaynak olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak gerçekte coğrafya, fiziki bir durumu göstermesine rağmen iktidar ilişkilerine göre farklı politik özneler tarafından farklı şekillerde tahayyül edilir ve siyaset üretimine farklı şekillerde kaynaklık edebilir. Yani coğrafyanın, Türkiye’nin jeopolitiğinin anlaşılmasında sabit bir veri, bu jeopolitiğin “köprü” veya “merkez” ve en önemlisi de bu jeopolitik kodlamanın ne tür bir siyaset biçimini önerdiğini söylemek bizatihi Türkiye’deki iktidar bloklarının siyasal tasavvurlarından ayrı olarak düşünülemez.

Davutoğlu da coğrafyayı güç unsurları arasında sabit bir veri olarak ele alır. Bu durum başlı başına klasik jeopolitikten kalma bir algı olarak anlaşılabilir. Davutoğlu’na göre, coğrafya (mekan-idraki olarak okuyun) medeniyetlerin oluşumunda asli katkıyı sağlayan kurucu unsurlardan biridir.³³ Braduel’den alıntıyla ifade edilecek olursak, Davutoğlu da “haritalar gerçek öyküyü anlatır” fikrine katılmaktadır. Coğrafya, objektif bir gerçekliği yansıtırken haritaların bu objektif gerçekliğin medeniyet idraki sürecinden geçmiş subjektif bir şekli olarak kabul edilmesi, jeopolitik tahayyülün mekan tasavvurundan ayrı düşünülmemeyeceğinin bir göstergesi olarak okunmalıdır. Bu durum, Davutoğlu’nun klasik jeopolitikle kurduğu dirsek temasına da tartışılabilir yeni bir boyut eklemektedir. Zira coğrafya ancak, medeniyetsel bir aidiyetle anlamlı bir dünya (jeopolitik) tasavvuruna dönüşebilir.³⁴

32 Pınar Bilgin, “Türkiye’nin Jeopolitik Dogması”, Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (der), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

33 Davutoğlu, “The Clash of Interests: An Explanation of World (Dis)order”.

34 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 97.

Davutoğlu'na göre, medeniyetler kendi *ben-idraklerinden* hareketle coğrafi algılamalar geliştirmektedir.³⁵ Dolayısıyla klasik jeopolitikte, coğrafyanın tabiiiliğine vurgu yapılarak ortaya konan meşûlaştırma biçimleri SD'de toplumsal ve medeniyetsel muhayyilenin bir sonucu olarak şekillenen kurucu bir unsura dönüşmektedir. Diğer bir ifade ile mekan sadece objektif gerçekliği ile değil tarihsel varoluş biçimiyle de SD'nin güç parametrelerinin en önemli unsurlarından biri olarak iş görmektedir. Dolayısıyla jeopolitik metodoloji salt coğrafi kategorilere dayanmak yerine, tarihsel süreklilik unsurlarıyla birlikte anlaşılmakta ve medeniyetsel tasavvurun bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum büyük ölçüde toplumların kendileri neye ve nereye göre mekânsal olarak inşa ettikleri ile doğrudan ilgilidir.

Metodolojik olarak ele alındığında ise SD, mekan-idrakinin oluşumundan jeopolitiğe jeopolitikten de stratejiye uzanan kademeli bir yol takip etmektedir. Ancak yeni bir jeopolitik teori ortaya koymak yerine, daha çok Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden tahkim edecek jeo-stratejik bir öneride bulunmaktadır. Tıpkı Türkiye'deki diğer jeopolitik söylemlerde olduğu gibi coğrafya, SD'de de başlı başına temel analiz nesnelere biri olarak mevcuttur. Bu, Ahmet Davutoğlu'nun önceki metinlerinde görülen bir süreklilik unsurudur ve büyük ölçüde 20. yüzyılın başındaki klasik jeopolitik yazınından etkilenmiştir. Öyle ki coğrafyanın "sabit veri" olduğu, metnin farklı kısımlarında sıklıkla tekrar edilmektedir.³⁶ Davutoğlu'nun Türkiye'nin uluslararası konumunu tasvir etmek için başvurduğu kavramların birçoğu ya coğrafidir ya da jeopolitiktir (sınır, ön hat, nüfuz alanı, havza, merkez, kuşak, kırılma alanı, jeopolitik boşluk vs). Ayrıca SD'nin Türkiye'nin etkinlik ve nüfuz alanları olarak tanımladığı "havza" ve diğer tasvirler ve sınıflandırmalar klasik jeopolitikte sıklıkla kullanılan kavramların başında gelir. Havza tanımlamaları kültürel ve tarihsel bir tanımlama olarak ortaya çıkıyor olsa da SD'de birer coğrafi alana dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla bu kavramların hepsi coğrafi ve tarihi açıdan birer hakikat olma iddiası taşımaktadırlar. Yani, tarihe ve coğrafyanın tarihsel süzgeçten geçerek ortaya koyduğu "jeopolitik bütünlüğe" bakıldığında SD için her şey oldukça açıktır.

SD'nin jeopolitik modeli açısından, coğrafyanın Türkiye'nin "stratejik derinliğine" nasıl bir temel sağladığı, bu temelin nasıl kurgulandığı ve nihayetinde nasıl bir jeopolitik muhayyile öngördüğü hem SD'yi diğer kuramsal çalışmalardan ayırır hem de Davutoğlu'nu bir jeopolitikçi olarak, özellikle kullandığı jeopolitik metodoloji ve kimlik tahayyülü bakımından farklılaş-

35 Ibid, s. 101.

36 Ibid, s. 17-13.

tırır. Söz konusu *fark* büyük ölçüde SD'nin önermiş olduğu “revizyonist” anlayışın felsefesinden (zihniyet), metodolojisinden (kuramsal) ve stratejisinden (defansif-offensif dengesi) kaynaklanmaktadır.

Burada revizyonizm, genel olarak Türkiye'nin jeopolitik konumunun geleneksel ele alış biçimine bir itiraz (zihniyet eleştirisi) hem de Türkiye'nin uluslararası güç parametreleri içindeki mevcut konumundan duyulan memnuniyetsizlik ve bunun değiştirilmesi isteği anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu revizyonizm anlayışı kitabın daha ilk kısmında açık bir biçimde görülebilir. SD bu anlamda Türkiye'nin jeopolitik etkinlik ve nüfuz alanını Türkiye'de var olan diğer jeopolitik modellerden farklı olarak cari sınırların ötesine taşıyan yeni bir tarih (zaman) ve mekân (coğrafya) algısı etrafında inşa etme iddiası taşımaktadır. SD'ye göre bu zihniyetin inşa edilmesi Türkiye'nin uluslararası güç parametreleri içindeki pozisyonunu orta vadede değiştirecektir. Kendisinin Türkiye'nin stratejik derinliğini uygulanabilir kapsamlı ve uzun vadeli bir dış politika stratejisine dönüştürecek yöntemlerden biri olarak önerdiği “çok boyutlu süreç analizi” bir tarafta zaman idrakine dayalı “tarih derinliğini” diğer tarafta da mekân idrakine dayalı “coğrafi derinliği” merkeze alan bir kurguya sahiptir.³⁷ Bu nedenle tarihsel ya da coğrafi derinlikten bahsederken aynı zamanda hem metodolojiden hem de kendisinin ortaya koymuş olduğu jeopolitik modelden bahsetmektedir.

Bu durum SD'nin revizyonizm anlayışının amacını da daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Amaç, Türkiye'nin, uluslararası güç dengelerinde ağırlığını koyabilmesidir. Bunun için tarih ve coğrafya parametreleri yeni bir “stratejik zihniyetin” inşa edilmesinde ve sistemik bir jeopolitik metodoloji ve model oluşturmada devreye sokulmakta ve böylece Türkiye küresel sistemin dönüşümünde aktif bir oyuncu haline getirilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu zihniyet, Türkiye'yi sunduğu jeopolitik modelin esnekliği sayesinde iç siyasi kültürü ile bütünleştirilebilen ve nihai olarak uluslararası sistemin edilgen/çevre unsuru olmaktan kurtaracak siyasi bir ontoloji meselesi olarak ortaya koyulmaktadır. Kemalizm tartışması hatırlanırsa söz konusu siyasi ontoloji meselesinin bir zihniyet problemi olarak kurgulandığı ve bu zihniyetin değişmesiyle stratejik zihniyetin de değişeceği öngörülmektedir. Stratejik zihniyet kavramsallaştırması başlı başına bunun hem yönetsel hem de kuramsal bir izdüşümü niteliğindedir. Bu tasvir edici özelliğin Türkiye'deki hakim jeopolitik paradigmaya olan direnç noktaları da oldukça çarpıcıdır. Ayrıca söz konusu tanımlamanın jeopolitik tahayyülden çok da farkı yoktur. Davutoğluna göre;

37 Ibid, s. 6.

"Bir toplumun stratejik zihniyeti; içinde kültürel, psikolojik dini ve sosyal değerler dünyasını da barındıran tarihi birikim ile bu birikimin oluştuğu ve yansıdığı coğrafi hayat alanının ortak ürünü olan bilincin, o toplumun dünya üzerindeki yerine bakış tarzının belirlenmesinin ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında zihniyet ile strateji arasındaki ilişki, coğrafi verilere dayalı mekân algılaması ile tarih bilincine dayalı zaman algılamasının keşişim alanında ortaya çıkar".³⁸

Bir tarafta tarih diğer tarafta coğrafya, bir toplumun geleceği ile yönetişi devletinin dış politika yapımını etkileyen *stratejik zihniyetin* alt yapısını oluşturur. Zihniyetin SD için hangi düzlemde oluşturulduğu tam olarak net olmasa da bir tür psikolojik, bireysel ve toplumsal bir "şuur hali" olarak ele alındığı düşünülebilir. Diğer bir ifade ile, Türkiye'nin uluslararası konumunun yeniden yorumlanması ve bu konumun etkin bir dış politika stratejisine dönüştürülmesi tarih ve mekan derinliğini çok boyutlu bir şekilde analiz edebilme "kabiliyetine" bağlıdır. Buna bağlı olarak da, Türkiye'nin stratejik derinliği, tıpkı klasik jeopolitikte olduğu gibi "hiçbir yerin görüşü" olarak tarihsel ve coğrafi bir gerçekliktir; hayati olan bu derinliğin yorumlanmasıdır.

Bu şekliyle incelendiğinde SD'nin bir jeopolitik metin olarak ele alınması ve jeopolitikten ne anladığının sorgulanması daha anlamlı hale gelecektir. Hem mekan fiziki bir gerçeklik olması bakımından hem de tarih kadim bir süreklilik olması bakımından SD'nin güç parametreleri için sabit veriler olarak tayin edilir ve Davutoğlu'nun jeopolitik modelinin birbirinden ayrılmaz parçaları haline gelir. Her iki boyut da Türkiye'nin stratejik derinliği için birbirlerini *totolojik* olarak destekleyen jeopolitik hakikatler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yani Türkiye coğrafyasının sunduğu derinlik tarihsel sürekliliğinin, tarihi derinlik de dünya siyaseti açısından merkezi bir konuma tekabül eden bölgeler arası jeopolitik bir bütünlük oluşturmasının sonucudur. Her iki parametre açısından da Türkiye'nin jeopolitiği belirli bir zihniyetin ürünü olan tanımlama olmaktan çıkmakta ve Türkiye'nin coğrafi konumunda bir hakikate dönüşmektedir. Böylece SD'nin sistemik jeopolitik modelini oluşturan zaman unsuru kitapta da sıklıkla kullanılan *kadim* kavrayışıyla açıklanan ve medeniyetler arası etkileşimleri ifade eden tarihsel bir süreklilik unsuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Mekân unsuru ise uzun dönemli jeopolitik süreklilikler sonucu oluşan merkezi jeopolitik kuşakların/hatların dünya siyaseti açısından stratejik değerini ifade eden coğrafi bir süreklilik şeklinde belirlemektedir. Bu ele alma biçimi, Türkiye'nin uluslararası konu-

38 Ibid, s. 29.

39 Ibid, s. 22.

munu yeniden yorumlarken Davutoğlu'na Türkiye merkezli sistemik bir jeopolitik model kurma olanağı sağlamaktadır.

Davutoğlu'nun klasik jeopolitikle kurduğu dirsek teması hem metodolojiktir hem de kendisinin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bölgelerin tasvirine kaynaklık eden bir arka plan oluşturur. Gerçekte SD ortaya koyduğu jeopolitik model açısından ağırlıklı olarak İngiliz jeopolitik kuramcısı Mackinder'den beslenen bir jeopolitik kurguya sahip olsa da kavramsal olarak eklektik bir örgü sunar. Kitabının farklı bölümlerinde sunduğu şekliyle, stratejik merkez olarak tarif ettiği bölgeleri tanımlamak için kullandığı “doğal” ve “siyasi” “sınır” kavramsallaştırılmalarında Ratzel'in kuramından, özellikle de hayat sahası (*Lebensraum*) metaforundan etkilendiği anlaşılmaktadır. Ratzel'e göre, bir devletin tarihi-medeniyeti ile coğrafi alanı ve insanları arasında sarsılmaz bir ilişki vardır. Bu anlamda özellikle Ratzelci siyasi coğrafya düşüncesinde gördüğümüz coğrafya temel alınarak inşa edilen mekan idraki Davutoğlu'nda tarihsel süreklilikler sonucu oluşmuş bir teritoryal ben-idrakine dönüşmüştür. Bu anlamda kendisinin “medeniyetlerin ben-idraki” olarak sıklıkla kullandığı kavramsallaştırma medeniyetlerin varlık bilinci ile uyumlu olarak geliştirilen coğrafya-tarih algılamasının da temelini oluşturmaktadır.⁴⁰ Buna göre, toplumlar ancak kendi ben-idraklerinden hareketle coğrafi “algılamalar” geliştirmektedirler. Burada “coğrafi algıyı” coğrafi ya da jeopolitik tahayyül ile karşılamak oldukça mümkündür. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin stratejik derinliğini mümkün kılması her şeyden önce varlık bilinci ile uyumlu bir coğrafi muhayyile oluşturmaya bağlıdır. Varlık bilinci ile uyumsuz mekan-zaman algısı Cumhuriyet tarihinde yönetici seçkinler düzeyindeki radikal bir kırılma nedeniyle Türkiye'nin uluslararası konumunun sağladığı jeopolitik avantajlarda da radikal bir kopuşa neden olmuştur. SD'nin görevi bu radikal kopuşun neden olduğu “kimlik bunalımını” varlık bilinciyle uyumlu yeni bir coğrafya ve tarih idrakiyle aşmaktır. Bu yüzden SD yeni bir jeopolitik ben-idraki oluşturma iddiasındadır. Bu durum büyük ölçüde Kemalist jeopolitik modele de doğrudan bir direnç noktası oluşturmaktadır.

Yine Alman jeopolitik geleneğinin kurucu isimlerinden biri olan Haushofer'in kavramsal haritası da SD'nin jeopolitik modeline kaynaklık teşkil eder. Alman coğrafya ekolününü temsil eden Haushofer'de gördüğümüz; “sınır, bir devletin coğrafyasını sınırlayan basit entiteler değil fakat hayati çıkarlarını kuran esnek kuşaklardır” önermesinde olduğu gibi, Davutoğlu için de “sınır” Türkiye'nin stratejik derinliğini etkileyecek ölçüde önemli

40 Ibid, s. 97.

bir kavramdır. SD'nin tüm analitik kurgusunda olduğu gibi sınır kavramında da oldukça esnek bir tanımlama söz konusudur. Bu anlamda, iç egemenlik söylemine terk edilmiş, hukuki dış sınırlarının ötesinde hiçbir tarihi süreklilik unsurunu hesaba katmayan "sinik" bir mekan- idraki SD'nin değiştirmeye çalıştığı en temel algılardan biridir. Söz konusu korumacı ve savunmacı sınır algısının yerine SD "toplumların yönedikleri" ön alanları ortaya koyan jeopolitik "ön hat" kavramını önermektedir.⁴¹

Bu iki açıdan önemlidir. Birinci SD, sınır kavramının hukukiliği meselesini tartışmaya açarak, sınırı toplumsal olarak üretilmiş sosyolojik ve kültürel bir hat olarak tanımladığı için ulus-devlet merkezli jeopolitik tahayyülün ötesinde bir Türkiye jeopolitiği kurgusunu gündeme getirir. İkincisi ise, *pratik* jeopolitik açıdan sınırı Türkiye'nin "*proaktif*" stratejik pozisyonuna meşruiyet kazandıran bir ayırım çizgisi olarak gündeme getirir. SD bu anlamda Türkiye merkezli diğer jeopolitik modellerden farklı olarak *sınırı*, Türkiye'nin hukuki sınırlarına sabitlenmiş statik bir ayırım hattı olarak değil, uluslararası ve bölgesel konjonktüre göre değişen dinamik ve esnek bir şekilde ele almaktadır. Davutoğlu'na göre; "jeopolitik konum artık sınırları müdafaa dürtüsünün yönlendirdiği bir statükoyu muhafaza stratejisinin aracı olarak görülmemelidir".⁴² Böylece sınır sadece coğrafi bir gerçekliği yansıtmaması bakımından değil kültürel ve tarihi süreklilikleri içinde barındırması bakımından da SD'nin kademeli sistemik jeopolitik modelinin bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak tüm tarihselliğine ve kültürelliğine rağmen sınırların geçişkenliği SD için "tabii" bir olgudur. Bu durum Ratzel ve Haushofer'de sıklıkla gördüğümüz "tabiileştirilmiş jeopolitik" söyleminin izlerini taşımaktadır. SD'yi hem revizyonist hem de bir ölçüde daha ofansif yapan, sınırların tabii oluşu ile bir ülkenin cari uluslararası pozisyonu (ağırlığı) arasındaki uyumsuzluğu çatışmanın kaynağı olarak görmesidir. Davutoğlu'na göre tarihselliği olmayan yapay sınırlarla bir ülkenin tarihsel ve stratejik derinliğini yansıtan jeopolitik potansiyeli arasındaki uyumsuzluk çatışmacı bir durum ortaya çıkarmaktadır;

"Bir toplumun kültürel ve tarihi birikimi ile desteklenen jeopolitik ön-hatlar ise bir toplumun uluslararası vizyonunun şekillenmesinde önemli rol oynarlar. Mesela Alman kimliği ile Kutsal Roma-Germen tarihi ile dokunan Alman stratejik zihniyetinin ön gördüğü jeopolitik ön-hat ile fiili/hukuki Almanya sınırları arasındaki farklılaşma geçmişte iki dünya savaşına sebep olmuştur. Aynı farklılık II. Dünya Savaşından sonra ise

41 Ibid, s. 19.

42 Ibid, s. 117.

*barışçı yöntemlerle AB'nin ilk oluşturucu etkenleri arasında yer almıştır. ABD'yi bir süper güç olarak tarih sahnesine çıkararak ana unsur da, 19. Yüzyılda Atlantik'ten Pasifik derinliğine doğru sürekli genişletilebilen bir sınır üzerinden hukuki/siyasi bir egemenlik alanı haline dönüştürülebilir ön-hat vizyonudur”.*⁴³

SD'nin sistemik kademeli jeopolitik modeli açısından kültürel sınır tanımlamasına eşlik eden jeopolitik kuşak tasvirlerinde de klasik jeopolitiğin etkisi görülebilir. Bu anlamda SD jeopolitik söz konusu olunca, dünya tarihi özellikle de 20. yüzyıl tarihini jeopolitik mülahazalara eşitleyen bir tarih okumasını merkeze alır. Klasik jeopolitik paradigmaya bir eleştiri getirmek yerine, farklı teorilerin dünya siyaseti açısından farklı konumlarda bulunan (güç dağılımı bağlamında) devletlerin kendi dış politika stratejilerine nasıl kaynaklık ettiğini açıklamayı tercih etmektedir: “Kara, deniz ve hava jeopolitiğinin incelenmesi küresel siyasi ve askeri stratejilerinin geliştirilme sürecini anlamak ve bu stratejiler çerçevesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın önemini kavramak bakımında son derece gereklidir”⁴⁴. Daha da önemlisi Davutoğlu, klasik jeopolitiğin ana kuramlarının coğrafi tasvirlerini Türkiye'nin dünya siyasetinde jeopolitik merkeziliğini göstermek için kullanır. Burada dünya siyasetinin coğrafi temellere indirgenerek açıklanmasını eleştirirse de (Mackinder örneğinde) SD için önemli olan bu teorilerin Türkiye'nin uluslararası konumunun önemini göstermesinde nasıl bir coğrafi çerçeve sunduğudur. Diğer bir ifadeyle, SD klasik jeopolitiğin tüm önemli şahsiyetlerinin jeopolitik teorilerine dayanarak Türkiye'nin (Anadolu merkezli ana coğrafi kütleinin) adeta merkezde konumlandırıldığı coğrafi bölgeleri ve jeopolitik kuşakları tercih eder. Yani SD, klasik jeopolitiği kendi coğrafi tasvirlerinde seçmeci bir şekilde okumayı tercih eder. Bu teorilerinden farkı, jeopolitik merkezin ortaya çıkmasında tarihin, coğrafyanın önüne geçecek ölçüde Türkiye'nin uluslararası konumuna kaynaklık ediyor olmasıdır.

Bir “Süper-Yapı” Olarak Coğrafya Anlayışı ve Merkez Ülke Olarak Türkiye

SD'nin *sınırdan havzaya* uzanan kademeli bir şekilde Türkiye “merkezli” jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik bütünleşmeye kaynaklık edecek modelinde tıpkı klasik jeopolitik de olduğu gibi coğrafya bir süper yapı olarak anlaşılır. Diğer bir ifadeyle, klasik jeopolitikte *dünya* stratejik olarak birbi-

43 Ibid, s. 19.

44 Ibid, s. 104.

rine bağlanmış bir dizi coğrafi kategoriden (merkez alanlar, kenar kuşaklar, mihver bölgeler vs) oluşan süper yapı olarak düşünülür.⁴⁵ Doğal kaynaklardan stratejik noktalara, kültürel geçişkenlikten medeniyetsel bütünlüğe kadar SD'deki bütün enstrümanlar bu coğrafi süper yapının oluşmasına kaynaklık etmektedir. Bu durum SD'nin jeopolitik kuşak, jeopolitik ön-hat ve daha makro düzeyde anlaşılması gereken *havza* kavramsallaştırmasında da görülmektedir.

Farklı coğrafi bölgelerden oluşmasına rağmen, tarihsel bir süreklilik içinde okunduğunda jeopolitik bir bütünlük teşkil etmesi bakımından "İslam dünyası" bu coğrafi süper kompleksin hem kavramsal olarak hem de jeopolitik olarak merkezini oluşturmaktadır. Tıpkı klasik jeopolitikte olduğu gibi, coğrafi bölgeler öncelikle stratejik olarak sonra da insanlık tarihindeki süreklilik unsurları bağlamında kategorize edilir. Bu yaklaşım, SD'de birbirinden kopuk gibi görünen farklı stratejik bağlantı noktalarını birbirine düğümlediği gibi, farklı kültürel havzaları da aynı jeo-kültürel bütünlük içinde almasıyla sonuçlanır. Daha açık bir ifadeyle, SD'de Türkiye ekseninde kurgulan jeopolitik merkezilik meselesi sadece Türkiye sınırlarını içine alan bir kategori olmaktan ziyade sıklıkla İslam dünyasının jeopolitiği olarak tekrarlanan söyleme eklemlenen merkezi bir kategori olarak düşünülmektedir. Bunun en temel nedeni, statik uluslararası sistemde oluşmuş güç dengesinin Soğuk Savaş sonrasında dağılmasıyla stratejik olarak birbiriyle eklemlenmiş alanlardan oluşan İslam dünyasının bütünsel bir jeopolitik merkez olarak küresel jeopolitik mücadelenin ana merkezi mücadele alanı olarak yeniden ortaya çıkmasıdır. Bu durum, biri teritoryal konumlanış (stratejik kuşaklar) diğeri de Davutoğlu'nun İslam dünyası ekseninde medeniyetsel yeniden canlanma olarak ele aldığı iki unsurdan oluşmaktadır.

İlki, Soğuk Savaş'ın bitişi yeni jeopolitik boşluk alanlarını ortaya çıkarmış ve bu jeopolitik boşluk alanlarının birçoğu İslam dünyasının merkezinde yer aldığı stratejik bağlantı noktalarından oluşmaktadır. Daha doğrusu bu jeopolitik noktaların hepsi, küresel güç rekabetinin merkezinde yer almaktadır. İkincisi ise, yeni dünya düzeninin oluşumunda devreye girecek medeniyetsel yeniden canlanma, İslam dünyasını bir bütün olarak medeniyetsel dönüşümün merkezine yerleştirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye küresel düzenin dönüşümünde hem coğrafi hem de tarihsel özellikleri nedeniyle istisnai bir konuma sahiptir. Bu durum büyük ölçüde Davutoğlu'nun "dünya düzeni" meselesini medeniyetsel bir karşılaşma/yüzleşme olarak okumasından kaynaklanmaktadır.

45 Halford Mackinder, "Geographical Pivot of History", *The Geographical Review*, No 4, Vol 23, April 1904.

Küresel sistemde Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanları ve düzen arayışı Türkiye'nin jeopolitik konumunun nerede ve hangi söy-lemesel bütünlük içinde yerleştirileceği sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Bu sorunun cevabı SD için oldukça açıktır: Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel ve coğrafi mirasını tevarüs eden Türkiye daha geniş ölçekte İslam medeniyetinin bütün süreklilik unsurlarını bünyesinde taşıması nedeniyle merkezi bir jeopolitik konuma sahiptir. Burada önemli olan jeopolitik, jeo-kültürel ve jeoekonomik parçalanmaya sahne olan İslam dünyasının yeniden, ancak Türkiye'nin merkezde olduğu bir jeopolitik konum ve sorumluluk ile bütünleştirilmesi meselesidir. Türkiye'nin “merkez” olması bütün coğrafi ve tarihi unsurları bütünleştirmesiyle mümkün olacaktır.⁴⁶ SD'nin jeopolitik tasavvuruna göre bu coğrafi süper yapının ilk halkasında sınırlar yer almaktadır. İkinci halkasını ise jeopolitik kuşakların birbirine eklenmesi, üçüncü halkasını jeopolitik ön hat ve havzaların bütünleştirilmesi oluşturmaktadır. Her bir kademe Türkiye'nin “merkez” coğrafi konumunu desteklemektedir. SD bu anlamda İslam dünyasını bölgeler arası geçişkenliklerden oluşan hem coğrafi bir süper yapı hem de aynı medeniyetin parçası olan tarihsel bir olgu olarak ele almaktadır. Medeniyet bu anlamda SD'nin coğrafi süper yapı düşüncesinin düğümleyici alanlarından biridir. Bu durum ise doğrudan Türkiye'nin jeopolitik kimliğini yeniden kurgulayan yeni bir jeopolitik muhayyilenin doğuşuna kaynaklık etmektedir.

SD'nin iç içe geçen dairevi kuşaklar olarak tanımladığı “havzalar” Türkiye'nin merkezi jeopolitik konumunun da temelini oluşturmaktadır. Davutoğlu bu merkezi konumu da jeopolitik olarak şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye jeopolitik açıdan kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hakimiyet alanı mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezî konumunda bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütesini sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi (Balkanlar ve Kafkaslar) ve bir deniz geçiş bölgesi (Boğazlar) Türkiye'de kesişmekte ve bu bölgeleri jeoekonomik kaynak merkezleri olan Ortadoğu ve Hazar bölgesine bağlamak-

46 Burada dikkat çeken unsur, tarihsel ve jeopolitik çatışmaların ortak mekan ve zaman idrakiyle aşılmasının nasıl mümkün olacağına tam olarak ifade edilmiyor olmasıdır. Örneğin, Türkiye merkezli bir jeopolitik zihniyetin aynı medeniyet havzası içinde yer alan İran merkezli bir jeopolitik tasavvur ya da mekan idraki ile çatışması ihtimalinin nasıl aşılacağı tam olarak açıklanmamaktadır. Örneğin SD'nin jeopolitik tasavvurunun Yunanlılar tarafından nasıl bir tehdit olarak görüldüğünü anlamak için bkz., Ioannis Th. Mazis, “Theoretical Perception of Geopolitics in Davutoğlu's Work: A Acritical Presentation”, *Civitas Gentium*, 3:1 (2013), ss. 9-50.

*tadır. Doğu-batı doğrultusunda ise Anadolu yarımadası, Avrasya anakı-tasını kuşatan stratejik yarımadalar kuşağının en önemli halkasıdır”.*⁴⁷

Sonuç olarak, Türkiye SD’de hem küresel güç mücadelesinin merkezinde olması bakımından hem de medeniyetsel süreklilik unsurlarını kendinde toplaması bakımından merkezde konumlandırılmaktadır. Anadolu yarımadası tarih boyunca sahip olduğu stratejik özellikleri bakımından potansiyel olarak bu merkezin “teritoryal özünü” temsil etmektedir. Tarihin bu merkeziliğın oluşumunda devreye sokulması, Anadolu’nun Roma başta olmak üzere, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının mekan tasavvurlarında ve jeopolitik yayılma siyasetlerinde stratejik bir havzayı temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin tarih içinde bu Anadolu merkezli jeopolitik bütünlüğünü kaybettiği tek dönem ise Soğuk Savaş dönemi olarak ele alınmaktadır.

Bu durum tıpkı Kemalist jeopolitikte kurucu bir söylem olan Anadolu’nun merkezde yer almasıyla neredeyse aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla Davutoğlu modern Türkiye’nin “teritoryal merkeziliğine” yeniden vurgu yapmaktadır. Tıpkı Kemalist jeopolitikte olduğu gibi Anadolu Türkiye’nin jeopolitik merkezini temsil etmektedir. Ancak Anadolu’nun, Türkiye’nin mekânsal temelini oluşturması daha farklı bir söylemsel bütünlük üzerinden yeniden üretilmektedir. SD’nin jeopolitik tasavvurunda Anadolu’nun “merkezi jeopolitik öz” olarak inşa edilmesi Türkiye’yi çevreleyen coğrafi bölgelerden ayrı olarak tasarlanmaz. Doğu Trakya, Balkanların jeopolitik sürekliliği olarak ele alınırken, Güney-Doğu Anadolu, Mezopotamya’nın doğal bir uzantısı, Suriye ve Irak ise Anadolu’nun doğal bir uzantısı olarak görülmektedir. Bu durum doğrudan doğruya cari sınırlar ile *de facto* sınırlar arasında bir ayırım yapmayı gerekli kılmakta ve SD’nin jeopolitik tasavvurunun meşruiyetine kaynaklık etmektedir.

“Jeopolitik merkez” tezinin bu anlamda iki boyutu vardır. Bu merkez tezi, bir tarafta Türkiye’nin jeopolitik kodlarında yeniden üretimi gerekli kılarken, diğer tarafta ulusal-çıkırların yeniden tanımlanmasını zorunlu bir gereklilik olarak sunar. Dolayısıyla dış politikanın kurumsallaşmış ilişkileri (NATO, AB, BM) Türkiye’nin tek dış politika alternatifi olmaktan çıkarılmaktadır. Diğer taraftan bu jeopolitik tahayyül geleneksel dost-düşman ayırımının yerinden edilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece Türkiye’nin merkeziliği sadece cari uluslararası sistemin stratejik bağlantı noktalarına sahip olması bakımından değil aynı zamanda geleneksel jeopolitik düzenin son merkezini temsil etmesi bakımından da tarihselleştirilmektedir.

47 Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 116.

Türkiye'nin jeopolitik kimliğinin bu merkezi konum açısından nasıl inşa edildiği de oldukça önemlidir. Türk jeopolitik kültürünün oluşumunda kurucu bir unsur olarak ortaya çıkan Kemalist dış politika paradigması açısından Türkiye'nin jeopolitik kimliğinde Batıcılık, laiklik ve ulus-devlet birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz eder. Batıcılık ve seküler devlet kimliği Türkiye'nin uluslararası sistem içinde nereye ait olduğunu netleştiren, dolayısıyla Türkiye'nin jeopolitik kimlik sorununu da çözen bir işleve sahiptir. SD açısından jeopolitik kimlik sorunu, Türkiye'nin ait olduğu çok bölgeli kimliklerinin sentezi ile aşıyor görülmektedir. Coğrafi ve kültürel kimlik bağlamında, Türkiye hem Batının hem de Doğu'nun bir parçası olarak kurgulanmaktadır. Sonuç olarak, Müslüman, Asyalı, Avrupalı, Ortadoğulu, Kafkas ve Balkan kimlikleriyle barışık bir Türkiye jeopolitiği kurgusu SD'nin bütün jeopolitik muhakemesine nüfuz etmiştir.

Bu durum büyük ölçüde Osmanlı'nın kuruculuğunu yaptığı ve modern dönemin en önemli jeopolitik düzeni olarak sıklıkla tasvir edilen imparatorluk çokkültürlüğünün Türkiye'nin jeopolitik kimliğine aktarılmış halidir. Bu anlamda çokkültürlülük unsurları, Türkiye'nin kültürel, sosyo-politik ve dilsel farklılıklarına rağmen SD'de "ayırıcı"ı unsurlar olarak değil Türkiye'nin medeniyetsel birikimine eklenen jeopolitik ve jeokültürel unsurlar olarak ele alınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik ve jeokültürel mirası Türkiye'nin uluslararası konumunun yeniden yorumlanmasında devreye sokulmakta ve Türkiye'ye yeni bir sorumluluk yüklemektedir. Bu durum sıklıkla SD'de "Türkiye'nin tarihsel sorumluluğu" şeklinde tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin yeni jeopolitik tahayyülü bir tarafta tarihi süreklilik unsurları nedeniyle bir tarafta da coğrafi konumu nedeniyle bir jeopolitik zorunluluk olarak ele alınmaktadır. Burada dış politikanın yeniden yapılandırılmasında açık bir jeopolitik determinizmin hakim olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile başka bir sebepten değil ancak jeokültürel ve jeopolitik zorunluluklar Türkiye'nin dış politikada aktif bir ülke olmasını gerekli kılmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'nin merkez ülke oluşu İslam dünyası temsilinin hakim olduğu coğrafi süper kompleksin içsel bir parçası olarak okunur. Burada İslam-Batı ilişkisi bir çatışma olarak değil bir "yüzleşme" olarak ele alınır. Türkiye bu jeopolitik tahayyül içinde Batı'ya karşı, "Batı'nın bir parçası olarak değil" Batı'dan *farklı* bir medeniyetsel aidiyet olarak yeniden inşa edilir ve dış politika pratiğine meşruiyet sağlar.

Sonuç

Eleştirel jeopolitik, toplumsal gerçekliğin verili ya da nesnel olmadığından – söylemsel ve tarihsel olarak kurulan bir sisteme tekabül etmesinden

– yola çıkarak dünya siyasetinin söylemsel kurgudan ayırık bir sürece sahip olmadığını ileri sürer. Diğer bir ifadeyle, eleştirel jeopolitik, dünyayı tasvir etmenin belirli bir noktadan ona bakmak, uluslararası politikayı da belirli bir forma sıkıştırmak anlamına geldiğini ileri sürmektedir. En önemlisi de, eleştirel jeopolitik tasvir edilen sahnenin, yani küresel siyaseti yüksek kalitede görselleştirme yeteneğinin her bir politik öznenin kendi bakış açısı için verilen mücadelenin bir parçası olduğunu öne sürer. Gerçekliğin tarihselliğinin önemine dikkat çektiği ölçüde böyle bir önerme jeopolitik söylemlerin içinde gömülü olan güç ve iktidar yansımalarının sorunsallaştırılmasına da yardımcı olur. Böylesi bir hareket noktası öncelikle olarak SD'nin Türkiye jeopolitiğini ve küresel siyaseti analiz ederken belirli bir perspektiften mekansallaştırdığını öne sürecektir.

Bu makalenin temel argümanı, Türkiye'nin jeopolitikleştirilme/stratejileştirilme (mekansallaştırılma) biçimlerinde siyasi ontolojilerin belirleyici olduğu şeklindeydi. Bu bağlamda makalede, Stratejik Derinlik'in, birbirine rakip farklı jeopolitik söylemler içinde alternatif bir Türkiye kurgusuna sahip olduğu ve bu alternatifliğin Davutoğlu'nun geliştirmeye çalıştığı siyasi ontolojiye odaklanarak anlaşılması gerektiği ileri sürüldü. İslamcı-muhafazakar jeopolitik tahayyülün (özellikle AK Parti iktidarı döneminde) de kuruculuğunu üstlenen bu yeni siyasi ontoloji, Türkiye'nin jeopolitiğini yeniden inşa etmede diğer jeopolitik tahayyüllerden önemli ölçüde “kopuşu” temsil etmektedir. Ancak bazı boyutları, Stratejik Derinlik'in ortaya koyduğu jeopolitik tahayyülün diğerleriyle benzer mekânsal öze yaslandığını gösteriyor. Yine de, Türkiye'nin ulus-devlet tasavvuru başta olmak üzere “teritoryal kimliğini” ve uluslararası sistem içindeki rolünü İslam medeniyetinin merkezde olduğu tarihsel bir okuma çerçevesinde yeniden inşa etmektedir. Bu nedenle SD, kendi jeopolitik modeliyle özellikle Kemalist ve milliyetçi jeopolitik tahayyüllerin Türkiye'de jeopolitik kültürün oluşumunu belirleyici olan tarihsel rollerinin tavsiyesini öngören söylemsel düzeyde kurucu bir metin olarak ele alınmalıdır. Özellikle metnin Ak Parti iktidarı döneminde dış politikanın pratik jeopolitiğinde de şekillendirici bir rol oynaması SD'nin bu kurucu rolünü daha da pekiştirmiştir.

Bir bütün olarak bakıldığında yer yer doğrudan klasik jeopolitikten beslenen SD, tıpkı bu geleneğin büyük adamlarının anlatılarında olduğu gibi Türkiye'nin ve dünyanın belirli bir temsilini ve tasvirini bize sunar. Yine klasik jeopolitikte olduğu gibi mekan, SD'de kurucu bir unsur olarak kullanılır ve mekânsal bir öz arayışı bütün jeopolitik muhakemenin ruhuna nüfuz etmiştir. Bu mekânsal/coğrafi öz arayışı, Türkiye'nin jeopolitik tahayyülünü “merkez ülke” ekseninde tahkim etmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla

gerçekte coğrafyadan bahsederken Davutoğlu Türkiye'ye dair "her şeyden" bahsetmektedir. Tıpkı klasik jeopolitikte olduğu gibi, SD'de de dünya tarihinde çatışmanın temelini jeopolitik oluşturur. Klasik jeopolitiğin önemli temsilcilerinden biri olan Mackinder gibi Davutoğlu da stratejik zihniyetin jeopolitik muhakemenin inşa edilmesinde son derece önemli olduğunu düşünür. Mackinder'in 20. Asrın başında, İngiliz İmparatorluğu'nun ihyası için önerdiği "yeni coğrafi düşünme" biçimi Davutoğlu'nda de benzer bir şekilde güçlü bir öznenin varlığını ve yeni toplumsal şuur halini gerekli kılmaktadır. Türkiye'nin stratejik derinliğinin anlaşılması Davutoğlu'na göre ancak İslam medeniyetinin tarihsel süreklilik unsurlarını bünyesinde barındıran yeni bir zaman ve mekan idraki; diğer bir ifadeyle iç bünyesiyle uyumlu bir ben-idrakinin kurulumuyla mümkün olacaktır. Bu ben-idraki, SD'nin jeopolitik tahayyülünün kurumsallaşması ve Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden ele alınmasında ve de onu bir "küresel aktör" olarak tarih sahnesinde "özne" olarak yerleştirmesi için yeni bir siyasal ontoloji olarak sunulmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Davutoğlu, "Medeniyetlerin Ben-İdraki", *Divan İlmi Araştırmalar*, Yıl 2, Sayı 3, 1997/1.
- Ahmet Davutoğlu, "The Clash of Interests: An Explanation of World (Dis)order", *Perception: Journal of International Affairs*, Volume II - Number 4 December 1997-February (1998).
- Ahmet Davutoğlu, *Civilizational Transformation and Muslim World*, Kuala Lumpur: Mahir Publication, 1994.
- Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Ayşegül Altınay, *The Myth of Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, Palgrave Macmillan, 2005,
- Brian W. Blout, *Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century*, London, 2001.
- David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1992.
- David Newman, "The Geopolitical Imagination", *Borderlines*, https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb6-1_borderlines.pdf
- Gearóid Ó Tuathail and Simon Dalby (ed.) *Rethinking Geopolitics*, London: Routledge, 1998.
- Gearóid Ó Tuathail, "(Dis)placing Geopolitics: Writing on the Maps of Global Politics", *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 12, 1994.
- Gerard O Tuathail and John Agnew, "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy", *Political Geography*, 11 (2), 1992.
- Halford Mackinder, "Geographical Pivot of History", *The Geographical Review*, No 4, Vol 23, April 1904.
- Ioannis Th. Mazis, "Theoretical Perception of Geopolitics in Davutoğlu's Work: A Acritical Presentation", *Civitas Gentium*, 3:1 (2013, ss. 9-50).
- James Der Derian and M.J. Shapiro (ed.) *International/Intertextual Relations: Post Modern Readings of World Politics*, Toronto: Lexington Books, 1989.
- Klaus Dodds and David Atkinson (ed.) *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought* London: Routledge, 2000.
- Klaus Dodds and James D. Sidaway, "Locating Critical Geopolitics", *Environment and Planning D: Society and Space*, 12, 1994, ss. 515-524.
- Leslie W. Hepple, "Metaphor, Geopolitical Discourse and the Military in South America", Trevor J Barnes and James S. Duncan (edit), *Writing Worlds*:

- Dicourse, Text&Metaphor in the Repesantation of Landscape*, London: Routledge, 1992.
- Murat Yeşiltaş, “Coğrafya Kaçınılmazdır: Militarizm, İstisnacılık ve Türkiye’de Ordu Merkezli Jeopolitik Mentalitenin İnşası”, Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (der), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Murat Yeşiltaş, “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, *Turkish Studies*, 2013, 14 (4), ss. 661-687.
- Neil Smith, “Is a Critical Geopolitics Possibble? Foucault, Class and Vision Things”, *Political Geography*, 19, 2000, ss. 365-371.
- Pınar Bilgin, “Türkiye’nin Jeopolitik Doğması”, Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun ve Pınar Bilgin (der), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahanaden Vatana*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Simon Dalby, “Critical Geopolitics: Discourse, Difference, and Dissent”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 1991, ss. 261-283.
- Simon Dalby, *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics*, London: Pinter Publisher, 1990.
- Şükrü Hanioglu, “The Historical Roots of Kemalis”, Ahmet Kuru and Alfred Stephan, *Democracy, İslam and Secularism in Turkey*, Columbia University Press, 2012, ss. 32-61.
- Umut Uzer, *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*, Tauris Academic Studies, 2010.
- Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, 2003.

Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu'da Çok Boyutlu Politikadan Asabiye Politikasına*

Bilal Yıldırım**

Özet

Türk dış politikası söz konusu olduğunda Batılı devletlerin geleneksel bir biçimde müttefik olarak kabul edildikleri görülmektedir. Dahası, bu ilişkinin sosyal ontolojisi ve dolayısıyla tarihselliği göz ardı edilmektedir. Yüzünü Batı'ya dönen Türkiye, Ortadoğu'yu ise görmezden gelmiştir. Zamanla bu tutumunu gevşeterek çok boyutlu bir dış politika yönelimi kazanan Türk dış politikası, kritik dönemlerde başarısızlığa maruz kalmaya devam etmiştir. Batı ile ittifak ilişkisinin gereği olan karşılığı yeterince göremeyen Türkiye, ortak bir medeniyet geçmişiyle sahip olduğu Ortadoğu ülkeleriyle arasındaki ortak kimlik birikiminden de istifade edemeyerek uluslararası arenada çıkarlarını savunmak konusunda ihtiyaç duyduğu destekten mahrum kalabilmiştir. Arap Uyanışı ile ortaya çıkan demokrasi talebi, ortak medeniyet geçmişiyle birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'ye bölge ülkeleriyle yeni bir asabiye geliştirme imkanı sunmaktadır. Türkiye ve bölge ülkelerinde demokrasinin geliştirilmesi, her ne kadar Batı'daki bazı kesimlerin çıkarları aleyhine sonuçlar doğurabilirse de, açık bir güç mücadelesinden daha gerçekleştirilebilir bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da Türkiye'ye, ortak medeniyet geçmişi ve demokratik ilkelere dayalı bir bölgesel politika geliştirerek bölge ülkeleriyle yeni bir asabiye kurma imkanı vermektedir.

Anahtar Kavramlar: *Demokrasi, asabiye, arap uyanışı, Ortadoğu, Türk dış politikası, norm, sistemik kültür, medeniyet*

* Bu makalenin son halini almasında katkıları bulunan çok değerli hocam Prof. Dr. Kemal İnat başta olmak üzere Osman Safa Bursalı, Ensar Muslu ve İsmail Numan Telci'ye teşekkürü bir borç bilirim.

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi- bilaly@sakarya.edu.tr

New Policy Style in Turkish Foreign Policy: From Multidimensional to Asabiyya Policy in the Middle East*

Bilal Yıldırım**

Abstract

As far as Turkish foreign policy is concerned, it is seen that Western states has traditionally been accepted as allies. Moreover, social ontology and contingency of this relation have been ignored. Turkey that faces the West, neglected has the Middle East for so long. Even if Turkish foreign policy had relaxed this attitude and inclined towards a multidimensional foreign policy, it continues facing failure in critical moments. Therefore, Turkey that could not adequately secure the reciprocity which was the requirement of alliance relations with the West also could not take the advantage of having a common civilizational past with the Middle East countries, and so became isolated international arena in terms of justifying and protecting its own national interests. Emerging demand of democracy as a result of Arab Awakening, considered alongside the common civilizational past, gives Turkey a chance of developing asabiyyah with these countries. Although it threatens interests of West, developing democracy in Turkey and Middle East countries seems to be more realistic than embarking on an explicit power struggle with them. This situation allows Turkey for developing an asabiyyah policy based on common civilizational past and democratic principles.

Keywords: *Democracy, asabiyyah, Arab awakening, Middle East, Turkish foreign policy, norm, systemic culture, civilization*

* The author would like to thanks Prof.Dr. Kemal İnat, Osman Safa Bursalı, Ensar Muslu and İsmail Numan Telci for their invaluable comments on the early draft of this paper.

** Res.Asst.Sakarya University, Center for Middle Eastern Studies-bilaly@sakarya.edu.tr

Giriş

Türk dış politikasına dair herhangi bir kaynak ele alındığında, dış politikada Türkiye'nin geleneksel müttefikleri arasında ABD başta olmak üzere Batılı aktörlerin zikredildiği görülür. Yazarlar, bu durumu kimi zaman farkında olmadan ya da örtülü bir biçimde, kimi zaman da açık bir şekilde böyle yansıtmaktadırlar. Bu yüzden, Türkiye söz konusu olduğunda müttefik olarak Batılı devletlerin kabul edilmesinin gayet doğal bir sonuç olduğu/olacağı, hatta bunun mutlak bir şekilde böyle olduğu gibi bir yanılsama ortaya çıkmaktadır. Devletler arasındaki müttefiklik ilişkisi kadar düşmanlık ilişkisi de, bu ikisini zıt uçlar olarak belirleyip bunların arasına yerleştirebileceğimiz diğer muhtemel ilişki biçimleri de, tarihsel bağlamlar içerisinde var olan birer sosyal inşadılar. Dolayısıyla bu ilişki biçimleri aktörlerin yapıp etmelerine dayalı sosyal bir ontolojiye sahip olup, hiçbiri mutlak değildir.

Batılı devletleri birer müttefik olarak algılayıp, bunun da ötesinde Batı'nın bir ötekisi olmak yerine Batı içerisinde yer almak isteyen Türkiye, Ortadoğu'yu uzun bir süre görmezden gelmiş ve dengeleyici bir unsur olarak Ortadoğu ülkelerine ihtiyaç duyduğu uluslararası konjonktürlerde sadece çok boyutlu bir dış politikanın nesnesi haline getirmiştir. İsteddiği Batılı kimliği edinemeyen ve bunun sonucunda bir kimlik bunalımı yaşayan Türkiye, bir de bu süreç içerisinde Ortadoğu ülkeleri ve halkları ile arasını açmış ; bölgeyi Batılı bir nazarla izleyip istikrarsızlığın ve güvensizliğin bir mekanı olarak gördüğü için ne bölgeyi içselleştirebilmiş ne de bölge tarafından içselleştirilebilmiştir.

Türk dış politikasının en önemli zaaflarından bir tanesi, bu manzara içerisinde az çok billurlaşan, tek boyutlu / Batı odaklı dış politikanın maliyetlerini uzun süre fark edememiş olmasıdır. AK Parti'nin iktidar olduğu 2000'li yıllarda, dış politikada bir yandan çok boyutlu ilişkiler geliştirilirken diğer yandan da bunun ötesine geçmeye namzet politik icraatlarda bulunulmuştur. Bu politika, bir yönüyle ortak medeniyet geçmişi diğer yönüyle de demokratik normlar üzerinden Ortadoğu ile yeni bir yakınlık kurmayı hedeflemektedir. Uluslararası sistemik kültür, bu politikanın önündeki yapısal bir takım engelleri ve imkanları aynı anda ortaya çıkarmaktadır. Wendt'yan bir sosyal inşacılığın kavram ve analiz biçimlerinden istifade ederek, bu makalede sistemik kültürün (yapı), Türkiye'nin (aktör) Ortadoğu politikasını hangi koşullar altında ne şekilde yönlendirdiğine dair yapısal bir analiz ortaya konacaktır.

Batı odaklı tek boyutlu bir dış politika yürütmekte olan Türkiye, 1964 yılında bu politika tarzının maliyetleri ile yüzleşerek çok boyutlu bir politika tarzına yönelmiştir. Lakin çok boyutlu bir dış politika da, 2000'lere dek,

Türkiye'ye ne kolektif bir kimlik sunabilmiş ne de ikili ilişkilerin kırılğan yapısını aşma imkanı tanımıştır. 2000'lerden itibaren Türkiye, AK Parti iktidarı ile birlikte, mevcut uluslararası sistemik kültür içerisinde hem kendisini hem de Ortadoğu'yu normatif/bilişsel düzeyde yeniden konumlandırarak, bu bölge ile ilişkilerini çok boyutlu bir dış politikanın ötesine taşımaya başlamıştır. Bu makalede yeni tarz-ı siyaset olarak nitelendirdiğimiz bu politika, medeniyet kavramıyla temsil edilen ortak geçmişi ve demokratik normlarla temsil edilen bugünü kuşatan bir kolektif kimlik inşa etmeye matuf bir “asabiye” politikası olarak değerlendirilmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin etrafındaki her bir bölgeye bir şekilde ait olduğu düşüncesine rağmen, bu makale Ortadoğu'ya yönelik asabiye politikası ile sınırlı olacaktır.

Bu amaçla; ilk bölümde Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Batı'yla geliştirdiği ilişkilerin neden olduğu kimlik bunalımının ardından ortaya çıkan çok boyutlu dış politika ihtiyacıyla birlikte gerçekleşen Ortadoğu yönelimi ele alınmaktadır. Aynı zamanda bu yönelimin amacıyla birlikte, hem yapısal hem de bölgesel imkan ve zorlukları irdelenmektedir. İkinci bölümde yapısal analizler ayrıntılandırılarak, kendi içerisinde demokratik bir siyasal dönüşüm geçiren Türkiye'nin yapı içerisindeki hareket alanı tartışılmaktadır. Son bölümde ise, demokratik normların bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere ve bölgesel düzeyde kolektif bir kimlik inşa etme imkanlarına yapacağı katkılar değerlendirilmekte, demokrasinin bölge için kaçınılmazlığı ortaya koyulmaktadır.

Batı'dan Ortadoğu'ya: Yeni Yönelim

Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin kurumsallaşması ve bölgesindeki diğer ülkelerle ilişkilerine nazaran daha derin ve istikrarlı bir niteliğe sahip olması, Batı'nın diğer ülkelerle kıyaslandığında doğal olarak farklı bir şekilde tanımlanmasına sebep olmaktadır.

Bu farklılık, Türk dış politikasına dair yazılmış akademik kaynaklarda, Batılı aktörlerin Türkiye'nin “geleneksel müttelikleri” olarak tasvir edilmesinde kendini belli etmektedir. İlişkilerin, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, hem de bağımsızlık mücadelesinin bu aktörlere karşı verilmiş olmasına rağmen başlamış olması, bu tanımlamanın nedeni olarak gözükmektedir. Lakin ilişkilerin geleneksel bir hal alması, teorik olarak, özdeşleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Özdeşleşme ise, normatif düzeyde bir “biz” yaratarak tüm “ben”leri burada toplamalı ve parçalardan bir bütün oluşturmalıdır. Böylece, “ben”lerden ya da parçalardan birinin çıkarı, “biz”e ya da bütüne ait olacak, söz konusu çıkarı gerçekleştirmek için

de kolektif bir biçimde eylemde bulunmak mümkün hale gelecektir. Türkiye bu özdeşleşmeyi farkında olmadan tek taraflı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmış ve “biz”e ait olmadığını fark ettiğinde,¹ çıkarını gerçekleştirmek üzere çok boyutlu dış politikaya yönelmiştir.

Oysa çok boyutlu dış politika sadece işbirliği yapmaktan ibaret olmamalıdır. Çünkü Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler bir işbirliği örneği olarak göz önüne alındığında, bu işbirliğinin adı ister stratejik ortaklık isterse model ortaklık olsun, özdeşleşme gerçekleşmediği sürece farklı çıkar tanımlamaları dolayısıyla, işbirliğini akamete uğratan uyumsuzlukların sık sık yaşanmasının mümkün olduğunu göstermektedir.² Asimetrik bir güç ilişkisinin olduğu böyle bir durumda, güç bakımından zayıf olanın işbirliğinden istediği çıkarı beklediği derecede elde edememesi de genellikle söz konusu olmaktadır.

Türk dış politikası, uluslararası konjonktürün müsait olduğu dönemlerde çözülen Sancak meselesi, Osmanlı’dan kalan borçların üstlenilme koşulları veya Boğazlar’da egemenlik haklarının elde edilmesi benzeri istisnai durumların ötesinde istediğini pek de elde edebilmiş değildir. Buradaki amaç, bir eksiler ve artılar haneleri oluşturarak bunları birbirleriyle kıyaslamak değil, elde edilen ya da edilemeyen her ne varsa bunlar için sarf edilen çaba üzerinde düşünmeye yönlendirmektir. Bunlardan en önemlisi, AB’ye üyelik çabasında ve diğer Batılı uluslararası örgütlere üyelikte tezahürünü bulan, Türkiye’nin Batılı yahut Avrupalı kimliğine kavuşma arzusudur. Türkiye, her ne kadar kendisini böyle görmüş ve Batılıların da böyle kabul etmesini istemişse de, kimliğin sosyal bir bağlam içerisinde aktörlerin karşılıklı etkileşimi üzerine inşa edilen doğası nedeniyle, muhatapları tarafından söz konusu kimlik atfı gerçekleşmediği için bu hedefine ulaşamamıştır.³ Aksine, bir yandan bir NATO üyesi olarak Batılıların müttefiki olmasına rağmen Kıbrıs sorununda Johnson Mektubu ile, diğer yandan da on yıllardır gerçekleşmeyen AB üyelik gerçeği ile yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Bu durum, dış politikada Türkiye’nin aktörlük konumunu ve hareket kabiliyetini de belirlemektedir. Örneğin, Soğuk Savaş’ın sona erdiği dönemde ortaya çıkan güç boşluğundan istifade ederek, özellikle Karadeniz ve Hazar havzalarında yer alan ülkelere doğru etki alanını genişletmek isteyen ABD, Rusya Federasyonu’nun zannettiği kadar zayıf olmadığını anladığında

1 Bu konuda daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, London: Routledge 2003.

2 Cenap Çakmak ve Gökhan Güneysu, “Turkish–American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations,” *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 2, ss.

3 Bkz. Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy*.

Türkiye'yi dışlayarak Rusya ile işbirliğine gidebilmişken,⁴ Türkiye'nin Batı'yı dışlayan bir politika izlemesi pek de mümkün olmamıştır. Öyle ki, I. Körfez Savaşı'nın maliyetlerine dahi, müttefikleriyle birlikte değil, belirli ölçüde tek başına katlanmak durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin Batı taraftarı tutumu, Batı'nın sömürgesi olmuş Arap devletlerinin Türkiye'ye şüpheyle yaklaşımlarına neden olmuştur. ABD'nin uyguladığı silah ambargosuyla birlikte sorgulamaya başladığı bu tutumu, Türkiye'nin 1970'lerin ortasına dek, Araplarla Batı'nın bir şekilde dahil olmadığı bir ilişki içerisine girmesine mani olmuştur. Bu dönemden itibaren ise, uluslararası ortamda yalnız kaldığının farkına varan Türkiye, Araplarla yeniden iletişime geçerek dış politikasında çok boyutluluğu sağlamaya çalışmıştır.⁵ Çok boyutlu dış politika, özünde barındırdığı pragmatizm sayesinde kısa vadeli çıkarların elde edilmesi hususunda bir hayli esneklik sağlasa da, sadece çok boyutluluğa odaklanmış bir dış politika anlayışının kırılğan yapısı, uzun vadede hem kimlik bakımından hem de çıkarların elde edilmesi bakımından büyük tutarsızlıklara neden olmaktadır. Burada Batılı ülkelerin dış politika pragmatizminden önce, uluslararası örgüt ve normlara yaptıkları katkılarda tebarüz eden kolektif yapıyı düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesi ne tamamen imkansız ne de engellerden azadedir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları Batı'dan bağımsız biçimde izleyebilmesinin önünde, uluslararası sistemik/yapısal sınırlamalar söz konusudur. Dolayısıyla bu bağımsızlığı tırnak içinde düşünmek gerekmektedir; lakin uluslararası yapı bir eylemin engellerini ortaya koyduğu kadar imkanlarını da sunmaktadır. Bu yüzden de, Batı ile Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki örneğin ekonomik ve askeri kapasite farklılığından kaynaklanan güç asimetrisini mutlak bir engel olarak düşünmek ve henüz eyleme geçmeden başarısızlık algılamak doğru değildir. Zira uluslararası yapı sadece materyal unsurların dağılımından ibaret değildir.⁶ Bu noktada, uluslararası örgütler ve uluslararası hukukta tezahürünü bulan normatif yapının, büyük güçlerin eylemleri üzerindeki etkilerini göz önünde

4 Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler," içinde Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 463-468.

5 Anoushiravan Ehteshami ve Süleyman Elik, "Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, s. 649, ss. 643-662.

6 Konstrüktivist teori için bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, 2. bs, New York: Cambridge University Press 2003 ve Alexander Wendt, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory," *International Organization*, 1987, c. 41, sy. 3, ss. 335-370.

bulundurarak, materyali aşan bir imkanlar dünyasından, diğer bir deyişle idealardan oluşan sosyal evrenden bahsetmek mümkündür.⁷

Bu imkan iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası yapıyla uyumlu bir şekilde demokratik normların benimsendiği, demokrasinin ortak bir payda olarak görüldüğü bir dış politikaya dayanmaktadır. Diğer ise, bölge ülkelerine yönelik bir şekilde, ortak geçmişe ve değerlere vurgu yapan ve ortak medeniyet aidiyetini öne çıkaran bir dış politikaya dayanmaktadır. Halihazırda medeniyet düşüncesi, AK Parti dönemi Türk dış politikasının Ortadoğu yöneliminin ideal/kavramsal temelini inşa etmektedir.⁸ Demokrasi vurgusunu ise, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun özellikle Tunus'ta başlayan Arap Uyanışı sürecinde bölgeyle ilgili söylemlerinde tespit etmek mümkündür. Bu vurgunun odak noktasını, toplumların farklı kesimlerini bir araya getiren sosyal oluşumların birer aktör olduklarının kabulü ve demokratik reform taleplerinin karşılanması çağrısı oluşturmaktadır. Bu aktörlerin muhatap alınması, Türk dış politikası açısından oldukça önem teşkil etmektedir.

Arap Uyanışı öncesinde ve sonrasında yaşanan birçok olay göstermektedir ki, Ortadoğu'nun kaderini belirleyen aktörler, ister bölge içinde olsun ister bölge dışında, sadece devletler değildir. Var olma biçimleri ve amaçları ne olursa olsun, devlet dışında, sosyal gruplar da birer aktör olarak, bölgeye yönelik politikaların başarısını belirleyen etki potansiyeline sahiptirler. Bu durum, bir yandan bölgede kronikleşen bir kaos algısı üretirken, diğer yandan bu kaosu sona erdirmenin potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu potansiyelin gerçekleşmesi ise, bölge rejimlerinin demokratikleş(tiril)mesi⁹ ve bu sayede ülkelerin idaresinde çoğulcu katılımın sağlanması ile mümkün olacaktır. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin bölge halklarıyla yeni(den) bir asabiyet kurma potansiyelini de içinde taşımaktadır. Zira Davutoğlu'nun söylemlerinde tezahürünü bulan Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası,¹⁰ Türkiye ile bölge ülkelerinin müspet ve menfi durumları arasında

7 Yapının sosyal doğası için bkz. Martha Finnemore, "Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity," *World Politics*, 2009, c. 61, sy. 1, ss. 58-85.

8 Emel Parlar Dal, "The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?," *Turkish Studies*, 2012, c. 13, sy. 2, ss. 245-267.

9 Burada, demokratikleştirme bir seçenek olsa da, kaba güce dayanan bir dış müdahaleden ziyade, "gösterim etkisi"ne (demonstrative effect) binaen bir örnek oluşturma durumu esas kabul edilmektedir.

10 Aylin Güney ve Nazif Mandacı, "The Meta-Geography of the Middle East and North Africa in Turkey's New Geopolitical Imagination," *Security Dialogue*, 2013, c. 44, sy. 5-6, s. 438.

vazgeçilemez ya da görmezden gelinemez bir ilişki kurmaktadır. Böylece Türkiye’de refahın artırılması veya demokrasinin tahkim edilmesi ya da tam aksine güvensizlik ve istikrarsızlık kısır döngüsüne kapılıp kalınması, bölge ülkelerindeki durumla yakından alakalıdır. Birindeki sorunların giderilmesi yahut da giderilememesi, diğesinde de aynı etkiye neden olacaktır. Bu söylemi sayesinde Türkiye, tüm aktörlerle iletişim kurabilmekte ve böylece söyleminde tebarüz eden etkiyi bölgeye taşıyabilmektedir. Çünkü bu söylem, ideolojilerin neden olduğu ayrımların üstesinden gelecek kavram setini de bilinçli bir şekilde kuşatmaktadır.

Bölgesel örgütler, bölgeye yönelik politikanın bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Zira uluslararası hukuk başta olmak üzere uluslararası normlara göre hareket etmenin zeminini sağlayan bu tür örgütler, bu sayede bölgesel aktörlerin uluslararası seviyedeki normatif etkileşimini mümkün kılarak bölgesel politikaların meşruiyetine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye, bölgesel örgütler aracılığıyla gerçekleştirilen işbirliği ve etkileşim neticesinde bölgesel aktörlerin kendi sorunlarına kendi çözümlerini üreteceklerine de inanmaktadır. Böylece, bölge dışı aktörlerin müdahalesi ve kendi tercihlerini dayatma imkanları da asgariye indirilmiş olacaktır.¹¹ Bu sayede bölge aktörlerini sistemik normlarla sosyalleştirmeye gayret ettiği ve böylece uluslararası aktörlerle iletişim imkanlarını artırdığı için de, hem kendisinin hem de Batılı aktörlerin güvenlik ve çıkarlarına katkıda bulunmaktadır.¹² Bu elbette ki, bölge aktörleriyle küresel aktörler arasındaki etkileşimi güvence altına almaya yetmemektedir. Zira Hamas ve İran örneklerinde olduğu üzere, Batılı aktörler kimi zaman bu etkileşime tereddütle yaklaşabilmektedir.

Yeri gelmişken şu hususu da belirtmek gerekir ki, 1970’lerde Araplara yakın ve İsrail’e mesafeli bir konum ile 2000’lerdeki benzer görünümün motivasyonları birbirinden tamamen farklıdır. Dolayısıyla bu ikisini çok boyutlu dış politika ihtiyacı üzerinden birbirine benzeştirmek bir hata olacaktır. Türkiye’nin ekonomik istikrara, bölgesel güvenliğe ve kalıcı siyasi ilişkilere olan ihtiyacı, sadece çok boyutlu dış politika manevraları ile karşılanamayacak düzeydedir. İsrail’le kötü giden ilişkilerin nedeni, Arapların gönlünü kazanma gayreti değil, bizatihi İsrail’in, yürüttüğü dış politika anlayışı ve Filistin konusundaki tutumu nedeniyle bölge barışına yönelik olumsuz etkilerinin olduğu düşüncesidir.

11 Ibid., s. 439.

12 Ibid., s. 440.

Yeni Yönelimin İmkanları ve Engelleri

Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkileri, AK Parti'nin iktidarda olduğu dönemde, geçmiş yıllarda başlayan ekonomik dönüşüm neticesinde iktisadi düzeyde¹³ ve kendi döneminde başlayıp büyük ölçüde tamamlanan iç politik zihniyetin dönüşümü sayesinde siyasi düzeyde¹⁴ yeniden bir canlanma yaşamıştır. Bunun sonucunda Türkiye, bir zamanlar bölgede dışlanan bir ülke konumundan, bölgenin sorunlarına yönelik pro-aktif çözüm politikası dolayısıyla bölge ülkeleri ve örgütleri tarafından içselleştirilen bir aktör haline gelmiştir.¹⁵ Bunda, AK Parti dönemi dış politika pratiğinin, gelenekselleşen normatif/bilişsel kodların ötesinde bir paradigma ile hem ülke jeo-politiğini¹⁶ hem de bölge jeo-politiğini¹⁷ yeniden tanımlamasının da önemli etkisi bulunmaktadır. İlki sayesinde kendisini dışarıya açılması gereken ve bunu yapmaya kudreti olan bir aktör olarak görmeye başlarken, ikincisiyle de söz konusu bölgeyi dünya siyasetinde etkinlik gösterebilecek bir konuma yükseltmiştir. AK Parti döneminde Türkiye, Ortadoğu ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi istediği kadar, bölge ülkeleri üzerindeki yumuşak gücünü artırmayı da hedeflemiştir.¹⁸

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri, iki nedenden ötürü dış etkiye, diğer bir ifadeyle Batılı ülkelerin (ve Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin) manipülasyonuna oldukça açıktır. Bu nedenlerden ilki, doğal olarak Türkiye ve bölge ülkeleri ile bu aktörler arasındaki güç asimetrisinden kaynaklanırken; ikincisi ise, özellikle farklı ideolojik konumlardan kaynaklanan birbirini ötekileştirici tavırların sebep olduğu zafiyettir.¹⁹ Bunu gidermek, zaman zaman ortaya çıkan konjonktürel yakınlaşmaların ötesine gidebilmeyi ve ilişkilerdeki derinliği artırmayı gerektirmektedir. Böylece bu tür yakınlaşmaların içinde barındırdığı bir noksanlık olan, Ortadoğu

13 Özlem Tür, "Economic Relations with the Middle East under the Akp—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 589-602.

14 Bülent Aras, "Turkey's Rise in the Greater Middle East: Peace-Building in the Periphery," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2009, c. 11, sy. 1, ss. 29-41.

15 F. Stephen Larrabee, "Turkey and the Gulf Cooperation Council," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 689-698.

16 Murat Yeşiltaş, "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy," *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 4, ss. 661-687.

17 Güney ve Mandacı, "The Meta-Geography of the Middle East and North Africa".

18 André Bank ve Roy Karadag, "The 'Ankara Moment': The Politics of Turkey's Regional Power in the Middle East, 2007–11," *Third World Quarterly*, 2013, c. 34, sy. 2, s. 295.

19 Parlar Dal, "The Transformation of Turkey's Relations", s. 248.

ile ancak Batı'yla gerginlik dönemlerinde yakınlaşabilmeyi sağlayan kapasite eksikliğinden de kurtulmak mümkün hale gelmektedir. Ayrıca, örneğin Amerikan dış politikasını etkileyebilmek için Yahudi lobisinden istifade etmek amacıyla ve Arap dünyasıyla geliştirilen ilişkileri kurban edecek şekilde İsrail'le tavizkar yakınlaşmalara duyulan ihtiyaç da ortadan kalkabilecektir.²⁰

AK Parti iktidarının ilk dönemlerinde, parti yöneticilerinin mütedeyyin kimlikleri dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile daha kolay ve daha yoğun bir ilişkiye gireceği düşünölmüştü. Bu durum, kimi kesimlerde rejim kaygılarını artırsa da, kimilerine göre çok boyutlu bir dış politika yürütebilmek için oldukça önemliydi. Hükümet, kendisinden beklendiği üzere yoğun diplomatik faaliyetlere girişerek bölge ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli adımlar attı. Bu durum bir yandan artan ekonomik ve ticari faaliyetlerde diğere yandan da birbirleri için tehlike arz edecek şekilde atfedilen kimlik tanımlamalarındaki değişimde meyvesini verdi. Böylesi bir ivmenin yakalandığı ortamda geriye dönük bir okuma bizlere göstermektedir ki, tarihi ve kültürel ortak paydalara rağmen Türkiye ile bölge ülkeleri arasında iki yabancı soğukluğu söz konusuydu. Hükümeti bu hususta motive eden faktörler arasında, iletişim zayıf olduğu sürece ne (i) iktisadi ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesi, böylece refah seviyesinin artırılması benzeri materyal unsurlar üzerinde ilerleme sağlamanın ne de (ii) özellikle Soğuk Savaş döneminden kalma ideolojik ötekileştirmenin kimlik üzerindeki etkilerini bertaraf edecek yeni etkileşimlerin mümkün olmasını gösterebiliriz. Lakin hükümetten beklentiler yanlış bir etkileşim düzeyine oturtulmuştu. Zira bu tarafta demokratik bir ülkenin seçimle işbaşına gelmiş hükümetinin diğere tarafta kimlerle ve hangi koşullar altında etkileşime gireceği göz ardı edilmekteydi.

AK Parti dönemine gelinceye dek, Ortadoğu ülkeleri ile yaşanan yakınlaşmalara rağmen, Türk yöneticiler bölgeyi çatışmalarla dolu güvensiz bir bölge olarak görmekten vazgeçmemişlerdir. Dolayısıyla bu durum, bölgeye yönelik kalıcı bir politika geliştirmenin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. AK Parti döneminde bölgeye yönelik olarak değişen en önemli şey, bölgeye yönelik kavramsallaştırma olmuştur.²¹

Bir zamanlar Türkiye; Irak'ta, Batı karşıtı general Kasım'ın iktidarı ele geçirdiği 1958'deki darbeden Batı ile birlikte rahatsızlık duymakta iken, 2013 yılında Mısır'da general Abdülfettah El-Sisi'nin Mısır'ın demokratik

20 Kemal İnat, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları" içinde Davut Dursun ve Tayyar Arı (eds.), *Orta Doğu'da Siyaset*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi 2013, s. 215.

21 Parlar Dal, "The Transformation of Turkey's Relations", s. 249.

bir şekilde seçilmiş ilk cumhurbaşkanını iktidardan uzaklaştırdığı darbeden, Batı'nın aksine ve hatta belirli bir derecede Batı'ya rağmen rahatsızlık hissetmektedir. Bu iki olay karşısında gösterilen tepkilerdeki farklılık, sadece, bir zamanlar ortak ya da benzer çıkarlara sahip olan aktörlerin bugün birbirlerinden farklı çıkarlara sahip olmasından kaynaklanmamaktadır. Buradaki asıl husus, Batı ile devam edegelen ittifak ilişkilerine rağmen, konjonktürün ötesine geçecek bir şekilde farklı çıkar tanımlarının söz konusu olmasıdır. Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, uluslararası konjonktürden sadece etkilenen değil, aynı zamanda onu etkileyen bir Türk dış politikası söz konusudur.

Her şeye rağmen, Ortadoğu küresel oyuncuların bölge aktörleriyle sürekli etkileşim içerisinde buldukları bir coğrafya olduğundan, Türkiye'nin Arap dünyasına yönelik politikalarını hem küresel ve bölgesel aktörlerin çıkar tanımlamaları hem de bu ikisi arasındaki münasebetleri göz önünde bulundurarak belirlemesi ve gerçekleştirmesi sistemik-yapısal bir zorunluluk olarak varlığını sürdürmektedir.

AK Parti hükümetinin dış politikasını etkileyen yapısal ve dönemsel olmak üzere iki dış faktörden ve demokratikleşme süreci ile alakalı bir iç faktörden bahsetmek mümkündür. Yapısal faktörden kasıt uluslararası sistemik yapıdır. Bu yapıdaki materyal ve ideal unsurların dağılımı Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik düşünce ve eylemlerini şekillendirmektedir. Örneğin kimilerince “Yeni Osmanlılık” olarak adlandırılan Türk dış politikası bu yapı içerisinde, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olan toprakların yeniden tek bir siyasi çatı altında birleştirilmesini değil, olsa olsa bir uluslararası ya da ulus-üstü örgüt etrafında bir araya getirilmesini sağlayabilecektir. Zira “uluslararası” kavramı sadece ilişkilerin devletler-arasılığını değil bu devletlerin ulus niteliğini de kapsamaktadır. Ulus-devletler belirli sınırlar içerisinde dışarıya karşı kutsanmış bir egemenlik hakkına sahiptirler. Üstelik uluslaşma sürecini tamamlayamamış ülkeler, demokrasi dışı rejimler, hatta KKTC gibi tanınmayan devletler dahil, tüm devletler yapı nazarından bakıldığında birer ulus-devlettir.

Bu, yapının idealarla (düşüncelerle) ilgili ontolojik boyutunu oluşturmaktadır ve aktörlerin birbirlerini tanıyıp etkileşime geçebilmesi için olmazsa olmazı teşkil etmektedir. Kavram setlerinin yokluğu her bir aktörü diğerinin “yabancı” haline getirecektir ve böyle bir durumda onlar hakkında spekülasyonların ötesinde gerçek bilgiler edinilemeyecek, herhangi bir kimlik atfı gerçekleşmeyecektir. Mevcut yapının ideal-ontolojik temelinde Türkiye'nin hiçbir kurucu katkısı olmadığını belirtmek gerekir. Zira Türkiye (ve Batı medeniyeti içerisinde yer almayan tüm devletler), sadece, kendi

benliğini ve ötekini ulus- devlet kimliği üzerinden tanımlayıp buna uygun davranışlar ortaya koyarak (mesela başka bir ulus-devletin ülkesini fethetme girişmeyerek) bu sistemi yeniden üretmektedir.

Yapının materyal boyutunu, kabaca, ülkelerin sahip olduğu askeri, iktisadi ve teknolojik kapasitelerin dağılımının oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu unsurlar, bir ülkenin davranışlarını biçimlendirebilmekte ve sahip olduğu eylem potansiyelini belirlemektedir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ülkelerin önemli bir kısmının ABD ve SSCB liderliğindeki iki kutup etrafında toplanması, bu iki ülkenin sahip olduğu materyal kapasite sayesinde mümkün olmuştur. Bağlantısızlar Bloku'nun oluşması da, daha fazlasına sahip olamamalarından kaynaklanmıştır. Elbette ki bu kutuplaşmanın imkanı sadece materyal kapasitenin dağılımı ile açıklanabilecek bir şey değildir. İki farklı ideolojik kimliğe sahip olan (biri kapitalist diğeri sosyalist) söz konusu iki ülkenin diğerkleri tarafından algılanışları, onların taraf seçmelerinde, bu ikisinin sahip oldukları materyal imkanlardan daha belirleyici olmuştur. Örneğin Soğuk Savaş'ın başlangıcında, Türkiye'de Batılı modernizmi tercih etmiş bir hükümetin aksine sosyalist bir hükümet yer alsaydı, muhtemelen Batı blokunda değil, Doğu blokunda yer almayı tercih edebilirdi. Çünkü böyle bir durumda hükümet; SSCB'yi değil, aksine ABD'yi tehdit olarak görecekti. Türkiye mevcut uluslararası sistemik yapı içerisinde, güç denince akla ilk gelen materyal kapasitelerin de üretim ve dağıtım merkezi değildir; aksine bu bakımdan dışa oldukça bağımlı bir ülkedir.

Diğerk dış faktör ise, ilk olarak Tunus'ta başlayan Arap Uyanışı'nın Ortadoğu halklarının demokratik hak taleplerini yansıtan halk hareketlerinin uluslararası yapı üzerinde yarattığı etkidir. Söz konusu halk hareketleri ile ilgili iki hususu birbirinden ayırt etmek yararlı olacaktır. İlk olarak, bu hareketler özellikle ekonomik refah dağılımının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yaşam standartlarını etkileyen bu paylaşım düzenine ve hak taleplerine istedikleri karşılığı vermeyen ve küresel güçler tarafından desteklenen yöneticilerine karşı gösterdikleri tepki, aynı zamanda küresel sisteme yönelik bir başkaldırıya da teşkil etmektedir.²² İkinci olarak ise, söz konusu hareketlerin mevcut güç dağılımına hiçbir etkisi olmamıştır; bu hareketler devrimlerini gerçekleştirse bile, bunun hemen ardından bir ekonomik değer yahut da teknoloji üretmeleri mümkün değildir. Aksine Suriye ve 3 Temmuz 2013 sonrası Mısır örneklerinde görüldüğü üzere, kaybedilen enerji güç dağılımını daha fazla aleyhlerine çevirmektedir. Demokratik değerlere verilen öncelik ve uzun vadede çözümün gerçekleşeceği ümidi, bu riski göze almayı mümkün hale getirmektedir.

22 Bu konudaki yorumlar için bkz. Fuat Keyman, "11 Eylül Sonrası Küresel Sistemde Dönüşüm", BSV Bülten, 2013, sy. 80, ss. 7-9.

Lakin Ortadoğu halklarının uzun vadeli beklentilerinin, Batılı hegemon güçlerin ve hayatiyetlerini onların kendilerini diplomatik olarak tanımasıyla sürdüren bölgenin anti-demokratik rejimlerinin kısa ve uzun vadeli korkularını oluşturduğu unutulmamalıdır.²³ Batılı ülkelerin kısa vadeli endişeleri, etki alanlarını kaybedecek olma; uzun vadeli endişeleri ise, mevcut yapının farklı kavramlardan müteşekkil alternatifinin ortaya çıkma ihtimalidir. Örneğin ulus-devletin ötekileştirilenler tarafından aşılması, sistemin ulus-devletlere dayalı kültürün ve bu kültürde varlık bulan aktörlerin yeni yapıya uygun alternatiflerini ortaya çıkaracaktır. Anti-demokratik rejimlere gelince; onların kısa vadeli endişeleri içerde meşruiyetlerinin sorgulanmaya başlaması, uzun vadeli endişeleri ise bu sırada aradıkları dış desteğe erişememeleri olacaktır.

Arap Uyanışı sırasında talep edilen haklara zannedilen hızda erişilememesinin önemli bir nedeni, bu sistemde çıkarları olan aktörlerin sistemi savunmaya yönelik gösterdikleri reflekstir. Bu refleks, söz konusu halk hareketlerinin sadece ortaya çıktıkları ülkelerde rejimleri demokratik bir biçimde dönüştürmeye değil, uluslararası yapının sistemik kültürünü de Batı'ya ait hakim teorilerin öngördüğünün aksi yönünde dönüştürmeye matuf olduğunu zımnî bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü bu ülkelerde halklar, hakim yapının pasif aktörleri değil, aksine tarihin aktif öznesi olmayı arzulamakta ve gerçek bir fail olarak ortaya çıkmaya çalışmaktadırlar.²⁴

Türkiye, bu süreçte, daha kararlı bir konum belirlemesini ve bölge ülkelerindeki tüm kesimler nezdinde güven hissi verecek bir kimlik edinmesini sağlayacak yirminci yüzyılda edinmiş olması gereken tecrübelerden yoksundur. Örneğin din ve akrabalık bağlarına rağmen genelde halk içinde, özeldir uluslararası ilişkiler akademiyasında Arapça bilmek istisnai bir durumdur. İslam dininden kaynaklanan yakınlık hissiyatının ötesinde Türkiye bölge halklarıyla yeniden tanışmak ve coğrafi yakınlığa rağmen var olagelen zihinlerdeki uzaklığın üstesinden gelmek zorundadır. Öyle ki, Atina'ya olduğu kadar Halep'e de yakın bulunduğu hatırlanmalı; Brüksel'in anıldığı kadar Kahire de zikredilmelidir. Mekke ve Medine'ye, birer hac ve umre durakları olmanın ötesinde anlamlar kazandırılmalıdır. Bu durum, bir ülkenin ve bir halkın, yaşadığı coğrafyadan emin olarak tüm dünyaya açılma imkanını artıracaktır. Buna hem Türkiye'de hem de bölge ülkelerinde ihtiyaç vardır.

Bölgedeki rejimler, bölgesel düzeyde kolektif bir kimlikten yoksundurlar

23 Alexander Wendt ve Michael Barnett, "Dependent State Formation and Third World Militarization," *Review of International Studies*, 1993, c. 19, sy. 4, ss. 321-347.

24 Fawaz Gerges, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiyeye," *BSV Bülten*, 2013, sy. 82, ss.12-14.

ve bu yüzden hem kimlikleri hem de varlıkları için tek tek Batı'ya ihtiyaç duymaktadırlar. Halk hareketlerinin talepleri karşılanmadıkça ve uluslararası sisteme yönelik meydan okumanın bedeli göze alınmadıkça, güvenlik ihtiyacını örneğin bugün Avrupa'nın karşıladığı tarzda karşılamak mümkün olmayacaktır. Ayrıca şu hususu da belirtmek gerekir ki, Türkiye halk hareketlerinin ortaya çıkmaya başladığı ilk zamanlarda mütereddit bir politika izlemiş olsa da, bugün demokratik ilkelerin savunusu bakımından istikrarlı bir tavrı sürdürebilen bir ülkedir.

Demokratik bir rejime sahip olan Türkiye'de, bu kavramın gereği olan normların hakim olduğu kurumları ve süreçleri ihdas etmek, rejimi tesis etmek kadar hızlı gerçekleşmedi. Öyle ki, içerideki hakim batılılaşma ve modernleşme söylemlerine rağmen halk iradesi hafife alınmış, demokratik süreçler askeri müdahalelerle inkıtaa uğratılmıştır. Bunun son örneği devletin, halkının bir kesiminin sahip olduğu mütedeyyin kimlikten rahatsızlık duymaya devam ettiğini gösteren 28 Şubat süreci olmuştur. Oldukça önem arz eden ve kronik bir hal alan diğer bir örnek ise, Kürtlerin ayrımcılığa maruz kalmasına neden olan etnik kimlikten duyulan rahatsızlık olmuştur.²⁵ Gayrimüslim azınlıklar ve yabancıların dahi istisnayı teşkil etmedikleri bu kimlik rahatsızlığı, tarihsel temelden yoksun seküler-milliyetçi bir kimlik kurgusu üreten resmi ideolojinin güvensizlik hissini artırmış ve on yıllar boyunca ülke imkanları, içeride ve dışarıdaki sözde düşmanlara karşı mücadele ile israf edilmiştir. Öyle ki, resmi bir devlet politikası olan AB üyeliği dahi, ironik bir şekilde demokrasinin muhafazası adına demokratik süreçlere yapılan askeri müdahaleler dolayısıyla elde edilememiştir.

Yukarıdan aşağıya siyasetin, aşağıyı yeniden dizayn edici tarzının artık onu keskin bir şekilde ötekileştirdiği noktada küreselleşmenin sağladığı imkanlardan istifade etmeyi başaran yerel dinamiklerin demokratik süreçleri verimli bir şekilde kullanması resmi ideolojinin karşısına güçlü bir AK Parti iktidarı çıkarmıştır.²⁶ Anti- demokratik yönelimlerle mücadele eden AK Parti iktidarı, bu süreçte demokrasinin güçlenmesi adına çok farklı kesimlerin takdirini kazanan ya da en azından dikkatini çeken politikalar gerçekleştirmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, AK Parti'nin iktidar olduğu yaklaşık son on yıla dair genel kanaat Türk demokrasisinin geliştiği yönündeydi. Bu gelişim, ekonomik kalkınma ve şimdilik askeri alanla sınırlı ve her ne kadar yetersiz de olsa yeni teknoloji üretmeye yönelik faaliyetlerle de desteklendi.

25 Bu konuda daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization 2011*, New York: Palgrave Macmillan.

26 Bkz. Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy*.

Kurulduğu günden itibaren bölgeye yönelik faaliyetler içerisinde olan hükümetin özgüveni, bu faaliyetler neticesinde elde edilen imkanlarla oldukça arttı. Devlet, kimliklerden rahatsız olmamayı öğrendi ve dış politikada çok boyutluluğu sağladı. Türk demokrasisindeki noksanlıklar ve kesintiler, Türkiye'nin uluslararası arenada elini her zaman zayıflatmaktaydı. Bu durum, ya Ortadoğu'nun ötekileştirilerek etkileşime girilmemesine ve güvensizlik algısının her iki tarafta da devam etmesine mani olacak politikalar üretmekten uzak durulmasıyla ya da AB üyelik sürecine sekte vuran ve Birlik'le ilişkileri donduran darbelerle kendisini göstermiştir. Demokrasinin güçlendirilmesi, ülke içindeki güvensizlik hissini giderilerek dışarıdaki korkularla yüzleşilmesine imkan tanımıştır.

Bir ülkenin dış politikasında tutarlılığın mümkün olması, devlet kurumları arasındaki hiyerarşik işleyişin muntazam bir şekilde yürütülmesi ile de yakından alakalıdır. Aksi bir durumun sebep olduğu menfi etkileri Türk dış politikasında görmek mümkündür.²⁷ Türkiye'de demokrasinin güçlendirilmesi, dışarıya karşı tek sesle konuşabilmeyi sağlamış, böylece izlenen politikaların açıklığı vesilesiyle ciddiyeti de ortaya koyulabilmiştir. Öyle ki, dış politikadaki çok başlılık, Türkiye ile Ortadoğulu komşuları arasındaki ilişkilerin düzeyini ve seyrini etkileyen önemli faktörlerden biri iken,²⁸ son döneme kadar bu çok başlılığın önüne geçmek mümkün olmamıştır.

Demokratik Meşruiyet ve Kolektif Kimlik

AK Parti iktidarının Ortadoğu'ya yönelik politikası, Suriye'de bir iç savaşa dönüşen halk ayaklanmasının ve Mısır'da demokratik seçimlerle iktidara gelmiş Hürriyet ve Adalet Partisi'nin 3 Temmuz 2013 askeri darbesiyle devrilmesinin yarattığı etkilerin ardından sorgulanmaya başladı. Suriye konusunda birbirleriyle ters düşen Türkiye ve İran, karşılıklı tavizler verip ülkedeki iç savaşı sona erdirerek demokrasinin tesisini sağlayabilecekken, aldıkları konum itibarıyla çatışmanın sürmesine destek olmaktadır. Suriyeli muhaliflere destek olup toplantılarına ev sahipliği yapan, muhacirlere barınaklar inşa edip gıda sağlayan, Özgür Suriye Ordusu'na destek sağladığı iddia edilen Türkiye, takip ettiği Suriye politikası dolayısıyla uluslararası arenada beklediği desteği elde edememekle ve yalnız kalmakla

27 Bu konuda bkz. Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* 2013, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

28 İnat, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları", s. 204.

itham edilmektedir. Mısır'da ise özellikle Batı'nın tepkisini çeken İslamcı Müslüman Kardeşler'in iktidarının desteklenmesi ve 3 Temmuz darbesine ve meydanlarda toplanan insanlara karşı gerçekleştirilen katliamlara sert tepkiler gösterilmesi, AK Parti iktidarının devrim sürecini yanlış okuduğunun ve kendi gücünü abarttığına bir göstergesi olarak okundu. Bu ithamlara göre, Türkiye yanlış politikalar sürdürerek uluslararası arenada yalnızlaşmış, kaldıramayacağı yükün altına girmiş, sınırlarına yönelik tehditleri artırmış ve kendi sorunlarını çözmeden başkalarının sorunlarını birer iç mesele haline getirmiş, böylece kendisini başarısızlığa sürüklemiştir.

Burada şu hususu vurgulamak önem arz etmektedir: “Komşularla sıfır sorun” ilkesi çerçevesinde bölge ülkeleriyle yeniden kurulan ilişkilerin ve arabuluculuk girişimlerinin, tarihin akışı içerisinde sürekli aynı şekilde kalması mümkün değildir. Türk dış politikasının yeni tarzı, zaten bölgede var olagelen yapıyı barışçıl bir statü içerisinde sürdürmeye, diğer bir ifadeyle onu yeniden üretmeye değil, aksine bu yapıyı dönüştürmeye matuftur. Mevcut tutum, her ne kadar bölgenin istikrarına katkıda bulunmuşsa da, inkıtaa sebep olan da Türkiye'nin bu politikadan vazgeçmiş olması değil, bölgesel düzeydeki yapısal nedenlerdir. Komşularla sıfır sorun ilkesi, komşu ülkede kutuplaşmalar meydana gelip de birbirine karşı olan grupların ortaya çıkması durumunda zaten doğal olarak işlevsiz hale gelecektir. Bu ilke, komşu ülkelerle ikili ilişkileri her alanda canlandırıp ülkeler arası gerginliklerin zeminini yok etmeye matuf idiyse, Arap uyanışı neticesinde ortaya çıkan kargaşanın sonsuza dek sürmeyeceği göz önünde bulundurularak, yine ilkeli bir tavırla, kargaşa sona erdiğinde diyalog kurulabilecek uygun aktörlerin desteklenmesi de aynı amaca matuf olabilir. Elbette ki burada uygunluk kriterini, bu süreçte bir aktör olduğunu fark eden ve hatta deyim yerindeyse aktörlük konumunu dünyaya dayatan,²⁹ demokrasi talebiyle öne çıkan halklar belirleyecektir.

Yalnızlıkla ilgili olarak şunu belirtmek gerekir ki, çıkarlarını takip etmek hususunda ulus-devletler yalnızdırlar. Lakin bu sırada işbirliği yapmaları mümkündür ve birbirlerine attıkları kimlikler işbirliğinin imkanını ve derecesini belirlemektedir. Batılı devletler ile Ortadoğu devletleri arasında bu konuda bir farklılık söz konusudur. Batılı devletler, birbirilerini bir dereceye kadar dost bir dereceye kadar rakip olarak görseler de, uluslararası normların ve örgütlerin kurucusu olarak kolektif bir kimliğe de sahiptirler. Oysa Ortadoğu devletleri birbirlerini tehdit olarak görmeyi yeğlemektedirler, çünkü kimlik atfı konusunda bağımsız hareket etme kapasitesine sahip

29 Keyman, “11 Eylül Sonrası Küresel Sistemde Dönüşüm”.

değildirler. Dolayısıyla bu durum, derinlikli bir kolektif kimlik inşa etmek ve dışarıya karşı bağımsız politikalar geliştirmek konusunda bu devletleri zayıf hale getirmektedir.

Örneğin savunma harcamaları milyar dolarları bulan Suudi Arabistan, güvensizlik algısına ne diplomatik çözüm üretebilmekte ne de askeri teknoloji yatırımı yapabilmektedir. Mevcut sistemik yapıyı aşma gayreti anlamına gelebileceği için, bunlardan herhangi birisi onun uluslararası bir tehdide dönüşmesine yeterli olacaktır. Fakat Batı'ya petrol sağladığı ve oradan silah aldığı sürece, savunma harcaması ne düzeye ulaşırsa ulaşsın bir tehdit olarak görülme ihtimali nispeten düşük olacaktır. Ortadoğu devletlerinin içinde bulunduğu bu meşruiyet krizi, Filistin sorunu başta olmak üzere bölgesel problemler için bir araya gelip çözüm üretmelerine de mani olmaktadır. Mısır'da demokrasi talep eden halk devrimi neticesinde devrilen Hüsnü Mübarek'in ardından seçimle iş başına gelen iktidarın yaşadığı meşruiyet krizi de bu durumun bir başka tezahürüdür.³⁰ Kısaca belirtmek gerekirse, bölge ülkelerine ihtiyaç duydukları meşruiyeti sağlayacak bölgesel bir mekanizma ya da kolektif kimlik söz konusu değildir.

Mısır'da Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin askeri bir darbe ile devrilmesi ve cuntanın ABD ve Körfez ülkeleri tarafından çeşitli şekillerde desteklenmesi, Batılı demokrasilerden kınama gelmemiştir. Bu durum, Türkiye'de ve başka ülkelerde gerçekleşen darbeleri de hatırlatarak bizlere göstermektedir ki, mevcut uluslararası sistemik kültür devletlerin meşruiyetini yönetim biçimlerinin demokratik değerlere dayalı bir rejim olup olmadığına göre kalıcı bir biçimde belirlememektedir. Aksine, iktidardakilerin birer tehdit olarak algılanıp algılanmadıklarına göre sürekli bir şekilde yeniden değerlendirerek belirlemektedir. Batılı devletler bu durumun istisnasıdır, çünkü kolektif bir kimliğe sahiptirler ve bu kimlik birbirlerine sahip çıkararak yalnız kalmalarına mani olmaktadır.

Bu şartlar altında yeniden düşünüldüğünde, Türkiye'nin Ortadoğu ile canlanan ilişkilerinin etkileşim düzeyinin yanlış hesaplandığı anlaşılacaktır. Türkiye'de demokrasinin serencamı devletin kuruluşu ile başlamış, askeri müdahalelerin neden olduğu kesintilere rağmen devam edebilmiş ve ordunun vesayeti sürse de devletin kimliğini demokrasi belirlemiştir. AK Parti iktidarı, icraatlarıyla bu vesayeti törpülemiştir. Dolayısıyla etkileşimin bu ucunda demokratik bir rejim bulunmaktadır. Ortadoğu'daki diğer uçta ise, demokratik olmayan rejimlerden müteşekkil bölgesel bir yapı söz konusudur. Kurulduğu

30 Bilal Yıldırım, "International Legitimacy in the Middle East", Center for Knowledge and Culture Middle East Studies Analysis Serial, 2013, sy. 11.

günden bu yana Batı tarafından Avrupa'nın bir parçası olarak görülmeyi arzu eden, bunu elde edemediği için kimlik bunalımı yaşayan Türkiye'nin meşruiyet krizi yaşamamak için dış politikasında demokrasiden taviz verme lüksü olmadığı gibi, demokratik kimliği ile öne çıkma zorunluluğu bulunmaktadır.

Bölgede yer alan devletlerin, güvensizlik algısının üstesinden gelebilmesi için sürekli bir şekilde etkileşim içerisinde olmaları gerektiğinin farkında olan Türkiye, bu etkileşimin kalıcılığı için kolektif kimliğin geliştirilmesi gerektiğini de görmektedir. Ayaklanan halkların demokratik taleplerinin karşılanmayışı ise, bu etkileşimin sürekliliğine yönelik önemli bir meydan okumayı teşkil etmektedir. Kolektif kimliği mümkün kılacak olan sürekli etkileşimin kırılma yapısını gidermek adına Türkiye, Arap Uyanışı sırasında demokratik taleplerle ortaya çıkan halk hareketlerinin yanında olmak zorundadır. Zihinlerde, İslami kimliği ile Batı'nın bir parçası olamazken, bölgedeki hakim siyasi yapı sebebiyle demokratik kimliği ile bölgenin de bir parçası olamamaktadır. Lakin her ikisinden de taviz vermesi mümkün değilken, hem Batı'daki gelişmelerden hem de Ortadoğu'daki gelişmelerden etkilenmektedir. Demokrasi talep eden halk hareketleri, bu bölgesel yapıyı dönüştürüp demokratik rejimler tesis ederek, diktatöryal veya anti-demokratik rejimlerden müteşekkil yapının kırılma potansiyelini haizdir. Böylece Türkiye için, uluslararası bir meşruiyet krizi yaşamadan, hem kendisi için hem de bölgesi için bu krizin üstesinden kalıcı bir şekilde gelmek mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da demokratik bir rol modeli olmasında, AB üyelik süreci boyunca gerçekleştirilen reformların önemli katkısı olduğu belirtilmektedir.³¹ Öyle ki, Türkiye'nin AB ile iyi ilişkilerinin akamete uğraması, Ortadoğu halkları nazarında Türkiye'nin demokratik itibarına zarar verebilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin yapması gereken, Ortadoğu'da AB ile rekabet etmek ya da AB'den bağımsız davranma kapasitesini artırmak değil, işbirliği yaparak karşılıklı bağımlılığı artırmaktır. Bu tür bakış açılarının bir başka iddiası da, Arap Uyanışı bağlamında değerlendirilen gelişmelerin, Türkiye'nin yumuşak gücünün sınırlarının farkına varmasını sağladığı ve bu durumun da Batılı aktörlerle Türkiye'nin yeniden yakınlaşmasına neden olduğudur.³² Lakin bu tür bakış açılarının geçerliliği, 2012 ve 2013 yıllarında Ortadoğu'da gerçekleşen gelişmelere AB'nin ya da ABD'nin verdiği tepkiler

31 Sevilay Kahraman, "Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 699-716.

32 Steven A. Cook, "The USA, Turkey, and the Middle East: Continuities, Challenges, and Opportunities," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 717-726.

göz önüne alındığında, ortadan kalkmaktadır. Çünkü örneğin Temmuz 2013'te, Mısır'ın demokratik olarak seçilmiş ilk cumhurbaşkanını devirerek iktidarı ele geçiren darbe yönetimine ve 2011 yılının ilk dönemlerinden bu yana Suriye'de yaşanmakta olanlara karşı takındıkları tavır, bölgede demokrasinin tesisi ve tahkimi adına Batılıların eylemlerinin sınırlarını göstermektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası, çok boyutlu dış politikanın bir parçası olmaktan ziyade, demokratik normların ve ortak medeniyet aidiyeti üzerine bina edilen güncel bir asabiyenin kavramları ile inşa edilen bir merkez teşkil etmelidir. Neticede Türkiye, normatif politika kredibilitesine de belirli ölçüde sahiptir.³³ Bölgede demokrasinin tesisi, örneğin İran, Irak, Suriye ve Lübnan gibi çok etnik ve mezhepli ülkelerin yönetimlerinin, artık birbirlerinden bu etnik ve mezhebi çeşitlilik dolayısıyla duyduğu güvenlik kaygısını veya hak gaspı endişesini üzerlerinden atmasına yol açabilecektir.

Ortadoğu'da demokrasinin yer edinmesi, son yıllarda demokratik yapısını güçlendiren bir Türkiye'nin yarattığı gösterim etkisiyle birlikte düşünüldüğünde hiç de imkansız değildir. Bunun yansımalarını Arap Uyanışı sırasında halkların, Türkiye'yi, İslam ve demokrasi arasında kurduğu ilişki dolayısıyla bir model olarak algılamalarında görmek mümkündür.³⁴

Türkiye, hem bölgesel hem de küresel aktörler üzerinde etkiye sahip, dolayısıyla bölgesel gelişmelerin gidişatını değiştirebilecek nitelikte bir ülkedir. İran'ın yürütmekte olduğu nükleer faaliyetlerle ilgili müzakerelerde ve politikalarda bu konumunu ispatlayan Türkiye, farklı açılardan değerlendirilebilecek bölgesel bir güçtür.³⁵ Dolayısıyla, bölgesel düzeyde bir kapsama alanına sahip olacak şekilde bölgesel düzeyde ilişkileri yeniden tanımlayacak yeni kavramlar üretme kapasitesine de sahiptir. Bu, Türkiye'nin hem bölgesel düzeyde değerlendirilen güç imkanları dolayısıyla hem de bölgesel aktörlerle arasındaki etkileşim kapasitesi itibarıyla yüksek bir olasılığa sahiptir.

33 Emel Parlar Dal, "Assessing Turkey's "Normative" Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and Their Limitations," *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 4, ss. 709-734.

34 Parlar Dal, "The Transformation of Turkey's Relations", s. 255.

35 Şaban Kardeş, "Turkey: A Regional Power Facing a Changing International System," *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 4, ss. 637-660.

Sonuç

Uluslararası politikada, normatif unsurlara, diğer bir ifadeyle kavramlara dayanan sosyal yapıları görmezden gelerek sadece materyal güç unsurlarının dağılımına odaklanan bir analizin indirgemeciliğin tuzağına düşmemesi imkansızdır. Normatif olanın “iyi”ye, “iyi”nin de “ütopya”ya indirgenmesi, bizlere “kötü”nün de normatif olduğunu unutturmakta, güç mücadelesine indirgediğimiz uluslararası politikanın, dolayısıyla normatif olandan uzakta, bir realite olduğu yanılığısına düşürmektedir. Oysa “dostluk” kadar “düşmanlık” da normatiftir; diğer bir ifadeyle düşmanlık, “düşman” kavramına uygun sosyal eylemlerle, yani iki “düşman” arasındaki etkileşimle tarihsellik kazanmakta ya da bir realite haline gelmektedir. “Dostluk” için farklı olan tek şey, etkileşimin “dostluk” ideası etrafında gerçekleşmesidir. “Düşman”lar arasında güç mücadelesi yaşandığı kadar, “dost”lar arasında da güç mücadelesi yaşanması mümkündür. Ayrıca, “dost”ların sosyal normlara, mesela hukuka riayet etmesinin mümkün olduğu kadar, “düşman”ların da riayet etmesi mümkündür. Örneğin mevcut uluslararası sistemik kültür içerisinde hiçbir devlet, “düşman”ının ülkesini işgal edip kendi ülkesine katmaya yönelik politikalar yürütmemektedir. Bu kültür içerisinde “düşmanlık”, belirli sınırlar içerisinde ancak gerçekleşebilecektir ve bir ülkenin fethi bu sınırların dışındadır. Dolayısıyla amansız bir güç mücadelesinden ya da uluslararası ilişkiler disiplindeki ifadesiyle uluslararası sistemik anarşinin en azından zayıf aktörler açısından bile ölümcül bir düzeyde olduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Mevcut sistemik kültür içerisinde anarşi, her aktöre aynı derecede etki etmemektedir. Burada herhangi bir aktör için belirleyici olan ise, kolektif bir kimliğin bir parçası olup olmamaktır. Mesela ABD için Batı dünyasının bir parçası olmak ya da Yunanistan için AB’nin bir üyesi olmak, mevcut sistemin anarşik etkilerinin, Arap dünyası içerisinde yalnız kalan Saddam Hüseyin için olduğu kadar yıkıcı hale gelmesine mani olacaktır. Yine bu sistemik kültür içerisinde, devletler için uluslararası normlara uymak bakımından ahlakiliği ve ahlak dışılığı³⁶ birlikte düşünmek gerekmektedir. Dolayısıyla bir devletin ahlak sahibi olması kadar olmaması da aynı derecede ve aynı anda mümkündür. Burada belirleyici olan ise, etkileşim içerisine giren aktörlerin birbirlerine atfettikleri kimliklerdir. Kolektif bir kimliğin parçası olan iki

36 Burada “ahlakilik” ile kast edilen, bir davranışın uygun olma veya olmama durumunun değerlendirileceği belirli ahlaki normların varlığı; “ahlak dışılık” ile kastedilen ise, böylesi herhangi bir ölçüyü esas almama durumudur.

aktörün birbirlerine olan davranışları, ötekileştirilen bir aktöre yönelik davranıştan doğal olarak farklı olacaktır. Bunun yanı sıra, farklı kolektif kimliklere sahip olan aktörlerin birbirlerine bakışları da, birbirlerini düşman olarak görseler dahi, böyle bir kimlikten yoksun aktöre bakışlarından çok farklı olacaktır. Çünkü kolektif kimliğin gücünü sezinlemek söz konusu olacaktır.

Böylesi bir sistemik kültür içerisinde Türkiye, çok boyutlu ilişkilerini mümkün olduğunca geliştirmekle birlikte, kolektif bir kimlik inşa edeceği etkileşimlerin de arayışı içerisinde olmak durumundadır. Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ortak medeniyet geçmişi, bugün her iki tarafta da demokratik normlara göre şekillenmiş siyasi rejimlerin tesisi ve tahkimi arzusuyla birlikte düşünüldüğünde, kuşatıcı bir kolektif kimliğin potansiyellerini ortaya koymaktadır. Bir taraftan Türkiye'nin bölgeye ve kendine dair yeni kavramsallaştırmaları, diğer taraftan her ne kadar Tunus'ta yeni anayasa ile siyasi dönüşüm tamamlanmış, lakin Suriye'de hiçbir ilerleme kaydedilemeyip Mısır'da bir geriye gidiş yaşanmış olsa da devam edegelen Arap Uyanışı birlikte düşünüldüğünde, bu potansiyeli gerçekleştirmenin imkanları mevcuttur.

Bu dönüşümü mevcut sistemik kültür içerisinde, demokratik normlara ve uluslararası hukuk kurallarına riayet ederek, uluslararası ve bölgesel örgütler aracılığıyla gerçekleştirmek oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla söz konusu dönüşüm stratejisi; bir güç mücadelesi algılamamayı, hiçbir aktörü düşman olarak görmeden hiçbirinin düşmanı olmadan hareket etmeyi içermek durumundadır. Bu yüzden mevcut sistemik kültür içerisindeki bir çok aktörü, etkileşime dahil etmek ya da en azından demokrasiyi ve uluslararası hukuku benimsemiş olan tarafları dışlamamak gerekmektedir. Değinilen uluslararası değerlerin içselleştirilip eyleme dönüşmesi, bu sayede kimliğin bir parçası haline gelmesi açısından da “düşmanlık”tan kaçınmak önem arz etmektedir. Bu sayede Türkiye'nin yeni tarz-ı siyaseti, kolektif bir kimlik inşa etmeye matuf, demokrasi ve medeniyet geçmişine dayanan yeni bir asabiyet inşa etmek bakımından başarılı olabilecektir.

Kaynakça

- Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, London: Routledge 2003.
- Cenap Çakmak ve Gökhan Güneysu, “Turkish–American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations,” *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 2, ss. 193-211.
- Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler,” içinde Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss. 463-530.
- Anoushiravan Ehteshami ve Süleyman Elik, “Turkey’s Growing Relations with Iran and Arab Middle East,” *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 643-662.
- Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, 2. bs, New York: Cambridge University Press 2003.
- Alexander Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory,” *International Organization*, 1987, c. 41, sy. 3, ss. 335-370.
- Martha Finnemore, “Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity,” *World Politics*, 2009, c. 61, sy. 1, ss. 58-85.
- Emel Parlar Dal, “The Transformation of Turkey’s Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?,” *Turkish Studies*, 2012, c. 13, sy. 2, ss. 245-267.
- Aylin Güney ve Nazif Mandacı, “The Meta-Geography of the Middle East and North Africa in Turkey’s New Geopolitical Imagination,” *Security Dialogue*, 2013, c. 44, sy. 5-6, ss. 431-448.
- Özlem Tür, “Economic Relations with the Middle East under the Akp—Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones,” *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 589-602.
- Bülent Aras, “Turkey’s Rise in the Greater Middle East: Peace-Building in the Periphery,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2009, c. 11, sy. 1, ss. 29-41.
- F. Stephen Larrabee, “Turkey and the Gulf Cooperation Council,” *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 689-698.
- Murat Yeşiltaş, “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy,” *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 4, ss. 661-687.
- André Bank ve Roy Karadag, “The ‘Ankara Moment’: The Politics of Turkey’s Regional Power in the Middle East, 2007–11,” *Third World Quarterly*, 2013, c. 34, sy. 2, ss. 287-304.

- Kemal İnat, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları" *Orta Doğu'da Siyaset*, Davut Dursun ve Tayyar Arı (eds.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi 2013, ss. 188-227.
- Fuat Keyman, "11 Eylül Sonrası Küresel Sistemde Dönüşüm", BSV Bülten, 2013, sy. 80, ss. 7-9.
- Alexander Wendt ve Michael Barnett, "Dependent State Formation and Third World Militarization," *Review of International Studies*, 1993, c. 19, sy. 4, ss. 321-347.
- Fawaz Gerges, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye," BSV Bülten, 2013, sy. 82, ss.12-14.
- Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization* 2011, New York: Palgrave Macmillan.
- Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar* 2013, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bilal Yıldırım, "International Legitimacy in the Middle East", Center for Knowledge and Culture Middle East Studies Analysis Serial, 2013, sy. 11.
- Sevilay Kahraman, "Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 699-716.
- Steven A. Cook, "The USA, Turkey, and the Middle East: Continuities, Challenges, and Opportunities," *Turkish Studies*, 2011, c. 12, sy. 4, ss. 717-726.
- Emel Parlar Dal, "Assessing Turkey's 'Normative' Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and Their Limitations," *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 4, ss. 709-734.
- Şaban Kardaş, "Turkey: A Regional Power Facing a Changing International System," *Turkish Studies*, 2013, c. 14, sy. 4, ss. 637-660.

Mısır Devrimi Sürecinde İşçi Hareketinin Rolü

İsmail Numan Telci*

Özet

Mısır'da 25 Ocak 2011'de gerçekleşen devrim ülke tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Asırlar süren baskı rejiminin ardından Mısır'daki sosyal aktörler topyekün bir hareket başlatarak Hüsnü Mübarek'i görevden ayrılmaya zorlamışlardır. Bu aktörler arasında ülkedeki işçi hareketi önemli bir yer tutmuştur. Uzun yıllardır varlığını sürdüren bu hareket Mübarek rejimi boyunca uğradığı yoğun baskı neticesinde hakların iyileştirilmesi anlamında etkin olamamış, ancak gerçekleştirdiği kolektif eylemlerle rejim karşısında diri kalabilmiştir. Özellikle 2000'li yıllarda artan bir oranda gerçekleştirilen grev, oturma eylemi ve protesto gösterileri gibi kolektif eylemler sayesinde işçi hareketi rejim karşısı muhalefetin daha da cesaretlenmesini sağlamıştır. 2008 yılında Mahalle El-Kübra şehrinde düzenlenen büyük gösterilerin ardından Mübarek karşısı diğer hareketler de eylemlere başlamış ve 2011'e gelinen süreç yaşanmıştır. Bu çalışma işçilerin devrime gelinen süreçte oynadığı rolü incelerken, devrimin ardından işçi hareketinin siyasal tercihlerinin ne yönde gerçekleştiğini de analiz etmektedir. Ayrıca işçi hareketinin gelişimine yönelik tarihsel bir perspektife yer verilmiş ve devrim öncesi süreçte işçilerin toplumsal hareketlerin kolektif eylem yapabilme kapasitesine etkileri de incelenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Mısır devrimi, Arap baharı, işçi hareketi, sendika, grev

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi- numantelci@gmail.com

The Role of Labour Movement During the Egyptian Revolution

İsmail Numan Telci*

Abstract

The revolution that took place on 25 January 2011 constitutes turning point in Egyptian history. Following the decades long authoritarian regime social actors in Egypt have initiated an uprising to force Hosni Mubarak leave his office. Labour movement was among the most important actors in the period leading to 25 January. Because of the oppressive policies by Mubarak regime labour movement had not been able to successful in advancing the labour rights. However, it has achieved to stay operational through collective activities such as protests, strikes and sit-ins. The labour movement was much more active in their protests especially after 2000 when the government's neo-liberal policies caused deterioration in working conditions as well as salaries and bonuses. In 2008, workers in the city of Mahalla Al-Kubra organized a massive strike to protest government's policies. This was an important development that encouraged other social movements to organize anti-Mubarak protests which eventually brought the regime down in 2011. This article initially investigates the role of labour movement in the pre-revolution period. It further explains how the protests of labour movements helped other social movements to improve their collective action capabilities. It also analyses how the political choices or the labour movement have taken place in the post-revolutionary political life. Furthermore, a historical overview of the labour movement in Egypt is explained.

Keywords: *Egyptian revolution, Arab spring, labour movement, syndicate, strike*

* Res.Asst.Sakarya Univesity, Center for Middle Eastern Studies- numantelci@gmail.com

Giriş

Mısır devrimi, Arap coğrafyasında yaşayan halkların uzun yıllardır yönetildikleri baskıcı rejimlere ciddi bir başkaldırı idi. 25 Ocak 2011’de başlayan ve kısa bir süre içerisinde milyonlarca Mısırlının katıldığı devrim gösterileri, 18 gün gibi kısa bir sürede sonuç üreterek 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek’in devrilmesine yol açtı. Devrim protestolarına katılan kitleler arasında sivil toplum kuruluşları, rejim karşıtı gençlik hareketleri, geniş sosyal tabanı olan dini gruplar, siyasi ideolojiye sahip farklı oluşumlar ve sıradan vatandaşlar bulunmaktaydı. Bu hareketlerin bazıları yakın zamanda ortaya çıkıp Mübarek karşıtı bir cephe oluşturmaya çalışmışken, bazıları da uzun yıllardır sosyal adaletin sağlanması anlamında mücadele etmiştir. Bunların en önemlilerinden olan işçi birlikleri hem Mısır siyasal ve sosyal yapısında ciddi anlamda etkiye sahip olagelmiş hem de devrime uzanan süreçte rejime karşı kitlelerin mobilizasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim geleneksel olarak işçi birlikleri gerçekleştirdikleri grevlerle, maaşları protesto amacıyla düzenledikleri gösterilerle ve çalışma koşullarının düzeltilmesi talepleriyle yaptıkları iş bırakma eylemleriyle rejime karşı önemli bir baskı unsuru olagelmişlerdir.

Bu çalışmada Mısır’daki işçi hareketinin uzun yıllardan bu yana rejim karşısındaki tutumu incelenecek, grev ve iş bırakma gibi eylemlerle işçilerin ülke siyasetindeki rolleri analiz edilecektir. Özellikle 25 Ocak 2011 Devrimi’ne geline süreçte işçilerin gerek mikro gerekse de makro düzeyde kitleleri harekete geçirmede oynadığı rol tasvir edilecek ve bu anlamda devrimin başat aktörlerinden olan işçilerin Mübarek rejiminin yıkılmasına yönelik katkıları ortaya çıkarılacaktır. Bununla birlikte devrimden bu yana geçirilen dönemde devrim mücadelesinde işçilerin ve işçi örgütlenmelerinin ne tür pozisyonlar aldığı ve sürece hangi yönde müdahil oldukları günümüz Mısır siyasetini anlamak açısından ciddi anlamda önemlidir. Bu bakımdan devrim sonrası süreçte işçilerin siyasal tercihleri de bu çalışmanın odak noktalarından bir diğeri olacaktır.

Mısır’da İşçi Hareketi

Mısır’daki işçi örgütlenmeleri işçi hakları ve sosyalist gelenek açısından Arap coğrafyasında bu anlamdaki en eski hareketlerdendir. 20. yüzyılın başlarında İngiliz sömürge yönetiminin ayrımcı politikalarına karşı gerçekleşen grevlerin ardından 1900 yılında ilk “işçi birliği” olan “Sigara Üreticileri Ligi” kurulmuştur. Zamanla güç kazanan işçi hareketi 1919 yılında İngilizlere karşı gerçekleştirilen ayaklanmada büyük rol oynamışlardır. 1921’de 90

işçi birliği birleşerek Mısır İşçileri Ulusal Federasyonu'nu kurmuşlardır. Ancak hareket ideolojik olarak sosyalizmi benimsediğinden dönemin hükümeti tarafından 1924'te feshedilmiştir. Buna rağmen işçi hareketi farklı örgütlenmelerle varlığını devam ettirmiş ve ülkede özellikle İngiliz politikalarına karşı protestolarda öncü rol oynamıştır.¹

Cemal Abdül Nasır'ın iktidara gelmesiyle işçi birlikleri kurumsal bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. Ancak Nasır'ın öncelikli hedefi bu birlikleri rejime yakın figürlerin emrine vererek bir anlamda kontrol altında tutmaktır. Bu bağlamda kurulan Mısır İşçi Sendikaları Federasyonu (Egyptian Trade Union Federation – ETUF), tamamen rejimin kontrolü altında tutulmuş, lider kadrosu rejime yakın figürlerden atanmıştır. 1957'de Nasır'ın aldığı kararla kurulacak bütün işçi sendikalarının ETUF'un çatısı altına girmesi şartı getirilmiş ve bu sayede işçi birlikleri arasında rejimden bağımsız hareket edenlere ciddi bir baskı uygulanması hedeflenmiştir.² Bu kararın ardından ülke çapında birçok farklı sektörü temsil eden 23 genel sendika ETUF'un çatısı altına, dolayısıyla rejimin kontrolüne girmiştir. Bu mekanizmayı sağlamak tutabilmek amacıyla ETUF sadece kamu işletmelerinde örgütlenmeleri teşvik etmiş, yıllar boyunca yapılan özelleştirmeler sonrasında özel sektöre geçen fabrikalardaki sendikalaşma hareketlerini engellemeye çalışmıştır.³ Ancak bütün baskılara rağmen işçi hareketi sessiz kalmamış ve hakların iyileştirilmesi ve örgütlenme konularında eylemler yapmayı sürdürmüştür.

Nasır dönemi boyunca faaliyette kalan ve Enver Sedat yönetiminde de aktif olan ETUF'un resmi statü kazanması ise 1976'da çıkarılan 35 numaralı Mısır İşçi Sendikaları kanunu ile gerçekleşmiştir. Bu kanunun bazı maddeleri daha sonra 1981, 1995 ve 2003 yıllarında değiştirilmiş; ancak her seferinde ETUF'un ayrıcalıklı pozisyonu korunmuştur. Öyle ki Uluslararası Çalışma Örgütü de Mısır hükümetlerine zaman zaman çağrılarda bulunarak bağımsız işçi birliklerinin kurulmasının önünün açılmasına olanak sağlayan değişiklikleri yapma tavsiyesinde bulunmuştur.⁴ Aynı şekilde Hüsnü Mübarek'in

1 Atef Said, "Egypt's Long Labor History", *Solidarity Center*, September-October 2009, <http://www.solidarity-us.org/node/2385>

2 Dan Read, "Roots of Egypt's Revolution: Labor Unions and the Uprising in Tahrir Square", *Toward Freedom*, 22 June 2011, <http://www.towardfreedom.com/labor/2439-roots-of-egypts-revolution-labor-unions-and-the-uprising-in-tahrir-square>

3 Haitham Mohamedein, "The road to trade union independence", *Ahram Online*, 20 September 2011.

4 "Observation (CEACR) - adopted 2012", *International Labour Organization*, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO::P13100_COMMENT_ID:3080829

baskıcı politikalarına rağmen işçi haklarını savunmak üzere kurulan sivil toplum kuruluşları da işçilerin örgütlenmesini ve sendikalaştırılmasını kolaylaştıracak düzenlemeleri talep etmişler, devletin bu anlamda ETUF aracılığıyla uyguladığı monopölünün sonlandırılmasını istemişlerdir.⁵

Enver Sedat yönetiminde de ETUF'un aktif bir biçimde işçi hareketine karşı faaliyet göstermesi, ülkede birçoğu devletin olan fabrikalarda çalışan işçilerin daha da kararlı olması sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda 1977 yılında "Ekmek Ayaklanması" olarak bilinen ve işçi birlikleri ve sendikalarının organize ettiği gösteriler, ülkedeki rejim karşıtı protestolar tarihinde önemli bir gelişme olmuştur. 18-19 Ocak 1977 tarihlerinde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın Mısır hükümetine dayatmak istediği ve devlet teşviklerinde azalışa gitmeyi öngören politikalar binlerce Mısırlının sokaklara dökülmesine neden olmuştur. Ekmek Ayaklanması olarak bilinen bu olayların diğer iki önemli nedeni de Enver Sedat'ın işçi hareketine karşı sert politikaları ve IMF ile yapılacak anlaşmanın işçi haklarına zarar verecek olmasıydı. Helvan ve İskenderiye gibi endüstrinin yoğun olduğu kentlerde ve başkent Kahire'de yaşanan çatışmalarda en az 80 kişi ölmüştür.⁶

Mısır'daki işçi hareketinin makus kaderi 1980 yılında iktidara gelen Hüsnü Mübarek yönetimi boyunca da değişmemiştir. Mübarek ilk etapta Sedat döneminde tutuklanan işçi liderlerine af getirerek yumuşama sinyali vermesine rağmen izleyen süreçte politikalarını sertleştirmiştir. Öyle ki zaman zaman Mahalle El-Kübra, Helvan, Port Said ve Kahire'de gerçekleşen grevlerde güvenlik güçleri işçilere sert müdahalelerde bulunurken, yüzlerce işçi hakları savunucusu tutuklanmıştır. 1990'lara geldiğinde ülkedeki birçok işadamı Hüsnü Mübarek'e kamuya ait işletme ve fabrikaları özelleştirme konusunda baskı yapmıştır. İşçi haklarını daha da geriye götürecek olan özelleştirmeler işçi birliklerinin yoğun muhalefetine rağmen uygulamaya konulmuştur. 1991'de IMF ile yapılan Ekonomik Yeniden Yapılanma ve Yapısal Dönüşüm anlaşması ile 314 kamu işletmesi özelleştirilmiştir.⁷ Ancak özelleştirme dalgası ile bu kamu işletmelerinin binlerce çalışanı işini kaybetmiş, sendikalaşmanın zayıf olmasından ötürü ciddi haksızlığa uğramıştır. İşçilerin

5 "CTUWS submission to the Office of the High Commissioner for Human Rights On the occasion of the seventh session of the Universal Periodic Review 2010", *Center for Trade Union and Workers Service*, http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session7/EG/CTUWS_UPR_EGY_S07_2010_CenterforTradeUnionsandWorkersServices.pdf

6 "60 Minutes: Egyptians Riot in the Streets in 1977", *CBC News*, 13 February 2011.

7 Joel Beinin, "The Rise of Egypt's Workers", *The Carnegie Endowment for Peace*, June 2012, s.4.

haklarını savunması beklenen yegane kurum olan ETUF ise bu süreçte hükümetin politikalarına paralel hareket ederek özelleştirmeleri desteklemiştir.

İşçi haklarının ETUF tarafından yeterince savunulmaması ve özelleştirmelere dair planların kamuoyu tarafından duyulması sonucunda işçilerin haklarını savunmak amacıyla resmi işçi örgütlenmesinden bağımsız hareket eden gruplar ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Mübarek'in politikalarına büyük tepki gösteren işçi hareketi liderleri yeni bir hamle olarak bağımsız işçi sendikaları kurmaya karar vermişlerdir. Daha önce 1986'da demiryolları çalışanlarının grevine ve 1989'da demir ve çelik çalışanlarının iş bırakma eylemlerine öncülük eden ve bu anlamda tecrübe sahibi olan bu aktörler, resmi olmayan işçi hareketini ciddi anlamda örgütlemişlerdir.⁸

1989'da Helvan'daki demir ve çelik fabrikasında gerçekleştirilen greve liderlik eden ve protestolardaki rolü nedeniyle önce gözaltına alınıp işkence gören, daha sonra da işten atılarak hareket için önemli bir figür haline gelen Kemal Abbas'ın inisiyatifiyle Sendika ve İşçi Hizmetleri Merkezi (Center for Trade Union and Worker's Services – CTUWS) 26 Mart 1990'da kurulmuştur.⁹ Kuruluşundan itibaren CTUWS'a başkanlık yapan Abbas, Mübarek'in devrilmesine giden süreçte işçi hareketini diri tutmuş ve hakların kazanılması anlamında büyük çaba harcamıştır. Bu çerçevede CTUWS, Mısır'ın en yoğun endüstriye sahip bölgelerinden olan Helvan, Mahalle El-Kübra, 10. Ramazan ve Naga Hamadi'de şubeler açarak faaliyetlerini geniş işçi kitlelerine ulaştırmıştır.

Kuruluş amacını “devletten bağımsız bir şekilde işçi haklarını savunmak ve ilerletmek” olarak belirleyen CTUWS, çalışanlara haklarını aramaları konusunda doğrudan rehberlik etmeyi de hedefleri arasında belirtmiştir. CTUWS'un diğer belli başlı hedefleri arasında “iş ve çalışma şartlarını düzeltmek”, “işçilerin demokratik taleplerini karşılamalarında yardımcı olmak”, “işçilerin yeteneklerini artırmaya dönük programlar yapmak”, “çocuk işçiliğine karşı savaşmak” ve “kadınların iş hayatına girmelerini teşvik etmek” gibi maddeler bulunmaktadır. Yıllar boyunca CTUWS bu hedefler doğrultusunda birçok kampanya yürütmüştür. Asgari ücretin artırılması, iş kanununun yeniden düzenlenmesi, sendikalar kanununun değiştirilmesi gibi işçileri doğrudan ilgilendiren konularla ilgili grevler, iş bırakma eylemleri ve protestolar düzenlenmiştir. CTUWS bünyesinde işçilerin kapasitelerini ar-

8 “About Us”, *Center for Trade Union and Workers Service*, <http://www.ctuws.com/about/>

9 Kerry Bolton , *Revolution from Above*, London: Arktos Media Ltd.,2011, s.246..

tırmaları ve haklarını öğrenmeleri konularında eğitim programları da tertip edilmiştir.¹⁰

CTUWS kuruluşundan itibaren işçilerin ve işçi örgütlenmelerinin rejimin kontrolü altındaki resmi kurumsal yapıdan bağımsız hale getirilmesi için çaba harcamıştır.¹¹ Bu çerçevede zaman zaman gerçekleştirilen iş bırakma eylemleri ve protesto gösterilerinin yanı sıra rejime yasal düzenlemeler konusunda baskı yapılmasında da öncü rol oynamıştır. Bu nedenle CTUWS kurucusu ve genel koordinatörü Kemal Abbas defalarca tutuklanmasına rağmen sürdürdüğü mücadeleden vazgeçmeyerek ülkede işçi hakları anlamındaki mücadelenin diri kalmasında büyük emek harcamıştır.

Özellikle 1990'ların sonunda artışa geçen grev dalgası, 2004 ve daha sonra 2008 yılında ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu konuda araştırmaları ile bilinen Joel Beinin, 1998 ile 2003 yılları arasında yılda ortalama 118 grev gerçekleştiğini not ederken 2004'te hükümetin yeni bir özelleştirme dalgasına gitmesi ile bu rakamın 265'e çıktığını belirtmiştir.¹² 2006 yılında 220'den fazla grev rapor edilirken 2007 bu anlamda en hareketli yıllardan birisi olmuştur. Binlerce işçinin katılımıyla gerçekleşen 850 grev, oturma eylemi ve protesto gösterisi ile işçi hareketi Mübarek yönetimi için ciddi bir tehdit haline gelmiştir.¹³ 6 Nisan 2008 yılında ise Mübarek rejimi boyunca gerçekleşen en geniş katımlı iş bırakma eylemlerinden birisi gerçekleşmiştir. Mahalle El-Kübra şehrindeki tekstil fabrikasında gerçekleştirilen greve polisin müdahalesi sert olmuş, yüzlerce kişi olaylar sırasında tutuklanmıştır. Rejime karşı bir harekete de dönüşen bu girişim polis tarafından bastırılmış ve tam anlamıyla başarılı olamamıştır.¹⁴ Ancak 6 Nisan Hareketi'nin de kuruluşuna denk gelen bu grev, Mübarek'in devrilmesine giden süreçte halkın mobilize olması anlamında önemli bir işlev görmüştür.

Bu süreçte işçi hareketi açısından bir ilk gerçekleşmiştir. Mısır'daki işçi hareketinin gelişiminde önemli bir figür olan ve Mübarek rejimi boyunca gerçekleştirdiği eylemlerden ötürü 25 kez tutuklanan Kemal Ebu Eita, son yıllardaki işçi aktivizmini de göz önünde bulundurarak ülkedeki ilk bağımsız

10 "CTUWS Definition", *Center for Trade Union and Workers Service*, <http://www.ctuws.com/about/story/?item=7>

11 Joel Beinin and Hossam Al-Hamalawy (2013), "Skrikes in Egypt Spread from Center of Gravity", D. McMurray ve A. Ufheil-Somers (ed.). *The Arab Revolts: Dispatches on Militant Democracy in the Middle East*, Bloomington: Indiana University Press, s.83-91.

12 Joel Beinin, *Ibid.* s.5.

13 Atef Said, "Egyptian Labor Erupting", *Against the Current*, September-October 2009, <http://www.solidarity-us.org/node/2365>

14 Philipp Rizk, "Egypt's labor movement: 4 years in review", *Egypt Independent*, 2 May 2010.

sendikayı kurmak üzere harekete geçmiştir. Ebu Eita, ülke çapında yaptığı görüşmeler ve faaliyetler neticesinde 2009 yılında Emlak Vergisi Kurumu Sendikasını (Real Estate Tax Authority - RETA) kurarak Mısır'da bu anlamda ilk bağımsız işçi birliğini hayata geçirmeyi başarmıştır.¹⁵ 29 komiteden oluşan bu sendikanın üye sayısı kısa sürede 40 binin üzerine çıkmıştır. Ebu Eita'nın bu girişiminin ardından diğer bazı işçi örgütlenmeleri de kendi sendikalarını kurarak rejimin bu anlamdaki monopolüne son vermeye çalışmışlardır. Nitekim RETA'nın ardından 60 civarında sendika hayata geçirilmiştir.¹⁶

Mısır işçi hareketi bağlamında incelenmesi gereken bir diğer kuruluş da Hüsnü Mübarek'i devirme amaçlı gösteriler sürerken 30 Ocak 2011'de dört bağımsız sendikanın¹⁷ birleşme kararı ile gayri resmi olarak hayata geçirilen Mısır Bağımsız İşçi Sendikaları Federasyonu (Egyptian Federation of Independent Trade Unions - EFITU)'dur. EFITU'nun kuruluş bildirgesinde işçi haklarının yıllar boyunca göz ardı edildiği; ancak 25 Ocak 2011'den itibaren yeni bir dönemin açıldığı ve federasyonun işçilerin mahrum bırakıldıkları haklara kavuşması amacıyla çalışacağı belirtilmiştir. Öncelikli olarak da işsizlik tazminatının getirilmesi, asgari ücretin her yıl enflasyona oranla artmak kaydıyla 1.200 Mısır cüneyhine çıkarılması, sağlık, konut ve eğitim gibi temel ihtiyaçların devlet tarafından garanti altına alınması, işçilerin örgütlenme hürriyetine dair yasal düzenlemelerin yapılması ve 25 Ocak'tan itibaren tutuklananların serbest bırakılmasına yönelik talepler belirlenmiştir.¹⁸ Kuruluşuyla birlikte EFITU, devrim hareketini desteklemek amacıyla genel grev kararı almış, işçi hakları ve maaşların artırılması konularında derhal reforma gidilmesini talep etmiştir.

-
- 15 "History Made as Egyptian Public Workers Form First Independent Union", *Solidarity Center*; 5 May 2009, <http://www.solidaritycenter.org/content.asp?contentid=923>; Heba F. El-Shazli, "Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People's Coup Revolution?", *Jadaliyya*, 23 July 2013.
 - 16 Sarah Lynch, "Key force in Tahrir Square: Egypt's labor movement", *Christian Science Monitor*, 8 July 2011.
 - 17 Bu sendikalar şunlardır: Emlak Vergisi Kurumu Sendikası, Emekli İşçiler Sendikası, Sağlık Çalışanları Sendikası, Bağımsız Öğretmenler Birliği.
 - 18 Eric Lee, Egypt: "Founding declaration of new independent trade union federation", *Union Book*, 31 January 2011, <http://www.unionbook.org/profiles/blogs/egypt-founding-declaration-of-akram-nadir>; Akram Nadir, "Egyptian Federation for Independent Unions - Creation of Constitutional Body", *Marxist*, 2 February 2011, <http://www.marxist.com/egyptian-federation-for-independent-unions.htm>; "The labour movement is in the heart and soul of the Egyptian revolution: Egyptian workers form new union federation", *Worker's Liberty*, 31 January 2011, <http://www.workersliberty.org/story/2011/01/31/labour-movement-heart-and-soul-egyptian-revolution-egyptian-workers-form-new-union->

EFITU'nun önde gelen aktivistlerinden Ebu Eita, devrim sürecinin işçi haklarının kazanılması konusunda önemli bir fırsat olduğunu belirterek bu bağlamda yeni bir federasyonun gerekliliğini savunmuştur. Bu dönemde kurulacak böylesi bir birliğin Mübarek sonrası süreçte işçi haklarının kazanılması anlamında hayati önem taşıyacağını belirtmiştir.¹⁹ 2 Mart 2011'de düzenlenen "İşçiler Devrim'den Ne İstiyor" konferansı sırasında EFITU'nun resmi olarak faaliyete geçtiği duyurulmuştur. Konferans sırasında bağımsız işçi birlikleri temsilcileri yaptıkları konuşmalarda işçileri EFITU çatısı altındaki sendikalara katılmaya davet ederken, ETUF'un lağvedilmesi çağrısında bulunmuşlardır.²⁰ Yukarıda detaylı bir biçimde anlatılan diğer önemli işçi hareketi CTUWS'un lideri Kemal Abbas da EFITU'nun kuruluşu sürecinde ciddi bir destek vermiştir. Bazı uluslararası işçi birlikleri ve sendikal örgütlenmeler EFITU ve CTUWS'a operasyonel destek vermeyi taahhüt etmişler, sendikal tecrübesi zayıf olan bu kurumlara yönelik eğitim ve işbirliği projeleri taahhüt etmişlerdir.²¹

2012'nin Ocak ayında yapılan kongre ile EFITU resmi olarak kurulmuş, yönetim kurulu ve komiteler toplantıya katılan farklı işçi örgütlenmelerini temsil eden 264 delegenin oyuyla belirlenmiştir.²² Kongrede delegelerin çoğunluğu, Kemal Ebu Eita'nın EFITU'nun ilk başkanı olması lehine oy kullanmıştır. Mübarek'in devrilmesinin ardından bir sene sonra EFITU, 200'den fazla sendikayı kapsayan ve 2 milyonun üzerinde üyesi olan bir kuruluş haline gelmiştir. Emlak Vergisi Kurumu, öğretmenler, Kahire toplu taşımacıları sendikası, Mısır Telekom ve posta çalışanları EFITU'daki en kalabalık işçi topluluklarını oluşturmaktaydı.²³

Mısır'daki işçi örgütlenmeleri bağlamında değinilmesi gereken bir diğer kuruluş da devrimin ardından 149 işçi sendikasının bir araya gelmesiyle oluşan Mısır Demokratik İşçi Kongresi (Egyptian Democratic Labour Congress – EDLC)'dir. Hareketin 2011'in Ekim ve Kasım aylarında yapılan toplantı-

19 Joel Beinin, "Workers, Trade Unions and Egypt's Political Future", *Middle East Research and Information Project*, 18 January 2013.

20 Yassin Gaber, "Egypt workers lay down demands at new trade union conference", *Ahram Online*, 3 March 2011.

21 Joel Beinin, "Workers, Trade Unions and Egypt's Political Future", *Middle East Research and Information Project*, 18 January 2013.

22 "Egypt's New Labor Movement Comes of Age", *American Federation of Labour and Congress of Industrial Organization (AFL-CIO)*, 1 February 2012, <http://www.aflcio.org/Blog/Organizing-Bargaining/Egypt-s-New-Labor-Movement-Comes-of-Age>

23 Joel Beinin, "What Have Workers Gained from Egypt's January 25 "Revolution"?", *Jadaliyya*, 23 April 2012.

larında Mısır devriminin ardından işçi hakları açısından bazı gelişmelerin olduğu; ancak birçok talebin de karşılanamadığının altı çizilmiştir. EDLC'nin kuruluş amaçları arasında işçi hareketinin örgütlenme konusunda kendisine engel olan yasal düzenlemelerin kaldırılması, işçilerin haklarının organize bir şekilde aranması, Mısır'daki işçilerin çalışma standartlarının uluslararası anlaşmalara göre yeniden düzenlenmesi ve işçilere kendi haklarıyla ilgili eğitimler verilmesi gibi konular bulunmaktaydı.²⁴ Uzun süren bir hazırlık döneminin ardından 24 Mayıs 2013'te EDLC ilk kongresini yaparak yönetim kurulunu belirlemiş ve faaliyetlerine başlama kararı almıştır.²⁵ Kongreye 300'ün üzerinde bağımsız işçi örgütü ve sendika katılırken dört konu üzerinde yoğunlaşılmasına karar verilmiştir. Bunlar; sendikal örgütlenme yasasının yenilenmesi, zorunlu izne ayrılan işçilerin işbaşı yapmaları, özelleştirilen fabrikaların yeniden devletleştirilmesi ve minimum ve maksimum ücretlerin yeniden belirlenmesidir.²⁶

Yukarıda kısaca anlatılan Mısır'daki işçi hareketinin tarihi, işçilerin devrim öncesinde ve sonrasındaki rollerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. 25 Ocak 2011 öncesinde tamamen rejimin tekelinde olan sendikal örgütlenmeye rağmen işçiler haklarını korumanın arayışı içerisinde olmuş, bu anlamda uzun süren bir mücadele gerçekleştirmişlerdir. Devrimden önceki birkaç yıl bu anlamda ciddi gelişmeler olduğu bir süreçtir. İşçiler gerçekleştirdikleri kollektif eylemlerle Mısırlılara rejime karşı muhalefetin mümkün olduğunu göstermişler, artan bir ivmeyle yaptıkları grevler ve protesto gösterileri ile Mübarek rejimini zayıf hale getirmişlerdir. Kurulan bağımsız sendikalar ve işçi örgütlenmeleri de bu süreçte rejim karşıtlığının kurumsal bir hal almasını sağlayarak devrime gelinen süreçte hayati bir işlev görmüşlerdir.

İşçi Hareketi ve Kitleleşen Halk

2000'lerden sonra işçilere yönelik politikalarda herhangi bir iyileştirmenin gerçekleşmemesi ve özelleştirmelerin devam etmesi, ETUF çatısı altında

24 "Foundation of the Egyptian Democratic Labour Congress", *Global Labour Institute*, 16 October 2011.

25 "Egyptian Democratic Labour Congress is launched", *Industrial Global Union*, 24 May 2013, <http://www.industrial-global-union.org/egyptian-democratic-labour-congress-is-launched>

26 Ayat Al-Tawy, "Egyptian Democratic Labour Congress officially launches", *Ahram Online*, 25 May 2013.

olmayan bağımsız işçi hareketinin ciddi bir muhalefet geliştirmesine neden olmuştur. 2003 yılında çıkarılan yasa ile işçilere “grev” hakkı getirilmesine rağmen pratikte bu düzenleme uygulamaya geçirilememiştir. Nitekim yapılacak olan her grevin ETUF yönetim kurulu veya ilgili komitesi tarafından onaylanması şartı getirilmiştir. Rejime bu anlamda tam bağlı bir kurum olan ETUF ise hiçbir surette düzenlenmesi planlanan grevlere onay vermemiştir.²⁷ 2004 yılında Ahmet Nazif hükümetinin IMF’nin önerdiği özelleştirmeleri gerçekleştirmeye başlamasını da içeren neoliberal politikaları hayata geçirmesi ile yüzlerce çalışan herhangi bir tazminat almadan işinden olmuş ve işçilerin rejime yönelik tepkisi artmıştır.²⁸ Bu yıllarda Mısırlı işçilerin rejime olan tepkileri onları yeni bir örgütlenme bilinciyle tanıştırmış ve daha önce gerçekleştiremedikleri grev ve protestoları düzenlemelerine önyak olmuştur.

Birkaç yıl boyunca yoğun bir biçimde devam eden bu işçi aktivizmi sayesinde, her türlü muhalif hareketin, grevin veya protestonun bastırıldığı Mübarek rejiminin son dönemlerinde korku duvarını ilk yıkanlar işçiler olmuşlardır. Katılıma, organize edilmiş biçimine ve motivasyonuna bağlı olarak bu dönemde gerçekleştirilen gösterilere dair birçok kaynakta değişen rakamlar bulmak mümkündür. 1998 ile 2003 arasında yıllık ortalama 118 grev ve protesto gerçekleştirilirken bu rakam 2004’ten itibaren hızlı bir artış göstermiştir.²⁹ Joel Beinin’in Mısır’daki işçi hareketini derinlemesine incelediği çalışmasında bu rakamlar şu şekilde yer almıştır:³⁰

Yıl	2004	2005	2006	2007	2008
Grev ve Protesto Sayısı	265	202	222	614	609

Bu protestoların doğasına bakıldığında rejim karşıtı olmaktan çok işçilerin hak taleplerini içerdiği görülmektedir. Gösteriler sırasındaki sloganlar ve dağıtılan bildirilerde genellikle iş teminatı, asgari ücretin yükseltilmesi, promosyonların adil dağıtılması ve emeklilik hakları gibi talepler dile geti-

27 Joel Beinin and Frederic Vairel *Social Movements, Mobilization and Contestation in the Middle East and North Africa*, California: Stanford University Press, 2011, s. 183.

28 Emad Shahin (2013), “The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square”, Ricardo Laremont (ed.), *Revolution, Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond*, Oxford: Routledge, s.63.

29 Bruce K. Rutherford (2008), *Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam and Democracy in the Arab World*, Princeton: Princeton University Press, s.227.

30 Joel Beinin and Frederic Vairel, *Ibid.*, s. 187.

rilmiştir. Ora Mısır (2004), Kalyub İplik Fabrikası (2005), hava yolları çalışanları (2005), Mısır İplik ve Dikim Fabrikası (2006), Kahire demiryolları mühendisleri (2007) ve Mansura Tekstil Fabrikası'nda düzenlenen grevlerin hepsi bu tür taleplerle gerçekleştirilmiştir.³¹ Şimdi bu dönemde öne çıkan bazı grevlerden bahsedilerek işçi hareketindeki hak bazlı protestoların nasıl rejim karşıtı gösterilere dönüştüğü açıklanmaya çalışılacaktır.

2006 yılında Nil Deltası şehirlerinden Mahalle El-Kübra'daki tekstil fabrikasında çalışan 24 bin kişi greve giderek hükümetin, haklarını düzenleyici kanunlar yapmasını talep etmişlerdir.³² Çalışanları greve iten asıl neden, başbakan Ahmed Nazif'in yıllık promosyon ücretlerini 100 cüneyden (40 TL) "iki maaş ücretine" çıkarmasının ardından bu kararın uygulamaya geçirilmemesiydi. Greve liderlik eden figürlerden birisi olan Kemal El-Feyumi, seslerini duyurabilmek için başka çarelerinin olmadığını belirtmiştir. Daha önceki grevin sonuç getirmesi ile güç kazanan Mahalle'deki tekstil işçileri daha sonra Eylül 2007'de 6 gün süren bir başka grev gerçekleştirmişlerdir. Bu grevlerin ardından Helvan ve Tura'daki bazı fabrikalarda da büyük çaplı iş bırakma ve oturma eylemleri yapılmıştır.³³ Toplamda 100 binden fazla işçinin katıldığı bu eylemler, Mübarek rejimi için bir anlamda uyarı niteliğindedir. Nitekim işçiler uzun yıllardır muhatap oldukları baskı rejimine karşı seslerini duyurabilecek, protesto edebilecek bir yöntem bulmuşlar ve ciddi bir şiddete maruz kalmadan bunu gerçekleştirebilmişlerdir. Buna karşın Mübarek rejimi işçileri ciddiye almayarak kendisi açısından büyük bir hata yapmıştır.

İzleyen süreçte işçi protestoları farklı bir boyut olarak başkent Kahire'ye de taşınmıştır. 3.000 kişiden oluşan bir grup bakanlar kurulu binası önünde oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Bu eyleme destek veren bir diğer grup da emlak vergisi toplayıcıları idi. Ülke genelindeki 55 bin emlak vergisi memuru greve gitmiştir. Bu grev süresince vergi gelirleri %90 azalınca hükümet, çalışanların sesini duyarak gerekli düzenlemeler konusunda adım atacağını açıklamıştır. Bu grevin vergi toplama memurları açısından önemi ise yeni bir sendika kurmalarına vesile olmasındır.³⁴

İşçi protestolarının en yoğun olduğu yıllardan biri olan 2008, Mübarek rejimi için sonun başlangıcı olarak nitelendirilebilir. 6 Nisan 2008'de Mahalle

31 Bruce K. Rutherford, *Ibid.*, s.227-229.

32 Philipp Rizk, "Egypt's labor movement: 4 years in review", *Egypt Independent*, 2 May 2010.

33 Atef Said, "Egyptian Labor Erupting", *Against the Current*, September-October 2009, <http://www.solidarity-us.org/node/2365>

34 *Ibid.*

El-Kübra şehrindeki tekstil fabrikası çalışanları greve gitme kararı almıştır.³⁵ Bu grevi önemli kılan nokta işçi hareketiyle Mübarek karşıtı gençlik hareketlerinin işbirliğine giderek devrime uzanan kitlesel halk hareketini başlatmış olmalarıydı. Hareketin kurucuları Ahmed Maher ve Esra Abdel-Fettah, facebook üzerinden bir grup kurarak Mahalle'deki greve katılımı desteklemişler ve Mısırlıları diğer kentlerde de protestolara davet etmişlerdir. Mahalle El-Kübra'daki greve büyük katılım olurken diğer şehirlerde aynı hareketlilik yaşanmamıştır. Ancak bu olayın ardından Ahmed Maher tutuklanmış ve istihbarat birimlerince işkenceden geçirilmiştir. Daha sonra salıverilen Maher, faaliyetlerine devam etmiş, işçi hareketiyle de organize bir şekilde Mübarek karşıtı protestoları sürdürmüştür.³⁶

2008 yılının Mayıs ayında ise emlak vergisi toplayıcıları kurumunda çalışan 10 bin kişi, maaşlarının düşüklüğünü protesto etmek amacıyla greve gitmiştir. 2008 boyunca farklı şehirlerde bu tür işçi hareketleri devam etmiştir. 2009'un Nisan ayında binlerce vergi toplayıcısı, İstihdam Bakanlığı önünde oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde Salemcı³⁷, Amonsito³⁸ ve Tanta'daki Flax ve Oil Fabrikası çalışanları da farklı dönemlerde Kahire'deki başbakanlık ve meclis binaları önünde uzun süren oturma eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Mısır'daki işçiler bir noktadan sonra grevlerin yeterli olmadığını, seslerini duyurabilmek için daha dikkat çekici eylemler yapılması gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu eylemler ilk etapta küçük çaplı ve düşük katılımı olsa da 25 Ocak 2011'e gelinen süreçte önemli bir işlev görmüşlerdir. Devrimin hemen öncesinde Kena'daki şeker fabrikalarında çalışan binlerce işçi düşük maaşlardan dolayı ve Naga Hamadi'deki alüminyum fabrikasında çalışan 9 bin işçi de asgari ücretin 1.200 cünehye (yaklaşık 300 TL) çıkarılması için greve gitmişlerdir.³⁹

Rejimin işçi hareketi karşısında güç kaybedişinin nedeni olarak, ülkede 2011 yılına kadar tek resmi işçi birliği olan ETUF'un bağımsız işçi örgütlen-

35 Amr Adly (2013), *State Reform and Development in the Middle East: Turkey and Egypt in the Post-Liberalization Era*, New York: Routledge, s. 212.

36 İsmail Numan Telci, *Mısır Devrimi Sözlüğü*, İstanbul: Açılım Kitap, 2013, s.329-337.

37 "This country is on the brink of a revolution", 26 March 2009, <http://scandegypt.blogspot.com.tr/2009/03/this-country-is-on-brink-of-revolution.html>

38 Philipp Rizk, "Salemcı workers settle, but Amonsito strikers remain on downtown sidewalk", *Egypt Independent*, 15 March 2010; Shaimaa Adel, "A night alongside Amonsito workers on the sidewalk", *Egypt Independent*, 15 March 2010; Philipp Rizk, "Back on the street: Amonsito workers protest broken promises", *Egypt Independent*, 9 May 2010.

39 Philipp Rizk, "Egypt's labor movement: 4 years in review", *Egypt Independent*, 2 May 2010.

melerinin kolektif eylemlerini engelleyememesi görülmekteydi. Devrimin hemen öncesinde 23 üyeli bir birlik olan ve 2.5 milyon üyesi olduğu tahmin edilen ETUF'un engelleme çabalarına rağmen ülke çapında birçok grevin gerçekleşmesi bunun göstergesiydi.⁴⁰ Mısır'da işçilerin organize olarak işçi hakları konusunda kitlesel taleplerde bulunmalarını engellemek amacıyla kurulan ETUF, artık bu fonksiyonu yerine getiremiyordu. Hükümetin özelleştirme hamlelerine kayıtsız kalan ETUF, Mübarek'in son yıllarında işçilerin büyük tepkisini toplamıştı. Bu nedenle özellikle 2006'dan sonra işçilerin liderliğini yaptığı protestolar artmış ve rejimin sarsılmasına neden olmuştur. Mısır, 2006 ile 2011 yılları arasında, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana işçi grevlerinin en yoğun yaşandığı döneme sahne olmuştur. Bu grevlerin tamamı ETUF'un onayı dışında gerçekleşirken grevlerde bağımsız işçi birlikleri önemli rol oynamıştır. Bazı tahminlere göre sadece 2006-2009 yılları arasında gerçekleştirilen 2.100 grev ve protesto gösterisine 2 milyondan fazla işçi katılmıştır. Yine 2010 yılında ise işçi hareketleri en az 530 eylem gerçekleştirmiş ve binlerce kişi bu protestolara katılmıştır.⁴¹ 2006'dan devrimin gerçekleştiği 25 Ocak 2011'e kadar ise en az 3.000 grev gerçekleşirken, bu eylemlerin birçoğu rejim karşıtı protestoları içermiştir.⁴²

Bu hareketler her ne kadar rejimin sarsılmasına veya yapısal bir zarar görmesine neden olmadıysa da bu makalenin de iddia ettiği üzere Mısır'daki rejim karşıtı hareketin kitleselleşerek protesto kültürü kazanmasında büyük rol oynamıştır. Nitekim her ne şekilde olursa olsun baskıcı Mübarek rejimine karşı alınan muhalif tavır, o ya da bu biçimde baskıyla karşılaşmıştır. Ancak işgücünün önemli bir kesimini oluşturan işçilerin geniş çapta protesto eylemleri düzenlemesi, zaten kötü olan ekonomik koşulları daha da geriye götürmüştü ve bu da rejime karşı tepkinin artmasını tetiklemiştir. O dönemde bu durumu ve protestoları önemsemeyen Mübarek rejimi, daha sonraki yıllarda protestoların artması ve ardından kitleselleşmenin derinleşmesiyle sürdürülebilirliğini kaybetmeye başlamıştır.

Mübarek dönemi boyunca işçi hareketi gösterilerinin doğasına bakıldığında zamanla meydana gelen bazı değişimler göze çarpmaktadır. 1980'lerde gerçekleşen işçi aktiviteleri daha ziyade kısa süreli oturma eylemleri şeklinde gerçekleşirken, özellikle 2000'den sonraki protestolar uzun süren

40 Brian Slocums, "The Left and The Workers Movement in Egypt's Democratic Revolution", *The North Star*, 21 March 2013.

41 Dina Bishara, "Who Speaks for Egypt's Workers?", *Foreign Policy*, 6 September 2012.

42 Heba F. El-Shazli, "Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People's Coup Revolution?", *Jadaliyya*, 23 July 2013.

grevler ve sokak yürüyüşleri halini almıştır. Bu durum işçilerin hem kendi çalışma koşullarına hem de rejime karşı tepkilerinin düzeyini göstermektedir. Yine yukarıda da değinildiği gibi işçi eylemlerinin önceki yıllara kıyasla sayıca çok daha fazla oluşu göze çarpmaktadır. Bu veriler ışığında Mısır'daki devrime geline süreçte işçi hareketinin önemli rol oynadığı tespitini yapmak mümkündür.

İşçi Hareketi ve Devrim

Mısır'daki işçi hareketi, son birkaç yılda gerçekleştirilen geniş katılımlı eylemler sayesinde ciddi bir kitlesel eylem kapasitesine sahip hale geldi. Bu tecrübe sayesinde işçi hareketi Mübarek karşıtı gösterilere hazırlık yapan gruplar için önemli bir müttefik haline gelmişti. Bu nedenle ülkede uzun yıllar muhalif kanadı oluşturan rejim karşıtı aktörler, 25 Ocak'ta protestoların başlamasından önce işçi örgütleri ile görüşmeler gerçekleştirerek birlikte hareket etme kararı almışlardır. Ortaya çıkan ittifakta işçi sendikaları, sosyalist gruplar, laik gençlik örgütleri ve liberaller ön plana çıkmaktaydı. Devrim süreci başlayınca bunlara İslami hareketten ve Kıptilerden de destek gelmiş, rejim bu geniş katılımlı ittifak karşısında daha ilk günden zor duruma düşmüştür. İşçilerin aktivizmi, devrimci gençlerin enerjisi, teknolojik becerileri ve rejim karşıtlıkları ile birleşince Mübarek'in devrilmesine giden süreç çok daha hızlı bir biçimde tamamlanmıştır.

Gösterilerin başlamasıyla birlikte işçi hareketine mensup binlerce protestocu, Tahrir Meydanı'na akın etmiştir. İşçi liderleri gerçekleştirdikleri toplantılarda devrim gösterilerine destek kararını teyit etmişler, ilerleyen günlerde greve gidilebileceği konusunda ortak kanaate varmışlardır. Bu süreçte daha ziyade bireysel hareket eden işçiler daha sonraki günlerde alınan toplu kararlarla kurumsal olarak eylemlere katılmışlardır. Sıkıyönetimin ilan edilmesinin ardından ülkedeki farklı şehirlerde yer alan fabrikalarda kısa süreli iş bırakma eylemleri gerçekleştirilmiştir. Kahire, İskenderiye, Asyut, Süveyş ve Mahalle El-Kübra⁴³ gibi şehirlerde grevler gerçekleşmiş, işçiler bir taraftan kendi haklarına dair iyileştirme taleplerinde bulunurken, diğer taraftan da Mübarek'in görevi bırakmasını istemişlerdir. İşçilerin protestolara yoğun katılımı karşısında hükümet zaman zaman görüşmeler gerçekleştirerek durumu kontrol altına almaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştır.⁴⁴

43 "Egypt textile workers stage strike", *Daily News Egypt*, 10 February 2011.

44 Jack Shenker and Chris McGreal, "Egyptian talks near collapse as unions back protests", *Guardian*, 9 February 2011; "Egypt Labor Strikes Break Out Across The Country; Protesters Defiant", *Huffington Post*, 9 February 2011.

8 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ömer Süleyman, bir açıklama yaparak protestoların son bulmasını istemiş, hükümetin belirlediği geçiş planı çerçevesinde gerekli reformları gerçekleştireceğini duyurmuştur.⁴⁵ Ancak göstericilerin bu açıklamaya tepkisi daha da sert olmuş ve daha çok protesto meydanlara inmiştir. Bu noktada işçi hareketi de tutumunu sertleştirmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda derhal greve gidilmesi kararı alınmıştır. 8 Şubat'tan itibaren birçok kentte çalışanlar iş bırakmaya başlarken, rejime yönelik tepkilerinin dozunu artırmışlardır.⁴⁶

İşçilerin bu kararı almasının ardından gerçekleşen en etkili grevlerinden birisi, Süveyş Kanalı Şirketi çalışanları tarafından yapılmıştır. Süveyş, Port Said ve İsmailiye kentinde Süveyş Kanalı'nın operasyonunu sağlayan şirkette çalışan 6.000 işçi, devrim gösterilerine destek vermek amacıyla greve gittiklerini duyurmuşlardır. İşçiler kanaldan gemi geçişini etkilemeyeceği teminatını vermişler; ancak çalışma şartlarına yönelik taleplerinin karşılanmadığı takdirde grevin kapsamının genişleyebileceği uyarısında bulunmuşlardır.⁴⁷

9 Şubat'ta ise birçok işçi sendikası birleşerek ülke çapında greve gitme kararı almıştır. Çalışma şartları ve maaşlarının hak ettikleri seviyede olmasından rejimi sorumlu tutan işçiler, bu grevler sırasında gerçekleştirdikleri protesto gösterilerinde Hüsnü Mübarek'in devrilmesini talep etmişlerdir. Mübarek karşıtlığının geniş kitlelerce benimsenmesi grev çağrısına katılımın yüksek düzeyde olmasının başlıca nedenlerindendi.⁴⁸ Zaten geniş katılımı eylemlerle belli bir ivmeye ulaşan Mübarek karşıtı gösteriler, işçi hareketinin böylesi bir desteğiyle daha da büyüyerek rejimin sonunun getirilmesine önemli bir biçimde yardımcı olmuştur.

İzleyen günlerde elektrik dağıtım şirketleri, Mısır Telekom, Kahire toplu taşımasında çalışan şoförler⁴⁹ ve müze çalışanları gibi farklı sektörlerden binlerce işçi greve giderek rejim karşıtı protestolara destek vermişlerdir.⁵⁰

45 Matthew Weaver, "Egypt protests - Tuesday 8 February", *Guardian*, 8 February 2011.

46 "Egypt protests - Tuesday 8 February", *Guardian*, 8 February 2011; "Egypt protests - Wednesday 9 February", *Guardian*, 9 February 2011; Bill Van Auken, "Mass protests and strikes escalate as Egyptians reject "orderly transition"", *World Socialist Web Site*, 9 February 2011, <https://www.wsws.org/en/articles/2011/02/egypt-f09.html>

47 "Five Suez Canal companies workers go on strike, no major disruptions witnessed yet", *Ahram Online*, 8 February 2011.

48 "Egypt: A new wave of workers strikes and sit-ins", *Ahram Online*, 9 February 2011; "Workers boost Egypt protests", *Al Jazeera*, 10 February 2011.

49 Maggie Michael, "Labor unrest spreads as bus drivers strike", *Daily News Egypt*, 10 February 2011.

50 Tamim Elyan, "Sector protests, strikes sweep Egypt", *Daily News Egypt*, 9 February 2011; "Labor Strikes Add To Pressure On Egypt's Leaders", *NPR*, 9 January 2011.

Posta, sigorta, sağlık, petrol işletmesi ve demir yolları çalışanları da iş bırakarak tepkilerini göstermişlerdir.⁵¹ İşçilerin bu derece yoğun bir biçimde rejim karşıtı protestolara katılması ve gerçekleştirdikleri grevlerle ekonomiyi durma noktasına getirmesi,⁵² devrim sürecinin en büyük motivasyonlarından bir tanesiydi. Bu bakımdan Mübarek karşıtı gösterilerin başladığı günden Mübarek'in devrildiği 11 Şubat'a kadar (ve izleyen süreçte) geçen sürenin en önemli aktörlerinden birisi şüphesiz işçilerdi.⁵³

Hüsnü Mübarek'in görevi bırakmasının ardından da işçi protestoları ve grevleri devam etmiştir. İşçiler özellikle daha iyi maaş ve çalışma şartları talebiyle greve giderek Mübarek döneminin ardından gelecek yönetimin kendi taleplerini de dikkate alması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Tekstil, ilaç, kimya endüstrisi, ulaşım gibi sektörlerde çalışan binlerce işçi devrimin ardından da bir süre iş bırakma eylemlerine devam etmişlerdir. Bu süreçte banka çalışanları, öğretmenler, havalimanı görevlileri başta olmak üzere birçok sektörde uzayan grevlerden dolayı ülkede tam bir kargaşa dönemi yaşanmıştır. Devlet kurumlarından biri olan Mısır Ulusal Bankası çalışanlarının iş bırakma eylemine devam etmesi sonucu Merkez Bankası ülkedeki tüm bankaların bir dahaki talimata kadar açılmamasını duyurmuştur. Petrol ve gaz sektöründe çalışanlar yayınladıkları bildiri ile Petrol Bakanı'nın istifasını istemişler ve talepleri karşılanana kadar greve gitme kararı almışlardır.⁵⁴ Mahalle El-Kübra, İskenderiye, Dimyat, Kahire, Süveyş, Port Said ve İsmailiye'de bu grevler bir süre daha devam etmiştir.⁵⁵

Devrimin ardından Mısır'daki işçi hareketinin yoğun grev temposu yeni hükümetler için ciddi bir sıkıntı olmuştur. Öyle ki sadece 2011'in Şubat ayında gerçekleşen 489 greve en az 150 bin işçi katılmıştır. EFITU liderleri ve diğer işçi aktivistleri, haklarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için bu dönem yeni bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. 19 Şubat'ta 40 işçi aktivisti,

51 Jane Slaughter, "Egypt: Today Strikers Took Center Stage", *Labor Notes*, 9 February 2011; Hossam el-Hamalawy, "Egypt: Oil and Gas Workers on Strike", *Monthly Review*, 13 February 2011.

52 Jack Shenker, "Egypt's economy suffers as strikes intensify", *Guardian*, 11 February 2011.

53 Mustafa Ali, "Egypt's spreading strikes", *Socialist Worker*, <http://socialistworker.org/2011/02/18/egypts-spreading-strikes>

54 "Egypt: Call for a general strike of Petrotrade workers", 15 February 2011, <http://www.marxist.com/egypt-call-general-strike-workers-petrotrade.htm>

55 Yolanda Knell, "Egypt: Strikes test military regime", *BBC*, 14 February 2011; Maggie Michael, "Egyptians air grievances, ignoring army warning", *Daily News Egypt*, 16 February 2011; Anthony Shahid, "Suez Canal Workers Join Broad Strikes in Egypt", *The New York Times*, 17 February 2011.

bir bildiri yayınlıyarak taleplerini dile getirmişlerdir. Bu taleplerden bazıları; bağımsız sendika kurma hakkının getirilmesi, grev hakkının serbest bırakılması ve Mübarek rejiminin işçi hareketini kontrol altında tutmak için kurduğu ETUF'un lağvedilmesi idi.⁵⁶ İşçi hakları savunucuları izleyen süreçte daha yoğun bir örgütlenme göstererek haklarını düzenleyen yeni yasaların derhal yapılması yönünde hükümete baskı yapmıştır.

Devrim Sonrası Süreç ve İşçi Hareketi

Devrim sonrası süreci işçi hareketi açısından önemli kılan bir nokta, yoğun iş bırakma dalgasının yaşanmış olmasıdır. Şubat ve Mart aylarında binlerce işçi çalıştıkları kurumlarda ve fabrikalarda Mübarek döneminde atanan müdürlere, şeflere ve hatta amirlere karşı ayaklanarak protestolar gerçekleştirmişlerdir. Bu durum, devrimin ortaya çıkmasına neden olan “rejim karşıtı öfkenin” ve “sosyal adalet arayışının” bir yansıması olarak görülebilir. Kitleler korku duvarını aşarak yılların biriktirdiği haksızlıklara karşı ayaklanmışlar ve yeni rejimde aynı hataların yaşanmaması taleplerini ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede devrimin ardından işçi haklarını savunan bağımsız birliklerin artması ve organize olmaları ile özellikle Mübarek döneminden kalma figürlere yönelik tepkiler de artmıştır. Bunların en başında ETUF'un yönetiminin değişmesi ve hatta kurumun tamamen lağvedilmesi talepleri gelmektedir. Nitekim eski rejimin destekçisi ve ETUF üyesi birçok sendika lideri, ciddi bir malvarlığına hükmetmekte ve bu ayrıcalıklı pozisyonlarını korumak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. İşçi hareketinin diğer öncelikli talepleri ise sendikal haklarının verilmesi ve çalışma şartları ile maaşlara dair düzenlemelerin yapılması idi.

Bu çerçevede Mısır Yüksek Askeri Konseyi 30 Mart 2011'de yayınladığı anayasal deklarasyonda aldığı bir kararla “vatandaşların işçi birlikleri kurmasına ve sendikal haklara dair örgütleri hayata geçirmesine” izin vermiştir. Bu, işçi haklarını savunan kitleler açısından büyük öneme haiz bir karar olurken, bu bağlamda kurulacak yeni federasyonlar ve birliktelikler için yasal bir zemini de oluşturmuştur. İş Bakanı Ahmet Burai'nin açıklamasının ardından farklı birçok sektörden yoğun bir biçimde bağımsız sendika kuruluşu başvurusu yapılmıştır.⁵⁷ Bu kararın ardından Uluslararası Çalışma Örgütü, Mısır'ı

56 Joel Beinin, “The rise of Egypt's workers”, *Libcom*, 22 July 2012, <http://libcom.org/library/rise-egypt%E2%80%99s-workers>

57 Haitham Mohamedein, “The road to trade union independence”, *Ahram Online*, 20 September 2011.

kara listeden çıkarmıştır. Bununla birlikte eski rejim yanlıları hükümetin bu kararını eleştirmişlerdir. ETUF'un o dönemdeki genel sekreteri İbrahim El-Ezheri, yaptığı bir açıklamada yeni kurulan işçi birliklerini dış güçlerin teşvik ettiği ajanlar ve Siyonist planın parçaları olarak nitelemiştir. Mübarek rejimi boyunca ülkedeki tek resmi işçi birliği olan ETUF'un lideri konumundaki El-Ezheri'nin bu açıklaması, bu kurumun rejimin iktidarını konsolide etme araçlarından sadece birisi olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵⁸ Bu gibi açıklamalar ETUF'a olan tepkiyi daha da artırırken, işçi hareketi ETUF'un lağvedilmesi taleplerini yinelemiştir.

ETUF devrimin ardından giderek önemini kaybetmiş, özellikle yeni işçi birlikleri ve sendikaların kurulması ile zor durumda bırakılmıştır. Ayrıca ETUF'un başkan ve yönetim kurulunun seçimlerindeki hile ve usulsüzlüklerin de ortaya çıkmasının ardından Mısır hükümeti, 2011'in Ağustos ayında ETUF'un yönetim kurulunun lağvedilmesine karar vermiştir.⁵⁹ Mübarek sonrası dönemin ilk Başbakanı olan Essam Şerif, Yüksek İdare Mahkemesi'nin ETUF'un 2006 yılındaki seçimlerine dair verdiği usulsüzlük kararını onaylamış ve yürütme kurulunun dağılmasının önünü açmıştır. Hükümet ayrıca aralarında sol harekete mensup işçi aktivistleri ve Müslüman Kardeşler'den figürlerin de bulunduğu bir komiteyi ETUF'u bir dahaki seçimlere kadar yönetmesi için atamıştır. Anayasa Mahkemesi de aynı şekilde ETUF'un yönetim kadrolarının belirlendiği 2001 ve 2006 seçimlerini usulsüzlük gerekçesiyle iptal etmiştir.⁶⁰ Bunda ETUF'un yönetim kurulunda yer alan 23 kişiden 21'inin Hüsnü Mübarek rejiminin siyasi organı olan Ulusal Demokratik Partisi üyesi olması da önemli bir rol oynamıştır. Bu kişiler, işçi haklarının ilerletilmesi konusunda herhangi bir girişimde bulunmak bir yana özelleştirmeleri teşvik etmek ve asgari ücreti sabit tutmak gibi işçileri mağdur durumda bırakan bir tutum takınmışlardır.⁶¹ Bu nedenlerle devrimci aktörler, eski rejim kalıntılarının yönetimdeki pozisyonlarından alınmaları konusunda Yüksek Askeri Konsey yönetimine ciddi anlamda baskı yapmışlardır.

İşçi hareketi eski rejimin aktörlerini sahneden silmeye çalışırken diğer taraftan da yeni kurulan işçi örgütleri aracılığıyla işçi haklarını savunmaya

58 Bradley Hope, "Independent new trade unions in Egypt clash with Mubarak old guard", *The National*, 16 June 2011.

59 Jack Shenker, "Hosni Mubarak's puppet trade union federation dismantled", *Guardian*, 5 August 2011.

60 Dina Bishara, "Who Speaks for Egypt's Workers", *Foreign Policy*, 6 September 2012.

61 Haitham Mohamedein, "The road to trade union independence", *Ahram Online*, 20 September 2011.

başlamıştı. Bu süreçte EDLC, ETUF ve ETIFU üç farklı işçi birliği olarak öne çıkmış ve kendi tabanlarını genişletme çabası içerisinde olmuşlardır. EDLC ve ETIFU daha önce sendika bağı olmayan işçileri ve devlet memurlarının bir kısmını kendi saflarına çekmeyi başarmıştır. Buna karşın Mübarek döneminden bu yana devletin sahip olduğu fabrikalarda çalışan işçiler, sosyal güvenlik endişelerinden dolayı ETUF çatısı altından çıkmak istememişler ve bu sayede grup önemli bir kitleye sahip olmayı sürdürmüştür.

EFITU, devrimin ardından kurulan hükümetler üzerinde işçi hakları konusunda baskı kurmaya çalışmıştır. Sokak gösterileri ve protesto yürüyüşleri düzenlenmesinde öncü rol oynayan EFITU lideri Ebu Eita, devrimin diğer gruplarca “çalışmasına” karşı olduklarını belirtmiş, sosyal adaletin sağlanması için devrimin hedeflerine ulaşılmasının önemine vurgu yapmıştır.⁶² Bu anlamda kabinede İstihdam ve Göçmenlik Bakanlığı gibi çalışanları ve sendikaları doğrudan ilgilendiren kurumlara yapılacak atamaları da etkileme girişiminde bulunmuştur. Kemal Genzouri'nin bu bakanlıklara işçi hakları karşısında katı tutumlarıyla bilinen isimleri ataması ihtimali ortaya çıkınca, EFITU yaptığı bir açıklama ile buna kesin bir şekilde karşı çıkarak işçilerin önceliklerine ve haklarına saygı duyacak kişilerin bakanlığa getirilmesini talep etmiştir. Yapılan açıklamada ayrıca grev ve protestoları yasaklayan kanunun kaldırılması istenirken asgari ücrette yükseltmeye gidilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶³

Bu süreçte kurulan yeni birliklerden birisi de Bağımsız Kamu Taşımacıları Sendikası (Independent Union of Public Transport Authority Workers)'dir. Kamu Taşımacılığı Kurumu'nda çalışan 60.000'in üzerinde otobüs şoförü, mühendis ve teknikerin üyesi olduğu sendikanın ilk kararlarından bir tanesi, “ETUF'un çatısı altında yer alan Kara Taşımacılığı Genel Birliği'nden ayrılarak bağımsız bir sendika olarak faaliyet göstermek” olmuştur.⁶⁴ Aynı şekilde Bağımsız Hastane Çalışanları Birliği de kuruluş işlemlerini tamamlayarak 2011'in Nisan ayının başında faaliyetlerine başlamıştır.⁶⁵ Bunlarla birlikte devrim sonrasında kurulan onlarca yeni sendika işçi haklarının savunulması konusunda hükümetlere baskı yapmışlardır.

62 Bradley Hope, “Independent new trade unions in Egypt clash with Mubarak old guard”, *The National*, 16 June 2011; “Independent Egypt trade unionists announce intention to join Tahrir sit-in”, *Ahram Online*, 8 July 2011.

63 “No to Al-Ganzoury's Cabinet Appointments... No to 'Yellow' Trade Unions”, *Egyptian Federation of Independent Trade Unions*, 2 December 2011.

64 Jano Charbel, “Egypt: public transport workers establish independent union”, *Libcom*, 24 March 2011, <http://libcom.org/news/egypt-public-transport-workers-establish-independent-union-25032011>

65 Haitham Mohamedein, “The road to trade union independence”, *Ahram Online*, 20 September 2011.

Sendikalaşmanın önünün açılması ve bağımsız işçi birliklerinin hızla çoğalması ile daha da güçlenen işçi hareketi, devrimin ardından yönetime gelen Yüksek Askeri Konsey döneminde de protestolarını sürdürmüştür. Devrimin kazanımlarını tehlikeye düşürecek her türlü kararın karşısında duran işçi örgütleri, zaman zaman meydanlara inmiştir. Aralık ayında EFITU, bir açıklama yayınlarak Mübarek döneminde görev yapan ve özellikle devrim gösterileri sırasında suç işleyen devlet görevlilerinin yargılanması talebini yinelemiştir. Açıklamada ayrıca Mısırlılara iş bırakma ve meydanlara inerek devrimi koruma çağrısında bulunulmuştur.⁶⁶

Devrim sonrası süreçte işçi hareketinin 2000'lerden sonra yakaladığı ivmeyi sürdürmeye devam etmesi, kitlesel eylem kapasitesine sahip işçilerin önemini göstermektedir. Bir taraftan kurulan yeni birlikler ve federasyonlarla kurumsal niteliğini artıran ve resmi hale gelen işçi hareketi, diğer taraftan gerçekleştirdiği eylemlerle Yüksek Askeri Konseye ve sonrasında Mursi yönetimine ciddi bir baskı unsuru oluşturmuştur. 2011 yılında 1400 iş bırakma eylemi ve protesto gerçekleştirilirken bu rakam 2012'de 3.400'e ulaşmıştır. Bunlara ekonomik nedenlerle gerçekleştirilen kitlesel protestolar da katıldığında sayı 4.000'e yaklaşmaktadır. Devrimin ardından geçen süre içerisinde bu kadar fazla grevin gerçekleşmesi, işçi hakları savunucularının bu süreçteki etkin rolünü göstermesi açısından kayda değerdir.⁶⁷

Muhammed Mursi'nin 22 Kasım 2012'de aldığı kararların ardından Müslüman Kardeşler yönetimine yönelik muhalif bir hareket başlamış ve bu düzenlemelerin geri alınması istenmiştir. Bu harekete işçilerden de ciddi anlamda destek gelmiş, EFITU ve EDLC Mursi'yi otokratikleşmekle suçlamışlardır. Mahalle El-Kübra şehrinde 20 bin işçi greve giderek İhvan karşıtı protestolar gerçekleştirmişlerdir. Üyeleri genellikle işçi hareketi savunucularından olan Devrimci Sosyalistler hareketi de Mursi'nin kararlarına karşı çıkmış ve protestolarda öncü rol oynamışlardır.⁶⁸

İşçi hareketinin bu dinamizmi Muhammed Mursi yönetimini zorlayan önemli etkenlerden birisi olarak gösterilebilir. Ekonominin kötü gidişi, siyasal istikrarsızlık ve işçi haklarında yasal düzenlemelerin gerçekleşmemesi işçi hareketinin eylemlerini Mursi yönetimi boyunca sürdürmesine neden olmuştur. Öyle ki, 2013'ün ilk 4 ayında gerçekleşen grev ve işçi protestolarının

66 "Workers and Peasants Are the Voice of the Egyptian Revolution", *Monthly Review Zine*, 1 December 2011, <http://mrzine.monthlyreview.org/2011/egypt011211.html>

67 Heba F. El-Shazli, "Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People's Coup Revolution?", *Jadaliyya*, 23 July 2013.

68 "Egypt's workers confront Mursi", *Workers Liberty*, 5 December 2012, <http://www.workersliberty.org/story/2012/12/05/egypts-workers-confront-mursi>

sayısı en az 2.400 idi.⁶⁹ İşçilerin bu derece yoğun bir biçimde protestolar gerçekleştirilmelerinin en önemli nedenlerinden bir tanesi, devrimin ardından işçi birlikleri üzerindeki baskının azalması ve yine bununla bağlantılı olarak yeni sendika ve federasyonların ortaya çıkmasıdır. Öyle ki Mübarek'in devrilisinden 2013 yılına kadar rejimin şemsiye örgütü olan ETUF'tan bağımsız olarak binin üzerinde işçi sendikası kurulmuştur. Bu yeni sendikalar bağımsız olmanın verdiği özgüvenle iş bırakma eylemleri gerçekleştirerek işçi haklarında iyileşmeye gidilmesi taleplerini gündemde tutmuşlardır.

Daha sonraki aylarda ise işçi hareketinin protestoları niteliksel anlamda farklılaşmıştır. Yani mikro düzeyli protestoların yerine kurumsal yapıda işçi haklarını güçlendirmeyi hedefleyen ve yasa yapıcıları bu anlamda uyaran eylemler hayata geçirilmiştir. Özellikle Kahire ulaştırma kurumu çalışanlarının, öğretmenler sendikasının ve şeker fabrikalarında çalışanların gerçekleştirdikleri iş bırakma eylemleri gibi sayıları yüzbinleri bulan kitlelerce gerçekleştirilen protestolar, o dönem yönetimi elinde bulunduran Yüksek Askeri Konseye ve hükümete ciddi bir baskı oluşturmuştur. Bunun da etkisi ile hükümet işçi haklarında iyileştirmeler yapan düzenlemeleri görüşmeye başlamış ve artarak devam eden grevleri durdurmaya çalışmıştır.⁷⁰

Askeri Darbe ve İşçi Hareketi

2013'ün ilk aylarındaki işçi eylemleri ve diğer protestolarla birlikte Mursi yönetimine karşı muhalif hareket ciddi bir boyuta ulaştı. Nisan ayında kurulan Temerrud hareketi, 30 Haziran 2013'te Mursi hükümetini devirmeyi amaçlayan geniş çaplı bir hareket başlattı. Bu çerçevede işçi hareketinin bu eylemlere katılımı büyük önem taşımaktaydı. Devrim sürecinde etkin rol oynayan hareketlerden olan EFITU, Mursi karşıtı gösterilerde yer alacağını çok önceden açıklayarak bu kitlesel hareketin önemli aktörlerinden birisi haline geldi. EFITU yaptığı açıklamada işçilerin durumunun Mübarek'in yıkılmasından bu yana daha da kötü bir hale geldiğini iddia ederek, taraftarlarını da protestolara katılmaya davet etmiş, Mursi hükümetinin devrilmesi için daha fazla grev ve iş bırakma eyleminin yapılacağını duyurmuştur. EFITU

69 Joel Beinin, "Workers, Trade Unions and Egypt's Political Future", *Middle East Research and Information Project*, 18 January 2013; "Egypt: Workers' Struggles, Trade Unions and the 'Left'", *Socialist Standard*, No: 1309, September 2013; Philip Marflet, "Egypt: Revolution contained?", *Socialist Review*, <http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=12379>

70 Anne Alexander, "The Egyptian workers' movement and the 25 January Revolution", *International Socialism*, Issue 133, 9 January 2012.

ve Devrimci Sosyalistler yaptıkları ortak açıklamada ise devrimin ardından geçen süre boyunca yeni iş ve toplanma kanununun çıkarılması için çalıştıklarını; ancak Mursi hükümetinin bunu gerçekleştirmediğini belirtmişler, işçilere yönelik haksızlıkların Mübarek döneminde olduğu gibi devam ettiğini savunmuşlardır.⁷¹

30 Haziran 2013’de ve sonrasındaki günlerde düzenlenen Mursi karşıtı yürüyüşe katılan en büyük gruplardan birisini işçiler oluşturmuştur.⁷² İşçilerin çatı organizasyonları olan EDLC, CTUWS ve EFITU farklı şehirlerde “operasyon merkezleri” kurarak üyelerine sahada destek vermek ve herhangi bir olumsuz durumda organize bir şekilde müdahale etmeyi amaçlamışlardır. Kahire’de Tahrir Meydanı ve İttihadiye bölgesinde işçiler tarafından çadırlar kurulmuş ve buralar toplanma, ihtiyaç giderme ve haberleşme merkezleri olarak kullanılmıştır. Bu süreçte gerçekleşen gösteriler arasında en etkili olanı Mahalle El-Kübra’daki tekstil fabrikasında yürütülen protesto yürüyüşü ve iş bırakma eylemi idi. Mursi’nin 26 Haziran’daki konuşmasının ertesi günü yapılan protestolarda İhvan karşıtı sloganlar atılmış ve cumhurbaşkanının görevi bırakması çağrısında bulunulmuştur.

30 Haziran’da ülkenin farklı kentlerinde gerçekleştirilen gösteriler geniş katılıma sahne olmuş, olayların daha da büyümesinin engellenmesinin amaçlandığı iddiasıyla Genelkurmay Başkanı Abdül Fettah El-Sisi, 3 Temmuz’da ordunun yönetime el koyduğunu açıklamıştır. Askeri darbenin ardından Adli Mansur yönetimindeki geçiş hükümeti, işçi hareketi tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir. EFITU, EDLC ve CTUWS yaptıkları açıklamalarla işçilerin Mısır’ı kalkındırmak için var güçleriyle çalışacaklarını duyurmuşlar, Mursi sonrası dönemde geçiş hükümetinin başarılı olması için ellerinden geleni yapacaklarını belirtmişlerdir.⁷³ Süreci desteklemek amacıyla EFITU yönetimi, tüm çalışanlara grevlere ve protestolara son verme çağrısında bulunmuştur. Yine EFITU tarafından yayınlanan açıklamada orduya övgüler yağdırılmış ve 30 Haziran’ın yeni bir devrim olduğu söylemi vurgulanmıştır.

Mursi yönetimine karşı gerçekleştirilen askeri darbenin ardından işçi birlikleri de ciddi anlamda orduya destek çıkmış ve devrimin ilk dönemlerinde oynadıkları önemli role gölge düşürmüşlerdir. EFITU lideri Kemal

71 Luiz Sanchez, “Trade Unions call for 30 June revolution”, *Daily News Egypt*, 25 June 2013.

72 Heba F. El-Shazli, “Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People’s Coup Revolution?”, *Jadaliyya*, 23 July 2013.

73 Heba F. El-Shazli, “Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People’s Coup Revolution?”, *Jadaliyya*, 23 July 2013.

Ebu Eita,⁷⁴ darbe yönetimince atanan ve çoğu Mübarek dönemi figürlerden oluşan hükümette İstihdam Bakanlığı'na getirilmeyi kabul etmiştir.⁷⁵ Yine işadamları ve finans sektörünün önde gelenlerinin yer aldığı hükümetin işçi haklarını geriletecek kararlar alması olasılığının bu kadar yüksek olmasına rağmen Eita'nın bakanlık görevini kabul etmesi birçoklarını hayal kırıklığına uğratmıştır.⁷⁶ Eita'nın bakanlığı kabul etmekle darbe yönetimine destek verdiği iddia edilmiş, eski rejim ve finans çevrelerinin çıkarlarının daha ağır basacağı bu yönetimde işçi haklarını savunabilmesinin güç olduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Nitekim Ebu Eita bakan olduktan sonra daha önce başkanı olduğu EFITU yetkilileri ile görüşmeyi reddetmiş, Süveys'teki greve ordu tarafından şiddet kullanılarak müdahale edilmesine tepki göstermemiş ve bakanlık binası önündeki oturma eyleminin güvenlik güçlerince sert bir şekilde dağıtılması talimatını vermiştir. Eita'nın bu tavrı işçi hareketince tepkiyle karşılanmıştır.⁷⁸

Ebu Eita, darbenin ardından atanan geçici hükümette İstihdam Bakanı olarak atanmasının ardından EFITU'daki görevinden istifa etti. Daha sonrasında kuruluşa başkan olarak seçilen Malik Beyumi liderliğindeki EFITU, darbe sonrası süreçte de işçi haklarını savunmaya devam etmiştir. Eylül 2013'te Başbakan Hazim El-Beblavi'nin asgari ücretin devlet çalışanlarını kapsamak üzere 700 cüneyhden 1200 cüneyhe çıkarılması kararını açıklamasının ardından bu maaş artırımının 2008'deki talepleri olduğunu ve arada geçen dönemdeki ekonomik verilere göre güncellenmesi gerektiğini savunarak hükümetin kararını eleştirmiştir. Beyumi ayrıca Mısır'daki tüm işgücünün 3'te 2'sini oluşturan özel sektör çalışanlarının bu maaş artırımını dışında tutulmasının da kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁷⁹

74 Ebu Eita'nın üyesi olduğu Al-Karama partisi, 2011 yılındaki parlamento seçimlerinde Müslüman Kardeşler'in siyasi kanadı Hürriyet ve Adalet Partisi'yle ittifak yaparak seçimlere birlikte katılmış ve Eita bu ortaklık sayesinde milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. Bu durum aslında devrim sürecinde aktörlerin dönemsel çıkarlara göre farklı pozisyonlar alabileceklerini göstermesi açısından da önemli bir göstergedir.

75 "Who's who: Egypt's full interim Cabinet", *Ahram Online*, 17 July 2013.

76 Johannes Stern, "Independent" trade unions join military-backed government in Egypt", *World Socialist Web Site*, 22 July 2013, http://www.wsws.org/en/articles/2013/07/22/egypt-j22.html?view=article_mobile

77 Jano Charbel, "Labor activist wades into the deep state", *Mada Masr*, 30 September 2013.

78 Jesse Rosenfeld, "Once Key Players in the Revolution, Egypt's Workers Stand Down", *The Daily Beast*, 23 October 2013.

79 Patrick Kingsley, "Egypt faces third revolution unless workers' demands are met, warns union", *Guardian*, 25 September 2013.

2011'deki devrim sürecinde aktif rol oynayan ve eski rejimin yıkılması için çabalayan EFITU'nun Mursi'ye karşı pozisyon alırken işçi haklarındaki iyileşmemeyi öne sürmesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak daha sonraki süreçte askerinin yönetime el koymasının ardından EFITU lideri Ebu Eita'nın darbe hükümetinde yer alması işçi hareketi için de problemlidir. Nitekim darbenin ardından işçi örgütleri askeri yönetime bir anlamda destek vermiş; ancak beklediği karşılığı bulamamıştır. Öyle ki askeri yönetimin belirlediği anayasa hazırlama komisyonunda işçi hakları savunucusu hiç kimse yer almamıştır. Devrimden sonra kurulan bağımsız işçi örgütü temsilcilerinden askeri rejim, Mübarek dönemi aktörlerini anayasa yazım komisyonuna almayı uygun görmüş; bu da bağımsız işçi hareketince tepkiyle karşılanmıştır. CTUWS, yayınladığı bir bildiri ile anayasa yazım komitesine atanan iki işçi temsilcisini kabul etmediklerini duyurmuştur.⁸⁰

Ordu yönetiminin işçi hakları açısından kötüleşme getireceğine dair endişeler bağımsız işçi örgütlerince dile getirilmiştir. EFITU'nun grevlerden sorumlu üyesi Hüda Kamil, yaptığı bir açıklamada "Darbe yönetimin politikaları işçiler için olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu anlamda Mübarek dönemi şartlarına hızla geri dönmektedir" diyerek işçileri haklarını savunmaya çağırmıştır. Kamil ayrıca ordu yönetimini bir taraftan Müslüman Kardeşleri siyasetin dışına itmeye diğer taraftan da işçi hareketini bastırmaya çalışmakla suçlamış ve bu süreçte kullanılan yöntemleri de eleştirmiştir.⁸¹

Askeri darbenin ardından işçi birliklerinde eski rejime yakın figürler yeniden görev başına gelmişlerdir. Darbe yönetimi devrim sürecinde atanan bağımsız kişileri görevlerinden uzaklaştırmış ve işçi hareketini yeniden rejimin kontrolü altına almıştır. Öyle ki darbe yönetimi sırasında hazırlanan anayasa taslağında işçilerin aleyhine yapılan bir düzenlemeye⁸² rağmen Mısır İşçi Sendikaları Federasyonu, anayasa referandum sürecinde taslak metne dair evet oyunu savunmuştur. Aynı şekilde Kamu Tesisleri Sendikası da anayasa referandumunda hazırlanan metni savunacaklarını duyurmuştur.⁸³

80 "Labors' Representatives in the Constitution Committee Hostility to independent unions & reproduction to Mubarak's Union trades", *Center for Trade Union and Workers Service*, 2 September 2013.

81 Jesse Rosenfeld, "Once Key Players in the Revolution, Egypt's Workers Stand Down", *The Daily Beast*, 23 October 2013.

82 Daha önceki anayasada Şura Konseyi'ndeki vekillerin %50'sinin işçi ve çiftçilerden oluşması şartı vardı. Yeni anayasa metni ise bu şartı ortadan kaldırdı.

83 "Egyptian Federation for Trade Unions calls for 'Yes' in constitutional referendum", *Ahram Online*, 1 January 2014.

Sonuç

Mısır'daki işçi birlikleri ve sendikalarına üye işçiler, onların akrabaları, arkadaşları ve komşuları gerçekleştirdikleri kolektif eylemlerle rejim karşısında bir anlamda kendilerini var ettiler. İşçilerin bu aktivizmi ile birçok Mısırlı daha önce tehlikeli olarak gördüğü “ortak eylemde bulunma” yöntemiyle tanıştı ve bunu kabullendi.⁸⁴ Kısa sürede rejim karşıtı hareketin odağına yerleşen bu metot sayesinde 2011'e gelinen süreçte Mısırlılar, Hüsnü Mübarek rejimine son verebileceklerine inanmaya başladılar. Sonrasında ise başlayan gösteriler ve izleyen 18 gün içerisinde rejim yıkıldı.

İşçi hakları açısından dünyadaki en geri ülkelerden birisi olan Mısır'da işçilerin son yıllarda yürüttükleri kitlesel eylemlerle haklarına kavuşma imkânı aramaları tam bir baskı rejimi ile yıllarca idare edilen bir toplum için büyük önem taşımaktadır. Düşük ücretler, iş güvencesinin olmaması, sağlık sigortasının tüm çalışanlara sağlanmaması, çalışma koşullarının kötülüğü ve uluslararası örgütlerce tanınmış birçok işçi hakkından mahrum olunması Mısır'daki işçileri rejime karşı hareket etmeye mecbur bırakmıştır. Kitlesel anlamda bu haklar kazanılamasa da daha lokal düzeyde birçok fabrika ve firma işçilerle anlaşarak onların taleplerini karşılamak zorunda kalmıştır.⁸⁵ Bununla birlikte Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin ardından da işçiler haklarını yasal düzeyde kazanmak için de hükümetlere baskı yapmayı sürdürmüştür. Bu anlamda devrimin ardından hızla örgütlenen ve çoğalan bağımsız işçi birlikleri ve sendikalar, zaman zaman gerçekleştirdikleri kitlesel eylemlerle hem yönetime hem de işverenlere gözdağı vermişlerdir.⁸⁶

Gelinen noktada Mısır'daki işçi hareketi devrim süreci açısından önemli bir yer tutmaktadır. Buna salık veren üç ana unsurdan bahsedilebilir. Birincisi sosyal adalet arayışı halen devrimin merkezinde yatmaktadır. İkincisi işçi hareketi özellikle 2000'lerden bu yana kitlesel eylem kapasitesini ciddi anlamda geliştirmiş ve bu bakımdan önemli bir tecrübeye sahiptir. Son olarak da işçiler özellikle iş bırakma ve eylem yapma metotlarıyla organizasyonel anlamda rejimin işleyişini sekteye uğratabilme kapasitesine sahip hemen hemen yegane gruptur. Bu unsurlar göz önüne alındığında önümüzdeki dönem-

84 Joel Beinin, “Workers and Egypt’s January 25 Revolution”, *International Labor and Working-Class History*, 80 (Fall 2011), 192.

85 Ari Paul, “Egypt’s Labor Pains: For Workers, the Revolution Has Just Begun”, *Dissent Magazine*, Fall 2011.

86 Jeffrey Fleishman, “Egypt’s workers, newly emboldened, seek reforms”, *Los Angeles Times*, 22 July 2012.

de de darbe yönetimi karşısında en ciddi muhalefeti oluşturabilecek gruplardan birisi işçilerdir. Ancak yeni yönetimin ilk aylardaki baskıcı tutumunu sürdüreceği düşünülürse işçilerin kolektif eylemleri karşısında sert bir müdahaleye maruz kalabileceği ve dolayısıyla bu türde bir eylem kapasitelerinin sınırlı olabileceği belirtilmelidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Kitap, Makale ve Haber Kaynakları

- Amr Adly (2013), *State Reform and Development in the Middle East: Turkey and Egypt in the Post-Liberalization Era*, New York: Routledge, s. 212.
- Anne Alexander, "The Egyptian workers' movement and the 25 January Revolution", *International Socialism*, Issue 133, 9 January 2012.
- Anthony Shahid, "Suez Canal Workers Join Broad Strikes in Egypt", *The New York Times*, 17 February 2011.
- Ari Paul, "Egypt's Labor Pains: For Workers, the Revolution Has Just Begun", *Dissent Magazine*, Fall 2011.
- Atef Said, "Egypt's Long Labor History", *Solidarity Center*, September-October 2009.
- Atef Said, "Egyptian Labor Erupting", *Against the Current*, September-October 2009.
- Ayat Al-Tawy, "Egyptian Democratic Labour Congress officially launches", *Ahram Online*, 25 May 2013.
- Bradley Hope, "Independent new trade unions in Egypt clash with Mubarak old guard", *The National*, 16 June 2011.
- Brian Slocums, "The Left and The Workers Movement in Egypt's Democratic Revolution", *The North Star*, 21 March 2013.
- Bruce K. Rutherford (2008), *Egypt After Mubarak: Liberalism, Islam and Democracy in the Arab World*, Princeton: Princeton University Press, s.227
- Dan Read, "Roots of Egypt's Revolution: Labor Unions and the Uprising in Tahrir Square", *Toward Freedom*, 22 June 2011.
- Dina Bishara, "Who Speaks for Egypt's Workers", *Foreign Policy*, 6 September 2012.
- "Egypt: A new wave of workers strikes and sit-ins", *Ahram Online*, 9 February 2011.
- "Egyptian Federation for Trade Unions calls for 'Yes' in constitutional referendum", *Ahram Online*, 1 January 2014.
- "Egypt Labor Strikes Break Out Across The Country; Protesters Defiant", *Huffington Post*, 9 February 2011.
- "Egypt protests - Tuesday 8 February", *Guardian*, 8 February 2011.
- "Egypt protests - Wednesday 9 February", *Guardian*, 9 February 2011.
- "Egypt textile workers stage strike", *Daily News Egypt*, 10 February 2011.
- Emad Shahin (2013), "The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square", Ricardo Laremont (ed.), *Revolution*,

- Revolt and Reform in North Africa: The Arab Spring and Beyond*, Oxford: Routledge, s.63.
- ”Five Suez Canal companies workers go on strike, no major disruptions witnessed yet”, *Ahram Online*, 8 February 2011.
- ”Foundation of the Egyptian Democratic Labour Congress”, *Global Labour Institute*, 16 October 2011.
- Haitham Mohamedein, “The road to trade union independence”, *Ahram Online*, 20 September 2011.
- Heba F. El-Shazli, “Where Were the Egyptian Workers in the June 2013 People’s Coup Revolution?”, *Jadaliyya*, 23 July 2013.
- Hossam el-Hamalawy, “Egypt: Oil and Gas Workers on Strike”, *Monthly Review*, 13 February 2011.
- İsmail Numan Telci (2013), *Mısır Devrimi Sözlüğü*, İstanbul: Açılım Kitap.
- ”Independent Egypt trade unionists announce intention to join Tahrir sit-in”, *Ahram Online*, 8 July 2011.
- Jack Shenker and Chris McGreal, “Egyptian talks near collapse as unions back protests”, *Guardian*, 9 February 2011
- Jack Shenker, “Egypt’s economy suffers as strikes intensify”, *Guardian*, 11 February 2011.
- Jack Shenker, “Hosni Mubarak’s puppet trade union federation dismantled”, *Guardian*, 5 August 2011.
- Jane Slaughter, “Egypt: Today Strikers Took Center Stage”, *Labor Notes*, 9 February 2011.
- Jano Charbel, “Labor activist wades into the deep state”, *Mada Masr*, 30 September 2013.
- Jeffrey Fleishman, “Egypt’s workers, newly emboldened, seek reforms”, *Los Angeles Times*, 22 July 2012.
- Jesse Rosenfeld, “Once Key Players in the Revolution, Egypt’s Workers Stand Down”, *The Daily Beast*, 23 October 2013.
- Joel Beinin, “Workers and Egypt’s January 25 Revolution”, *International Labor and Working-Class History*, 80 (Fall 2011), 192.
- Joel Beinin and Frederic Vairel (2011), *Social Movements, Mobilization and Contestation in the Middle East and North Africa*, California: Stanford University Press, s. 183.
- Joel Beinin, “What Have Workers Gained from Egypt’s January 25 “Revolution”?”, *Jadaliyya*, 23 April 2012.
- Joel Beinin, “The Rise of Egypt’s Workers”, *The Carnegie Endowment for Peace*, June 2012, s.4.
- Joel Beinin, “Workers, Trade Unions and Egypt’s Political Future”, *Middle East Research and Information Project*, 18 January 2013.

- Joel Beinin and Hossam Al-Hamalawy (2013), "Skrikes in Egypt Spread from Center of Gravity", D. McMurray ve A. Ufheil-Somers (ed.). *The Arab Revolts: Dispatches on Militant Democracy in the Middle East*, Bloomington: Indiana University Press, s.83-91.
- Kerry Bolton (2011), *Revolution from Above*, London: Arktos Media Ltd.
- "Labor Strikes Add To Pressure On Egypt's Leaders", *NPR*, 9 January 2011.
- "Labors' Representatives in the Constitution Committee Hostility to independent unions & reproduction to Mubarak's Union trades", *Center for Trade Union and Workers Service*, 2 September 2013.
- Luiz Sanchez, "Trade Unions call for 30 June revulution", *Daily News Egypt*, 25 June 2013.
- Maggie Michael, "Labor unrest spreads as bus drivers strike", *Daily News Egypt*, 10 February 2011.
- Maggie Michael, "Egyptians air grievances, ignoring army warning", *Daily News Egypt*, 16 February 2011.
- Matthew Weaver, "Egypt protests - Tuesday 8 February", *Guardian*, 8 February 2011.
- "No to Al-Ganzoury's Cabinet Appointments... No to 'Yellow' Trade Unions", *Egyptian Federation of Independent Trade Unions*, 2 December 2011.
- Patrick Kingsley, "Egypt faces third revolution unless workers' demands are met, warns union", *Guardian*, 25 September 2013.
- Philipp Rizk, "Egypt's labor movement: 4 years in review", *Egypt Independent*, 2 May 2010.
- Philipp Rizk, "Salemco workers settle, but Amonsito strikers remain on downtown sidewalk", *Egypt Independent*, 15 March 2010.
- Philipp Rizk, "Back on the street: Amonsito workers protest broken promises", *Egypt Independent*, 9 May 2010.
- Sarah Lynch, "Key force in Tahrir Square: Egypt's labor movement", *Christian Science Monitor*, 8 July 2011.
- Shaimaa Adel, "A night alongside Amonsito workers on the sidewalk", *Egypt Independent*, 15 March 2010.
- Tamim Elyan, "Sector protests, strikes sweep Egypt", *Daily News Egypt*, 9 February 2011.
- "Who's who: Egypt's full interim Cabinet", *Ahram Online*, 17 July 2013.
- "Workers boost Egypt protests", *Al Jazeera*, 10 February 2011.
- Yassin Gaber, "Egypt workers lay down demands at new trade union conference", *Ahram Online*, 3 March 2011.
- Yolanda Knell, "Egypt: Strikes test military regime", *BBC*, 14 February 2011.

“60 Minutes: Egyptians Riot in the Streets in 1977”, *CBC News*, 13 February 2011.

İnternet Kaynakları

“About Us”, Center for Trade Union and Workers Service, <http://www.ctuws.com/about/>

Akram Nadir, “Egyptian Federation for Independent Unions - Creation of Constitutional Body”, *Marxist*, 2 February 2011, <http://www.marxist.com/egyptian-federation-for-independent-unions.htm>

Bill Van Auken, “Mass protests and strikes escalate as Egyptians reject “orderly transition””, *World Socialist Web Site*, 9 February 2011, <https://www.wsws.org/en/articles/2011/02/egyp-f09.html>

“CTUWS Definition”, *Center for Trade Union and Workers Service*, <http://www.ctuws.com/about/story/?item=7>

“CTUWS submission to the Office of the High Commissioner for Human Rights On the occasion of the seventh session of the Universal Periodic Review 2010”, *Center for Trade Union and Workers Service*, http://lib.ohchr.org/HRBodies/UPR/Documents/Session7/EG/CTUWS_UPR_EGY_S07_2010_CenterforTradeUnionsandWorkersServices.pdf

“Egypt: Workers’ Struggles, Trade Unions and the ‘Left’”, *Socialist Standard*, No: 1309, September 2013.

“Egypt: Call for a general strike of Petrotrade workers”, *Marxist*, 15 February 2011, <http://www.marxist.com/egypt-call-general-strike-workers-petrotrade.htm>

“Egyptian Democratic Labour Congress is launched”, *Industrial Global Union*, 24 May 2013, <http://www.industrial-union.org/egyptian-democratic-labour-congress-is-launched>

“Egypt’s New Labor Movement Comes of Age”, *American Federation of Labour and Congress of Industrial Organization (AFL-CIO)*, 1 February 2012, <http://www.aflcio.org/Blog/Organizing-Bargaining/Egypt-s-New-Labor-Movement-Comes-of-Age>

“Egypt’s workers confront Mursi”, *Workers Liberty*, 5 December 2012, <http://www.workersliberty.org/story/2012/12/05/egypts-workers-confront-mursi>

Eric Lee, “Egypt: Founding declaration of new independent trade union federation”, *Union Book*, 31 January 2011, <http://www.unionbook.org/profiles/blogs/egypt-founding-declaration-of>

“History Made as Egyptian Public Workers Form First Independent Union”, *Solidarity Center*, 5 May 2009, <http://www.solidaritycenter.org/content.asp?contentid=923>

- Jano Charbel, “Egypt: public transport workers establish independent union”, *Libcom*, 24 March 2011, <http://libcom.org/news/egypt-public-transport-workers-establish-independent-union-25032011>
- Joel Beinin, “The rise of Egypt’s workers”, *Libcom*, 22 July 2012, <http://libcom.org/library/rise-egypt%E2%80%99s-workers>
- Johannes Stern, ““Independent” trade unions join military-backed government in Egypt”, *World Socialist Web Site*, 22 July 2013, http://www.wsws.org/en/articles/2013/07/22/egypt-j22.html?view=article_mobile
- Mustafa Ali, “Egypt’s spreading strikes”, *Socialist Worker*, <http://socialistworker.org/2011/02/18/egypts-spreading-strikes>
- “Observation (CEACR) - adopted 2012”, *International Labour Organization*, http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:P13100_COMMENT_ID:3080829
- Philip Marflet, “Egypt: Revolution contained?”, *Socialist Review*, <http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=12379>
- “The labour movement is in the heart and soul of the Egyptian revolution: Egyptian workers form new union federation”, *Worker’s Liberty*, 31 January 2011, <http://www.workersliberty.org/story/2011/01/31/labour-movement-heart-and-soul-egyptian-revolution-egyptian-workers-form-new-union->
- “This country is on the brink of a revolution”, 26 March 2009, <http://scandegypt.blogspot.com.tr/2009/03/this-country-is-on-brink-of-revolution.html>
- “Workers and Peasants Are the Voice of the Egyptian Revolution”, *Monthly Review Zine*, 1 December 2011, <http://mrzine.monthlyreview.org/2011/egypt011211.html>

El Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD

Recep Tayyip Gürler* & Ömer Behram Özdemir**

Özet

2011'den bu yana hem Suriye İç Savaşı'nda hem de Irak'ta iç savaşa evrilmeye potansiyeli olan kaos ortamında aykırı bir aktör olarak gündeme oturan Irak-Şam İslam Devleti'nin (IŞİD) etkin bir konuma sahip olması, kanımızca sebep ve sonuçları ile analiz edilmesi gereken bir vakadır. Bu bağlamda, 2003 Irak İşgali'nden başlayarak günümüze kadar gelen süreci hem yakın dönem siyasi tarih okuması yaparak hem de IŞİD'in güncel gelişim seyrinde bölge politikalarındaki etkisi üzerinden analiz yapılması gerekli görülmüştür. Bu çalışma kapsamında daha sonra IŞİD adını alacak olan Irak'taki el-Kaide yapılanmasının 2003 Irak İşgali'nden itibaren bölgede örgütlenmesi, Irak merkezi hükümeti ve Sünni Sahva birlikleriyle girdiği mücadele, zayıf düşülen 2008-2011 arası dönemin ardından ABD birliklerinin Irak'tan çekilmesi ile birlikte hareketin yeniden güç kazanmasının nedenleri ele alınırken bir yandan da el-Kaide ile IŞİD arasında yaşanacak ayrışma sürecinin başlangıcı olan Irak İslam Devleti'nin IŞİD'e dönüşüm süreci ve Suriye İç Savaşı'ndaki rolü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, IŞİD, el-Kaide, Irak İslam Devleti, Sahva

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Irak Çalışmaları Masası-rtgurler@gmail.com

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Levant Çalışmaları Masası-omerbehram@gmail.com

From Al-Qaeda to Post-Qaeda: The Evolution of ISIS

Recep Tayyip Gürler* & Ömer Behram Özdemir**

Abstract

The Islamic State of Iraq and al-Sham (ISIS) became an important actor in Syrian Civil War after their expansion through Northern Syria and brutal practices in the region. ISIS also advanced in Iraq where the organisation was initially founded. In this article practices and route of ISIS are examined through the historical evolution of group from Invasion of Iraq (2003) to Syrian Civil War. The article also discusses different positions and practices of ISIS in fighting against Iraqi government and their struggle against Sunni Syrian rebels. This work also investigates the the reasons of ISIS's recent advances in the region with particular focus on their disownment from al-Qaeda.

Keywords: ISIS, al-Qaeda, Iraq, Sahwa, Syrian civil war

* Res. Asst. Sakarya University, Center for Middle Eastern Studies, rtgurler@gmail.com

** Res. Asst Sakarya University, Center for Middle Eastern Studies, omerbehram@gmail.com

Giriş

Irak işgali öncesinde, dönemin ABD Başkanı George W. Bush yönetimi Irak ile el-Kaide arasında bağlantı olduğunu sık sık vurgulayarak Irak'ı işgal etme planını meşrulaştırmaya çalıştıysa da el-Kaide'nin işgal öncesinde Saddam ile işbirliği içerisinde olduğuna dair elde somut veriler yoktur. 2003 işgali öncesi el-Kaide'nin bölgedeki faaliyetleri, Saddam rejimi ile işbirliği yapmak için değil olası ABD işgaline karşı savaşmak için yürütülen faaliyetlerdi. Irak'ın kuzeyinde Saddam rejimine karşı, el-Kaide'nin müttefiki Kürt menşeli İslamcı örgüt Ensar el-İslam bulunmaktaydı.¹ Daha sonra Irak el-Kaidesi'nin lideri olacak Ebu Musab el-Zerkavi Irak'a yerleştiğinde ilk olarak Ensar el-İslam ile bağlantı kurmuştur. Bu sebeple Zerkavi ile birlikte ülkeye gelen yabancı savaşçıların Irak'a yerleşmesi ve faal olmaları hiç de zor olmamıştır. El-Kaide'nin bölgede aktif olmasının basit bir mantık yürütülerek Saddam ile işbirliği yaptıklarına bir kanıt olarak ileri sürülmesi, ABD yönetiminin işgale haklı gerekçeler sunmaya yönelik girişimlerinden birisidir.

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'in 5 Şubat 2003'te BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada Saddam yönetimi, kitle imha silahlarına sahip olmakla suçlanmıştır. Bu açıklamada tartışmalı olan ikinci husus ise Irak'ın kuzeyinde bulunan Zerkavi ve örgütünün el-Kaide ile bağlantılı olduğunun ve Saddam rejimi ile işbirliği yaptığının belirtilmesidir. Colin Powell bu konuşmayı yaptığı dönemde Zerkavi'nin Usame bin Ladin'e biat etmiş olduğunu destekleyici herhangi bir delil yoktur. Powell'in konuşmasında öne sürdüğü suç delillerine işgal sonrasında da ulaşılammıştır. Zerkavi'nin el-Kaide çatısı altında savaşıma başlaması metnin ilerleyen kısımlarında da değinileceği gibi ancak 2004'ün sonlarında gerçekleşmiştir. İsmi BM toplantısında zikredildiğinde ve el-Kaide bağlantısına dikkat çekilerek çok tehlikeli bir figür olduğu söylendiğinde Zerkavi'nin "ünü" tüm dünyaya yayılmıştır. Bu tarihten sonra Ortadoğu ile ilgilenen herkesin aklına aynı soru takılmıştır: Kimdi bu adam? Adının bu dönemde çokça anılması Zerkavi imajının ABD ile savaşan tek adam konumuna gelmesine, efsaneleşmesine ve sahada daha fazla taraftar kazanmasına sebep olmuştur. Belki de ABD istemeden de olsa Zerkavi'yi olabileceğinden daha güçlü biri haline getirmiştir.

1 Abdulkadir Şen, "Irak Dosyası: İşgal ve Direniş", *International Pressmedya*, 10.12.2013.

Irak el-Kaidesi'nin Dönüşüm Süreci

Ebu Musab el-Zerkavi ve "Tevhid ve Cihad Örgütü"

1966 Ürdün doğumlu olan Ebu Musab el-Zerkavi zor bir çocukluk dönemi geçirdikten sonra² Selefi³ ve Cihadi⁴ İslam yorumuyla tanışmıştır. 1988 yılında SSCB'ye karşı "Cihad" için Afganistan'a gitmiş bir savaşçıdır. SSCB işgali sona erdikten sonra 1992 yılında Ürdün'e geri dönmüş ve Kral Hüseyin'e karşı yürüttüğü faaliyetler sebebiyle Ürdün istihbarat yetkilileri tarafından takibe alınmıştır. 1993 yılında bir sinema salonuna düzenlediği saldırı sonucu tekrar tutuklanmış ve 1999 yılına kadar hapiste kalmıştır. Hapishanede İslami ilimler öğrenmeye ağırlık vermiş ve bazı fetvalar yayınlamaya başlamıştır. Hapishaneden çıktıktan sonra Usame bin Ladin ile tanışmak için tekrar Afganistan'a gitmiştir.⁵ Bin Ladin'den beklediği karşılığı alamayan⁶ Zerkavi kendi adamlarını yetiştirmek üzere 2000 yılının başında Afganistan'ın Herat kampında bir örgüt kurmuştur. Bu örgütte çoğunluğu Avrupa'da sürgün hayatı yaşayan Ürdün, Filistin ve Suriyeli İslamcı militanlar oluşturmaktaydı.⁷ "Tevhid ve Cihad Örgütü" (TCÖ) adını verdiği bu yapılanmayla⁸ birlikte 2001 yılında ABD'nin Afganistan'a saldırması nedeniyle önce İran'a, ardından da Irak'ın kuzeyine yerleşmiştir.⁹ Yeni savaşçılar kazanma, kamp yerleri ve güvenli bölgeler oluşturma amacıyla Irak'ın kuzeyi, Suriye ve Lübnan'daki Filistinli mültecilerin bulunduğu bölgelerde bulunarak kendisine yeni bir alan oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca Irak'ın Sünni

2 Gary Gambill, "Abu Musab al-Zarqawi: A Biographical Sketch," *The Jamestown Foundation, Terrorism Monitor* 2, Issue 24, December 2004, s.2.

3 "İtikadi konularda Kur'an ve Sünnet'in lafzına bağlı olan ve te'vili kabul etmeyen ekoldür." (Detaylı bilgi için bkz. "Selefiyye" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.36, s.399-402)

4 "Nefisle mücadele, İslam'ı tebliğ ve düşmanla savaşma anlamında kullanılan terim." (Detaylı bilgi için bkz. "Cihad" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.7, s.527-534)

5 M. J. Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", *Center For Strategic & International Studies (CSIS), Case Study Number 1*, 2011, s.2-3, http://csis.org/files/publication/110614_Kirdar_AlQaedaIraq_Web.pdf

6 Mary Anne Weaver, "The Short, Violent Life of Abu Musab al-Zarqawi", *The Atlantic*, 11.12.2013.

7 Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", s.3.

8 Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", s.3.

9 Mary Anne Weaver, "The Short, Violent Life of Abu Musab al-Zarqawi"

nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerinde de bulunmuştur.¹⁰ Irak'ın kuzeyinde bulunan ve el-Kaide ile müttefik olduğu söylenen ayrılıkçı Kürt hareketi En-sar el-İslam örgütü ile bağlantıya geçmiştir.¹¹ Irak el-Kaidesi'nin temelleri de bu safhada atılmıştır. Zerkavi'nin Irak'a geçiş sebebi ABD'nin Irak'a saldıracağını önceden öngörmüş olmasıdır. ABD'nin ise Irak'a saldırmasının gerekçeleri arasında Zerkavi'nin ülkede etkin oluşunu göstermesi bir çeşit paradoks yaratmaktadır. ABD işgalinden önce başlayıp 2004 yılına kadar Zerkavi, el-Kaide çatısı altında değil kendi bağımsız savaşını yürütmüştür.

“İki Nehir Topraklarındaki el-Kaide”

ABD askeri güçleri ve Iraklı direnişçiler arasında Nisan 2004'te yaşanan ve “Birinci Felluce Savaşı” olarak adlandırılan çatışmalardan sonra Zerkavi'nin direnişteki rolü ve önemi zirveye çıkmıştır. Zerkavi, Felluce'deki çatışmalarda direnişçilere liderlik yapmış ve karizmatik kişiliği ile direnişçiler arasında sivrilerek onların sempatilerini kazanmıştır. Mayıs ayının başında ABD ordusunun tek taraflı ateşkes ilan edip Felluce'den çekilmesi direnişçiler tarafından zafer olarak yorumlanmıştır. ABD'nin, kesin gözüyle baktığı askeri zaferden yoksun bir şekilde geri çekilmesi ve Felluce'de işlediği savaş suçları, uluslararası camiada hem şaşkınlığa sebep olmuş hem de ABD askerlerinin savaş sırasındaki tutumları eleştirilmeye başlanmıştır.

Felluce Savaşı'nın ardından kendisine “Felluce İslami Halifeliği”nin emiri olarak biat eden direnişçiler¹² ile güçlenen Zerkavi, 17 Ekim 2004'te internet üzerinden Usame bin Ladin'e bağlılık yemini ederek TCÖ adını “İki Nehir Topraklarındaki el-Kaide” olarak değiştirmiştir. Bu örgüte kısaca Irak el-Kaidesi de denmektedir. Bunun üzerine Usame bin Ladin 27 Aralık 2004'te yayınladığı vaazında Zerkavi'nin katılımını memnuniyetle karşılamış ve Iraklı mücahitlere Zerkavi'ye biat ederek onun örgütü bünyesine girmelerini söylemiştir.¹³ Direnişin yükseldiği ve ABD'nin zor durumda olduğu bu ortamı değerlendirmek isteyen bin Ladin, Irak'ta etkili bir el-Kaide kolunun bulunmasının zamanının gelmiş olduğunu düşünmüş olacak ki Afganistan yıllarındaki tutumlarından ve fikirlerinden pek haz etmediği Zerkavi'nin

10 Weaver, “The Short, Violent Life of Abu Musab al-Zarqawi”

11 Zachary Laub, “Al-Qaeda in Iraq (a.k.a. Islamic State in Iraq and Greater Syria)”, *Council on Foreign Relations*, 11.12.2013, <http://www.cfr.org/iraq/al-qaeda-iraq-k-islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>

12 Kirdar, “Al Qaeda in Iraq”, s.4.

13 Fawaz A. Gerges, “The Far Enemy Why Jihad Went Global”, *Cambridge University Press*, New York, 2010, s. 258.

biatını kabul ederek¹⁴ ülkede el-Kaide varlığının faaliyete geçmesine zemin hazırlamıştır. Bizce Felluce Savaşı'nın Irak el-Kaidesi'nin oluşumuna katkısı bu yöndedir.

Usame bin Ladin ve Zerkavi'nin Irak'ta işbirliğine gitmelerini stratejik ve jeopolitik çıkarlarına bağlamak mümkündür. 2000'lerin başında Afganistan'da kendisine biat etmesini isteyen Usame bin Ladin'nin tekli-fini reddeden ve tek başına hareket etmeyi seçen Zerkavi¹⁵, Irak'ta direnişin boyutu büyümeye başlayınca, kanaatimizce, arkasında finansal olarak güçlü birisine ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple de kısa bir süre önce reddettiği çatı altına girmeyi kabul etmiştir. Diğer yandan gerek Şiiilere karşı aşırı düşmanca tutumlarından ve İslamiyet ile bağdaşmadığını düşündüğü davranışlarından ötürü eleştirdiği Zerkavi'nin¹⁶ biatını kabul eden Usame bin Ladin ise Irak'ta faaliyet gösterecek el-Kaide'nin, direnişçiler arasında bu derece ünlenmiş birisi tarafından yönetilmesinin, örgütü için daha faydalı olacağını düşünmüş olabilir. Her ne kadar el-Kaide'nin merkez yönetimiyle anlaşmazlıklar yaşansa da Zerkavi, 2006 yılında öldürülene kadar Irak el-Kaidesi adıyla savaşa devam etmiştir.

Irak'ta Alternatif Devlet: "Irak İslam Devleti"

Zerkavi 7 Haziran 2006'da ABD'nin hava saldırısı sonucunda öldürülmüştür. 12 Haziran'da örgütün liderliğine internet üzerinden yayınlanan mesajla, Ebu Hamza el-Muhacir getirilmiştir. Temmuz ayının ortalarında direniş gruplarının internet sitelerine dayandırılarak verilen bilgilere göre el-Muhacir bir takma isimdi. Bu takma ismin sahibi ise Ebu Eyyub el-Mısri'dir.¹⁷ 1968 Mısır doğumlu olduğu düşünülen¹⁸ el-Mısri, el-Kaide'nin o dönemde ikinci adamı olan Eymen el-Zevahiri'ye yakınlığı ile bilinmektedir. İkisi de Mısırlıdır ve 1982'de Mısır'da Zevahiri'nin kurmuş olduğu İslami Cihad örgütünde birlikte çalışmışlardır. 1990'lardan 2001 yılındaki ABD'nin Afganistan işgaline

14 Gordon Corera, "Unraveling Zarqawi's al-Qaeda Connection", *The Jamestown Foundation, Terrorism Monitor* 2, issue 24, December 2004, s.6, Fawaz A. Gerges, *Ibid.*, s.257-258.

15 Fawaz A. Gerges, "The Far Enemy Why Jihad Went Global", s.254-255

16 Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", s.3.

17 Eben Kaplan, "Abu Hamza al-Muhajir, Zarqawi's Mysterious Successor (aka Abu Ayub al-Masri)", *Council on Foreign Relations*, 24.12.2013, <http://www.cfr.org/iraq/abu-hamza-al-muhajir-zarqawis-mysterious-successor-aka-abu-ayub-al-masri/p10894>

18 "Senior Iraqi al-Qaeda leaders 'killed'", *BBC*, 23.12.2013.

kadarki süreçte Afganistan'da militan yetiştirdiğine inanılan el-Mısri hakkında, 11 Şubat 2005'te ABD ve Irak hükümeti tarafından yakalama kararı çıkarılmıştır. Patlayıcılar konusunda uzman olan el-Mısri özellikle bomba yüklü araba ve kamyon saldırılarını planlayan kişi olarak bilinmektedir. Irak el-Kaidesi için savaşmaya gelen yabancı militanların Suriye'den Irak'a geçişini sağlayan ve Irak'ın güneyindeki el-Kaide faaliyetlerini yürüten kişi olduğuna inanılmaktadır.¹⁹ Ekim 2006'da "Irak İslam Devleti" (İİD) ilan edilmiş ve ana gaye olan İslam Devleti kurma hedefi, pratiğe dönüştürülmüştür. İİD'nin liderliğine Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir.²⁰ El-Mısri ve el-Bağdadi'nin liderliği konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte ikisinin de örgütün en üst düzey yetkilileri olduğu hakkında şüphe yoktur. Genel kaniya göre, el-Mısri İİD'nin esas lideri olmakla birlikte, 2007 yılında 10 kişilik bakanlar kabinesi kurulduktan sonra İİD'nin Savaş Bakanlığı görevini yürütmüştür.

2007 yılından itibaren İşgal Güçleri'nin, İİD'ye muhalif Sünni aşiretlerin ve yerel unsurların desteğini sağlayarak operasyonlarını artırması sonucunda Irak el-Kaidesi'nin gücü kırılma sürecine girmiştir. İİD bombalı saldırılarına devam etse de direniş yılları ile karşılaştırıldığında 2008 yılının sonundan itibaren eylemlerinin sayısında önemli ölçüde düşüş görülmüştür. 18 Nisan 2010'da Irak güvenlik güçlerinin ABD destekli operasyonu sonucunda Irak el-Kaidesi'nin lideri olan el-Mısri ve el-Bağdadi, Selahaddin vilayetinde²¹ öldürülmüştür. İİD'nin lider kadrosunda tekrar bir değişiklik meydana gelmiş ve liderliğe Ebu Bekir el-Bağdadi geçmiştir. Bu dönemde hem Irak içinde hem de bölge genelinde meydana gelen olaylar ile birlikte İİD'nin etkisi artmaya başlamıştır.

2011 yılı Aralık ayında ABD askerlerinin Irak'tan tamamen çekilmesi, Maliki'nin Sünniler üzerindeki baskısını iyice artırması sonucu bazı Sünnilerin el-Kaideye tekrar yakınlaşması ve Suriye'de yaşanan olayların iç savaşa doğru evrilmesi nedeniyle oluşan güç boşluğundan faydalanan İİD'nin hem militan sayısında hem de eylemlerinde artış görülmüştür. İİD lideri Ebu Bekir el-Bağdadi Nisan 2013'te yayınladığı bir mesajda, Suriye el-Kaidesi olan Nusra Cephesi ile birleşerek örgütün adının "Irak-Şam İslam Devleti" (IŞİD) olarak değiştirildiğini duyurmuştur.²² Irak el-Kaidesi bu hamle ile etkinlik sa-

19 "Abu Ayyub al-Masri", *Global Security*, 24.12.2013, http://www.globalsecurity.org/security/profiles/abu_ayyub_al-masri.htm

20 "Al-Qa'ida in Iraq (AQI)", *The National Counterterrorism Center*, 24.12.2013, <http://www.nctc.gov/site/groups/aqi.html>

21 "Senior Iraqi al-Qaeda leaders 'killed'", *BBC*, 23.12.2013.

22 "Irak İslam Devleti ile Nusra Cephesi birleşiyor", *Yakın Doğu Haber*, 09.04.2013.

hasına Suriye'yi de katmıştır fakat bu değişiklik el-Kaide merkezi lideri Ey-men el-Zevahiri tarafından kabul edilmemiştir. Merkezden aldığı uyarılara rağmen örgüt ismini ve etkinlik alanlarını değiştirmeyerek eylemlerine hem Irak hem de Suriye içinde devam etmektedir. Metnin ilerleyen kısımlarında “Suriye iç savaşı ve IŞİD” başlığı altında bu konu hakkında daha detaylı bilgiler verilecektir.

Irak el-Kaidesi ve Ayrışmaya Başlayan Sünni Direniş

Irak'ın ABD tarafından işgali ile başlayan süreçte Sünniler direnişte hep ön saflarda yer almış ve “Cihad” için gelen yabancı savaşçılarla Iraklı direnişçiler birlikte hareket etmişlerdir. Nisan 2004'te yaşanan Birinci Felluce Savaşı bu birlikteliğe en güzel örnektir. Zerkavi liderliğindeki Tevhid ve Cihad Örgütü ve diğer Sünni gruplar birlikte hareket ederek ABD liderliğindeki İşgal Güçlerini tek taraflı ateşkes ilan etmek zorunda bırakmışlardır. Fakat daha sonraki süreçte Zerkavi'nin uygulamaları sebebiyle Sünni birlikteliğinde çatlama meydana gelmeye başlamıştır.

Zerkavi hayattayken başlayan Sünniler arasındaki fikir ayrılıkları, onun ölümünden sonra zirveye çıkmıştır. 2005 seçimleri öncesinde internet üzerinden yayınladığı konuşmasında yaklaşan seçimleri eleştirerek adayları ve seçmenleri “kafir” olarak niteleyen Zerkavi demokrasiye karşı savaş açmış, Iraklı Şiiilerin seçimleri kazanarak yönetime gelme ihtimaline karşı tehditlerde bulunmuştur.²³ Zerkavi'nin tehditkar açıklamalarından mı yoksa Sünni siyasi liderlerin belirlediği politikalar sebebiyle mi bilinmez Sünni Arapların büyük çoğunluğu 30 Ocak 2005 Seçimlerini boykot etmiştir.²⁴ Sünnilerin seçimleri boykot etmesi, Şiiilerin iktidara gelmesini kolaylaştırmış ve Sünni-Şii gerilimi daha da tırmanmıştır.

Seçimleri ve anayasa çalışmalarını boykot kararı ardından artan gerilim Sünniler arasında da bölünmelere yol açmıştır. Zerkavi'nin şiddet dozajı giderek artan eylemleri bazı Sünni direnişçilerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bu hoşnutsuz grup içinde başı çekenler ise, “Iraklı” olmayan yabancı savaşçıların ülkede mezhep savaşı çıkaracak politikalar izlemesini eleştiren milliyetçi Sünni direnişçilerdir.²⁵ Bu tarihlerde Zerkavi'ye bir uyarı da el-

23 “Tawhid and Jihad”, *Start*, 16.12.2013 http://www.start.umd.edu/tops/terrorist_organization_profile.asp?id=4338

24 Kemal İnat, “Irak 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Kemal İnat-Ali Balcı (ed.), Ankara, 2006, s.66-67.

25 Kirdar, “Al Qaeda in Iraq”, s.4.

Kaide'nin üst yönetiminden gelmiştir. El-Kaide'nin o dönemki ikinci adamı olan Eymen ez-Zevahiri 9 Temmuz 2005 tarihli mesajında Zerkavi'ye önce övgülerde bulunmuş daha sonra da eleştiri mahiyetinde olan kendi düşüncelerini ve önerilerini sıralamıştır. Irak el-Kaidesi tarafından doğru olmadığı söylenen bu mesajda özet olarak Zerkavi'ye, hem Irak içinde hem de küresel çapta halk desteğini kazanmak istiyorsa Şii'lere yönelik yürüttüğü toplumu ayrıştırıcı saldırılara ve masum sivil Müslümanların ölmesine neden olan eylemlere dikkat etmesi gerektiği mesajı iletilmiştir.²⁶ Ancak o, diğer direniş grupları tarafından dışlanma pahasına da olsa bu uyarıları dikkate almamıştır. Ayrıca Ocak 2005 seçimlerinin aksine, Aralık 2005 seçimlerinde neredeyse en fazla katılımın Sünni vilayetlerde olması (Anbar %86, Selahaddin %96, Diyala %73)²⁷ Zerkavi ve Sünni halk tabanının ayrıştığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Sünnileri Birleştirme Çabaları

Ocak 2006'da Irak el-Kaidesi ve İslamcı ideolojiye sahip beş Sünni direniş grubu bir araya gelerek "Mücahit Şura Konseyi'nin" kurulduğunu ilan etmişlerdir. Bu konseyin, Irak el-Kaidesi altında savaşan yabancı militanlara gelen "yerel" eleştirileri bertaraf etme amacıyla oluşturulduğu ve Sünni direnişi bir arada tutmak için kurulmuş çatı bir yapılanma olduğu düşünülmektedir. Kenneth Katzman'a göre ise, konseyin kurulmasındaki amaç Irak el-Kaidesi'nin yerel Sünni halkla işbirliği içinde hareket ettiğini göstermek ve onları itaati altına almaya çalışmadığını göstererek ayrışmanın önüne geçilmesini sağlamaktı. Yerel Sünni direnişçilerin tekrar desteğini sağlayabilmek adına bir adım daha atan Konsey, Nisan 2006'da liderliğe Iraklı bir ismi, Ebu Ömer el-Bağdadi'yi getirmiştir.²⁸

Mücahit Şura Konseyi fazla uzun ömürlü olmamış ve onun yerine Ekim 2006'da "Irak İslam Devleti" (İİD) adında bir örgüt kurulmuştur. Yeni oluşumun liderliğini Ebu Ömer el-Bağdadi üstlenmeye devam etmiştir.²⁹ İİD'nin liderliğinin Bağdadi tarafından yürütülmeye devam edilmesi, yerel desteği

26 Zevahiri'nin Zerkavi'ye yazdığı mesajın tamamının İngilizce çevirisi için bkz. <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/006/203gpuul.asp>, 16.12.2013

27 Gökhan Çetinsaya, "SETA Irak Dosyası: Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye", SETA, Rapor No. ST1-406, Nisan, 2006, s.18.

28 Kenneth Katzman, "Iraq and Al Qaeda", *CRS Report for Congress*, Order Code RL32217, April, 2008, s.12.

29 "Al-Qa'ida in Iraq (AQI)", *The National Counterterrorism Center*, 24.12.2013, <http://www.nctc.gov/site/groups/aqi.html>

sağlama çabasının devam ettiğini göstermektedir. Zaten örgütteki yabancı savaşçılardan memnun olmayan yerel direnişçiler örgütün liderliğine muhacir birinin gelmesine muhtemelen iyi bakmayacaklardı. Bu yüzden pek çok kişinin de inandığı gibi Zerkavi öldükten sonra Irak el-Kaidesinin liderliğine gelen Ebu Eyyub el-Mısri örgütün başına Iraklı bir ismi lider yaparak kendisini ikinci planda göstermiş, bu sayede yerel direnişçilerin tepkisini azaltmayı ve halk desteğini sağlamayı planlamıştır. Fakat yine de örgütün asıl liderliğini el-Mısri'nin yürüttüğüne inanılmaktadır. Hatta bir süreliğine ABD yetkilileri el-Mısri ve el-Bağdadi'nin aslında aynı kişi olduğunu düşünmüşlerdir.³⁰ Irak el-Kaidesi'nin tüm bu çabalarına rağmen yerel Sünni direnişçilerin ve halkın desteği sağlanamamış, İİD önemli bir tehlike olarak görülmeyle devam etmekle birlikte artık eski korkutuculuğunu kaybetmiştir. Hatta İşgal güçleri açısından algılanan tehdidin boyutu o kadar azalmıştır ki Ebu Eyyub el-Mısri'nin başı için konulan 5 milyon dolarlık ödül Şubat 2008'de 100 bin dolara düşürülmüştür.³¹

Irak İslam Devleti vs Sünni Uyanış (Sahva) Hareketi

Irak'ın sosyal yapısında geçmişten beri çok etkili konumda bulunan aşiretler, 2005 yılından itibaren Zerkavi'nin uyguladığı aşırı şiddetli terör eylemlerinden ve Sünni ağırlıklı bazı bölgelerde –Anbar, Nineva, Diyala, Selahaddin gibi- Irak el-Kaidesi'nin yönetici konumuna gelmesinden memnun değillerdi.³² Zerkavi'nin ölümünden sonra yerine geçen Ebu Eyyub el-Mısri'nin de aynı eylemlere devam etmesi Irak el-Kaidesi'ne karşı yerel tepkiyi arttırmıştı. Mücahit Şura Konseyi'nin yerine kurulduğu ilan edilen Irak İslam Devleti de yerel halk ve aşiretlerin tamamından destek bulamamıştır. Bölgedeki yerel halkın ve yerel Sünni direnişçilerin bağımsız bir İslam Devleti fikrine sıcak bakmamalarının sebepleri arasında buldukları coğrafyanın –kuzey ve güney Irak arasında kalan orta kesim- petrol kaynakları açısından zengin olmaması sayılabilir. Kürtlerin özerk bir şekilde yaşadıkları Kuzey bölgesi ve Şiiilerin çoğunlukta yaşadığı Basra Körfezine yakın bölgeler petrol açısından Irak'ın en zengin bölgeleridir. Eğer bu bölgeler arasında bağımsız bir Sünni İslam Devleti kurulacak olursa Irak'ın petrol gelirlerinden mahrum kalacaklar ve bu da kendilerini ekonomik sıkıntı içine sokacaktır. Ayrıca kurulu-

30 Zachary Laub, “Al-Qaeda in Iraq (a.k.a. Islamic State in Iraq and Greater Syria)”, *Council on Foreign Relations*, 25.12.2013, <http://www.cfr.org/iraq/al-qaeda-iraq-k-islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>

31 Kirdar, “Al Qaeda in Iraq”, s.5

32 Mete Çubukçu, “Irak'ta Direniş: Düşman Bu Kez El-Kaide”, *Birikim*, 20.12.2013.

şunda el-Kaide'nin en ön safta yer alacağı bir devlete uluslararası toplumun tamamen karşı çıkacağı kesindir. İslam Devleti kurulması veya Irak'ın üçe bölünüp bağımsız bir Sünni devlet kurulması noktasında aşiretlerin el-Kaide üyelerinden daha rasyonel politikalar izlediği görülmektedir.

Irak el-Kaidesi, hakimiyeti altına aldığı bölgelerde İslam'a dair kendi algı ve yorumlarını hukuk kaideleri olarak uygulamaya koymuştur. Bu durumdan olumsuz etkilenenlerin başında da bölgede yaşayan Sünniler gelmektedir. Erkeklerin sakal bırakması zorunlu hale getirilmiş, kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı yapılmış, alkol satışı ve kullanılmasının yasaklanması gibi politikalar yürürlüğe konmuştur. Katzman'ın belirttiğine göre, bu kurallara uymayan Sünniler öldürülmüştür.³³ Yerel halkın sıkıntı çektiği başka bir konu ise ekonomiydi. Sünni bölgelerde yoğun olarak yaşanan çatışmalar sebebiyle ekonomik hayat durma noktasına gelmiş, halkın geçim kaynağı olan pek çok işyeri ve ticarethane kapanmak zorunda kalmıştır.³⁴ Bütün bunlara bir de Irak el-Kaidesi ile aşiret liderleri arasındaki güç mücadelesi eklenince Sünni bölgelerde yaşayan Iraklılar için hayat daha da zorlaşmıştır. El-Kaide'ye karşı savaşmaya başlayan Sünni Uyanış "Sahva" Hareketi'nin (buradan sonra Sahva olarak adlandırılacaktır) temeli bu koşullar altında Sünni aşiret liderleri tarafından oluşturulmuştur.

Anbar'daki çoğu aşiretin güvenliği sağlamak için oluşturdukları Sahva Hareketi, 2006 yaz aylarından itibaren el-Kaide militanlarına karşı saldırı politikası başlatmıştır. Öldürdükleri el-Kaide üyelerinin üzerlerinde bıraktıkları notlar³⁵ ile el-Kaide'ye yardım edenlerin akıbetlerinin ölüm olacağını belirtmişlerdir. Sünni aşiretlerin öldürdükleri kişiler üzerinden mesaj vermesinin, el-Kaide militanlarının sıklıkla kullandığı bir taktik olması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Bu, 'sizi istemiyoruz' mesajı vermenin ötesinde 'sizi uzaklaştırmak için gerekirse sizin kadar acımasız da olabiliriz' mesajıdır. Zerkavi'nin ölümünden sonra şiddete aynı oranda devam eden Irak el-Kaidesi'ne karşı, 2006 yılının Eylül ayından itibaren çok sayıda aşiret reisi bir araya gelerek açıktan faaliyet yürütme kararı almışlardır. Sünniler arasındaki bu anlaşmazlıktan yararlanmak ve iç savaşı sona erdirip el-Kaide yapılanmasını ülkeden uzaklaştırmak amacıyla ABD'li General Petraeus ve diğer komutanlar 2007 yılının başında karşı-direnış adıyla yeni bir strateji geliştirmişlerdir.³⁶ Bu strateji doğrultusunda Bağdat ve Anbar'daki ABD askerinin sayısı artırılarak, aşiretlere İİD ile aralarına mesafe koymak ve güvenliği sağlamak

33 Katzman, "Iraq and Al Qaeda", s.12.

34 Katzman, "Iraq and Al Qaeda", s.12.

35 Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", s.5.

36 Katzman, "Iraq and Al Qaeda", s.11-12.

karşılığında silah ve cephane yardımı teklif edilmiştir.³⁷ El-Kaide şiddeti ve Şiiler arasında kalan Sahva mensupları en iyi seçeneğin ABD ile işbirliği yapmak olduğunu düşünmüş olacaktı ki 2008 yılına gelindiğinde ABD'den maaş alan 100.000'in üzerinde savaşçıya sahip olmuşlardır.³⁸

ABD ile Sahva arasındaki ittifak doğrultusunda 2007 yılı Eylül ayına gelindiğinde Irak'a yaklaşık 28.000 yeni ABD askeri gelmiş ve Irak'taki asker sayısı 168.000'e yükselmiştir.³⁹ Bu kararın ardından, ABD'den silah, para ve istihbarat yardımı alan Sahva ile İİD arasında 2006 yılından 2008 yılı sonuna kadar çok şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir.⁴⁰ Bu yıllardan itibaren İİD mensupları "Sahva" kelimesini "kafir" ile eş anlamlı kullanmaya başlamışlardır. Artık Sahva hareketinin üyeleri ile Şiiler arasında bir fark yoktur ve iki kesim de öldürülmesi gereken kafirlerdir. Bu değişik gruplar arasındaki karmaşık çatışmalar sonucu, 2008'in başına kadar yaklaşık 11 bin el-Kaide üyesi öldürülmüş veya yakalanmıştır.⁴¹ O dönemlerde savaşçı sayısı 15 bin olarak tahmin edilen İİD'nin, kaybettiği savaşçı sayısına bakıldığında ne kadar büyük yara aldığı ortadadır. Bu tarihten itibaren bünyesindeki savaşçıların sayısı giderek azalan İİD'nin aynı doğrultuda faaliyetlerinin etkisinde de azalma görülmüştür. ABD ordusunun çekilmeye hazırlandığı 2011 yılına kadar İİD'nin militan sayısının 800-1000 arasına kadar düştüğü tahmin edilmektedir.⁴² Bu dönemde el-Kaide faaliyetlerinde azalma görülse de tamamen bittiği söylenemez. Sahva mensuplarına karşı kaçırma, infaz ve bombalı saldırı eylemlerine devam etmişlerdir.

Aralık 2011'den itibaren Maliki'nin ve Şiilerin hakim olduğu hükümetin ülke üzerinde tek söz sahibi olduğu dönem başlamış ve Sünni üst düzey politikacılar teröre destek verdikleri suçlamasıyla tutuklanmaya başlamıştır. Bu durumu protesto etmek için düzenlenen gösteriler ordu tarafından şiddet kullanılarak bastırılınca yaşanan sivil ölümleriyle birlikte Sünnilerin yönetime öfkesi daha da şiddetlenmiştir. Bu durum Irak el-Kaidesine taban desteği sağlama açısından fayda olsa da örgütün, işgalin ilk yıllarındaki desteği ya-

37 Mesut Özcan, "Irak 2007", *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Kemal İnat-Muhittin Ataman-Murat Yeşiltaş (ed.), İstanbul, 2009, s.34.

38 Patrick Cockburn, "Irak'ta Sünni-Şii Kavgasını Kim Kazandı?", *International Pressmedya*, 10.01.2014.

39 Mesut Özcan, "Irak 2007", *Ortadoğu Yıllığı 2007*, s.34

40 Mete Çubukçu, "Irak'ta Direniş: Düşman Bu Kez El-Kaide", *Birikim*, 20.12.2013.

41 Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", s.6

42 Zachary Laub, "Al-Qaeda in Iraq (a.k.a. Islamic State in Iraq and Greater Syria)", *Council on Foreign Relations*, 25.12.2013, <http://www.cfr.org/iraq/al-qaeda-iraq-k-islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>

kaladığı söylenemez. Maliki'nin Sünnileri el-Kaide'ye iten diğer politikası ise Sahva mensuplarını Irak ordusu içine almayı reddedip onları finanse etmemesidir. Bunun sonucunda Sahva adına savaşan bazı askerlerin tekrar el-Kaide safında savaşmaya başlaması el-Kadie'nin gücünü artıran bir diğer etkidir. Sahva mensupları ve bazı Sünni aşiretler arasındaki bu bölünme, Irak ordusunun Anbar'da düzenlenen protestolara yönelik 2013'ün sonunda başlayan operasyonunda tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle Felluce ve Ramadi şehirlerinde yoğunlaşan IŞİD (Irak İslam Devleti'nin Nisan 2013'te aldığı karardan sonraki ismi Irak-Şam İslam Devleti olmuştur) ile Irak güvenlik güçleri arasındaki çatışmalarda bazı aşiretler IŞİD safında yer alırken bazıları Irak ordusu tarafında yer almışlardır.

Sonuç olarak, başlangıçta Irak el-Kaidesi'nin düşmanları "Haçlılar"(İşgal Güçleri) ve "Rafiziler"(Şiiler) iken yukarıda belirtilen olayların da etkisiyle "Sahva"("Davaya ihanet eden Sünniler") da düşman kategorisine eklenmiştir. Bu ayrışmadan itibaren el-Kaide saldırı hedefleri içine kendilerine ihanet eden ve tekfir ettikleri Sünnileri de dahil etmiştir. Bu durumdan en fazla etkilenen şüphesiz bölgede yaşayan Sünni halk olmuştur.

Irak İslam Devleti'nin Irak Güvenlik Güçleri ile Şiilere Yönelik Politikaları

Irak el-Kaidesi yapılanmaya başladığı dönemden itibaren Şiilere karşı şiddet politikaları izlemiştir. İslam'ın Selefî anlayışını benimseyen ve bu anlayış çerçevesinde radikalleşen Zerkavi'nin Şiilere yönelik sert tutumundan ve düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere, Irak el-Kaidesi'nin en büyük düşmanı İşgal güçlerinden sonra Şiilerdi. Yayınlanan neredeyse bütün mesajlarında düşmanlarını "Haçlılar" ve "Rafiziler" olarak kategorize ettikleri dikkate alınırsa İşgal güçleri ile Şiileri düşmanlıkta eşit gördükleri yorumu yapılabilir. Irak'ın "Haçlılar ve Safavilerin" ittifakıyla işgal edildiğini savunan görüşü benimseyen bazı Sünni alimler (bu görüşü ağırlıklı olarak Suudi din adamlarının savunduğu söylenmektedir⁴³) fetvalarında bu iddiaya sıkça yer verecek Sünni çevrede Şii düşmanlığını körüklemişlerdir. Bu durum da Şiilere düşmanlığı ile bilinen Zerkavi ve örgütünün daha fazla taraftar toplamasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında el-Kaide'nin merkez kadrosundan sivil Şiilere karşı şiddet eylemleri sebebiyle 2005 yılı Temmuz ayında uyarı alan Irak el-Kaidesi'nin bu uyarıyı pek de dikkate almadığı açıktır. Bu uyarıda,

43 Kirdar, "Al Qaeda in Iraq", s.5

Eymen el-Zevahiri sivil Şiiilerin hedef alınmasını eleştirerek İslam tarihinde hiçbir dönemde bütün Şiiileri öldürmenin hedeflenmediğini belirtmiştir.⁴⁴

İşgalin başlamasıyla birlikte İşgal güçleri ile savaşıyan safın en önlerinde Sünniler yer almışlardır. Şii alimlerin Irak Şiiilerine, İşgal güçleri ile savaşmamaları hususunda verdikleri iddia edilen fetvaları kaynak gösteren Sünniler, Şiiileri işbirlikçi olmak ve ihanet etmekle suçlamışlardır.⁴⁵ Bu suçlamaların sonucunda saldırılar başlamış, Şii medreseler, camiler, pazar yerleri v.s hedef alınmıştır. Ağustos 2003'te Irak'ın en büyük Şii alimlerinden biri olan ve ABD işgali ile birlikte sürgün hayatı yaşadığı İran'dan Irak'a dönen Ayetullah Muhammed Bekir el-Hekim Necef'te Hz. Ali Camii çıkışında bombalı saldırıya uğramıştır. Kendisi ve korumaları da dahil olmak üzere en az 80 kişi hayatını kaybetmiş ve yüzlerce insan da yaralanmıştır.⁴⁶ Bu saldırıdan Zerkavi ve örgütünün sorumlu tutulmasına rağmen onların bu saldırıyı üstlendiğine dair kesin bir bilgi sahibi değiliz. Şiiilere yönelik şiddetli saldırı zamanlarından biri de Şiiilerin hac dönemlerine rastlamaktadır. Özellikle Şiiiler için kutsal sayılan Muharrem ayı içerisinde Kerbela ve Necef'te toplu halde ibadet ederlerken saldırılara maruz kalmışlardır. 2 Mart 2004'te Aşure günü törenlerinde Kerbela'daki İmam Hüseyin türbesine ve Bağdat'taki Şii camisine düzenlenen saldırılarda 180'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.⁴⁷ Zerkavi'nin Şiiiler hakkındaki görüşleri dikkate alındığında gerek Irak gerekse dünya basınında bu gibi saldırıların sorumlusu olarak Irak el-Kaidesi gösterilebilmektedir.

22 Şubat 2006'da Irak'ta iç savaşın fitilini ateşleyen saldırı olarak nitelendirilen İmam Hasan el-Askeri türbesine bir bombalı eylem gerçekleştirilmiştir. Samarra'daki bu türbenin Şiiiler için önemi, hem on ve on birinci İmam'ın türbelerinin burada bulunmasından hem de kaybolan on ikinci İmam Hz. Mehdi'nin buradan geri döneceğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. El-Askeri türbesi Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerinin ardından Şiiiler açısından en kutsal üçüncü türbe olarak bilinmektedir. Saldırıyı Irak el-Kaidesi'nin yaptığına inanılmasına rağmen, onların bu saldırıyı üstlen-

44 Zevahiri'nin Zerkavi'ye yazdığı mesajın tamamının İngilizce çevirisi için bkz. <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/006/203gpuul.asp>, 30.01.2014

45 Abdulkadir Şen, "Irak Dosyası: İşgal ve Direniş", *International Pressmedya*, 31.01.2014.

46 "Iraq holy city blast kills scores", *BBC*, 31.01.2014, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3191137.stm

47 Sammy Salama, "Possible Suspects and Motives for the Suicide Bombings In Iraq", *James Martin Center for Nonproliferation Studies*, 31.01.2014, <http://cns.mii.edu/stories/040330.htm>

diği kesin olarak ispatlanamamış ve örgüte yakın kaynaklar saldırıyı kendi üzerlerine yıkmak için yapılan bir komplo olarak nitelendirmişlerdir.⁴⁸ Hatta bir iddiaya göre, dönemin Irak'taki ABD Komutanlarından General George Casey, 2013 yılında Paris'teki bir konferansta İran'ın Irak üzerindeki etkisinin artışıını 2006'daki el-Askeri saldırısı ile ilişkilendirerek dolaylı yoldan bombalamadan İran'ın sorumlu olabileceğini ima etmiştir.⁴⁹ Bu komplo teorilerinin yıllardır zikredilmesine rağmen, bu olay literatüre el-Kaide saldırısı olarak geçmiştir. Irak'ta iç savaş çıkarmak isteyenler bu saldırı ile birlikte hedeflerine ulaşmışlardır. Bu tarihten itibaren Irak'ta günde ortalama 100 insan hayatını kaybetmeye başlamıştır.⁵⁰

2008 yılından itibaren Irak el-Kaidesi'nin gücünün kırılmasına paralel olarak Şii'lere düzenlenen saldırılarda ve ölüm oranlarında azalmalar meydana gelmiştir. ABD ordusunun çekilmesine kadar olan süreçte Şii bölgelere karşı çeşitli saldırılar devam etmiştir. 2012 yılı ile birlikte gücünü artırmaya başlayan Irak el-Kaidesi'nin son dönemde Şii sivillere, güvenlik güçlerine ve siyasetçilere yönelik infaz ve suikast saldırıları artarak devam etmektedir. Sorguya çekildikten sonra Sünni olmadıkları anlaşılan siviller⁵¹, çatışmada rehin alınan güvenlik güçlerinin sorgulanma ve infazlarını içeren video kayıtları Şii'lere duyulan öfkenin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Anbar'da 2013 Aralık ayından itibaren devam eden çatışmalarda yakaladıkları askerlerin sorgulandığı ve infaz edildiği bir videoda infazdan hemen önce Havice protestoları sırasında öldürülen Sünnileri göstererek bu infazı Havice katliamının intikamı olarak lanse etmişlerdir.⁵²

“Duvarları Yıkma” Harekatı

El-Mısri ve el-Bağdadi'nin öldürülmesinin ardından İİD'nin lider kadrosunda bir kez daha değişim yaşanmış ve liderliğine Ebu Bekir el-Bağdadi getiril-

48 Abdulkadir Şen, “Irak Dosyası: İşgal ve Direniş”, *International Pressmedya*, 10.01.2014.

49 Haitham Numan, “Who is the Real Target in Anbar?”, 10.01.2014, <http://fikraforum.org/?p=4401>

50 Mesut Özcan, “Irak 2006”, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Kemal İnat-Muhittin Ataman (ed.), Ankara, 2008, s.58

51 <http://www.trackingterrorism.org/article/rising-star-isis-sunni-terrorist-abu-wahib-shakir-al-fahdawi-leader-ussud-al-anbar-brigade>, 26.01.2014

52 https://ia801509.us.archive.org/31/items/AnbarMala7m1/Anbar_mala7m1.mp4, 21.01.2014

miştir. Asıl adı İbrahim bin Avvad⁵³ olan Bağdadi, 5 Ocak 2012’de Bağdat ve Nasiriye’nin Şii bölgelerinde bomba yüklü araçların patlatılması ve intihar saldırıları sonucu en az 72 kişi ölmesi ve 150’den fazla insanında yaralanması ile sonuçlanan saldırıları üstlenmiştir.⁵⁴ Bu saldırı ile birlikte 2008-2011 arası dönemde “direniş” yıllarındaki etkinliğini yitirmiş görüntüsü çizen Irak el-Kaidesi, tekrardan güçlenmeye başladığının sinyallerini veriyordu. Nitekim Temmuz 2012’de İİD lideri Ebu Bekir el-Bağdadi, internet üzerinden yayınladığı mesajda “Duvarları Yıkma” (“Breaking the Walls”) hareketini başlattığını duyurmuştur.⁵⁵ Jessica D. Lewis’e göre bu hareketin iki ayağı vardı. Birincisi; bomba yüklü araçlarla veya intihar eylemcileri tarafından eş-zamanlı olarak ülke genelinde bombaların patlatılması, ikincisi ise; hapishanelere baskın düzenleyerek mahkumların kaçırılmasını sağlayarak İİD savaşçı sayısını arttırılmasıdır.⁵⁶

Harekat ilan edildikten sonraki iki gün içerisinde 100’den fazla insanın ölümü ile sonuçlanan bombalı saldırılar gerçekleşmiştir. Lewis, İİD’in gerçekleştirdiği saldırıları çeşitli gruplara ayırmıştır. Buna göre, hafif silahlarla yapılan çatışmalar, havan topu ve roketatarlı saldırılar, el yapımı patlayıcılarla düzenlenen saldırılar, intihar eylemcilerinin kendilerini infilak ettirmesi, bomba yüklü araçların uzaktan patlatılması ve yine bomba yüklü araçlarla düzenlenen intihar saldırıları İİD’nin ana saldırı çeşitleridir.⁵⁷ Bu saldırılardan en etkili ve ölümcül olanı şüphesiz patlayıcı yüklü araçlarla yapılanlardır. İİD’nin imza eylemi haline gelen bu saldırılar ile öncelikle Irak güvenlik güçleri ve siyasetçiler hedeflenmektedir. Bu saldırılar Irak içerisinde Suriye’de yaşanan iç savaşa paralel olarak artmaya başlamıştır. 2010-2011 yıllarında bir ay içerisinde gerçekleşen intihar saldırılarının sayısı ortalama 5 ila 10 arasındayken, 2012 ortasından itibaren bu sayı ayda 30’a kadar yükselmiştir.⁵⁸ Irak’ta gerçekleşen bombalı saldırıların hangi grup tarafından ger-

53 “Abu Bakr al-Baghdadi – a Short Biography of the ISIS Sheikh”, 16.01.2014 <http://pietervanostaeyen.wordpress.com/2013/07/15/abu-bakr-al-baghdadi-a-short-biography-of-the-isis-sheikh/>.

54 “Al-Qa’ida in Iraq (AQI)”, *The National Counterterrorism Center*, 28.12.2013, <http://www.nctc.gov/site/groups/aqi.html>; “Iraq: Bombings in Baghdad and Nasiriya kill scores”, *BBC*, 29.12.2013.

55 Jessica Lewis, “Al Qaeda in Iraq’s “Breaking the Walls” Campaign Achieves Its Objectives at Abu Ghraib”, 29.12.2013 <http://iswiraq.blogspot.com/2013/07/al-qaeda-in-iraqs-breaking-walls.html>

56 Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign”, Part I, *Middle East Security Report*, 14, Institute for the Study of War, 2013, s.7

57 Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign”, s.11

58 Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign”, s.7

çekleştirildiğini tespit etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Irak basını bile saldırıları düzenleyenlerin kim olduklarını her zaman söyleyememektedir. Saldırıları el-Kaide üstlendiği zaman örgüte yakın internet forum siteleri örgütün açıklamalarını yayınlamaktadır. Ancak bunun olmadığı zamanlarda ise Irak el-Kaidesi'nin daha önceden üstlendikleri saldırıların tarzına bakarak saldırının failini tahmin etmek mümkün olmaktadır fakat bunun kesin doğruya ulaştırdığını söylemek elbette mümkün değildir.

Duvarları Yıkma hareketinin diğer planı çerçevesinde düzenlenen birçok hapisane baskını ile tecrübeli savaşçı mahkumların el-Kaide safına katılması sağlanmış ve bu operasyonlar İİD'nin güçlenmesinin ana unsurunu teşkil etmiştir. 28 Eylül 2012'de 350 el-Kaide mensubu mahkumun tutuklu bulunduğu Selahaddin vilayetindeki Tikrit Tesfirat hapisanesine düzenlenen baskında 100'e yakın mahkum kaçmıştır.⁵⁹ Hapishane baskınlarının sonuncusu ve en kapsamlısı 21 Temmuz 2013'de Ebu Garip ve Taci hapisanesine yapılan baskınlardır. İİD tarafından (yeni adıyla IŞİD) Ebu Garib'e yapılan baskın sırasında 10'dan fazla bomba yüklü araç patlatılmış, 100'den fazla roketatar ve havan topu saldırıları ile hapisane kuşatılmış ve intihar bombacıları kullanılarak çok şiddetli bir saldırı gerçekleştirilmiştir.⁶⁰ El-Kaide'ye yakın kaynaklara göre saldırıda 100'den fazla güvenlik gücünün öldürüldüğü söylene de Iraklı yetkililere göre ölen güvenlik mensubu sayısı 25'tir.⁶¹ Baskın sonucu 500'den fazla mahkum kaçırılmış ve IŞİD savaşçı sayısını önemli ölçüde artırmıştır. Taci Hapishanesi'ne yapılan baskın ise Ebu Garib'e göre daha az şiddetli olmuş ve 2 bombalı araç patlatılmıştır. Bu baskında hiçbir mahkumun kaçmayı başaramadığı söylenmektedir.⁶² Taci hapisanesine yapılan saldırının şiddetinin az olması esas önceliğin Ebu Garip hapisanesine verildiğini göstermektedir. Bu hapisanenin Sünni direnişçiler arasındaki sembolik anlamı ve önemi çok fazladır. ABD'nin işgali sırasında yakalanan pek çok el-Kaide mensubu ve diğer Sünni direnişçiler bu hapishaneye gönderilmiş ve şiddetli işkencelere maruz kalmışlardır. Irak el-Kaidesi savaşçıları buradaki direnişçi mahkumları kaçırarak kendisini askeri olarak güçlendirmekle kalmamış, işkenceye maruz kalan savaşçıların "onurunu kurtararak" sembolik anlamda da kuvvetini arttırmıştır. Bu operasyon Irak ve bölge genelinde de çok büyük yankı uyandırmıştır. IŞİD'in askeri operasyon kabiliyetinin gücü karşısında Irak güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı yorumları yapılmıştır.

59 "Irak'ta hapishaneye baskın!", *Dünya Bülteni*, 19.01.2014.

60 "Al-Qaeda Militants Raid Iraq's Abu Ghraib, Taji Prisons", *Al-Monitor*, 19.01.2014.

61 "Al-Qaeda Claims Deadly Prison Raids in Iraq", *Associated Press*, 19.01.2014.

62 "Al-Qaeda Militants Raid Iraq's Abu Ghraib, Taji Prisons", *Al-Monitor*, 19.01.2014.

Jessica D. Lewis, “Duvarları Yıkma” hareketinin dört aşamaya ayrıldığını belirtir. Ona göre bu aşamaların ilki Temmuz 2012’de hareketin duyurulması ile başlayıp Eylül 2012’de sona ermiştir. Bu aşama bomba yüklü araçların eş zamanlı olarak ülke genelinde patlatılmasının yanında çeşitli hapisane baskınları ile Irak el-Kaidesi’nin askeri yeteneklerini ispat etme aşamasıdır. Eylül ayının sonunda yukarıda da bahsedilen Tikrit Tesfirat hapisanesine düzenlenen baskınla birinci aşama sona ermiştir. İkinci aşama, hapisane baskınları ile kaçırılan mahkumların, örgüt bünyesine katılımını sağlamak için stratejik bir ara verme döneminin ardından Kasım 2012’de başlamıştır. Bu aşamada da bomba yüklü araçlar eş zamanlı patlatılmış ve hapisane baskınları devam etmiştir. Ancak bu sefer bombalı saldırılar Irak’ın kuzeyi ile merkezini ayıran bölgelerde de gerçekleştirilmiş ve sivil hedefler ile Kürt devlet görevlileri hedef alınmıştır. Anlaşıldığı üzere bu aşamada İİD hareket alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Şubat 2013’te başlayan üçüncü aşama ile Bağdat civarında artan saldırılar ile şehir adeta kuşatma altına alınmıştır. Dördüncü ve son aşama ile birlikte Irak el-Kaidesi’nin etkinliği zirveye çıkmıştır. Son aşamada bombalı eylemlerin sayısında dört kat artış meydana gelmiş ve hedefte yoğunlukla Şii yer almıştır. Irak el-Kaidesi’nin eylemlerindeki artışı Irak-Şam İslam Devleti’nin ilan edilmesi, Kerkük’ün Havice kasabasında hükümeti protesto eden Sünnilere merkezi hükümete bağlı güvenlik güçleri tarafından ateş açılması sonucu 50’den fazla insanın ölmesi, Suriye iç savaşı ile birlikte bölgesel düzeyde Sünni-Şii anlaşmazlığının giderek şiddetlenmesi ve Ebu Garip hapisanesine düzenlenen baskın⁶³ gibi olaylara bağlamak mümkündür. Mayıs ayından itibaren Irak’ta şiddet zirveye çıkmış ve son beş yılın en kanlı ayları yaşanmaya başlanmıştır. Duvarları Yıkma hareketi 21 Temmuz 2013’te, yukarıda da bahsedilen Ebu Garip Hapisanesine düzenlenen baskınla sonra ermiştir.⁶⁴

Maliki’nin Sünni Protestolara Karşı Tutumu ve Irak el-Kaidesi’nin Taban Arayışı

Sünni protestoların en yoğun yaşandığı vilayet olan Anbar şehri Irak geneli için önemli bir şehir olmakla birlikte Sünniler ve Irak el-Kaidesi için ayrı bir öneme sahiptir. Anbar vilayetinin Sünniler için öneminden kısaca bahsettikten sonra 2012 yılının sonlarından itibaren artan protestolara değinmenin meseleyi daha anlaşılır kılacağına inanmaktayız. Anbar vilayeti yüzölçümü

63 Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign”, s.12-20

64 Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign”, s.7

itibari ile çok büyük bir vilayettir ve Irak'ın neredeyse üçte birini kapsayan bu vilayetin nüfusunun büyük çoğunluğu Sünni Araplardan oluşmaktadır. Büyük bir kısmının çöllerden oluşması sebebiyle güvenlik güçleri tarafından kontrol altında tutulması zor bir bölgedir. Batısında Ürdün, Suriye ve Suudi Arabistan'a, doğusunda Şiiiler için çok önemli iki şehir Kerbela ve Nəcəf'e sınırı vardır. Ayrıca başkent Bağdat ile en uzun sınırı olan vilayettir. Eski Arap siyaset tarzı olan kabilelerin yönetimi elinde bulundurduğu bir siyasi yapıya sahiptir. İşgal yıllarında ABD öncülüğündeki Koalisyon güçlerine karşı direnişin en şiddetli yaşandığı bölge burasıdır. Özellikle Sünni direnişte tarihi bir öneme sahip olan ve literatüre "Felluce Savaşları" olarak geçen büyük çatışmaların yaşandığı Felluce şehri bu eyalet sınırları içindedir.

2011 yılının Aralık ayında ABD ordusunun Irak'tan çekilmesinin ardından Maliki yönetimi, Sünniler üzerindeki baskısını daha da arttırmış ve Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi'yi terörizm suçu kapsamında tutuklama kararı almıştır.⁶⁵ Bu kararın ardından Haşimi ülkeden ayrılmış ve firari durumdayken gıyabında yargılanıp idam cezasına mahkum edilmiştir.⁶⁶ İdam kararına tepki olarak 9 Eylül 2012'de Irak genelinde düzenlenen bombalı saldırılarda 100'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁷ Maliki'nin Sünni üst düzey politikacıları yönetimden uzaklaştırma girişimleri Tarık Haşimi ile sınırlı kalmamış ve 2012'nin sonunda Maliye Bakanı Rafi el-İsavi ve korumaları hakkında da terör suçu kapsamında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Bu kararın ardından Sünniler başta Anbar olmak üzere Ninova, Selahaddin, Diyala, Kerkük ve Bağdat'ta büyük çaplı protesto gösterileri başlatmış ve bu durum İİD'nin taban desteği sağlamasına katkıda bulunmuştur. Maliki'nin mezhepçi politikalar izlemesi Irak'ta istikrarın sağlanamamasının ve terörün önlenememesinin önündeki en büyük engel olarak yorumlanabilir. Sünnilerin protesto gösterilerinin zor kullanılarak bastırılması ülke genelindeki Maliki karşıtlığını daha da tırmandırmış ve İİD'ye istediği fırsatı altın tepside sunmuştur. Duvarları Yıkma hareketi ile saldırgan politikalar yürütmeye başlayan İİD, Şii-Sünni ayrışmasının şiddetlenmesi ile birlikte Sünni halk desteğini de arkasına alma imkanı elde etmiştir.

Protestoların sert biçimde bastırılmasının ardından el-Kaide faaliyetlerinin arttığına dair en önemli olay 23 Nisan 2013'te Kerkük yakınındaki Havice kasabasında hükümet karşıtı protestoculara düzenlenen baskındır. Gösterilerin Bağdat merkezi hükümetine bağlı ordu tarafından sert bir şekilde

65 "Cumhurbaşkan Yardımcısı Haşimi'ye tutuklama emri", *Hürriyet*, 22.01.2014

66 "Haşimi'ye idam cezası", *Hürriyet*, 22.01.2014

67 "Timeline: Deadliest attacks in Iraq in 2012", *Reuters*, 22.01.2014

bastırılması üzerine 50’den fazla insan ölmüş ve 100’den fazlası da yaralanmıştır.⁶⁸ 19 Nisan’da Havice’de ordunun kontrol noktasına düzenlenen saldırı sebebiyle,⁶⁹ Irak güvenlik güçlerinin intikam duygusuyla bu protestoları bastırma ihtimalini akıllara getirmektedir. Çünkü Başbakan Maliki yaptığı konuşmalarda ekseriyetle protestoları el-Kaide bağlantılı olmakla suçlamış ve protestolara destek verenleri de teröre yardım etmekle itham etmiştir. Bu olayın akabinde 27 Nisan’a kadar Irak genelinde çok kanlı olaylar yaşanmış ve üç gün içerisinde 300’den fazla insan ölmüş ve yaklaşık 600 insan da yaralanmıştır.⁷⁰ Şiddet ortamının bu boyutlarda artması IŞİD’in saldırılarını aşırı boyutlara ulaştırmıştır. Havice olayından sonra IŞİD, bazı Sünni aşiretler tarafından Şiilerle kıyaslandığında ehven-i şer olarak görülmüş ve toplum tabanından destek görmeye başlamasıyla örgüt Sünni bölgelerde daha sağlam yerleşme imkanı bulmuştur yorumunu yapmak mümkündür.

Tesadüf müdür bilinmez bu sefer de 2013’ün Aralık ayında Anbar’daki önemli Sünni aşiretlerden biri olan Alvani aşiretinin ileri gelenlerinden ve aynı zamanda milletvekili olan Ahmed el-Alvani hakkında yine teröre destek vermek suçundan yakalama kararı çıkarılmıştır. Fakat Alvani’yi tutuklamaya gelen güvenlik güçleri ile milletvekilinin korumaları arasında Ramadi şehrinde çıkan çatışmada Alvani’nin kardeşi de dahil olmak üzere altı kişi hayatını kaybetmiş ve sonuçta Alvani gözaltına alınmıştır.⁷¹ Bu senaryoları daha önce görmeye alışmış olan Sünniler tepkilerini dile getirmek için yaklaşık bir yıldır devam eden protesto gösterilerinin şiddetini artırmışlar ve Ramadi’de stratejik öneme sahip uluslararası ticaret yolu olan Ürdün otobanı dahil olmak üzere pek çok yerde protesto çadırları kurarak Maliki hükümetinden Alvani’nin serbest bırakılmasını istemişlerdir. Maliki hükümeti protesto çadırlarının IŞİD’in faaliyet sahası haline geldiğini belirterek gösterileri askeri güç kullanarak sert bir biçimde bastırmıştır. Müdahale sonucu 10’dan fazla

68 “Human Rights Watch Slams Iraqi Government for Hawija”, *Al-Monitor*, 15.03.2013

69 Wladimir van Wilgenburg, “Kerkük Protesto Hareketi ve Havice ‘Katliamı’ Sonuçları”, *Orsam*, 16.05.2013.

70 Margaret Griffis, “Iraq Unrest Unabated: At least 38 Killed, 109 Wounded”, 26.04.2013 <http://original.antiwar.com/updates/2013/04/26/iraq-unrest-unabated-at-least-38-killed-109-wounded/>; Margaret Griffis, “At least 86 Iraqis Killed in Ongoing Violence Triggered by Protests”, 24.04.2013 <http://original.antiwar.com/updates/2013/04/24/at-least-86-iraqis-killed-in-ongoing-violence-triggered-by-protests/>; Margaret Griffis, “Third Day of Iraq Unrest Leaves 96 Dead”, 25.04.2013 <http://original.antiwar.com/updates/2013/04/25/third-day-of-iraq-unrest-leaves-96-dead/>

71 “Iraklı Milletvekili Alvani’nin Gözaltına Alınması”, 22.01.2014 <http://www.haberler.com/irakli-milletvekili-alvani-nin-gozaltina-alinmasi-5485730-haberi/>

insan hayatını kaybetmiştir. Sivil ölümlere duyulan öfke politika sahnesine de yansımış ve Irak'ta çeşitli ittifaklara bağlı 44 Sünni milletvekili istifa etmiştir.⁷² Bu karışıklıktan faydalanan IŞİD zaten etkin olduğu bölgede gücünü tahkim etmiş, Felluce ve Ramadi'de polis karakolları dahil pek çok kamu binasını kısa bir süreliğine de olsa ele geçirmiş ve mahkumları serbest bırakmışlardır.⁷³ Felluce ve Ramadi şehirlerinde sokağa çıkma yasakları uygulamaya başlayan Irak Ordusu bazı Sünni aşiretleri IŞİD'e karşı savaşmaları konusunda ikna etmiştir. Maliki de devlet televizyonuna yaptığı konuşmalarda Anbar'da yaşayan halkı, IŞİD'e karşı savaşta Irak Ordusuna yardım etmeye çağırmıştır. Ancak aşiretlerin tamamının Irak ordusu safında savaştığını söylemek mümkün değildir. Özellikle 2006-2007 yılları arasında Irak el-Kaidesi ile kanlı bir savaşa tutuşan Sahva Hareketi mensuplarından bazıları yeniden IŞİD'e karşı cephe almıştır. Sünni Arap aşiretler içinde önemli bir etkiye sahip olan, Savunma Bakanlığı ve Anbar Valiliği görevini yürüten Duleymi aşireti Maliki ile birlikte hareket etmekte iken, protestolara destek vermesi ile bilinen Alvani aşireti ise Maliki karşıtı safta yer almaktadır ve ordu birlikleri ile çatıştığı söylenmektedir.⁷⁴ Bazı aşiretler ise tarafsız kalmaktadırlar. Tarafsız kalan bu aşiretlerin Maliki yönetiminden rahatsız olmakla birlikte çözümün IŞİD eliyle sağlanmasını istemedikleri söylenebilir. Maliki'nin Anbar'da uyguladığı bu politika 2006-2007 yıllarındaki iç savaşta ABD tarafından da uygulanmıştı. Aşiretlerle anlaşan ABD, el-Kaide'yi desteksiz ve yalnız bırakmak adına Aşiretleri Irak el-Kaidesi ile savaşmaları konusunda ikna etmede başarılı olmuştu diyebiliriz. Maliki hükümetinin terörizmi engelleme adı altında yürüttüğü politikalar Sünniler arasındaki anlaşmazlığı körüklemesi nedeniyle sadece güvenliği sağlamak amacıyla atılmış bir adım izlenimi vermemektedir. Güvenliği sağlama amacıyla uygulanan bu politikalar Nisan 2014'te yapılacak genel seçimlere Sünnilerin bölünmüş olarak girmeleri için atılmış politik bir adım görüntüsü de çizmektedir. Maliki'nin hem Irak el-Kaidesi'ni yalnız bırakmak hem de Sünniler arasındaki ihtilafı körüklemek için attığı bu adımların sonuç verip vermeyeceğini şimdiden kestirmek zor olmakla birlikte bu olaylardan en fazla yara alan kesimin yine Sünniler olacağı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak 2013'ün ikinci yarısından itibaren, Irak'taki el-Kaide yapılanması İşgal yıllarındaki gücüne kavuşmuştur diyebiliriz. Direniş yılların-

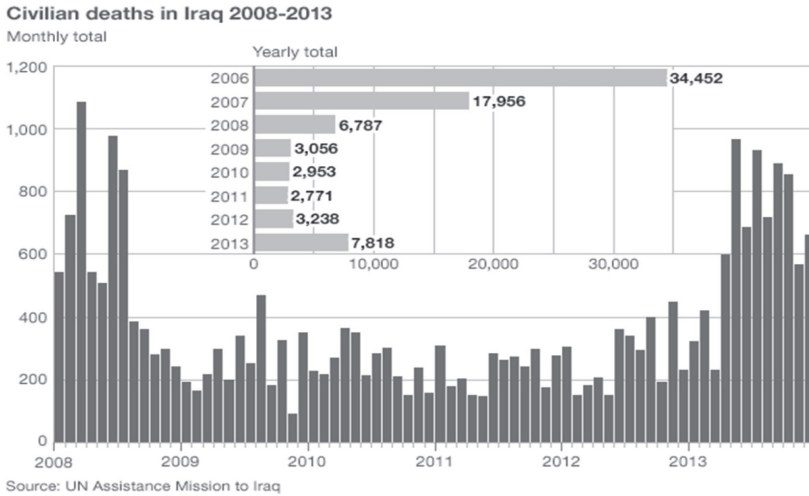
72 "Dozens of Iraqi MPs quit over Anbar violence", *Al-Jazeera*, 23.01.2014

73 "Irak'ta askerlerle aşiretlere bağlı silahlı gruplar çatıştı", *AA*, 23.01.2014

74 Ali Semin, "Irak, En Tehlikeli Krizini Yaşıyor" başlıklı Anadolu Ajansına verdiği röportaj, 23.01.2014 <http://www.bizturkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=29366>

da hakimiyet kurduğu Anbar, Selahaddin, Ninova ve Diyala gibi bölgelerde tekrar güçlenmeye başlamıştır. 2013'ün son aylarında Kerkük'te de IŞİD saldırıları artmış ve örgüt istihbarat binası da dahil olmak üzere kamu binalarına saldırılar düzenleyerek Kerkük'ü hakimiyeti altına almayı amaçlamıştır. *Washington Post*'un Anbar Eyalet Konseyi Başkanı Sabah Karhut'a dayandırarak verdiği bilgiye göre; 2013 yılsonu itibari ile Irak'ın Anbar Eyaleti'nin çöl bölgelerinin %40'ı IŞİD'in kontrolü altındadır.⁷⁵ Her ne kadar Sahva Hareketi komutanı Ahmed Ebu Rişah, Felluce'den IŞİD'in temizlendiğini belirtse de⁷⁶, bu yazının kaleme alındığı sırada (Ocak 2014), Felluce ve Ramadi'de IŞİD ile Irak Ordusu ve aşiretler arasındaki savaş devam etmektedir. Irak ordusu bölgenin kontrolünü tam olarak sağlayamamıştır. Şiddet ortamının zirveye çıktığı 2013 yılı Irak'ta, iç savaş yıllarından bu yana sivil ölümlerin en fazla yaşandığı yıl olmuştur. IŞİD'in Irak'ta etki alanını genişletmesini Suriye İç Savaşı'ndan bağımsız olarak ele almamız mümkün olmadığından metnin bundan sonraki kısmı IŞİD'in Suriye'deki genişleme süreci üzerine olacaktır.

Şekil 1: 2008-2013 yılları arasında Irak'ta yaşanan sivil ölümleri

Kaynak: www.bbc.co.uk

75 "Next door to Syria, an al-Qaeda-linked group is also gaining ground in Iraq", *Washington Post*, 09.12.2013

76 "Abo Rishah : Fallujah almost cleared of terrorists", *All Iraq News*, 22.01.2014.

Suriye İç Savaşı ve Irak Şam İslam Devleti (IŞİD)

Suriye'de barışçıl gösterilere Şam yönetiminin sert müdahalelerinin ardından ufak çaplı çatışmalarla başlayan, 2011'in ikinci yarısından itibaren ise rejime bağlı güçlerle silahlı muhaliflerin ülke sathındaki sıcak ve sürekli çatışmalarına dönen Suriye İç Savaşı olarak adlandırabileceğimiz bu sorunun denkleminde muhalifler hanesinde savaşın ilerleyen dönemlerinde yeni aktörler belirmiştir. 2012 yılı Suriye cephesinde el-Kaide unsurlarının da aktör olarak sahneye çıktığı dönem olmuştur. 23 Ocak 2012'de "Suriye halkına ve Suriye'deki cihad topraklarındaki mücahitlere" atfen yayınlanan bir video mesajında "Nusret Cephesi"⁷⁷ adıyla yeni bir mücahit grubun kurulduğunu ilan etmiştir.⁷⁸ Son 2 yılda Suriye iç savaşının muhalifler safının en önemli unsurlarından biri haline gelen NC etkin olduğu bölgelerde gerçekleştirdiği sosyal yardım çalışmalarıyla tabandan destek bulmaktadır. Şam, Halep, Humus, İdlib, Deirezzor, Rakka, Dera ve Lazkiye kırsalı başta olmak üzere Suriye'de cereyan eden çatışmanın neredeyse tüm cephelerinde yer alan NC'nin cepheden cepheye katılımında farklılıklar gösteren diğer muhalif unsurlara nazaran bu farklı tavır da elbette taban üzerinde etkili olmuştur. Sıcak çatışmaların haricinde bombalı saldırılar da NC'nin kullandığı etkin metotlardandır ve Şam⁷⁹ ve Halep⁸⁰ gibi büyükşehirlerde gerçekleştirilen eylemler NC'nin uluslararası alandaki bilinirliğini de arttırmıştır. İç savaşın büyümesi ve etkileriyle uluslararası bir hal alması savaşı uluslararası medya ve düşünce kuruluşlarının üzerinde konuştuğu yeni bir meseleye dönüştürmüştür. Lakin Suriye iç savaşı üzerine yapılan haberler ve yazılan analizlerde "el-Kaide" kullanımı ile alakalı bir kafa karışıklığı olduğunu görmekteyiz. Kimi yazılarda Nusra için "el-Kaide" sıfatı kullanılırken kimi yazılarda bu makale değindiğimiz IŞİD için bu sıfat kullanılmaktadır. Bu durum herhangi bir yazı ve analizde yazarın el-Kaide derken hangi gruptan bahsedildiğini anlayabilmemiz açısından kimi zaman sıkıntı yaratmaktadır. Ayrıca IŞİD ve Nusra'nın tek bir örgüt olduğu gibi bir önyargıya da mahal vermektedir. Bu yüzden bu başlık altında Suriye İç Savaşı'nın taraflarından olan IŞİD'e değinmek suretiyle yanlış anlaşılmanın önüne bir nebze olsun geçebilmek arzusundayız.

77 Metnin devamında kısaca "NC" ve/veya "Nusra" olarak anılacaktır.

78 Aaron Y. Zelin, "Jabhat al-Nusrah and Jihad in Syria", 30 Ocak 2012 <http://thewasat.wordpress.com/2012/01/30/jabhah-al-nusrah-and-jihad-in-syria/>

79 "Twin car bombs kill dozens in Damascus", *Al Jazeera*, 18 Mart 2012

80 "Syria unrest: Aleppo bomb attacks kill 28", *BBC*, 10 Şubat 2012

Ölü Doğan Bir Yapı: Irak Şam İslam Devleti

2012’de Suriye cephesinde gerçekleştirdiği eylemler ile savaşa dair denklemlere el-Kaide’nin de katılımını sağlayan Nusra’nın Şam ve Halep’teki etkin bombalı saldırılarının yanı sıra Rakka başta olmak üzere Suriye’nin kuzeyinde başarılar elde etmesi Irak el-Kaide’si lideri Bağdadi’nin de NC’ye ve elde ettiği güce dair ilgisini arttırmıştır. Hakimiyet alanını Irak’ın ötesine taşımak isteyen Irak İslam Devleti lideri Bağdadi Suriye iç savaşı için olduğu kadar bölgedeki el-Kaide varlığı için de yeni bir tartışma ve belki de ayrışmaya yol açabilecek bir hamle yaptı. Nisan 2013’te el-Kaide fikriyatına yakın internet forumlarında hızla yayılan bir videoya göre Irak el-Kaidesi lideri Bağdadi, Nusret Cephesi’nin Suriye’de İslami bir devlet adına mücadele eden bir uzantıları olduđunu⁸¹ ve Nusret Cephesi ile Irak İslam Devleti’nin “Irak Şam İslam Devleti” (İŞİD) adı altında birleştiğini duyurmuştur.⁸² Lakin Bağdadi’nin bu ilanı hem Nusra lideri Colani tarafından hem de el-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri tarafından kabul edilmemiş ve tepkiyle karşılanmıştır. Bağdadi’nin açıklamalarından birkaç gün sonra Nusra lideri Colani’nin NC’nin Şeyh Eymen el-Zevahiri’ye biatını duyurduğu ve Irak İslam Devleti’ne sayđı duymakla birlikte Bağdadi’nin yaptığı ilan ile alakalı kendilerinin haberdar edilmediğini, Irak İslam Devleti’ne sayđılarının devam ettiğini lakin grubun adında ve bayraklarında bir değişiklik olmayacağını dile getirdiği bir ses kaydı yayınlanmıştır.⁸³ Aralık 2013’te el-Cezire televizyonuna bir röportaj veren Colani 2011 yılında –grubunu eylemlerinin kuruluştan önceye dayandığını anlıyoruz- mücadeleye başladıklarında 7-8 kişi civarında olduklarını lakin geçen zaman zarfında bu sayının binleri bulduğunu söylemiştir.⁸⁴ Bir avuç savaşçıdan Suriye’nin en güçlü muhalif gruplarından birine dönüşmüş olan NC’nin lideri ve yönetici kademelerinin Bağdadi’nin emrine girmek istememeleri anlaşılabilir bir reflektir.

81 “Qaeda in Iraq confirms Syria’s Nusra is part of network”, *AFP*, 9 Nisan 2013 <http://www.globalpost.com/dispatch/news/afp/130409/qaeda-iraq-confirms-syrias-nusra-part-network>

82 Aaron Y. Zelin, “Al- Qaeda in Syria: A Closer Look to ISIS”, *The Washington Institute*, Eylöl 2013 <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/al-qaeda-in-syria-a-closer-look-at-isis-part-i>

83 “Syria’s al-Nusra pledges allegiance to al-Qaeda”, *The Telegraph*, 10 Nisan 2013 <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9984444/Syrias-al-Nusra-pledges-allegiance-to-al-Qaeda.html>

84 <http://yallasouriya.wordpress.com/2013/12/19/interview-with-jabhat-al-nusras-leader-now-on-al-jazeera/>

Bağdadi'nin bu birleşme hamlesine karşın Nusra'nın Zevahiri'ye açıktan biat etmesi ise Colani'nin bu birleşme ilanını taca atan hamlesi olarak yorumlanabilir. Zevahiri'nin bu gelişmelere tepkisi ise mevcut durum üzerine alınan kararları içeren bir mektupla oldu. Zevahiri IŞİD'in iptal edildiğini Irak İslam Devleti'nin faaliyet alanının Irak, Nusret Cephesi'nin faaliyet alanının ise Suriye olduğunu belirtti.⁸⁵ Bağdadi ise bu mektubun ardından yayınlanan ses kaydında IŞİD'in var olduğunu ve bu amaçtan vazgeçemeyeceklerini belirtmiştir.⁸⁶ Bağdadi'nin bu açık itaatsizliği kendini küresel bir cihad hareketi olarak tanımlayan el-Kaide yapılanması içinde daha önce görülmemiş bir durumdur. Emir'e biatın öncelikli olduğu el-Kaide içinde Zevahiri'nin açık emirlerine karşı yerel IŞİD şurasının kararlarının geçerli olduğunu söyleyen⁸⁷ Bağdadi'nin bu çıkışı el-Kaide liderliği gözündeki konumuna etki edeceği gibi IŞİD'in de Suriye'deki el-Kaide yapılanması ile alakalı tartışmalarda ki yeriyile alakalı yorumların da çıkış noktalarından biri olmuştur. Zira hem el-Kaide liderinin emirlerine karşı gelip hem de Suriye içerisinde el-Kaide adı altında etkinlik göstermeleri Zevahiri'nin liderliği üzerine de tartışma çıkarabilecek bir durumdur. Bağdadi'nin bu çıkışının ardından önemli sayıda savaşçı Nusra'dan IŞİD'e geçse de bu geçişler Nusra'nın silinip sahnenin IŞİD'e kalması gibi bir sonuca yol açmadı. Bunda Colani'nin güçlü ve mistiklik derecesinde karizmatik bir lider figürü olmasının⁸⁸ da sahadaki savaşçı bireyler üzerinde etkili olma ihtimalini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Kasım 2013'te ise Zevahiri'nin el-Cezire'de bir ses kaydı yayınlanmıştır. Bu kayıta IŞİD'in iptalini öngören mektuptaki ifadeler aynen yer almaktaydı.⁸⁹ Suriye savaşındaki diğer muhalif gruplarla –ki bunların içlerinde başta Ahrar el-Şam olmak üzere İslamcı gruplar da vardır– sonu kan dökülmesine varan ihtilaflar yaşayan IŞİD'e bu kez Zevahiri'nin “sesiyle” mesaj vermesi sadece IŞİD'e değil aynı zamanda Nusra'ya da harekete geçmesi gerektiği adına bir mesajdı. Bu mesajın ardından Nusra militanlarının cephelerden yayınladıkları fotoğraflarda kullandıkları flama ve bayraklarda bir değişim yaşandığı görülmüştür. Üzerinde Nusret Cephesi yazan bayraklara “Biladüş-

85 “Zevahiri'nin Nusret Cephesi Mektubu”, İnce News, 13 Haziran 2013 <http://www.incanews.com/?aType=haber&ArticleID=1377>

86 “Iraqi al-Qaeda chief rejects Zawahiri orders” *Al Jazeera*, 15 Haziran 2013.

87 “On al-Baghdadi's disobedience of Dr. Zawahiri”, 15 Haziran 2013. <http://shamiwitness.blogspot.com/2013/06/on-al-baghdadis-disobedience-of-dr.html>

88 Colani'nin Aralık 2013 itibariyle eşkali tam olarak bilinmemektedir. Bunun yanı sıra Aralık 2013'te el-Cezire kanalına verdiği röportaj –ki yüzü yine gözükmemiştir– da medya vasıtasıyla Colani'nin ilk kez geniş kitlelere seslenmesi olmuştur.

89 “Zawahiri disbands main Qaeda faction in Syria”, *The Daily Star Lebanon*, 8 Kasım 2013.

şam el-Kaidesi” (Yabancı kaynaklarda Suriye el-Kaidesi kullanımı da yaygındır.) ibareleri eklenmiştir.⁹⁰ Bu ibareyi Nusra’nın kendisinin Suriye’nin tek ve “tanınmış” el-Kaide grubu olduğunun ilanı olarak görebiliriz. Zira IŞİD’in diğer İslamcı gruplarla yaşadığı kimi zaman alevlenen gerilimler IŞİD ile alakalı imaja sahada zarar vermişken Nusra’nın da dolaylı yoldan IŞİD’in iddialarına karşı keskin bir imaj çalışmasına girmesi önemlidir. Colani’nin el-Cezire’ye verdiği röportajda Irak İslam Devleti –Colani IŞİD ifadesini kullanmamıştır- ile aralarındaki farkların ancak aile içindeki bireylerin farkları kadar olduğunu söylese de ortada iki grup arasında bir liderlik ve hakimiyet yarışı olduğu aşikardır. Nitekim kendini Biladüşşam el-Kaidesi olarak adlandıran Nusra’nın Lübnan’da da yapılanmaya başlaması⁹¹ hem kullanılan Biladüşşam ifadesinin gerçek manasıyla paralel olarak günümüz Suriye’sinin ötesini de kapsadığını hem de Nusra’nın da Bağdadı gibi çevresinde genişleme arzusu ve amacında olduğunu göstermektedir. Bayrak ve flamaların kullanımındaki dönüşümün haricinde sosyal medyada kullanılan propaganda dili de bir evrim geçirmiştir. 2013 Kasım ayı başında Mahin bölgesindeki büyük silah depolarını ele geçiren NC operasyonla alakalı yayınladıkları videoda kendilerinden “Suriye’de el-Kaide’nin temsilcisi Nusret Cephesi” olarak bahsetmişlerdir.⁹² Ayrıca Kasım ayında Deirezzor’un Raşidiye bölgesini kanlı çatışmaların ardından ele geçiren NC, operasyona dair yayınladığı videoda operasyon görüntülerinin arka planına Eymen el-Zevahiri’nin konuşmalarından bazı parçalar yerleştirmiştir.⁹³

IŞİD Metotları ve Yankıları

IŞİD’in Suriye savaşı sahnesine hızlı girişi Suriye ile alakalı tartışmalarda yükselen “aşırı gruplar” tezinin daha yüksek bir sesle tekrarlanmalarına yol açmıştır. Bunda IŞİD’in hem bölge halkına hem de diğer muhalif gruplara karşı dikte edici ve otoriter tavırlarının yanında propaganda amaçlı yayınlama-

90 “Jabhat an-Nusra is the only official al-Qaeda in Syria”, Kasım 2013 <http://pietervanostaeyen.wordpress.com/2013/11/14/guest-post-jabhat-an-nusra-is-the-only-official-al-qaeda-in-syria/>

91 “Jabhat al-Nusra now in Lebanon?”, *NOW*, 23 Aralık 2013 <https://now.mmedia.me/lb/en/reportsfeatures/527078-jabhat-al-nusra-now-in-lebanon>

92 R.Green, “Al-Qaeda Upgrades Its Presence in Syria”, *MEMRI*, 25 Kasım 2013 <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/207/0/7589.htm>

93 “Nusra video shows intense urban fighting in Deir ez Zor”, 24 Kasım 2013, <http://www.theblogmocracy.com/2013/11/24/nusra-video-shows-intense-urban-fighting-in-deir-ez-zor/>

nan rejim askeri ve taraftarlarının infazları gibi görüntülerin ortaya çıkardığı tepki de etkili olmuştur. IŞİD'in farklı yöntemler kullanarak⁹⁴ gerçekleştirdiği bu eylemlerin "Youtube" başta olmak üzere sosyal medya platformlarına servis edilmesinin altında IŞİD tarafından bakıldığında karşı tarafın moralini bozmak ve hatta korkutmak gibi düşünceler yer almış olabilir diyebiliriz. Lakin aynı görüntülerin savaşa taraf olan veya savaşın dışındaki üçüncü taraflar açısından farklı bir algı yarattığını görmekteyiz. Gerek rejim yanlısı gerekse de Hizbullah yanlısı "Facebook" sayfalarında aynı videolar bu kez farklı motivasyonlarla paylaşılmakta ve var olan savaşın bir ölüm-kalım savaşı olduğunun ve "tekcircilerin" eline düşmektense ölmenin daha iyi olduğunun vurgusu yapılmaktadır. Batı medyasında ise bu görüntüler Suriye'nin aşırı-cı grupların etkisi altına girebileceği korkusunu yaymakta ve "aşırı gruplar başa geçeceğine Esad kalmalı" tezlerinin⁹⁵ üzerine inşa edilebileceği bir algı oluşturmaktadır.

Suriye'nin bilhassa kuzey ve doğu kesimlerinde etkin olan IŞİD'in Rakka'daki politikaları ise gerek Nusra'dan gerekse de diğer muhalif gruplardan ayrı bir yerde durmasına yol açmaktadır. Suriye'de merkezi tamamen muhaliflerin elinde bulunan en büyük şehir olan Rakka'nın büyük bir bölümü kendi deyimiyle kendisini bir devlet olarak gören IŞİD için devlet iddiasının deneyinin yapılabileceği bir laboratuvar haline gelmiştir. IŞİD amblemli kurumlar, IŞİD polis gücü ve hatta IŞİD logolu okul çantalarına kadar "devletin" amblemini sosyal yaşamın içerisine sokan IŞİD, vergi toplama ve yargılama uygulamalarıyla da devlet iddiasını pekiştirmektedir. Suriye topraklarında Suriye toplumuna rağmen bir devlet kurma iddiası tabanda büyük destek bulabilecek bir iddia değildir. Keza Nusra lideri Colani IŞİD'in aksine Suriye'yi yönetmek gibi bir emelleri olmadığını dile getirmiştir.⁹⁶ Diğer muhalif yapılarla ve hatta Nusra ile ayrıştıkları nokta ise hakimiyetlerini ve fikirlerini tabana cebren empoze etmeleridir. Bazı iddialara göre sayıları 1000'in üzerinde kişi IŞİD tarafından tutuklanmış ve IŞİD'in hapishanelerinde tutulmaktadır.⁹⁷ Keza IŞİD'in Sünni Müslümanlar dışındaki gruplara

94 IŞİD infazlarına ilişkin yayınlanan videolarda infazların bir kısmının kamuya açık yerlerde de gerçekleştirildiği görülmektedir. Yöntem olarak kurşuna dizme, yakın mesafeden tabanca ile infaz ya da baş kesme gibi yöntemlere denk gelinmiştir.

95 "Ex-CIA Director: Bashar Assad win maybe Syria's 'best option'", 12 Aralık 2013 <http://www.businessinsider.com/michael-hayden-syria-assad-2013-12/> Lavrov: West realizing Assad less of a threat than Islamists", *The Daily Star Lebanon*, 20 Aralık 2013.

96 "Jabhat al-Nusra 'does not seek rule in Syria' says leader", *The National*, 19 Aralık 2013.

97 Chris Looney, "Al-Qaeda's governance strategy in Raqqa", *Fair Observer*, 19 Aralık 2013.

karşı tutumu da dışlayıcıdır. Örneğin IŞİD'in Rakka'da ki bir kilisenin haçını sökmesi ve kiliseyi ibadete kapatıp bir IŞİD karargahı haline getirmesi⁹⁸, Şii ve Alevilere ve onların ibadethanelerine karşı gerçekleştirilen bombalı eylemler gibi hadiselerle el-Kaide lideri Zevahiri hedef göstermeden yayınladığı bir mesajla dikkat çekmiştir. Bu mesajda Zevahiri kendilerine karşı savaşmayan gruplara ilişilmemesi gerektiğini, bu grupların dini veya mezhebi sapkınlıklarının dile getirilmesinin bırakılmamasını lakin karşı taraftan bir saldırı olmadıkça saldırılmamasını ve camiler ve diğer ibadethanelerin saldırı hedefi olamayacağını söylemiştir.⁹⁹ IŞİD'in siyasi olarak rakiplerini dışlamak hususunda başvurduğu tekfir ve tehditlere karşı Suriye muhalif saflarında bulunan çok sayıda din adamının yayınladıkları ortak bir açıklama ile IŞİD'in tekfirci politikalarının devrime zarar verdiği ve bölgede fitneye yol açtığı dile getirilmiştir.¹⁰⁰

IŞİD ve Diğer Muhalif Gruplar: Nusra, Özgür Suriye Ordusu ve İslami Cephe

Nusra ile arada yaşanan ayrıma karşın Deirezzor başta olmak üzere hali hazırda pek çok yerde iki grup yan yana çatışmaya girmekte ve ortak operasyonlar düzenlemektedir. Aralarındaki gerilim ilk dönemde askeri boyutta bir çatışmaya yol açmazken gerilimler yukarıda değindiğimiz üzere genelde siyasi olmuştur. Lakin IŞİD'in Rakka'daki Nusra emiri Ebu Saad el-Hadrami'yi kaçırması Nusra ile IŞİD arasındaki gerilimin tırmanmasına ve Rakka'da çatışma boyutuna gelmesine yol açmıştır. NC'nin Rakka emirinin salıverilmesi için bölgedeki aşiret liderlerine çağrıda bulunduğu¹⁰¹ Hadrami'nin IŞİD'in Rakka'daki tutumlarından rahatsız olarak IŞİD'den ayrılıp adamlarıyla birlikte Nusra saflarına geçen bir isim olduğunu da hatırlatmakta fayda var.¹⁰²

Suriye'de halk ayaklanmasının başlangıcının ardından barışçıl gösteriler rejimin sert tutumunun da etkisiyle silahlı direnişe evrildiğinde bu yeni dönemin ilk aktörü olan Özgür Suriye Ordusu kurulmuştur. Rejimden ayrılan

98 "Al Qa'ida desecrates church in Syria", *AINA*, Kasım 2013, <http://www.aina.org/news/20131029204037.htm>

99 "Zevahiri: Sizinle Savaşmayanlarla Savaşmayın", *Haksöz Haber*, 15 Eylül 2013.

100 "Suriyeli Alimlerden Irak Şam İslam Devleti'ne Uyarı", *Timeturk*, 23 Aralık 2013.

101 "Al Nusra urges rebels to help free leader from ISIL captivity", *Syria News Desk*, 27 Aralık 2013 <http://syrianewsdesk.com/en/2013/12/27/news-al-nusra-urges-rebels-help-free-leader-isil-captivity>

102 Aymenn Jawad El-Tamimi, "The Islamic State of Iraq and al-Sham", <http://www.aymennjawad.org/14151/the-islamic-state-of-iraq-and-al-sham>

çok sayıda subayın yönetici kadrolarında bulunduğu ÖSO demokrasi ile yönetilen bir Suriye söylemine sahip. Bu söylem IŞİD ile ÖSO'nun ilişkilerinin de genel çerçevesini çizmekte. ÖSO IŞİD'i Suriye devrimine ihanet eden aşırı bir hareket olarak nitelendirirken IŞİD ise ÖSO'yu "tağut" bir düzen arzusunda olan hainler olarak nitelendirmektedir. Cephede Halep ve Şam gibi rejimle çatışmaların oldukça şiddetli olduğu bölgelerde rejime karşı işbirliği içinde olursa da bilhassa Rakka'da ve Türkiye sınırına yakın kuzey bölgelerinde ÖSO'ya bağlı gruplar ile IŞİD arasında çatışmalar çıkmış ve hatta can kayıpları yaşanmıştır. IŞİD Ahfad-ı Rasul grubunu Rakka'dan¹⁰³, Kuzey Kasırgası grubunu ise sınır kasabası Azez'den çıkartmıştır. Hatta Azez'deki çatışmalarda Türkiye topraklarına düşen havan mermilerine karşın IŞİD mevzilerine karşılık olarak TSK güçlerince top atışı yapılmıştır.¹⁰⁴

ÖSO ile kavgalı olan IŞİD'in Nusra haricindeki İslamcı gruplarla da ilişkileri istikrardan uzaktır. Kuzey cephesinde çoğu zaman PYD ve rejim güçlerine karşı işbirliği halinde bulunduğu Ahrar'uş Şam grubuyla (ki bu grup 2013 sonlarında kurulan İslami Cephe'nin önde gelen güçlerindedir) bile birkaç kez çatışmanın eşiğine gelmiştir IŞİD. Eylül 2013'te Ahrar hareketinin Idlib komutanlarından Ebu Ubeyde'yi insani yardımların dağıtımını esnasında bir suikast ile öldüren IŞİD'in¹⁰⁵ daha sonra bu durumun bir yanlış anlaşılma olduğunu ifade ederek suçluların ortak bir şeriat mahkemesinde yargılanmalarını teklif ettiği gibi dedikodular sosyal medyada kendine yer bulmuştur. Kasım ayında ise tam bu olayın ateşi sönmek üzereyken Halep'ten bu kez benzer bir haber infial uyandıracak görüntüler ile gündeme düştü. Görüntülerde ellerinde kesik bir baş tutan 2 IŞİD militanı kalabalığa seslenmektedirler. Lakin IŞİD militanlarının Iraklı bir Şii milis sanıp ameliyat esnasında öldürdükleri ve başını kestikleri kişi bir Ahrar savaşçısı olan Muhammed Faris çıkmıştır.¹⁰⁶ IŞİD'den gelen açıklama Faris'in Iraklı bir Şii milis sanılarak münferit bir eylemle öldürüldüğü yönünde olmuştur. Lakin Faris'in Ahrar karargahına gelen cesedinin üzerinde kollarında Ahrar hareketinin logosu olan bu gruba ait bir tişörtün olması¹⁰⁷ IŞİD mensuplarının

103 "Syria: Islamists infighting sweeps Raqqa", *Asharq al-Awsat*, 15 Ağustos 2013.

104 "Genelkurmay: Kuzey Kasırgası Tugayı mensubu 85 kişi teslim oldu", *Zaman*, 17 Ekim 2013.

105 "Ahrar Al Sham aid worker assassinated by ISIS", 12 Eylül 2013 <http://sofrep.com/27182/ahrar-al-sham-aid-worker-assassinated-by-isis/>

106 "Al-Qaeda linked rebels apologise after cutting of head off wrong person", *The Telegraph*, 14 Kasım 2013.

107 Joshua Landis, "Notes on the growing struggle between ISIS, Nusra/Ahrar, and other factions of the FSA", 17 Kasım 2013, <http://www.joshualandis.com/blog/notes-growing-fight-isis-nusra-ahrar-factions-fsa/>

yanılmış olma ihtimali tezini çürütmektedir. Bu olayın ardından IŞİD'in de olayı kınamasına karşın Ahrar cenahında IŞİD'e karşı oluşan tepki ufak tefek çatışmalara ve karşılıklı kayıplara sebep olmaya başlamıştır. Hatta Aralık ayı içerisinde Halep'te Ahrar ile IŞİD arasında bir yargı anlaşmazlığından başlayan ve bir IŞİD emirinin konvoyunun Ahrar hakimiyetindeki bir kontrol noktasında durmayı reddetmesi üzerine konvoya uyarı ateşi açılmasıyla büyüyen çatışmanın sonunda 3 Ahrar savaşçısı hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁸

Aralık ayında Halep'te IŞİD tarafından esir alınan Dr. Hüseyin Süleyman'ın (Ebu Rayan) 2014'ün ilk günlerin işkence edilerek öldürülmesi¹⁰⁹ ve işkence edilmiş cesedine ait fotoğrafların sosyal medyada yayılmasıyla Ahrar tarafından IŞİD'e karşı bir tepki dalgası yükselmiştir. Ahrar örgütünün lideri ve aynı zamanda İslami Cephe'nin siyasi liderliği görevinde¹¹⁰ bulunan Hassan Abbud bu olaya tepki olarak şahsi twitter hesabından "Hangi dinin, mücahitleri ve devrimcileri kaçırıp öldürmeyi emrettiğini bilmiyorum" mealinde bir mesaj yayınlamıştır.¹¹¹

أبو عبدالله الحموي
@HassanAbboud_Ah

Suivre

لا أدري ما هو الدين الذي يقتل فيه المخطوفون من المجاهدين
والتوار. اللهم إنا نبرئ دينك مما يصنع هؤلاء. رحم الله الطيب
المجاهد أبي ريان

Voir la traduction

Répondre Retweeter Favori Plus

442

RETWEETS

151

FAVORIS

5:52 AM - 31 Déc, 13

108 "Killings tit-for-tat kidnappings and attacks at checkpoints in Aleppo province", *The Syrian Observer*, 11 Aralık 2013, <http://www.syrianobserver.com/News/News/ISIS+Ahrar+alSham+Dispute+Escalates>

109 "ISIL tortured to death Ahrar al Sham commander in Aleppo", *Zaman al-Awsl*, 1 Ocak 2014. <https://www.zamanalwsl.net/en/news/3111.html>

110 Cedric Labrousse, "Proclamation du Front Islamique (Jabhat-al Islamiyya) en Syrie", 23 Kasım 2013. <http://the-arab-chronicle.com/front-islamique-syrie/>

111 Aron Lund, "Pushing Back Against Islamic State of Iraq and the Levant: The Path to Conflict", *Carnegie*, 8 Ocak 2014, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54121>

Mücahitler Ordusu ve Suriye Devrimciler Cephesi adlı yeni kuruluş muhalif iki grubun IŞİD'e karşı başlattıkları saldırılar ilerleyen gün ve saatlerde İdlib, Halep, Carabulus, Rakka ve Deirezzor'a sıçrarken ilk anda Atarib'deki çatışmalarla alakalı İslami Cephe¹¹² IŞİD'e karşı açıktan savaş ilan etmemekle birlikte söz konusu grupların yanında olduklarına dair bir duyuruda bulunmuştur.¹¹³ Ki bu çatışmalar ilk andan sonra hızlı bir şekilde Mücahitler Ordusu ve Suriye Devrimciler Cephesi'nin IŞİD'e karşı saldırısından çok İslami Cephe ile IŞİD çatışmasına dönmüştür. El-Cezire televizyonuna bir röportaj veren Hassan Abbud IŞİD'in içine düştüğü çatışma ortamının IŞİD'in tutumundan kaynaklandığını, IŞİD'in de diğerleri gibi bir grup olduğunun farkına varması ve devlet gibi davranmaktan vazgeçmesi gerektiğini söylerken IŞİD'in gruplar arası ihtilaflarda ortak mahkemelere katılmayı reddetmesi, diğer gruplara saldırılarda bulunması ve aktivistleri esir alıp onlara kötü muamelelerde bulunmasını örnek göstermiştir.¹¹⁴ Benzer bir açıklama çatışmalara Rakka'daki bazı unsurları dışında bulaşmayan Nusra Cephesi'nden de gelmiştir. Nusra lideri Colani yaşananları Müslümanlar arasında yayılan bir "fitne" olarak adlandırırken IŞİD'in diğer gruplara karşı tutunduğu saldırgan tavırların da fitnenin çıkışında etkili olduğunu dile getirerek Rakka'da esir tutulan Nusra emirini de mesajında anmıştır.¹¹⁵ Ki bu emir ilerleyen günlerde "mürted ve hain" olduğu gerekçesiyle IŞİD tarafından infaz edilmiştir.¹¹⁶ Buna karşılık Colani'nin mesajından hemen sonra IŞİD sözcüsü Muhammed el-Adnani'nin IŞİD'in Suriye Ulusal Koalisyonu, Suriye Ulusal Konseyi ve Yüksek Askeri Konseyi'ni düşman ilan ettiğini ve IŞİD savaşçılarının bu unsurları buldukları yerde öldüreceklerini dile getirdiği sert içerikli bir ses kaydı yayınlandı.¹¹⁷ Tel Abyad, Azez ve Carabulus'ta yer alan sınır kapılarında yaşanan şiddetli çatışmalarda bu kapıların kontrol-

112 İslami Cephe Kasım 2013'te Ahrar el Şam, Liva el Hak, Sukur el-Şam, Ceys-ül İslam, Liva el-Tevhid, Kürt İslam Cephesi ve Ensar el-Şam gibi bazıları sahadaki en büyük İslami yapılar olan grupların birleşerek oluşturduğu bir yapıdır. Daha fazla bilgi için: <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54183>

113 Aron Lund, "Pushing Back Against Islamic State of Iraq and the Levant: The Islamic Front", *Carnegie*, 8 Ocak 2014, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54121>

114 Joshua Landis, "The Battle Between ISIS and Syria's Rebel Militias", 4 Ocak 2014 <http://www.joshualandis.com/blog/battle-isis-syrias-rebel-militias/>

115 "Nusra liderinden uzlaşma çağrısı", *Dünya Bülteni*, 7 Ocak 2014.

116 Cedric Labrousse, "Abu Sa'ad, un emir d'al Nusra symbole de la résistance contre L'Eiis", 14 Ocak 2014. <http://the-arab-chronicle.com/abu-saad-nusra-resistance-eiis/>

117 "Syria: Rebels drive ISIS out of Aleppo", *Asharq al-Awsat*, 9 Ocak 2014.

leri birkaç kez gruplar arasında el değiştirdi. Suriye'nin kuzeyinde yeni yılın ilk günlerinden itibaren devam eden muhalifler arasındaki bu çatışmalarda bölgedeki aktivistlere göre ilk 15 günlük sürede ölü sayısı siviller de dahil olmak üzere 1000'i bulmuştur.¹¹⁸ Çatışmaların meşrulaştırılması adına karşı tarafı “Sahva” ya da “Harici” olarak adlandırmalara şahit olunan bu süreçte IŞİD ilk birkaç günde yaşadığı toprak kayıplarının önemli bir kısmını takip eden günlerde geri kazansa da Suriye muhalefetine neredeyse Nusra hari-cindeki tüm büyük gruplarıyla doğrudan düşman durumuna gelmiştir.

Nusra ile ise var olan siyasi ayrıma karşın Deirezzor başta olmak üzere hali hazırda pek çok şehirde rejim ve YPG'ye karşı işbirliği yapılmaktadır. Lakin yukarıda bahsedildiği üzere IŞİD'in Rakka'daki Nusra emiri Ebu Saad el-Hadrami'yi kaçırmaması ve uyarılara rağmen infaz etmesi Nusra ile IŞİD arasındaki gerilimin tırmanmasına ve Rakka'da çatışma boyutuna gelmesine yol açmıştır. Nihayetinde Nusra'nın Rakka emirinin infaz edilmesi, Rakka ve çevresinde Nusra'ya bağlı gruplarla yaşanan çatışmalar da Nusra ile IŞİD arasındaki ilişkiye elbette olumlu bir etki etmemiştir. Lakin Ocak ortası itibariyle Rakka'daki özel durum haricinde ne IŞİD ne de Nusra birbirlerine açıktan cephe almamışlardır. Fakat Nusra'nın bu tutumunun ne kadar süre daha devam edeceği muallaktır. 15 Ocak akşamı Nusra'ya ait resmi twitter hesabından Rakka emirleri Hadrami'nin katillerinin üst bir mahkemeye – IŞİD'in kendi mahkemeleri haricindeki mahkemeleri tanımama tavrını hatırlayalım- çıkartılmasını tehditkar bir dille talep eden bir mesaj yayınlanmıştır. Aynı mesajda Nusra'nın Rakka'da IŞİD'e karşı operasyonlarının saldırı değil müdafaa amaçlı yapıldığı da söylenmiştir.¹¹⁹

Nusra'nın bu açıklamasından birkaç saat evvel ise Suriyeli selefi alim Ebu Basir el-Tartusi'ye ait¹²⁰ IŞİD'i “harici” olmakla suçladığı ve IŞİD'deki savaşçılara IŞİD'den ayrılmaları çağrısında bulunduğu sert bir fetva yayınlanmıştır. IŞİD'in Suriye halkına ve mücahitlere karşı tutumu değişmez ise IŞİD ile savaşmanın vacip hale geleceğini söyleyen Tartusi IŞİD'in bu savaşta Beşşar Esad'ın tarafında olduğunu da öne sürmüştür.¹²¹ İslamcı gruplar arasındaki “fitnenin” bitmesi için beklenmekte olan Zevahiri müdahalesi

118 “Activists: Nearly 1069 dead in Syrian rebel infighting”, *SOHR*, 18 Ocak 2014. http://syriahr.com/en/index.php?option=com_news&nid=1337&Itemid=2&task=displaynews#.UvC0xtKxUws,

119 <https://twitter.com/JabhtAnNusrah/status/423582768258236416>, Görüntüleme Tarihi: 16 Ocak 2014.

120 Bir “cihad teorisyeni” olarak nitelendirebileceğimiz Tartusi cihad hareketlerince saygı gören ve “cihad davetçisi” olarak da adlandırılan bir figürdür.

121 “Tartusi IŞİD hakkında fetva yayınladı”, *Haksöz Haber*, 16 Ocak 2014.

ise bir ateşkes çağrısıyla gelmiştir. Bir an önce mücahitler arasında ateşkes sağlanması gerektiğini ve sorunların ortaklaşa kurulacak şer'i heyetlerce çözüme ulaştırılmasını öngören bu açıklamaya¹²² karşın IŞİD'den uzlaşmacı bir açıklama ya da tavır gelmemiştir. Tartusi ve Zevahiri'nin açıklamalarıyla benzer minvalde selefi cihadi çevrelerde ağırlığı olan başka isimlerden de IŞİD'e sitem eden açıklamalar gelmiştir. Küresel cihad hareketinde ideolog olarak önemli bir yere sahip olan Ebu Muhammed el-Makdisi yaptığı açıklamada IŞİD'in fetva ve uygulamalarındaki uzlaşmaz tutumu ayıpladığını dile getirirken¹²³ Zevahiri'nin Suriye'de bulunan temsilcisi Ebu Halid es-Suri ise IŞİD'i kendisini öteki gruplardan ayrı tutarak bir devlet olarak sayması ve diğer mücahitlere karşı haksızca davranması dolayısıyla eleştirmiştir.¹²⁴ Çatışmaların sona ermesi adına Kabe eski imamı olan ve Suriye'de cepheye bulunan Suudi din adamı Şeyh Abdullah el-Muheysini "ümmet inisiyatifi" adı altında bir girişimde bulunmuştur. Muheysini'nin bu girişimindeki en önemli detaylar acil ateşkes, tüm tarafların kabul edeceği bağımsız kadılar tarafından mahkemelerin kurulması ve sorunlara ortak çözüm bulunmasıdır.¹²⁵ Muheysini'nin şartlarına öngördüğü süre zarfı içerisinde İslami Cephe, Mücahitler Ordusu ve Suriye Devrimciler Cephesi olumlu dönüş yaparken IŞİD çözüme yanaşmamıştır.¹²⁶ Muheysini barış girişiminin IŞİD tarafından başarısızlığa uğratıldığını ve IŞİD tarafından siviller de dahil olmak üzere yapılan kötü uygulamalara dair elinde belgeler olduğunu dile getirdiği bir video mesaj yayımlayarak sürecin başarısızlıkla sonuçlandığını ilan etmiştir.¹²⁷

Güçlenme ve Kopuş

Irak'ta IŞİD'in Etkisini Arttıran Faktörler

ABD'nin Aralık 2011'de askerlerinin tamamını Irak'tan çekmesi ve güvenliği Irak hükümetine bırakmasıyla birlikte IİD güçlenmeye başlamıştır. Bir yıl-

122 "Dr. Zevahiri'den Suriye'deki Direnişçilere Acil Çağrı", *Inca News*, 23 Ocak 2014.

123 "Ebu Muhammed el-Makdisi IŞİD'i sert bir dille eleştirdi", *Inca News*, 16 Ocak 2014.

124 "Zevahiri'nin Suriye'deki temsilcisi Ebu Halid es-Suri'den Açıklama", *Inca News*, 29 Ocak 2014.

125 "Kabe İmamından Ümmet İçin Barış Girişimi", *Inca News*, 26 Ocak 2014.

126 Aron Lund, "The Other Syrian Peace Process", *Carnegie*, 27 Ocak 2014, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54320>

127 "Moheisini says ISIL 'foiled his Ummah Initiative' to end fight with Islamist rebels", *Zaman al-Awsl*, 3 Şubat 2014, <http://www.zamanalwsl.net/en/news/3526.html>

dan kısa bir süre içinde 1000'den az olan militan sayısının 2.500 civarına¹²⁸ yükselmesi ile aynı doğrultuda şiddet eylemlerinde de artış görülmüştür. ABD'nin istihbarat paylaşımından ve üstün teknolojisinden mahrum kalan Irak güvenlik güçleri, IİD ile mücadelesinde yetersiz ve başarısız bir konuma düşmüştür.¹²⁹ IİD'nin güçlenmesinin tek sebebini ABD'nin ülkeden çekilmesine bağlamak eksik bir yorum olacaktır. Irak Hükümeti'nin Şii Başbakanı Nuri el-Maliki'nin 2010 genel seçimlerinin ardından ve özellikle ABD ordusunun çekilmesiyle birlikte sistemli bir şekilde yönetimdeki Sünni politikacılar üzerinde baskı kurarak, onları yönetimden uzaklaştırması Sünni halk tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Ayrıca, el-Kaide'ye karşı savaşan Sahva askerlerinin sadakatının devam etmesi için ABD, Maliki yönetimine Sahva askerlerinin Irak Ordusu bünyesine alınmasını ve maaşların Irak tarafından ödenmesini önermiştir. Ancak, ABD ordusunun çekilmesiyle birlikte askeri liderliği de kendi bünyesinde toplayan Maliki, Sünni Uyanış (Sahva) Hareketine ihtiyacı olmadığını düşünmüş olacak ki IİD ile savaşmaları için kendilerine verilen desteği geri çekmiştir. Maliki, sayısı yüz bin civarında olduğu tahmin edilen Sünni savaşçıların Irak ordusuna alınmasının Şii iktidarı için tehlikeli olduğunu düşünmüştür. Sadece yirmi bin kişinin Irak ordusuna alınabileceğini belirtmiştir fakat bu durum Sünniler arasında hayal kırıklığına sebep olmuştur.¹³⁰ Birçoğu işsiz olan aşiret savaşçılarına verilen finans desteğinin kesilmesi ile birlikte Sahva Hareketi etkisiz hale getirilmiş ve IİD tekrar aktif hale gelmeye başlamıştır.¹³¹ Ayrıca Sahva mensubu pek çok savaşçının tekrar el-Kaide safında savaşmaya başladıkları da gözlemlenmiştir. Bu gibi sebeplerden dolayı kendilerini dışlanmış hissedilen Sünni kesimin protestolarında 2012 yılının sonlarından itibaren artış görülmüştür. Maliki'nin giderek mezhepçi politikalar izlemesinden kaygı duyan bazı Sünni aşiret liderleri Irak Ordusuna karşı IİD'ye destek vermeye başlamıştır. Sünniler arasındaki devlete karşı oluşan bu tedirginlik 2006-2007 iç savaşından sonra neredeyse bitmek üzere olan Irak İslam Devleti'nin faaliyetlerinin azımsanmayacak bir Sünni kesim tarafından tekrar taraftar kazanmasına sebep olmuştur. Irak el-Kaidesi'nin gücünü arttırmasına neden olan bir diğer önemli olay da şüphesiz Suriye'de başlayan halk ayaklanmasının iç savaşa dönmesi sonucu Irak-Suriye sınırında oluşan güvenlik boşluğunun IİD tarafından çok iyi değerlendirilmiş olmasıdır. ABD işgaline karşı

128 "Al-Qaeda making comeback in Iraq, officials say", *USA Today*, 28.12.2013

129 "Next door to Syria, an al-Qaeda-linked group is also gaining ground in Iraq", 09.12.2013.

130 Katzman, *Ibid.*, s.15

131 "Maliki's fleeing forces left Anbar to the terrorists", 03.01.2014.

yürütülen direnişte Suriye'den Irak'a gelen savaşçılar, sınırı tekrardan geçişken hale getirmiş ve Irak'ın Suriye sınırındaki Anbar vilayetinde kontrolün büyük bölümünü ele geçirmişlerdir.

El-Kaide'den Kopuş ve Post Kaide

Kısaca toplamak gerekirse Suriye İç Savaşı'nın son 1 yılında savaş denklemine girip gerek sahada gerekse de saha ile alakalı uluslararası tartışmalarda etkin bir figür haline gelen IŞİD çok sayıda yabancı savaşçıyı bünyesinde bulunduran etnik açıdan çok uluslu, fikri açıdan ise tek tipçi katı bir anlayışa sahip bir yapıdır. Geleceğe dair söylemlerinin “özgür bir Suriye”den ziyade kendilerinin yönettiği Irak ve Suriye'nin içinde bulunduğu alternatif bir devlet ideali olması yerli halk nezdinde sempati kazandıracak bir tez değildir. Abdülkadir Şen bu durumu direniş sosyolojisine aykırı bir uygulama olarak yorumlamış ve örnek olarak Çeçen-Rus savaşında Çeçen direniş grupları içinde önemli bir yere sahip olan Suudi Arabistan asıllı Hattab'ın asla Çeçenistan'da yöneticilik iddiasında bulunmamasını göstermiştir.¹³² Yönetimleri altındaki otoriter yapılarıyla sigara satışından giyim kuşama kadar getirdikleri yasaklar ve bunu uygulama yönünde cebir kullanmaları IŞİD'e sokakta elde edeceği destekten daha fazla antipati oluşturmaktadır. Sahada ise başta ÖSO ve İslami Cephe olmak üzere büyük çaplı neredeyse tüm muhalif gruplarla büyük ya da küçük çaplı çatışmalara girmiş, aralarında var olan sorunların ortaklaşa çözülmesi hususunda uzlaşmaz tavırlar sergilemiştir IŞİD. Sadece Batı destekli ÖSO tarafından değil artık İslamcı gruplar ve hatta Cihadi kanaat önderleri tarafından da tutumları nedeniyle eleştirilen IŞİD cephede güç kaybetmemiş gözükmeyle birlikte ittifak opsiyonlarını kaybetmiştir. IŞİD'in bilhassa aralarında sorun olan yapılara karşı başta “sahva” adlandırması olmak üzere kullandığı tekfir edici söylem yukarıda bahsedilen eleştirilerde de kendine yer bulmuştur. Keza ABD tarafından Usame bin Ladin'e yapılan operasyonda konutunda ele geçirilen bazı mektuplarda Irak İslam Devleti'nin yönetici kadrosundan bazı isimlerle alakalı “kana susamış” sıfatı dahil olmak üzere sert tasvirler kullanılmakta ve bu yöneticilerin kendileri dışındaki gruplarla uzlaşma yolu aramaktan ziyade cebir ve tekfir yolunu kullandıkları ifadeleri geçmektedir.¹³³

132 Abdülkadir Şen, “Suriye'deki fitne karşısındaki tutumumuz”, *Haksöz Haber*, 13 Ocak 2014.

133 “Letters From Abbotabad: Bin Ladin Sidelined?": SOCOM-2012-000014-HT, CTC, Mayıs 2012. <http://www.ctc.usma.edu/posts/letters-from-abbottabad-bin-ladin-sidelined>

Romain Caillet ise Zevahiri ile Bağdadi'nin temelde aynı fikirlere sahip olduklarını lakin doktrinel bazda örneğin İslam dünyasındaki sıradan Şii topluluklara nasıl yaklaşılması gerektiği gibi hususlarda birbirlerinden farklı düşündüklerini belirtir.¹³⁴ Bu açıdan bakıldığında IŞİD geleneğinin tekfirci ve uzlaşmaz tavrının cihadi kesim içerisinde de hem de uzun bir süreden bu yana rahatsızlık edici bir huy olarak algılandığını söyleyebiliriz. Nitekim Zevahiri'nin IŞİD oluşumunun iptalini ve gruba bağlı savaşçıların faaliyet alanlarının Irak'la sınırlı olduğunu dile getiren mektubu ve ses kayıtlarıyla gelişen süreç Şubat 2014'te nihayete ermiş ve el-Kaide merkez komutanlığından yapılan bir açıklamayla IŞİD'in el-Kaide ile bir alakası olmadığını ve gerçekleştirdikleri eylemlerin el-Kaide'yi bağlamayacağı açıkça söylenmiştir.¹³⁵ Açıklamada IŞİD'in kuruluşunda el-Kaide'nin haberdar edilmediği ve el-Kaide'ye danışılmadığı, eylemlerinde merkezden emir ya da tavsiye beklemeden hareket edildiği, merkezin bundan hoşnutsuzluğunu da önceden dile getirdiği ve dolayısıyla artık el-Kaide ile IŞİD arasında hiçbir bağ olmadığı gibi sert ifadeler geçmektedir. Bu açıklamaların devamında ise Deirezzor¹³⁶ ve Haseke'de¹³⁷ Nusret Cephesi ve IŞİD arasında çatışmalar yaşanmış ve son olarak Nusret Cephesi Irak'ta yayılma işaretleri taşıyan bir mesaj ile IŞİD'i tehdit etmiştir.¹³⁸

Aaron Zelin IŞİD ile el-Kaide arasında kopuşa varan bu süreci tarihsel örneklerdeki benzerlikler üzerinden anlatmıştır. Zelin el-Kaide'nin IŞİD'i reddetmesini Cezayir İç Savaşı'nda Mısır İslami Cihad Grubu ve Ebu Musab el-Suri gibi figürlerin İslamcı bir grup olan Silahlı İslamı Grup'tan desteklerini çekmelerine benzetmektedir. Usame bin Ladin'in de hakkında olumlu düşünmediği Silahlı İslamı Grup hareketi bugün Suriye'de IŞİD'in diğer muhalif gruplarla yaşadıklarına benzer bir süreci Cezayir'de yaşamış ve merkezi hükümetten ziyade diğer muhalif İslamcı gruplarla çatışmaya girmiş ve tekfiri bir silah olarak sıklıkla kullanmıştır.¹³⁹ Tekfirin yanı sıra IŞİD'in yön-tem olarak çok daha kanlı çözümleri tercih etmesi ve kendisine karşı gelen

134 Romain Caillet, "The Islamic State: Leaving al-Qaeda Behind", *Carnegie*, Aralık 2013. <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54017>

135 Aron Lund, "A Public Service Announcement From Al-Qaeda", *Carnegie*, 3 Şubat 2014. <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54411>

136 "Islamist Rebels Oust ISIL from Syria's Deir Ezzor", *Naharnet*, 10 Şubat 2014. <http://www.naharnet.com/stories/en/118010>

137 "Nusra Cephesi ile IŞİD üyeleri arasında çatışma", *AA*, 22 Şubat 2014.

138 "Nusra Cephesi'nden IŞİD'e 5 gün süre", *AA*, 25 Şubat 2014.

139 Aaron Y. Zelin, "Al-Qaeda Disaffiliates with the Islamic State of Iraq and al-Sham", *The Washington Institute*, 4 Şubat 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/al-qaeda-disaffiliates-with-the-islamic-state-of-iraq-and-al-sham>

Sünni gruplara da sert davranması el-Kaide-IŞİD ayrışmasında önemli bir noktadır. Zelin, el-Kaide liderliğinin Cezayir vakasında yaşanan olaylardan çıkardığı ders ile çeşitli coğrafyalardaki kollarına saldırılarında sadece güvenlik birimlerini hedef almalarını ve Sünni sivillere zarar vermekten kaçınmaları yolunda tavsiyesine çeşitli eylemlerde sivil zayıat yaşanmasına karşın Arap Yarımadası el-Kaidesi ve Nusra'nın uymaya çalıştığını ileri sürerken IŞİD'in ise istisnai bir vaka olduğunu söyler.¹⁴⁰

Sonuç olarak Zerkavi'den Bağdadi'ye yaşanan süreçte son olarak IŞİD adını alan yapılanmanın başına buyruk politikalar üreten, tekfiri bir silah gibi kullanmaktan çekinmeyen ve düşman tanımının içine kendi otoritesini kabul etmeyen Müslüman grupları da katmakta beis görmeyen çizgisi son raddede el-Kaide ile ayrışmalarına yol açmıştır. El-Kaide'nin tarihinde ilk kez bir grubu adını vererek reddetmesi sadece IŞİD'in geleceği ile alakalı değil belki de el-Kaide yapılanmasının tümünün geleceğiyle alakalı yeni tartışmalara gebe bir dönemin işaret fişeği olabilir.

140 Ibid

Kaynakça

Basılı Metinler

- Gary Gambill, “Abu Musab al-Zarqawi: A Biographical Sketch,” The Jamestown Foundation, *Terrorism Monitor*, Volume 2, Issue 24, December 2004, ss.1-4.
- M. J. Kirdar, “Al Qaeda in Iraq”, *Center For Strategic & International Studies* (CSIS), Case Study, Number 1, 2011.
- Fawaz A. Gerges, *The Far Enemy Why Jihad Went Global*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Gordon Corera, “Unraveling Zarqawi’s al-Qaeda Connection”, The Jamestown Foundation, *Terrorism Monitor*, Volume 2, Issue 24, December 2004, ss.6-8.
- Kemal İnat, “Irak 2005”, *Ortadoğu Yıllığı 2005*, Kemal İnat-Ali Balcı (ed.), Ankara, 2006, ss.53-79.
- Gökhan Çetinsaya, “SETA Irak Dosyası: Irak’ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye”, *SETA*, Rapor No. ST1-406, Nisan, 2006.
- Kenneth Katzman, “Iraq and Al Qaeda”, *CRS Report for Congress*, Order Code RL32217, April, 2008.
- Mesut Özcan, “Irak 2007”, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Kemal İnat-Muhittin Ataman-Murat Yeşiltaş (ed.), İstanbul, 2009, ss.33-61.
- Mesut Özcan, “Irak 2006”, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Kemal İnat-Muhittin Ataman (ed.), Ankara, 2008, ss.57-79.
- Jessica D. Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent- The Breaking the Walls Campaign”, Part I, *Middle East Security Report*, 14, Institute for the Study of War, 2013.
- Aaron Y. Zelin, “Al- Qaeda in Syria: A Closer Look to ISIS”, *The Washington Institute*, Eylül 2013
- R.Green, “Al-Qaeda Upgrades Its Presence in Syria”, *MEMRI*, Kasım 2013
- Aron Lund, “Pushing Back Against Islamic State of Iraq and the Levant: The Path to Conflict”, *Carnegie*, Ocak 2014
- Aron Lund, “Pushing Back Against Islamic State of Iraq and the Levant: The Islamic Front”, *Carnegie*, Ocak 2014
- Aron Lund, “The Other Syrian Peace Process”, *Carnegie*, Ocak 2014,
- Romain Caillet, “The Islamic State: Leaving al-Qaeda Behind”, *Carnegie*, Aralık 2013.
- Aron Lund, “A Public Service Announcement From Al-Qaeda”, *Carnegie*, Şubat 2014.

Aaron Y. Zelin, “Al-Qaeda Disaffiliates with the Islamic State of Iraq and al-Sham”, *The Washington Institute*, Şubat 2014

İnternet Haberleri

Abdulkadir Şen, “İrak Dosyası: İşgal ve Direniş”, *International Pressmedya*, 10.12.2013.

Mary Anne Weaver, “The Short, Violent Life of Abu Musab al-Zarqawi”, *The Atlantic*, 11.12.2013.

Zachary Laub, “Al-Qaeda in Iraq (a.k.a. Islamic State in Iraq and Greater Syria)”, *Council on Foreign Relations*, 11.12.2013.

Eben Kaplan, “Abu Hamza al-Muhajir, Zarqawi’s Mysterious Successor (aka Abu Ayub al-Masri)”, *Council on Foreign Relations*, 24.12.2013.

“Senior Iraqi al-Qaeda leaders ‘killed’”, *BBC*, 23.12.2013.

“Abu Ayyub al-Masri”, *Global Security*, 24.12.2013,

“Al-Qa’ida in Iraq (AQI)”, *The National Counterterrorism Center*, 24.12.2013,

“Senior Iraqi al-Qaeda leaders ‘killed’”, *BBC*, 23.12.2013.

“İrak İslam Devleti ile Nusra Cephesi birleşiyor”, *Yakın Doğu Haber*, 09.04.2013.

“Tawhid and Jihad”, *Start*, 16.12.2013

Mete Çubukçu, “İrak’ta Direniş: Düşman Bu Kez El-Kaide”, *Birikim*, 20.12.2013.

Patrick Cockburn, “İrak’ta Sünni-Şii Kavgasını Kim Kazandı?”, *International Pressmedya*, 10.01.2014.

“Iraq holy city blast kills scores”, *BBC*, 31.01.2014,

Sammy Salama, “Possible Suspects and Motives for the Suicide Bombings In Iraq”, James Martin Center for Nonproliferation Studies, 31.01.2014,

Haitham Numan, “Who is the Real Target in Anbar?”, 10.01.2014,

“Abu Bakr al-Baghdadi – a Short Biography of the ISIS Sheikh”, 16.01.2014

“Iraq: Bombings in Baghdad and Nasiriya kill scores”, *BBC*, 29.12.2013.

Jessica Lewis, “Al Qaeda in Iraq’s “Breaking the Walls” Campaign Achieves Its Objectives at Abu Ghraib”, 29.12.2013

“İrak’ta hapishaneye baskın!”, *Dünya Bülteni*, 19.01.2014.

“Al-Qaeda Militants Raid Iraq’s Abu Ghraib, Taji Prisons”, *Al-Monitor*, 19.01.2014.

“Al-Qaida Claims Deadly Prison Raids in Iraq”, *Associated Press*, 19.01.2014.

“Cumhurbaşkan Yardımcısı Haşimi’ye tutuklama emri”, *Hürriyet*, 22.01.2014

“Haşimi’ye idam cezası”, *Hürriyet*, 22.01.2014

- “Timeline: Deadliest attacks in Iraq in 2012”, *Reuters*, 22.01.2014
- “Human Rights Watch Slams Iraqi Government for Hawija”, *Al-Monitor*, 15.03.2013
- Wladimir van Wilgenburg, “Kerkük Protesto Hareketi ve Havice ‘Katliamı’ Sonuçları”, *ORSAM*, 16.05.2013.
- Margaret Griffis, “Iraq Unrest Unabated: At least 38 Killed, 109 Wounded”, *Anti War*, 26.04.2013
- Margaret Griffis, “At least 86 Iraqis Killed in Ongoing Violence Triggered by Protests”, *Anti War*, 24.04.2013
- Margaret Griffis, “Third Day of Iraq Unrest Leaves 96 Dead”, *Anti War*, 25.04.2013
- “Iraklı Milletvekili Alvani’nin Gözaltına Alınması”, *Haberler*, 22.01.2014
- “Dozens of Iraqi MPs quit over Anbar violence”, *Al-Jazeera*, 23.01.2014
- “Irak’ta askerlerle aşiretlere bağlı silahlı gruplar çatıştı”, *AA*, 23.01.2014
- Ali Semin, “Irak, En Tehlikeli Krizini Yaşıyor” başlıklı Anadolu Ajansına verdiği röportaj, 23.01.2014
- “Next door to Syria, an al-Qaeda-linked group is also gaining ground in Iraq”, *Washington Post*, 09.12.2013
- Aaron Y. Zelin, “Jabhat al-Nusrah and Jihad in Syria”, 30 Ocak 2012
- “Twin car bombs kill dozens in Damascus”, *Al Jazeera*, 18 Mart 2012
- “Syria unrest: Aleppo bomb attacks kill 28”, *BBC*, 10 Şubat 2012
- “Qaeda in Iraq confirms Syria’s Nusra is part of network”, *AFP*, 9 Nisan 2013
- “Syria’s al-Nusra pledges allegiance to al-Qaeda”, *The Telegraph*, 10 Nisan 2013
- “Zevahiri’nin Nusret Cephesi Mektubu”, *İnce News*, 13 Haziran 2013
- “Iraqi al-Qaeda chief rejects Zawahiri orders” *Al Jazeera*, 15 Haziran 2013.
- “On al-Baghdadi’s disobedience of Dr. Zawahiri”, 15 Haziran 2013.
- “Zawahiri disbands main Qaeda faction in Syria”, *The Daily Star Lebanon*, 8 Kasım 2013.
- “Jabhat an-Nusra is the only official al-Qaeda in Syria”, Kasım 2013
- “Jabhat al-Nusra now in Lebanon?”, *NOW*, 23 Aralık 2013
- “Nusra video shows intense urban fighting in Deir ez Zor”, 24 Kasım 2013
- “Ex-CIA Director: Bashar Assad win maybe Syria’s ‘best option’”, 12 Aralık 2013
- Lavrov: West realizing Assad less of a threat than Islamists”, *The Daily Star Lebanon*, 20 Aralık 2013.
- “Jabhat al-Nusra ‘does not seek rule in Syria’ says leader”, *The National*, 19 Aralık 2013.

- Chris Looney, "Al-Qaeda's governance strategy in Raqqa", *Fair Observer*, 19 Aralık 2013.
- "Al Qaeda desecrates church in Syria", *AINA*, Kasım 2013
- "Zevahiri: Sizinle Savaşmayanlarla Savaşmayın", *Haksöz Haber*, 15 Eylül 2013.
- "Suriyeli Alimlerden Irak Şam İslam Devleti'ne Uyarı", *Timeturk*, 23 Aralık 2013.
- "Al Nusra urges rebels to help free leader from ISIL captivity", *Syria News Desk*, 27 Aralık 2013
- Aymenn Jawad Al-Tamimi, "The Islamic State of Iraq and al-Sham",
- "Syria: Islamists infighting sweeps Raqqa", *Asharq al-Awsat*, 15 Ağustos 2013.
- "Genelkurmay: Kuzey Kasırgası Tugayı mensubu 85 kişi teslim oldu", *Zaman*, 17 Ekim 2013.
- "Ahrar Al Sham aid worker assassinated by ISIS", 12 Eylül 2013
- "Al-Qaeda linked rebels apologise after cutting of head off wrong person", *The Telegraph*, 14 Kasım 2013.
- Joshua Landis, "Notes on the growing struggle between ISIS, Nusra/Ahrar, and other factions of the FSA", 17 Kasım 2013.
- "Killings tit-for-tat kidnappings and attacks at checkpoints in Aleppo province", *The Syrian Observer*, 11 Aralık 2013
- "ISIL tortured to death Ahrar al Sham commander in Aleppo", *Zaman al-Awsl*, 1 Ocak 2014.
- Cedric Labrousse, "Proclamation du Front Islamique (Jabhat-al Islamiyya) en Syrie", 23 Kasım 2013.
- Joshua Landis, "The Battle Between ISIS and Syria'a Rebel Militia's", 4 Ocak 2014
- "Nusra liderinden uzlaşma çağrısı", *Dünya Bülteni*, 7 Ocak 2014.
- Cedric Labrousse, "Abu Sa'ad, un emir d'al Nusra symbole de la résistance contre L'EIIS", 14 Ocak 2014.
- "Syria: Rebels drive ISIS out of Aleppo", *Asharq al-Awsat*, 9 Ocak 2014.
- "Activists: Nearly 1069 dead in Syrian rebel infighting", *SOHR*, 18 Ocak 2014.
- "Tartusi IŞİD hakkında fetva yayınladı", *Haksöz Haber*, 16 Ocak 2014.
- "Dr. Zevahiri'den Suriye'deki Direnişçilere Acil Çağrı", *Inca News*, 23 Ocak 2014.
- "Ebu Muhammed el-Makdisi IŞİD'i sert bir dille eleştirdi", *Inca News*, 16 Ocak 2014.
- "Zevahiri'nin Suriye'deki temsilcisi Ebu Halid es-Suri'den Açıklama", *Inca News*, 29 Ocak 2014.

- “Kabe İmamından Ümmet İçin Barış Girişimi”, *Inca News*, 26 Ocak 2014.
- “Moheisini says ISIL ‘foiled his Ummah Initiative’ to end fight with Islamist rebels” , *Zaman al-Awsl*, 3 Şubat 2014
- Abdulkadir Şen, “Suriye’deki fitne karşısındaki tutumumuz”, *Haksöz Haber*, 13 Ocak 2014.
- “Letters From Abbotabad: Bin Ladin Sidelined?”: SOCOM-2012-0000014-HT, *CTC*, Mayıs 2012.
- “Islamist Rebels Oust ISIL from Syria’s Deir Ezzor”, *Naharnet*, 10 Şubat 2014.
- “Nusra Cephesi ile IŞİD üyeleri arasında çatışma”, *AA*, 22 Şubat 2014.
- “Nusra Cephesi’nden IŞİD’e 5 gün süre”, *AA*, 25 Şubat 2014.

Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik

İsmail Akdoğan* & Rıdvan Kalaycı**

Özet

Bu çalışma özü itibariyle Suudi Arabistan'ın kurucu ideolojisi olan Vehhabilik ve Suudi rejimine yönelik güçlü bir İslami muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Sahve hareketini ele almakta ve her iki hareketin ortaya çıktığı siyasi, dini ve toplumsal dinamikleri incelemeye çalışmaktadır. İhyacı hareketler olarak Vehhabilik ve Sahve, tarihsel süreç içerisinde şekillenen Selefi geleneğin Suudi Arabistan'a özgü bir yansıması olarak ortaya çıkmışlardır. Bu çalışmada, Ahmed İbni Hanbel'le başlayan ve Ahmed İbni Teymiye'yle devam eden Selefi İslam anlayışının dini, siyasi ve toplumsal dinamikleri ortaya konulmak suretiyle Vehhabilik ve Sahve hareketi üzerindeki etkilerine değinilmektedir. Bununla birlikte, Suudi Arabistan'daki ihyacı muhalefet hareketi olan Sahve'nin Suudi rejimi üzerinde kurduğu siyasal baskılar neticesinde devletin örgütlenme ve işleyiş düzeni ile ilgili olarak yapılan reformlardaki etkisi ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Vehhabilik, Sahve ve siyasal reform

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları Merkezi-akdogani@sakarya.edu.tr

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü-rkalayci@sakarya.edu.tr

Sahwa and Wahhabism as Revivalist Movements in Saudi Arabia

İsmail Akdoğan* & Rıdvan Kalaycı**

Abstract

This paper essentially tries to deal with the Wahhabism that is constituent ideology of Saudi Arabia and the Sahwa movement that emerged as a influential opposition movement in Saudi Arabia and to examine political, religious and social dynamics in which this two movement appear. As reformist movements the Wahhabism and the Sahwa have emerged as a reflection of Salafi tradition on Saudi Arabia. In this article political, religious and social variables of the Salafi Islamic thought, started with Ahmad Ibni Hanbal and continued with Ahmad Ibn Taymiya, their effects on Wahhabism and Sahwa movement are introduced and mentioned. Furthermore, it is tried to show that Sahwa's impact on Saudi state's organisation and operation thanks to results of political pressures of the Sahwa on the Saudi regime.

Keywords: Saudi Arabia, Wahhabism, Sahwa ve political reform

* Res.Asst. Sakarya University, Center for Middle Eastern Studies- akdogani@sakarya.edu.tr

** Res.Asst. Sakarya University, Center for Middle Eastern Studies-rkalayci@sakarya.edu.tr

Giriş

*“Bize Vehhabiler diyorlar. Mezhebimize de ayrı bir mezhepmiş gibi Vehhabi adını takıyorlar. Bu isimlendirmeler maksatlı olarak yayılmış yalan iddialardan kaynaklanan açık yanlışlardır. Biz, yeni bir mezhebin veya yeni bir akidenin takipçileri değiliz. Muhammed İbni Abdülvehhab yeni bir şey ortaya koymadı. Akidemiz, Allah'ın kitabında ve O'nun peygamberinin sünnetinde yer alan ve selef-i sâlihînimizin tabi olduğu selefi salihin akidesidir.”*¹

(Abdülaziz İbni Suud, Suudi Arabistan Krallığı'nın kurucusu)

1932 yılında Abdülaziz İbni Suud (1876-1953) tarafından modern anlamda kurulan Suudi Arabistan'ın kuruluş aşamasında Vehhabi hareketi son derece önemli bir rol oynamıştır. Bu hareketin tarihi kökleri 18. yüzyılın ilk yarısına kadar götürülmektedir. 1700'lerin başından itibaren Arap Yarımadası'nın merkezinde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde yayılmaya başlayan Vehhabi düşüncesi, Suudi devletinin iç ve dış politikası üzerindeki özgün rolünü geçmişte olduğu gibi günümüzde de korumaktadır. 1744'te kabile reisi Muhammed İbni Suud ile âlim Muhammed İbni Abdülvehhab arasında yapılan ittifak sonucunda kurulan I. Suudi Devleti'nden (1744-1818) itibaren Vehhabilik devletin resmi ve hâkim dini ideolojisi olmuştur. Bunun yanında, 1960'lar ve 1970'lerle birlikte şekillenmeye başlayan ve özellikle 1990'larda II. Körfez Savaşı'yla (1990-91)² birlikte Suudi Arabistan'da muhalefet hareketi şeklinde ortaya çıkan Sahve hareketi de Suudi devletinin iç ve dış politikası üzerinde etkili olmaya başlamış ve Vehhabi hareketine karşı (Burada hususiyetle krallığın resmi düşüncesi içerisine hapsedilmiş Vehhabilik anlayışı kast edilmektedir) alternatif bir devlet anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır.

Suudi Arabistan'da Vehhabilikten sonra en güçlü hareket Sahve hareketidir ve bu hareket Vehhabi düşünce geleneği ile İhvan (Müslüman Kardeşler) düşünce geleneğinden kaynağını alan sentez bir düşünce sistemi şeklinde ortaya çıkmıştır. Her iki hareketin de düşünce sistematüğünü oluşturan ideologlar ulema içerisinden gelmektedir. Dolayısıyla, söz konusu hareketler temelde dini bir hareket şeklinde kendini göstermesinin yanı sıra devletin iç ve dış politikasını yönlendiren toplumsal ve siyasal bir hareket niteliği de taşımaktadırlar. Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı; Suudi Arabistan'ın

1 Mehmet Ali Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, s.135.

2 Bu çalışmada; 1980-88 İran-İrak Savaşı I. Körfez Savaşı olarak, 1990-91 Irak-Kuveyt Savaşı II. Körfez Savaşı olarak ve 2003 Irak-ABD Savaşı ise III. Körfez Savaşı olarak adlandırılmaktadır.

devlet yönetimi, toplumsal yapısı ve dini gelenekleri üzerinde etkili olan Vehhabi dini düşünce sisteminin teşekkül sürecini tarihsel süreç içerisinde ortaya koymak ve kısmen bu hareket içerisinde türeyen ancak İhvan geleneğinden de büyük oranda beslenen alternatif bir hareket olarak Sahve'nin düşünce sistemi ve muhalefet kültürünü ele almaktır.

1-Vehhabi Hareketinin Teşekkül Aşaması ve Temel Düşünce Sistemi

18. yüzyılda ortaya çıkan Vehhabi hareketinin kurucusu Muhammed İbni Abdülvehhab'dır. Harekete adını ve şeklini veren İbni Abdülvehhab (1703-1792), Suudi Arabistan'ın Uyeyne bölgesinde dünyaya gelmiştir. İbni Abdülvehhab'ın ortaya koyduğu Vehhabi hareketi, kaynağını Hanbeli mezhebinin etkili olduğu Selefi gelenekten alan ve onun Suudi Arabistan'a özgü bir türevi olarak adlandırılabilir İslami bir düşünce sistemidir. Bu nedenle İbni Abdülvehhab tarafından savunulan mezhep anlayışı, daha önceki iki önemli Selefi düşünür Ahmed İbni Hanbel ve Ahmed İbni Teymiye tarafından ileri sürülen mezhep ve yönetim anlayışının bir devamı niteliğindedir. Bundan dolayıdır ki, çalışmanın başında yapılan alıntıda İbni Suud'un vurgulamaya çalıştığı gibi Vehhabilerin kendilerini Vehhabi olarak değil, Selefi veya muvahhidun (ehli tevhid) olarak nitelendirdiklerini göstermektedir. Selefi düşünce geleneğinin sistematik bir altyapıya kavuşmasında etkili olan İbni Hanbel, İbni Teymiye ve İbni Abdülvehhab kendi dönemlerinin koşulları dikkate alındığında konjonktürel benzerlikten bahsedilebilir. Dolayısıyla öncelikli olarak İslam'ın Selefi yaklaşıma yön veren ve Arap Yarımadası'nda Vehhabi hareketinin de doğmasına zemin hazırlayan önemli İslam düşünürleri olan Ahmed İbni Hanbel, Ahmed İbni Teymiye ve son olarak Muhammed İbni Abdülvehhab üzerinde durmak gerekmektedir.

a) Ahmed İbni Hanbel

Ahmed İbni Hanbel (780-856) İslam'ın dört temel mezhebinden biri olan Hanbeli mezhebinin kurucusudur. Yaşadığı dönemin siyasal ve toplumsal özellikleri İbni Hanbel'in mezhep anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. İbni Hanbel, 8. yüzyılın sonu ile 9. yüzyılın ortalarına kadar olan zaman diliminde Abbasi Devleti yönetimi altında yaşamıştır. Ancak bu dönemde meydana gelen gelişmeler İbni Hanbel ile bazı Abbasi halifeleri arasında ihtilafa yol açmıştır. Abbasi Devleti'nin hâkimiyet alanını genişletmesi; Türk, Fars ve Bizanslılar gibi Arap olmayanların devlet yönetiminde etkili olma-

sını da beraberinde getirmiştir.³ Fars, Türk ve Bizans devletlerinden fethe edilen topraklar Arap toprakları haline gelmiştir. Abbasi halifeleri özellikle Pers imparatorluğunun saray kültürlerini, bazı gelenek ve göreneklerini ve unvanlarını kendi devletlerine taşımışlardır.⁴ Bu ise Arapların dışında farklı milletlerin kendi geleneklerinin Abbasi Devleti'nde egemen olması sonucunu doğurdu.

Abbasi Devleti'nde toplumun yapısını değiştiren yabancı unsurlar devletin Arap nüfusunu ve ulemayı rahatsız etmeye başlamıştır. Arap ulema tarafından lüks olarak değerlendirilen felsefe, kelam ve şiir, haram olarak görülen müzik, dans ve içki devletin günlük yaşantısının bir parçası haline gelmiştir. Bu düşünce ve eylemlerin devletin içerisine yerleşmesinde Fars asıllı devlet bürokrasisinin önemli bir yeri olmuştur.⁵ Fethedilen bölgelerin dinsel ve kültürel özelliklerinin Arap olmayanlar eliyle devlet yönetiminin üzerinde hâkim bir pozisyon almaya başlaması bazı Arap ulema tarafından büyük bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yabancı unsurların Müslüman Arapları rahatsız eden iki yönü bulunmaktaydı. Birincisi Müslüman Arapların başta Fars olmak üzere Arap olmayanların kültürel baskısı altında kalması, ikincisi ise İslam düşünce geleneği içerisinde farklı mezhep anlayışlarının gelişmesidir.

Özellikle Abbasi halifesi Me'mun döneminde (813-833) bu anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Fars anneden olan Me'mun'un Arap anneden olan Emin'e galip gelerek Abbasi Devleti'nin başına geçmesiyle Fars kültürü ve din anlayışı devlette daha fazla etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde, kelam ilmine önem veren ve akli ön plana çıkaran Mutezile mezhebi, halife Me'mun tarafından devletin resmi mezhep anlayışı olarak kabul edilmiş, halka ve ulemaya zorla benimsetilmeye çalışılmıştır.⁶ Halife Me'mun'un bu kararı, Kuran-ı Kerim'in lafzi yönüne vurgu yapan ve Sünnet'e bağlılığı esas sayan Seleflik ile Kuran-ı Kerim'i anlamak için mantık ve yoruma başvuran Mutezile arasında o dönemin en önemli teolojik tartışmasına yol açmıştır. Bu noktada İbni Hanbel kararlı ve istikrarlı duruşuyla halifenin dikkatini çekmiştir. Mutezile mezhebinin temel iddialarına karşı gelen, İslam toplumuna giren yabancı unsurları temizlemeye gayret gösteren İbni Hanbel, Abbasi halifeleri Me'mun, Mu'tasım (833-841) ve Vasık'ın (841-846) şiddetli bas-

3 Mehmet Zeki İçsan, *Seleflik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, 4. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s.51.

4 Sami Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci ve Hasan Acak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2008, s.132.

5 Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, s.135.

6 Mustafa Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar, 2011, s.326.

kısına maruz kalmıştır.⁷ Devletin baskısı ve Mutezile mezhebinin İslam'a yaklaşımı karşısında alternatif bir duruş sergileyen İbni Hanbel'in arınma ve kurtuluş reçetesi, Kuran-ı Kerim ve Sünnet'e dayanan şeri hükümlere tabi olma, sahabe ve tabiinden aktarılan rivayetlere sınıksız sarılma, itikadi meselelerde tevile (uygun yorum) başvurmama ve kelam ilmine itibar etmeme temel ilkelerine dayanmaktaydı. Düşüncelerinden vazgeçmemesi üzerine halife Me'mun döneminde hapse atılan İbni Hanbel, halife Mu'tasım döneminde de hapis hayatı yaşamaya devam etmiş, halife Vasık döneminde hapisten çıkarılarak ev hapsine sokulmuştur. Daha sonra Mütevekkil'in (846-861) Abbasi halifesi olmasıyla birlikte hem Mutezile'nin devletin remi mezhebi olmasına hem de İbni Hanbel'in hapis hayatına son verilmiştir.⁸ Nihayetinde Selefilik'in Abbasi toplumunda yayılmasının önü açılmıştır.

Halife Mütevekkil tarafından itibarı iade edilen İbni Hanbel, İslam dinine giren yabancı unsurlara ve bunları zorla kabul ettirmeye çalışan otoriteye karşı mücadelesiyle Selefi hareketin sembol ismi haline gelmiştir. Bid'at olarak nitelendirdiği İslam'a sonradan giren unsurlardan arınma yolunda İbni Hanbel, ihyacı ve direnişçi Selefi geleneğin ilk öncülerinden olmuştur. Bu yönüyle İbni Hanbel, Selefilik'in ilk önemli temsilcisi haline gelmiş, saygınlık kazanmış ve kendinden sonraki Selefi düşünürlere ilham kaynağı olmuştur. İslam içerisindeki Selefi geleneğin kanaatine göre İbni Hanbel sayesinde İslam dini eski canlılığına ve saflığına kavuşmuş, İslam toplumunun felsefi düşünceye yönelişinin önü kısmen kapatılmıştır. Sonuç olarak, kültürel anlamda Arap olmayan yabancı unsurlara ait geleneklerin takip edilmeye başlanmasına ve dini anlamda Mutezile mezhebinin devlet ve toplum üzerinde hâkimiyet kurmasına karşı çıkarak Selefilik'in yaptığı gibi Kuran ve Sünnet'e başvurma yöntemi olarak Selefilik'in temelleri bu dönemde atılmıştır. İbni Hanbel'in dini ve siyasi otoriteye muhalefeti ve direnişi kendinden sonraki Selefi imamlara emsal teşkil etmiştir.

b) Ahmed İbni Teymiye

İslam'da Selefi geleneğin bir diğer önemli düşünürü Ahmed İbni Teymiye olmuştur. İbni Teymiye (1263-1328), Hanbeli mezhebine mensup olup, İslam düşünce ve siyaset tarihinde önemli bir yeri bulunan din âlimidir. İbni Hanbel'de olduğu gibi İbni Teymiye'nin bulunduğu dönemin dinsel, siyasal

7 Süleyman el-Kusi, *Selefilik*, çev. Ahmet İyibildiren, 2. Baskı, İstanbul: Guraba, 2013, s.64.

8 Süleyman el-Kusi, *Selefilik*, s.60.

ve toplumsal dinamikleri onun düşünce sistemini büyük ölçüde etkilemiştir. Onun yaşadığı 13. ve 14. yüzyıllar, İslam toplumunun siyasi istikrarsızlık ve toplumsal kargaşa içerisinde olduğu bir döneme tekabül etmektedir. İbni Teymiye'nin düşüncelerinin şekillenmesinde siyasal anlamda etkili olan başlıca faktörler İslam coğrafyasının Moğol istilasına uğraması, bunun sonucu olarak Abbasi Devleti'nin yıkılması ve halifenin öldürülmesiyle ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık olarak ifade edilebilir. Dinsel ve toplumsal faktörler ise Tasavvuf anlayışının ortaya çıkması ve gelişmesi, İbni Hanbel döneminde olduğu gibi felsefe ve kelim'in yeniden güç kazanması ve İslam toplumunun gündelik yaşantısı içerisinde bid'at, şirk ve hurafelerin yaygınlaşması olarak sayılabilir.

İbni Teymiye'nin ailesi Moğol istilası nedeniyle Harran/Mardin'den göç ederek Şam'a yerleşmiştir. İbni Teymiye, Moğol istilasının güneye doğru devam ettiği dönemde Moğol saldırılarına karşı direnişe destek vermiş ve hatta onlara karşı verilen savaşa bizzat katılmıştır.⁹ Hülagü Han liderliğindeki Moğollar, 1258'de İslam halifesinin ve Abbasi Devleti'nin merkezi olan Bağdat'ı işgal etmek suretiyle bu devlete son vermişlerdir. Moğolların İslam dünyasını istilası ancak Memlük Devleti tarafından durdurulabilmiştir. Abbasi Devleti'nin yıkılmasının ardından İbni Teymiye, Memlük Devleti'nin yanında Moğollara karşı dini ve siyasi mücadelenin içerisinde yer almış, Memlük Devleti'nin meşruiyetini sağlamlaştırmaya matuf olarak "bir gün sultansız kalmaktansa altmış yıl zalim sultanın altında yaşamaya razı olurum"¹⁰ şeklinde açıklama yapmıştır.

İbni Teymiye'ye göre Moğollar daha sonra Müslüman olmuşlardı, ancak devleti yönetirken şeriatın kurallarını ihlal ediyorlar ve kendi dünyevi ve kültürel yasalarına göre hükmediyorlardı.¹¹ Dolayısıyla İbni Teymiye, bu dönemde Moğolların her ne kadar kendilerini Müslüman olarak kabul etseler de gerçek Müslüman olmadıklarını ve onlara karşı savaşmanın ve ayaklanmanın vacip olduğu yönündeki ünlü fetvasını yayınlamıştır.¹² İbni Teymiye'nin Memlük Devleti yönetimini destekleyen açıklaması ve Moğol yönetiminin meşruiyetini zedeler nitelikteki fetvası birlikte düşünüldüğünde pragmatist bir duruş söz konusudur. Buradan hareketle İbni Teymiye'nin ortaya koyduğu Selefi düşünce geleneğinin içeride mevcut yönetime karşı sadakat, itaat ve

9 Süleyman el-Kusi, *Selefilik*, s.80.

10 Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilik'in Tarihi Temelleri*, s. 33.

11 Sami Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, s.163.

12 Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Cep Kitapları, 1991, s.20.

bağlılığı öğütlerken, diğer taraftan dışarıda ise yabancı düşünce ve devletlere karşı mücadeleyi/direnişi telkin ettiği görülmektedir.

İbni Teymiye'nin kendi döneminde savaşmak zorunda kaldığı diğer problemler ise itikadi meseleler ve amellerle ilgiliydi. Daha önceden beri etkisini sürdüren İslam'da felsefi düşünüşe ek olarak 12. ve 13. yüzyıllarda İslam dünyasında yayılmaya başlayan Tasavvuf anlayışı İbni Teymiye'nin dikkatini çekmiştir. Bu dönemde Abdülkadir Geylani, Mevlana Celalettin Rumi ve Şah-ı Nakşibendi gibi tarikat liderleri; İslam coğrafyasına yayılan Kadirilik, Mevlevilik ve Nakşilik gibi saygın tarikatları kurmuşlardır. Dönem itibariyle tasavvuf inancı geleneksel Sünni inanç ve uygulamalardan farklı bir yapıda ortaya çıkmıştır. Zira Sünni gelenek içerisindeki Hanbeli ekolün vurguladığı Allah'ın teklifine referans yapan tevhit, Tasavvuf anlayışındaki vahdet-i vücud anlayışıyla ters düşmüş, iki anlayış arasında derin bir teolojik tartışma başlamıştır.

Bunun yanında İbni Teymiye, Tasavvuf inancında yaygın olan veliler ve salihlerin kabirlerinin kutsal mekânlar olarak sıklıkla ziyaret edilmesini, onlardan şefaahatçi olunması yönünde beklenti içerisinde olunmasını bid'at ve şirk olarak tanımlamış ve bu düşünce ve pratiklerle mücadeleye başlamıştır.¹³ Ona göre velilere ve bazı dini liderlere tevessül etmek ve kabirlere, taşlara ve ağaçlara kutsallık atfetmek Allah'ın emir ve yasakları ve Hz. Peygamber'in uygulamaları dışına çıkmak olduğu için İslam'ın tevhit akidesine aykırıdır. İbni Teymiye bu mücadelesi sürecinde İbni Hanbel'in daha önce maruz kaldığına benzer şekilde birçok zorlukla karşılaşmış, ayrıca Memlük sultanı Baybars el-Bunduktari'nin (1260-1277), tasavvuf şeyhleriyle olan yakın ilişkisi nedeniyle de yoğun bir baskı altında tutulmuştur. Öyle ki, Mutasavvuf Şeyh el-Menbici'ye karşı verdiği mücadele nedeniyle Kahire kadısı İbni Teymiye hakkında fetva yayınlamış, onun sapkın ve din düşmanı olduğunu ilan etmiştir.¹⁴ Uygulanan baskı ve eziyetlere direnen İbni Teymiye Kahire, İskenderiye ve Şam'da hapse atılmıştır.¹⁵ Sonuç olarak İbni Teymiye, daha önceki Selefî imam İbni Hanbel'in yolunu takip etmiş, bid'atlarla savaşmış ve fikirlerinden vazgeçemeyerek siyasal ve dinsel otoriteye karşı muhalefetiyle Selefî ekolü canlı tutmuş ve kendinden sonraki Selefî takipçilerine ilham kaynağı olmuştur.

13 Süleyman el-Kusi, *Selefilik*, s.81

14 Sami Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, s.155.

15 Süleyman el-Kusi, *Selefilik*, s.82.

c) Muhammed İbni Abdülvehhab

İbni Hanbel ve İbni Teymiye'den sonra 18. yüzyılda Selefi geleneğe katkıda bulunan ve ona yeni bir canlılık kazandıran bir diğer imam Muhammed İbni Abdülvehhab'dır. İbni Abdülvehhab (1703-1793), 1703 yılında Riyad'ın kuzey kasabası Uyeyne'de doğmuştur.¹⁶ Babası, bölgede hadis ve fıkıh dersleri veren, Uyeyne kadısı Abdülvehhab İbni Süleyman'dır.¹⁷ Uyeyne ulemasından olan babasının yanında ilk dini eğitimlerini alan İbni Abdülvehhab, Hicaz, Basra, Bağdat ve Şam'a giderek ilmi eğitimini tamamlamıştır. İbni Abdülvehhab, 18. yüzyılda Arap Yarımadası'nın merkezi Necid'de ortaya çıkan ve dışarıdan bakanların nitelendirmesiyle Vehhabilik olarak adlandırılan hareketinin kurucusudur. Fakat İbni Abdülvehhab'ın ortaya attığı dini düşünce anlayışı 8. ve 9. yüzyıllarda İbni Hanbel ile temelleri atılan, 12. ve 13. yüzyıllarda İbni Teymiye'yle yeni bir canlılık ve dinamizm kazanan Selefi hareketin 18. yüzyılda İbni Abdülvehhab ile birlikte yeni bir dinamizm kazanmış paralel bir yorumundan ibarettir. İbni Abdülvehhab'ın özellikle İbni Teymiye'nin eserlerinden fikri temelde etkilendiği bilinmektedir. Abdülaziz İbni Suud'un da ifade ettiği üzere, bu hareketin lider ve mensupları kendilerini Vehhabiler şeklinde değil, Selefilere veya tevhid ileri düzeyde vurgu yaptıkları gerekçesiyle muvahhidun olarak adlandırmaktadırlar.¹⁸ Dolayısıyla bugün dış dünya tarafından kurucusunun adıyla anılan Vehhabilik, yüzyıllar önce ortaya çıkmış bulunan Selefi hareketin merkezi Arabistan (Necid)'a özgü bir versiyonundan başka bir şey değildir. Ancak, teoloji literatüründe Vehhabilik olarak adlandırılan hareket kavramsal karmaşaya meydan vermemek adına bu çalışmada da bu şekilde kullanılmıştır.

Vehhabi hareketinin ortaya çıktığı ve geniş bir coğrafyaya yayıldığı dönemin koşullarına bakıldığında, daha önceki Selefi liderler olan İbni Hanbel ve İbni Teymiye dönemleriyle bir paralellik olduğu görülecektir. Diğer bir anlatımla, gerek İbni Hanbel gerekse İbni Teymiye, ağırlıklı olarak İslam dini içerisindeki farklı yönelimlere karşı bir arındırma ve sadeleştirme çabası içerisinde girmişlerdi. Vehhabi hareketi de benzer bir yöntemi takip ederek İslam dini içerisinde ve bilhassa Sünni mezhep geleneği içerisinde bir ihya ve ıslah hareketi olarak doğmuştur. Bunda, İbni Abdülvehhab'ın yaşadığı coğrafyadaki dini ve siyasi ortamın onun fikirleri üzerinde oldukça büyük bir etki oluşturmasının da katkısı vardır.

16 Natana J. Delong Bas, *Wahhabi Islam*, New York: Oxford Univ. Press, 2004, s.17.

17 Pascal Menoret, *The Saudi Enigma*, çev. Patrick Camiller, Beirut: World Book Publishing, 2005, s.44.

18 Madawi Al-Rasheed, *Contesting Saudi State*, New York: Cambridge, 2006, s.2.

İbni Abdülvehhab, Mekke'den başladığı ilim yolculuğu esnasında Medine, Basra ve Şam olmak üzere İslam medeniyetinin başlıca merkezlerinde dini eğitimini alırken, bu bölgelerdeki İslam toplumunun inanç ve yaşam şekillerinin gerçek İslam'dan saptığının farkına varmıştır. Dönem itibariyle Arap Yarımadası'nda bid'atlar ve tasavvuf inancı İslam ümmeti arasında çok yaygındı. Bölge halkı kabir, ağaç ve taşları Allah'a ulaşmak için bir vasıta ediniyor, velilerin kabirlerinde ibadet ve dua ediyor, onlardan yardım diliyorlar ve buraları ibadethaneye çeviriyorlardı. İbni Abdülvehhab'a göre bunları yapan Müslümanlar şirke düşmekte, bid'atleri dini esasları haline getirmekteydiler.

Medine'den Basra'ya geçen İbni Abdülvehhab, Müslümanların veliler ve salihlere ibadet ettiklerine ve kabirlerin başında onlara tevessül ettiklerine şahit olunca tevhit konusunda geliştirdiği fikirlerini burada yaymaya başlamış¹⁹, halkı tevhide ve sadece Allah'a ibadete davet etmiştir. Böylece İbni Abdülvehhab, fikirlerini çevresindeki Müslüman halka tebliğ etmeye başlamıştır. Fikirleri nedeniyle Basra ulemasından gördüğü tepki ve baskılar neticesinde burayı terk etmek zorunda kalan İbni Abdülvehhab, 1740 yılında babasının vefatının ardından asıl memleketi olan Uveyne'ye geri dönmüş²⁰ ve burada dinde ihya ve ıslah davasına açık bir şekilde başlamıştır.

Uveyne Emiri Osman İbni Hamad pek çok sıkıntı yaşayan İbni Abdülvehhab'ı himayesine almak suretiyle onun can güvenliğinin sağlanmasına ve fikirlerinin yayılmasına yardımcı olmuştur.²¹ Burada Emir İbni Abdülvehhab, İbni Hamad'ı tevhit davetini yayma ve İslam dinini yeniden ihya etme hizmetine katılmaya davet etmiştir. İbni Abdülvehhab, Osman İbni Hamad'a, Allah'ın dinine yardımcı olduğu sürece, Allah'ın da ona yardımcı olacağını söyleyerek, onu fikirlerine ters düşen İslami inanç ve uygulamaları ortadan kaldırmaya çağırmıştır.²² İşte böyle bir ortamda Uveyne Emiri İbni Hamad'ın siyasal ve askeri desteğiyle bid'atler ortadan kaldırılmaya ve İslam toplumu şirkten alıkonulmaya başlanmış, halkın ziyaret mekânı haline getirdiği mezar, türbe, taş ve ağaçlar yıkılmıştır. Öyle ki, insanların sıklıkla ziyaret ve ibadet mekânı haline getirdikleri Zeyd İbni Hattab'ın kabri de bu süreçte yıkılmıştır.²³ İbni Abdülvehhab'ın fikirleri ve bu fikirlerinin Emir tarafından uygulamaya konulması bölge halkının tepkisine yol açmıştır. Başta el-Hasa Emiri Benu Halid kabilesinin lideri Süleyman İbni Urey (?) olmak

19 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.22.

20 Pascal Menoret, *Ibid.*, s.48.

21 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.22.

22 Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s.620.

23 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.22.

üzere dini ve siyasi çevrelerden gelen tehdit ve baskılar nedeniyle Osman İbni Hamad, İbni Abdülvehhab'ı Uyeyne'yi terk etmeye zorlamıştır.²⁴

Genel olarak bakıldığında, İbni Abdülvehhab'ın bulunduğu zaman zarfı, İslam dininde bid'atlerin ve hurafelerin yaygınlaştığı ve tasavvuf inancının Müslümanların arasında oldukça itibar gördüğü bir dönemdir. Vehhabiliğe göre Allah'ın birliğine dikkat çeken tevhit inancının tehlikeye girdiği ve halkın çoğunluğunun inanç ve ibadetleriyle başlangıçtaki saf ve esas İslam'dan uzaklaştığı bir dönemi ifade etmektedir. Dolayısıyla İbni Abdülvehhab, İbni Teymiye gibi Vehhabi din anlayışı içerisinde tevhide merkezi bir konum vermiştir. İbni Abdülvehhab, 1738 yılında bu konudaki görüşlerini Kitabü-t Tevhit adlı eserinde kaleme almıştır. Bu kitapta velilerin ve salih kişilerin manevi güçlere sahip oldukları yönündeki inançlara ve uygulamalara karşı bir reddiye yazmış, Kelime-i Şehadet'in tevhit için yeterli olmadığı bu nedenle bütün ibadetlerin Allah'a yönelik olması gerektiğinin altını çizmiştir.²⁵ Ona göre İslam'ın esası olarak kabul edilen tevhidin üç farklı çeşidi bulunmaktadır: tevhid-i uluhiyet, tevhid-i ubudiyet ve tevhid-i ameli. Bunlardan tevhid-i uluhiyet, Allah'tan başkasına ibadet edilmeyeceğini, duada bulunulmayacağını ve yardım dilenilemeyeceğini ifade etmektedir.²⁶ Tevhid-i ubudiyet ise Allah'ın her şeyin rabbi ve maliki olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Son olarak tevhid-i ameli ise iman ile amel arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çeken, Allah ve Peygamber'in emirleri dışında emir ve yasak tanımayan ve Peygamber döneminde olmayan her şeyi bid'at telakki eden bir inançtır.²⁸ Bu yönüyle İbni Abdülvehhab, İslam'da tevhit inancına ayrı bir önem atfetmiş ve Vehhabi hareketini bu eksenle sürdürmüştür.

Ortaya koyduğu tevhit anlayışına uymayanların küfre düştüğünü ileri süren İbni Abdülvehhab, Allah'tan başkasına dua ve ibadet edilemeyeceğini, yalnızca onun adına kurban kesilebileceğini belirtmiş, kabir, taş ve ağaçlardan beklenti içerisinde olmanın dalalet ve batıl inanç olduğunu ifade etmiştir. Bir yönüyle Vehhabilik, şahısların aşırı derecede takdis edilmesi, onlardan bereket umulması, onları ziyaret etmek suretiyle Allah'a yaklaşma düşüncesi gibi bid'atların İslam dini içerisinde yayılmasına karşı bir meydan okumadır.²⁹ Dolayısıyla dua ederken veli bir Müslümanı aracı kılarak Allah'a yakar-

24 Hamadi Redissi, "The Refutiati of Wahhabism in Arabiac Source", içinde. *Kingdom Without Borders*, Madawi al-Rasheed (ed), London: Hurst, 2008, ss.157-181

25 Selda Güner, *Vehhabi-Suudiler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.66.

26 Ali Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.25.

27 Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s.619.

28 İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, s.34.

29 Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınevi, s.238.

ma manasına gelen tevessül İbni Abdülvehhab tarafından yanlış bulunmuş ve şirk kapsamı içerisine dâhil edilmiştir. Buna ek olarak tasavvuftaki vefat etmiş şeyhle irtibat kurmak veya halen hayatta olan bir mürside mürit olmak şirke sebebiyet veren düşünce ve davranışlar olarak kabul edilmiştir.³⁰ Sonuç olarak, dinde yenilenme, uyanma ve arınma hareketi olarak Vehhabilik'in, yukarıda da değinildiği gibi temel olarak bid'at ve tevhit olmak üzere iki esas etrafında şekillendiği görülmektedir.

2- Vehhabi-Suudi İttifakı ve Suudi Devlet(ler)inin Kuruluşu (1744-1932)

Daha önce değinildiği gibi İbni Abdülvehhab, fikirlerini İslam toplumuna anlatırken Uyeyne'de maruz kaldığı baskı ve tehditler üzerine buradan ayrılmak zorunda kalmış, 1744'te Riyad'a yakın bir kasaba olan Diriyeye yerleşmiştir. Buraya yerleşen İbni Abdülvehhab, Diriyeye emiri Muhammed İbni Suud ile tanışmış ve onun tarafından himaye altına alınmıştır.³¹ İbni Suud ile görüşmesinde İbni Abdülvehhab, Hz. Muhammed'in İslam dinini tebliğ etmeden önceki Arap coğrafyasında olduğu gibi, Necid'in benzer bir cahiliye içerisinde olduğunu ona ifade etmiş³² ve bu sorunun üstesinden gelmek için nelerin yapılması gerektiğine ilişkin fikirlerini anlatmıştır. Daha sonra, 1744 yılında İbni Suud ile İbni Abdülvehhab arasında gerçekleşen ittifak anlaşmasıyla Vehhabi hareketi siyasal ve askeri destek elde etmek suretiyle yeni bir aşamaya geçmiştir. Diriyeye Anlaşması olarak da adlandırılan bu ittifak anlaşması, İslam esaslarına dayanan bir devlet kurmak, bunu gerçekleştirecek İslam toplumundaki bid'at ve şirki ortadan kaldırmak, Allah yolunda cihad etmek, Hz Muhammed'in sünnetine sarılmak ve Allah'ın dünyadaki hâkimiyetini tesis etmek için gerekirse güç kullanmak gibi maddeleri kapsamaktaydı.³³ Ancak İbni Suud, İbni Abdülvehhab'dan iki konuda teminat istemiştir: Diriyeye'den ayrılmaması ve Suudi hanedanlığının hasat zamanı çiftçilerden topladığı vergiyi engel çıkarmaması. İbni Abdülvehhab, bunlardan birincisini kabul ederken, ikincisini ise reddetmiştir.³⁴

30 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.26.

31 Selda Güner, *Vehhabi-Suudiler*, s.106.

32 David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, New York: I.B. Tauris, 2006, s.19.

33 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.31 ve Mustafa Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s.31.

34 James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, 2. Baskı, New York: Fact On File, 2010, s.116.

İbni Abdülvehhab ile İbni Suud arasında imzalanan bu anlaşmayla birlikte ilk Suudi Devleti kurulmuştur. Bu anlaşma hükümlerine göre İbni Suud; siyasal, askeri ve ekonomik konularda otorite sahibi olurken, İbni Abdülvehhab ise dini konularda otorite sahibi haline gelmiştir.³⁵ Buna ek olarak siyasal otorite Suudi ailesinin soyundan gelenlere geçerken, dini otorite ise İbni Abdülvehhab soyundan gelenlere geçmeye başlamıştır. Böylece Arap Yarımadası'nda Vehhabi ideolojisi ile motive olmuş bir devlet kurulmuş ve İbni Abdülvehhab'ın dinde ihya düşüncesi söz konusu devletin askeri, ekonomik ve siyasal desteğiyle Arap coğrafyasına yayılmaya başlamıştır. Dini ve siyasal otorite arasındaki işbirliği ve iş bölümü Suudi Devleti'nin kısa sürede hâkimiyet sahasını genişletmesine uygun zemini hazırlamıştır. Devletin siyasal otoritesinden sorumlu olan Suud ailesi, Vehhabi doktrini sayesinde meşruiyetini garanti altına almıştır. Dönem itibariyle Arap Yarımadası'nda bulunan kabileler arasındaki kopukluk ve dağınıklık kurulacak olan bir devlet önünde büyük bir engel olarak durmaktaydı. İbni Abdülvehhab'ın ortaya koyduğu tevhit inancı dağınık kabileleri bir araya getirmiş ve aynı hedef doğrultusunda örgütlemiştir. Buna karşılık dini otoriteden sorumlu Şeyh ailesi, Suudi ailesinin siyasal ve askeri güçleri sayesinde ihya hareketine meşruiyet kazandırmıştır. Suudi Devleti, Arap Yarımadası'nda İslam toplumuna karşı ilk önce davetle, olmazsa kılıçla bir cihad hareketine başlamıştır.³⁶ Vehhabi ulema çevre illere hareketi yaymak için gönderilmiş, bölge halkından bu hareketi kabul etmeleri ve dini-siyasal otoriteye biat ederek sadakatlerini göstermeleri istenmiştir.³⁷ Bu hususta İbni Abdülvehhab, İbni Suud'un siyasal kararlarına ve askeri müdahalelerine dini meşruiyet sağlamaktaydı.

Sağlam bir otoriteye kavuşan Suudi Devleti öncelikli olarak Arap Yarımadası'nın Necid bölgesinde hâkimiyetini tesis etmiştir. Daha sonra 18. yüzyılın sonlarına doğru kuruluş aşamasından, yayılma aşamasına geçen Suudi-Vehhabi ittifakı hâkimiyet sahasını genişletmeye koyulmuştur. 1765 yılında vefat eden İbni Suud'un yerine geçen oğlu Abdülaziz İbni Muhammed İbni Suud döneminde devletin genişlemesi önemli bir mesafe kaydetmiştir.³⁸ Vehhabi ideolojisinin desteğiyle birlikte Basra Körfezi, Hicaz, Suriye ve Irak topraklarına doğru genişleyen Suudi devleti, ilk önce Basra Körfezi kıyıları üzerinde nüfuz elde etmeye başlamıştır. Necid'de siyasal, askeri ve dini açıdan hâkimiyet sağlayan Vehhabi-Suudi hareketi, yalnızca Osmanlı Devleti'nin

35 Natana J. Delong Bas, *Wahhabi Islam*, New York:Oxford Univ. Press, 2004, s.35.

36 Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s.621.

37 Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod, *Aşiretler ve İktidar*, çev. Ömer Ögünç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.216.

38 James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, s.121

Hicaz ve el-Hasa bölgelerini egemenliği altına almakla kalmamış, Irak ve Suriye topraklarına doğru da genişlemeye başlamıştır. 1793 yılında Basra Körfezi kıyısındaki el-Hasa bölgesini ve 1803 yılında Bahreyn'i ve Kuveyt'i denetim altına almıştır.³⁹ Daha sonra Suudi-Vehhabi ittifakı yönünü Suriye ve Irak topraklarına çevirmiş ve 1802'de Irak'ın Kerbela bölgesine saldırmıştır. Şii Müslümanların ağırlıkta olduğu Kerbela'da Suudi-Vehhabi güçleri Hz. Hüseyin'in türbesini tahrip etmişler ve bölge halkından birçok kişiyi katletmişlerdir.⁴⁰

Suudi Devleti'nin egemenlik altına almaya çalıştığı bir diğer coğrafya ise Hicaz bölgesi olmuştur. 1803 yılında Emir Abdülaziz, oğlu Suud'u Hicaz'ı fethetmekle görevlendirmiştir. Bu amaçla harekete geçen Suudi-Vehhabi güçleri önce 1803'te Taif'i, sonra Mekke'yi ve daha sonra 1804'te Medine'yi ele geçirmişler ve buralardaki Abdullah İbni Abbas'ın türbesi ve Hz. Hatice'nin evi dahil olmak üzere önemli sahabilere ait türbe, mezar ve kutsallık atfedilen pek çok yapıyı yıkmışlardır.⁴¹ Çünkü Vehhabi din anlayışı, Arap toplumlarının geleneklere dayanan dindarlık biçimlerinden temizlenmesini temel bir görev olarak görmekteydi. Bundan dolayı ele geçirilen bölgelerdeki gelenekten kaynaklanan dinî mekânlar tahrip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki temsilcisi Mekke şerifi Galip, Suudi-Vehhabi güçleri karşısında zayıf kalmış ve bölgeyi onlara teslim etmiştir.

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın hemen başlarında Vehhabi-Suudi hareketinin Arap Yarımadası'ndaki hâkimiyet tesis etme girişimleri, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki dini ve siyasi egemenliğine büyük bir meydan okuma düzeyine ulaşmış bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, Arap Yarımadası'nın Kızıl Deniz'e komşu olan kısmını 1517 Ridaniye Savaşı'yla elde etmişti. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde başlatılan Suriye ve Mısır seferleriyle Memlük Devleti'ne son verilmiş ve Hicaz Osmanlı egemenliğine girmiştir. Böylece Osmanlı sultanı kutsal toprakların (Mekke ve Medine) koruyucusu haline gelmiş ve Hadimü'l Haremeyn sıfatını elde etmiştir.⁴² Osmanlı sultanı aynı zamanda halife unvanını kazanmış ve adına Cuma hutbeleri okutulmaya başlanmıştır.⁴³ Bu noktadan bakıldığında 18. yüzyılda ortaya çıkan ve kısa sürede Arap Yarımadası'nda hâkimiyetini tesis eden Vehhabi hareketi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hem siyasi hem de dini otoritesini zayıflat-

39 Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, çev. Turan Keskin, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s.77.

40 Güner, *Vehhabi-Suudiler*, s.136.

41 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.32.

42 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.46.

43 James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, s.100.

mıştır. Zira bölgede Osmanlı aleyhine propaganda yapan Vehhabiler, Osmanlı hilafetinin gerçek ve saf İslam'ı temsil etmediğini ileri sürmek suretiyle Osmanlı'ya karşı ayaklanmanın vacip olduğunu ifade etmeye başlamışlardır.⁴⁴ Üstelik Osmanlı topraklarında yaygın inanış haline gelen tasavvuf, İbni Abdülvehhab tarafından İslam'ın tevhit akidesine aykırı olduğu için çoktanrıcılık olarak ilan edilmiş, mutasavvıflar dinden çıkmış ve öldürülmeyi hak eden şahıslar olarak nitelendirilmiştir.⁴⁵ Bunlar Suudi-Vehhabi ittifakının, Osmanlı egemenliği altındaki Arap Yarımadası'nı Osmanlı hâkimiyetinden çıkarmaya dönük güçlü bir harekete büründüğünün ciddi birer örnekleridir.

Suudi-Vehhabi hareketinin Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesine ciddi bir tehlike arz etmesi üzerine Osmanlı sultanı II. Mahmut (1808-1839), 1811 yılında dönemin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yı dini ve siyasi bir hareket halini almış bu tehdidi bastırmakla görevlendirmiştir.⁴⁶ Bunun üzerine harekete geçen Mehmet Ali Paşa, oğlu Tosun Paşa'yı hareketi bastırmak ve Hicaz'ı geri almak için görevlendirmiştir. Tosun Paşa komutasındaki Mısır birlikleri 1812'de Medine ve 1813'te ise Mekke'yi alarak, Suudi güçlerinin tekrar Necid'e geri çekilmesini sağlamıştır.⁴⁷ Tosun Paşa'nın ölümü üzerine Mehmet Ali Paşa diğer oğlu İbrahim Paşa'yı Necid'e çekilmiş bulunan Suudi Devleti'ni ortadan kaldırmakla görevlendirmiştir. Bunun üzerine saldırıya geçen İbrahim Paşa, 1818 yılında Necid'de Suudi güçlerini bozguna uğratmış ve bu devlete son vermiştir.⁴⁸ Sonuç olarak teolojik temelleri İbni Abdülvehhab tarafından atılan Vehhabi hareketinin, bir siyasi ve askeri otoriteyle işbirliğine giderek fikirlerini Arap Yarımadası'na yayma girişimi 19. yüzyılın ilk çeyreğinde son bulmuştur.

Ne var ki bu durum fazla uzun sürmemiş, Mısır birliklerinin Necid'den çekilmesinden hemen sonra Vehhabi ve Suudi aileleri tekrar toparlanmaya başlamışlardır. Suudi hanedanının etkili bir üyesi olan Türki İbni Abdullah, 1820 yılından itibaren bölgede faaliyetlerine başlamış ve 1822'de Riyad merkezli ikinci Suudi-Vehhabi devletinin temellerini atmıştır.⁴⁹ Bu devlet de birincisinin izlediği yolu takip etmiş, Vehhabiliğin temel ilkelerini benimseyerek ve bu ilkeleri halk üzerinde meşruiyet kaynağı şeklinde kullanmak suretiyle Arap Yarımadası'nda hâkimiyet sahasını genişletmeye koyulmuştur. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Suudi hanedanlığı içerisinde ortaya çıkan

44 Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilik Tarihi Temelleri*, s.35.

45 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.139.

46 Lutskiy, *Ibid.*, s.85.

47 Güner, *Ibid.*, s.185.

48 Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod, *Ibid.*, s.219.

49 Lutskiy, *Ibid.*, s.77

iktidar mücadelesi ve Suudi ailesine rakip aile olan Raşidi hanedanlığının baskıları sonucunda II. Suudi-Vehhabi devleti de 1891’de yıkılmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti ile işbirliğinde bulunan Raşidi hanedanlığı, Suudi hanedanlığının elinde bulunan el-Hasa, Necid ve nihayetinde Riyad’ın kontrolünü eline geçirmiştir. Raşidi hanedanlığı tarafından Riyad’dan sürülen Abdurrahman İbni Suud’un oğlu Abdülaziz İbni Suud, 1902’de tekrar Riyad’ı Raşidi ailesinden almış ve bu günkü Suudi Arabistan’ın (III. Suudi devleti) temellerini atmıştır.⁵¹ 1902 yılında Abdülaziz İbni Suud önderliğinde kurulan III. Suudi devleti, I. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı otorite boşluğundan yararlanarak ve Suud İhvan’ı⁵² ile işbirliği yapmak suretiyle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde egemenlik sahasını ve siyasal otoritesini tesis etmiş, 1932 yılında kendi adını Suudi Arabistan Krallığı olarak ilan etmiştir. Modern Suudi Arabistan’ın kurulmasıyla birlikte Vehhabi hareketi, siyasal otorite tarafından himaye edilen, desteklenen ve teşvik edilen hegemonik bir söylem olma durumunu devam ettirmiştir.⁵³ Bundan sonra Suudilerin 18. yüzyıldan bu tarafa kurdukları her üç devlette de Vehhabi ideolojisinin merkezi bir rol oynaması hasebiyle modern Suudi devletinde İbni Abdülvehhab’ın soyundan gelen aileye devlet yönetiminde önemli imtiyaz ve sorumluluklar verilmiştir. Ayrıca 1932’de Suudi Arabistan Krallığı’nın ilan edilmesiyle devletin siyasal iktidar ve mevcut coğrafi genişliğiyle iç ve dış politikada statükocu bir çizgi izleme dönemi de başlamıştır. Doğal sınırlarına ulaşan Suudi hanedanlığı artık bundan sonra Vehhabi hareketini kontrol altına almaya ve ülke içerisinde sadakati aşılılamaya başlamıştır. Selefî geleneğin ihyacı eksende muhalefet ve itaat gibi iki yönlü düşünsel karakteristiği, Suudi ailesinin kontrolü altında devlet içerisinde yalnızca itaati ön plana çıkaran bir şekilde sokulmuştur.

3- Sahve Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Suudi Rejimine Meydan Okuması

Mısırlı veya Mısır dışından Müslüman Kardeşler, bilhassa eğitim ve İslam medeniyeti alanlarında olmak üzere Suudi Arabistan’ın gelişiminde temel bir rol oynadılar. Kral Faysal dönemiyle başlamak suretiyle Müslüman Kardeşler Suudi Arabistan’a hizmet etmişlerdir. Müslüman

50 Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod, *Aşiretler ve İktidar*, s.219.

51 Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.37-38.

52 Mısır’da 1928’de Hasan el-Benna liderliğinde kurulan İhvan-ül Müslimin (Müslüman Kardeşler)’den farklı olarak Suudi Arabistan’da 20. yüzyılın hemen başında bizzat Suudi ailesinin de desteğiyle kurulmuş kısmen radikal bir İslami harekettir.

53 Madawi Al-Rasheed, *Contesting Saudi State*, s.25.

*Kardeşler, Suudi Arabistan'da enstitü, üniversite ve eğitim kurumlarının kurulması ve temel eğitim programının oluşturulmasında son derece önemli bir rol üstlendiler.*⁵⁴

(Müslüman Kardeşler Rehber Konseyi üyesi Lashin Ebu Shanab, 2002)

*Müslüman Kardeşler açısından zor bir durum ortaya çıktığında Suudi Arabistan'a sığındılar ve bu ülke onları hoş karşıladı, muhafaza altına alarak hayatlarını güvence altına aldı. Bir kaç yıl bizimle yaşadıklarından sonra anladık ki onların çalışmaya ihtiyaçları var. Böylece okul ve üniversitelerin kapılarını onlara açtık ve buralarda öğretmen ve akademisyen olma fırsatı sağladık. Ne var ki, daha önceki davranışlarını terk ettiler ve bir hareket başlatmak üzere taraftar toplamaya başladılar ve rejime muhalefet etmeye başladılar.*⁵⁵

(Suudi Arabistan İçişleri Bakanı Prens Naif İbni Abdülaziz, 2002)

Bugün itibariyle Suudi Arabistan'da siyasi ve dini anlamda rejime karşı güçlü bir meydan okuma gerçekleştiren İslami hareketlerden birini de Sahve oluşturmaktadır. Aslında yukarıda yapılan alıntılar, Suudi Arabistan'da Sahve hareketinin nasıl ortaya çıktığını ve ne tür bir tutum ve davranış içerisinde olduğunu somut bir şekilde özetlemektedir. Arapça'da "sahve", "uyanış" anlamına gelmektedir.⁵⁶ Sahve hareketi (el-Sahve el-İslamiye) ise "sahve" kelimesinin anlamından yola çıkarak ve ona sembolik bir önem atfederek Suudi rejimine karşı mahiyeti itibariyle dini ve siyasi boyutları olan bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sahve, Suudi rejiminin mevcut yapısının çürümüş olduğunu ve kuruluş fonksiyonunu kaybettiğini ve başta ABD olmak üzere Batılı güçlerle yakın ittifak içerisinde bulunduğunu ileri süren ve Batılı güçlerin Ortadoğu'ya müdahalelerini eleştiren bir İslami muhalefet profili çizmektedir. Dolayısıyla 18. yüzyılda temelleri atılan ve Vehhabi ideolojisi ile Suudi hanedanlığı üzerine inşa edilen Suudi Arabistan, Sahve hareketinin 1990'larla başlayan ciddi bir meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu hareketin liderliği ise kendileri ulemadan olan Selman el-Avde ve Sefer el-Havali tarafından yürütülmektedir.⁵⁷

İslami uyanış hareketi olarak Sahve'nin Suudi Arabistan'da ortaya çıkmasında etkili olan dinamikler, 18. yüzyılda teşekkül eden Vehhabi ha-

54 Stephane Lacroix, *Awakening Islam*, çev. George Holoch, London: Harvard University Press, 2011, s.37.

55 Lacroix, *Awakening Islam*, s.37.

56 David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, s.181.

57 Mamoun Fandy, *Saudi Arabia and Politics of Dissent*, New York: Palgrave, 1999, s.4.

reketini ortaya çıkaran dinamiklerle paralellik gösterse de kısmen farklılık göstermektedir. Ancak Sahve hareketinin İslam anlayışı ve uygulama biçimi geleneksel Selefi çizginin bir devamı niteliğindedir. Dolayısıyla Sahve'nin İslami uyanış düşüncesine esin kaynağı olan damar; İbni Hanbel, İbni Teymiye ve İbni Abdülvahhab'ın teorik çerçevesini oluşturduğu Selefi din anlayışıdır. Hemen burada sorulması gereken soru şudur: Suudi Arabistan'daki Vehhabelik ve Sahve hareketi aynı Selefi kanaldan beslenmelerine rağmen, neden Sahve hareketi temel kurucu faktörlerinden biri de Vehhabi anlayışı olan Suudi rejimine karşı muhalefet etmeye başlamıştır? Bu sorunun cevabı Sahve'nin teşekkül ettiği konjonktürel dinamikler üzerinden yapılacak bir incelemede yatmaktadır.

Suudi Arabistan'da Sahve hareketinin ortaya çıkması Mısır'da kurulan ve kısa sürede Arap ülkelerinde etkili olan İhvan (Müslüman Kardeşler) ve onun ideolojisiyle yakından ilişkilidir. Diğer bir anlatımla, Sahve hareketi üzerinde Selefi akımın etkisinin yanında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan İhvan'ın⁵⁸ da oldukça büyük bir etkisi bulunmaktadır. Hasan el-Benna'nın da önemli ölçüde etkilendiği 19. yüzyıl ihyacılarını motive eden ve fikirlerinin şekillenmesinde etkili olan temel dinamik, Batılı güçlerin İslam toplumu üzerindeki siyasal, askeri, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla oluşturduğu hâkimiyetidir.⁵⁹ Dolayısıyla İhvan'ın İslam dünyasının mevcut durumundan kurtulması için ileri sürdüğü çözüm iki temele dayanmaktaydı: İslam toplumu üzerindeki yabancı işgaline son vermek ve İslam hukukuna dayanan şer'î bir devlet inşa etmek. Bu anlamda İhvan'ın fikri altyapısını oluşturan 19. yüzyıl İslami hareketleri, 18. yüzyılda Suudi Arabistan'da şekillenen Vehhabi hareketini doğuran yerel dinamiklerden farklıdır. Zira on sekizinci yüzyılda Avrupalı devletler İslam toplumları üzerinde daha hâkimiyet kurmamış ve İslam toplumunun bu boyutta tepkisini çekmiş değillerdi. Ancak, 19. yüzyılda Batılı güçler pek çok İslam devleti üzerinde siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan hâkimiyet kurmuşlardı.

El-Benna'nın anti-kolonyalist İslami uyanış hareketi, I. Dünya Savaşı'nın ardından Arap coğrafyasının büyük bir kısmının İngiltere ve Fransa'nın egemenliği altına girmesine karşı doğmuş ve işgal altındaki Müslüman ülkelerde

58 İhvan, Hasan el-Benna (1906-1949) tarafından 1928 yılında Mısır'da kurulmuştur. El-Benna, 19. yüzyıl İslamcılarını Muhammed Abduh (1849-1905), Cemalettin Afgani (1839-1897) ve Reşit Rıza (1865-1935)'dan etkilenmiş İslam toplumunda ihya ve ıslah'ı savunan önemli bir aktivisttir. Bakınız: Richard Paul Mitchell, *The Society of Muslim Brothers*, New York: Oxford University Press, 1993.

59 John L. Esposito, *Islam and Politics*, 4. Baskı, New York: Syracuse Univ. Press, 1998, s.33.

örgütlenmiştir. 1950'lerde Suudi Arabistan'a baktığımızda İhvan'ın bu ülkede örgütlenemediğini görüyoruz. 1946 yılında buna yönelik faaliyetlerini artıran el-Benna Suudi Arabistan'da İhvan'ın faaliyetlerine imkân tanıyacak bir merkez kurulmasına matuf olarak Kral Abdülaziz İbni Suud'ile görüşmüş ve bu yönde bir talepte bulunmuştur. Ancak Kral İbni Suud, ülkede siyasal partilerin faaliyetlerinin yasak olmasını ihlal edeceğini gerekçe göstererek bu talebi reddetmiştir.⁶⁰ Suudi Arabistan'ın bu tutumu 1950'lerin sonları ve 1960'lara geldiğinde büyük ölçüde değişmiş ve Suudi rejimi ile İhvan arasında yeni bir dönemi başlatmıştır.

Suudilerin karar değişikliğinde bölgesel dinamikler son derece merkezi bir rol oynamıştır. 1952 yılında Mısır'da gerçekleşen askeri darbeye İhvan da destek vermiştir. Ancak kurulacak olan yeni siyasal sistemin muhtevası konusunda Cemal Abdünnâsır ve İhvan arasında anlaşmazlık ve husumet ortaya çıkmış ve bu durum nihayetinde düşmanlığa dönüşmüştür. İhvan şeriata dayanan İslami bir devlet kurmak isterken, Nasır ise sosyalist ve Arap milliyetçisi bir devlet kurmaya gayret göstermiştir. Özellikle 1954 yılında Nasır'a yönelik İhvan'ın suikast hazırlığında olduğu bilgisi alınınca, 1949'da eski rejim tarafından öldürülen el-Benna'nın yerine geçmiş olan Seyyid Kutup ve pek çok İhvan taraftarı tutuklanarak hapse atılmıştır.⁶¹ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Nasır liderliğindeki Mısır'da İhvan'a yönelik siyasal ve toplumsal baskılar artmış, Mısır'dan dışarıya göçler başlamıştır. Suudi Arabistan ise bu süreçte devreye girmiş ve Mısır'dan göç eden İhvan mensuplarına kapılarını açmıştır. Bunun doğal sonucu olarak İhvan ideolojisi ve tecrübesi Suudi Arabistan'a girmiştir. Ayrıca, 1958'de Mısır ve Suriye'nin birleşmesi ve Irak'ta General Abdülkerim darbesiyle birlikte Suriye ve Irak'ta da İhvan'a yönelik baskılar artması üzerine Suudi Arabistan bu iki ülkeyi terk eden birçok İhvan üyesine kapılarını açarak Mısır'da yaşanan süreçte olduğu gibi İhvan'a yönelik olumlu bir politika takip etmiştir.⁶²

1950'ler ve 1970'lerde otoriter ve Arap milliyetçisi rejimlerde zulme uğrayan İhvan mensuplarından Suudi Arabistan'a yerleşenler arasında Seyyid Kutup'un kardeşi Muhammed Kutup ve Suriye İhvan'ından Muhammed Surur da bulunmaktaydı. Seyyid Kutup ile birlikte tutuklanan Muhammed Kutup, Mısır'da Enver Sedat'ın iktidara gelmesiyle birlikte 1971 yılında serbest bırakılmıştır. Bundan bir kaç ay sonra Muhammed Kutup Suudi Arabistan'a yerleşmiştir. Muhammed Surur ise 1963'te Suriye'de gerçekleştirilen dar-

60 Lacroix, *Awakening Islam*, s.39.

61 John L. Esposito, *Islam and Politics*, s.133.

62 Lacroix, *Awakening Islam*, s.40.

beyle iktidara gelen Baas rejiminin İhvan'a yönelik artan sindirme politikaları sonucunda ülkeyi terk ederek 1965'te Suudi Arabistan'a yerleşmiştir.⁶³ Gerek Muhammed Kutup gerekse Muhammed Surur kendi ülkelerinde İhvan'ın faaliyetleri içerisinde bulunmuş önemli şahsiyetlerdir.

Suudi rejimin İhvan üyelerine kapılarını açması II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Ortadoğu düzeniyle yakından ilgiliydi. Bu yeni düzende Arap devletleri arasında milliyetçi ve sosyalist ideolojiler yayılmaya başlamıştır. Özellikle 1956 Süveyş bunalımında Mısır'ın başarı sağlaması, Nasır'ı Arap toplumları nezdinde saygın bir Arap milliyetçisi haline getirmiştir. Buna ek olarak Nasır, Sovyetler Birliği ile yakın bağları bulunan sosyalist bir kişilikti. Nasır önderliğinde Mısır'ın Arap milliyetçiliği, Arap sosyalizmini ve siyasal sistem açısından cumhuriyeti benimsemesi ve bunları Ortadoğu'ya ihraç etmeye koyulması revizyonist bir Mısır devleti ortaya çıkarmıştır. Bu, Suudi Arabistan'ın monarşik siyasal sitemini ve Vehhabi din anlayışını tehlike altına sokmaktaydı. Çünkü Nasır, Arap devletleri arasında monarşiyle yönetilen ülkeleri meşru olmamakla suçluyor, başta Suudi monarşisi olmak üzere bu ülkelerle ilgili anti-propaganda yapıyordu. İşte bu noktada Riyad yönetimi, Nasır'ı bölgede dengelemek ve ideolojisinin muhtemel olumsuz etkilerini engellemek amacıyla pan-İslamizm'e başvurmuştur. Riyad-Kahire rekabetinin 1960'larda yükseldiği böyle bir konjonktürde ancak dinamik bir İslam anlayışı Suudi rejiminin ihtiyaçlarına cevap verebilirdi. Suudi Arabistan, Nasır'ın sosyalist ve seküler Arap milliyetçiliği karşısına İslamcı bir alternatif yerleştirmiştir. Suudi Arabistan tarafından 1962'de kurulan "Dünya Müslümanlar Birliği" ve 1972'de kurulan "Dünya Müslüman Gençler Meclisi"⁶⁴ Riyad yönetiminin pan-İslamcı politikalara yöneldiğinin somut göstergeleriydi. Dönem itibarıyla Suudi Arabistan'da bu rolü oynayacak yegâne grup ise İhvan olmuştur.

Özellikle Suudi Arabistan Kralı Faysal (1964-75) artan petrol fiyatlarının getirdiği zenginliğin de etkisiyle Suudi Arabistan'da eğitimde kapsamlı yapısal reformlar yapmış ve bu süreçte İhvan mensuplarına işlevsel bir rol vermiştir. 1957'de kurulan ve Suudi Arabistan'ın ilk üniversitesi olan Riyad Üniversitesi (daha sonra Kral Suud Üniversitesi) ve 1961'de kurulan Medine İslam Üniversitesi, 1970'lerde Mısır ve Suriye'den gelen İhvan üyelerinin ağırlıkta olduğu bir eğitim kurumu haline gelmişlerdir. 1981'de kurulan Ümmü'l Kura Üniversitesi ise İhvan üyelerin en etkili olduğu üniversitedir.⁶⁵ İhvan üyeleri Suudi Arabistan'da eğitimde yapılan düzenlemelerde bizzat rol

63 Madawi Al-Rasheed, *Contesting Saudi State*, s.73-66.

64 Bakınız: David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, s.152.

65 Stephane Lacroix, *Awakening Islam*, s.42-43.

almışlar ve bu sayede İhvan'ın temel dinsel ve siyasal yaklaşımlarını Suudi kurumlarına taşımışlardır. Bu süreç içerisinde Suudi Arabistan eğitim kurumları yerli Vehhabi unsurlarla ithal İhvan unsurlarını birlikte barındırır hale gelmiştir. Böylece, Suudi Arabistan'da Sahve hareketinin doğmasına zemin hazırlayan ilk dönem sona ermiştir.

Sahve hareketinin fikri temellerinin oluşması ise 1970'lerin sonları ve 1980'lere denk gelmektedir. Mekke'deki Ummul Kura Üniversitesi'nin İslam Şeriatı Fakültesi'ne dekan olarak atanan Muhammed Kutup,⁶⁶ burada kendi fikirlerini anlatma imkânına kavuşmuştur. Sahve hareketinin kurucularından biri olan Sefer el-Havali de bu üniversitede eğitim alırken Muhammed Kutup'la tanışmıştır.⁶⁷ Aynı zamanda Muhammed Kutup, el-Havali'ye yüksek lisans ve doktora çalışmalarında danışmanlık yapmıştır. Bu süreçte el-Havali, Muhammed Kutup'un din ve siyaset anlayışından, onun İslam'ın gündelik hayattan soyutlanamayacağı ve Müslüman toplumların sorunlarının temelinde devlet yönetiminin İslam hukukundan uzaklaştırılmasının yattığı düşüncesinden etkilenmiştir. Diğer taraftan Sahve hareketinin diğer bir lideri olan Selman el-Avde ise Hail'de Bilim Fakültesi'nde ders veren Muhammed Surur ile tanışmış ve onun fikirlerinden etkilenmiştir.⁶⁸ Muhammed Surur'un laik ve otoriter Arap rejimlerine karşı güçlü ve kararlı direniş gösterilmesi fikri el-Avde'nin fikirleri üzerinde etkili olmuştur. 1980'lerde eğitimlerini tamamlayan el-Havali ve el-Avde, Suudi Arabistan'da İhvan geleneği ve Vehhabi gelenekten beslenen yeni bir tür İslami uyanış hareketi başlatmışlardır.

Bu yeni tür İslami uyanış hareketini İhvan ve Vehhabilik gibi İslami hareketlerden farklı kılan birkaç ayırt edici özellikten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, Sahve, Muhammed Kutup ve Muhammed Surur kanalıyla İhvan deneyim ve ideolojisinden etkilenmiştir, ancak İhvan'da harekete liderlik eden kişiler genellikle ulemadan değil aktivistlerden oluşmaktadır. Sahve de ise hareketin ideologları ulemadan oluşmaktadır. El-Havali ve el-Avde, Sünni İslam fıkıh eğitimi almış birer âlimdir. Yine bu çerçevede İhvan'da hiyerarşik ve sıkı bir örgütlenmeden bahsedilirken, Sahve'de gevşek bir örgütlenme düzeni söz konusudur. Sahve'nin diğer bir ayırt edici özelliği amaca ulaşmak için şiddeti ve devrimi bir araç olarak görmemesidir. Bu yönüyle Sahve, hem Selefî-Vehhabi hareketler hem de İhvan içerisinde katı yorumlarla şiddete başvuran İslami hareketlerden ayrılmaktadır. El-Kaide ve İslami Cihat bu hususta somut örnekler olarak gösterilebilir.

66 Judith Caesar, "Saudi Dissent: Rumbles under the Throne", *The Nation*, 17 Aralık 1990.

67 Mansoor Jassem Al-Shamsi, *Islam and Political Reform in Saudi Arabia*, New York: Routledge, 2011, s.59

68 Stephane Lacroix, *Awakening Islam*, s.69.

Sahve'ye kendi özgünlüğünü veren bir diğer özellik liberal İslamcılardan farklı bir düşünce geleneği ve yapısına sahip olmasıdır. Özellikle Batı liberal düşüncesinden etkilenen, din ve siyasetin birbirinden ayrılması gerektiğine inanan laik İslamcı düşünürlerden ayrılmaktadır. Sahve hareketini diğer İslami hareketlerden farklı kılan başka bir unsur meşruiyeti tartışmalı ve otoriter yönetimlere itaat ve sadakat gösteren Selefi hareketlerden de farklı düşünmesidir. Özellikle burada Suudi Arabistan'daki Vehhabi hareketinin tarihsel süreç içerisinde Suudi hanedanının siyasal kararlarını onaylayan ve meşruiyet zemini hazırlayan resmi Vehhabi ulemadan (Selefiyye-i Suüdiyye) ayrılmaktadır. Sonuç olarak 1980'lerde fikri alt yapısını tamamlayan Sahve, Suudi Arabistan'da bulunan radikal Selefi, statükocu Selefi ve liberal Selefi akımlardan farklı olarak ortaya çıkan bir uyanış hareketidir.

Sahve hareketinin Suudi rejimiyle anlaşmazlığa düştüğü nokta statükocu Selefi/Vehhabi anlayışını hedef tahtasına koyması ve buradan hareketle rejimin meşruiyet kaynağını zedelemesidir. Sahve'nin aslında 18. yüzyılda ortaya çıkan Vehhabi hareketiyle bir sıkıntısı bulunmamaktadır. Sorun, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Suudi hanedanının içeride ve dışarıda siyasal istikrar ve güvenliği sağlaması, bağımsız bir devlet olarak tanınması ve toprak bütünlüğünü elde etmesinden sonra Vehhabi ideolojisinin Suudi hanedanı tarafından kontrol altına alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Suudi kontrolü altında Vehhabilik, siyasal otorite tarafından kullanılan dini bir söylem halini almıştır.⁶⁹ Özellikle devlet tarafından 1971'de Yüksek Ulema Kurulu'nun kurulması ve kurulun üyelerinin kral tarafından atanması dini otoriteyi siyasal otoritenin hâkimiyetine sokmuştur. Bu kurulun Suudi Arabistan'da en yüksek dini organ olması ve siyasal ve dinsel konularda bu kurumun fetva yayınlama yetkisine sahip olması Suudi rejimi açısından son derece önemlidir.

Sahve hareketinin Suudi rejimine yönelik açık ve ciddi bir şekilde muhalefet etmesi 1990'larla birlikte şekillenmeye başlamıştır. Sahve'nin otoriteye karşı dini ve siyasi muhalefet içerisine girme şekli onun devlet ve yönetim anlayışıyla alakalıdır. Sahve, teolojik konular üzerine odaklı geleneksel Selefi öğretisi ile büyük oranda siyasal sorunlarla ilgilenen İhvan arasında bir sentez görüntüsü vermektedir.⁷⁰ Sünni Fıkıh geleneğinde yöneticiye karşı ayaklanmanın iki temel nedeni bulunmaktadır. Eğer yönetici zalim bir uygulama içerisine girer veya açık ve tartışmasız bir şekilde küfre düşerse ayaklanma meşru hale gelir. Bu hususta Sahve liderlerinden el-Avde şöyle demektedir:

69 Madawi Al-Rasheed, *Contesting Saudi State*, s.26.

70 Ondrej Beranek, "Divided we Survive: A Landscape of Fragmentation in Saudi Arabia", *Middle East Brief*, *Crown Center for Middle East Studies*, Ocak 2009, No.33, s.3.

“Yöneticiler Müslüman oldukları ve şeri hükümleri uyguladıkları sürece yönetime itaat gereklidir, ancak açıkça küfre düşüldüğünde ayaklanmaya izin verilir.”⁷¹ Buna göre İslam toplumunda meşru devlet ancak adil ve şeri hükümlere dayandığı sürece bunu elde edebilir. Bunun yanında Sahve’de yöneticiye karşı ayaklanma toplumda güvenlik ve istikrarı bozmayacak, fitneye mahal vermeyecek şekilde olmalıdır.

Bu bağlamda, Irak’ın 2 Ağustos 1990’da güney komşusu Kuveyt’i işgal ve daha sonra ilhak etmesiyle başlayan II. Körfez Savaşı (1990-91), Suudi Arabistan’da Sahve liderliğinde muhalefeti harekete geçirmiştir. Bu dönem ise Sahve’nin olgunlaştığı üçüncü dönem olarak görülmektedir. Suudi Arabistan’ın siyasal sistemi, dinsel yapısı ve dış politika uygulamaları Sahve hareketi tarafından güçlü bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır.⁷² Sahve’yi harekete geçiren iki faktörden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, yabancı güçlerin Suudi topraklarına yerleşmesi, diğer ise krallığın bu yöndeki kararına dinsel meşruiyet kazandıran dinsel otoritedir. Irak’ın 2 Ağustos’ta Kuveyt’i işgal etmesinden yedi gün sonra 9 Ağustos’ta Suudi Arabistan Kralı Fahd, ülkesini olası Irak işgaline karşı korumak üzere ABD askerlerinin Suudi Arabistan topraklarında konuşlanacağını ilan etmiştir.⁷³ 13 Ağustos’ta ise Yüksek Ulema Konseyi, Suudi hükümetinin kararını destekleyen fetvasını yayınlamıştır.⁷⁴

II. Körfez Savaşı’na kadar Sahve’nin Suudi rejimine karşı muhalefeti söz konusu değildir. Ancak bu savaş, bölgesel dengeleri değiştirdiği gibi Suudi Arabistan’ın iç politik-dinsel dengelerini de değiştirmiştir. Suudi Arabistan’ın 1970’lerden bu yana silahlanmaya önemli miktarda para harcamasına rağmen güvenliğini sağlamak ve muhtemel tehditleri ortadan kaldırmak için yabancı bir güce (ABD) bağımlı kalması devletin zayıflığını ortaya koymuştur. Yine bu bağlamda, gayri İslami bir devletin askerlerin İslam şeriatına dayanan bir devlet topraklarına yerleşmesi rejimin dini meşruiyetine zarar vermiştir.⁷⁵ Bunun üzerine Sahve liderleri el-Havali ve el-Avde, camilerde verdikleri vaizler ve üniversitelerde verdikleri konferans ve panellerle devletin mevcut durumunu ve düştüğü acizliği halka anlatmaya çalışmışlardır.

71 Mansoor Jassem Al-Shamsi, *Islam and Political Reform in Saudi Arabia*, s.45.

72 Toby C. Jones, “Religious Revivalism and Its Challenge to the Saudi Arabia”, *Religious Politics in Saudi Arabi*, Muhammed Ayoob and Hasan Kösebalaban (ed.), New York: Lynne Rienner Publisher, 2009, ss.109-120.

73 Mansoor Jassem Al-Shamsi, *Islam and Political Reform in Saudi Arabia*, s.80.

74 Madawi Al-Rasheed, *Contesting Saudi State*, s.32.

75 R. Hrair dekmenjian, “The Rise of Political Islam in Saudi Arabia”, *The Middle East Journal*, c.48, sy.4, Kış, 1994, ss.627-643.

Sahve liderlerinden el-Havali, Suudi Arabistan'ın güvenliğini sağlama hususunda ABD'ye bağımlı olma durumunu gündeme getirmiş ve bunun İslam hukukunun ihlali anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yine bu paralelde el-Avde ise “devletlerin çöküş nedenleri” adıyla verdiği bir konferansta Kuveyt'in neden çöktüğünü ve Suudi Arabistan'ın ise neden bunun eşliğinde olduğunu açıklamaya çalışmış ve çöküşe engel olmak için bir takım öneriler sunmuştur. El-Avda'ya göre İslami kurallara göre yönetilen devletlerin güçlü olacağını, ancak bunu ihmal eden Müslüman ülkelerin varlık nedenini yitireceğini ifade etmiştir.⁷⁶ Sahve liderlerine göre ABD'nin Suudi Arabistan'a askeri olarak konuşlanması, onun uzun zamandan beri Basra Körfezi'ne yerleşme planının bir parçasıdır. Öyle ki, yüzbinlerce ABD askerinin (yaklaşık 500 bin) Suudi topraklarına yerleşmesi üzerine Eylül 1990'da Riyad Camii'nde verdiği vaazda el-Havali, Suudi Arabistan'a gerçek tehdidin Irak'tan değil, ABD'den geldiğini söylemiştir.⁷⁷ Bu noktada Sahve'nin 19. yüzyıl İslami uyanış hareketlerine ve İhvan'ın benzer bir şekilde Batı'nın Müslüman ülkeler üzerinde kurmaya çalıştığı hâkimiyetine bir tepki söz konusudur. Daha doğrusu Sahve, Suudi hanedanının egemenliği altına girmiş statükocu Vehhabi düşüncesini günlük İslami ibadetler üzerine odaklandığı gerekçesiyle eleştirmek suretiyle İhvan'da olduğu gibi Batı'nın İslam toplumu üzerinde egemenlik tesis etmesi gibi tehlikelere de dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaya başlamıştır.

Suudi Arabistan'ın içinde bulunduğu bu durumdan kurtarılması için Sahve hareketi iç politikada siyasal reformların yapılmasını, dış politikada ise ABD çizgisinde ilerleyen pozisyonunu değiştirmesini gerekli görmüştür. Bu amaçla Mayıs 1991'de Sahve'nin girişimiyle din adamları, akademisyenler, siyasetçi ve eski hükümet üyelerinden müteşekkil 52 kişinin altına imza attığı “Tavsiye Mektubu” (Risâletü'l-ulemâ) Kral Fahd'a sunulmuştur.⁷⁸ Söz konusu mektupla siyasi, dini, toplumsal, ekonomik ve askeri konularda reform yapılmasını öngören 12 başlık altında tavsiyede bulunulmuştur. Bunlar:

- Devletin iç ve dış politikasını İslam hukuku uyarınca yönetecek bir Şura Meclisi kurulmalı.
- Devletin siyasal, ekonomik ve idari alanlarında İslam hukukuyla uyumlu olmayan yasaları değiştirilmeli.

76 Mansoor Jassem Al-Shamsi, *Islam and Political Reform in Saudi Arabia*, s.82.

77 David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, s.152.

78 “Risalah al-Ulama Fi al-Suudiyyah ila al-Malik Fahd”, *Al-Insan*, Temmuz 1991, ss.95-96, Aktaran: R. Hrair Dekmenjian, “The Rise of Political Islam in Saudi Arabia”, *The Middle East Journal*, c.48, sy.4, Kış, 1994, ss.627-643(630).

- Devleti ve kutsal toprakları (Mekke ve Medine) koruyacak, farklı kaynaklardan tedarik edilen silahlarla desteklenen güçlü bir ordunun kurulması.
- İslam hukukunu ihmal etmeyen, İslam davasıyla uyumlu ve ümmetin çıkarlarını gözeten bir dış politika geliştirilmeli.
- Bağımsız bir yargı sistemi oluşturulmalı.
- Devlet yönetiminde adalet ve eşitlik temin edilmeli.
- Devlet yönetimine liyakatli kişiler atanmalı.
- Devlet bürokrasisi hesap verebilir seviyeye çıkarılmalı.
- Devlet gelirleri adil bir şekilde dağıtılmalı.
- Devletin İslami kimliğini yansıtacak medya ve basın organları kurulmalı.
- İslam'ı yayacak dini kurumlar oluşturulmalı.
- Bireysel ve toplumsal haklar güvence altına alınmalı.

Suudi rejiminin, pek çok alanda reform yapılmasını öngören Tavsiye Mektubunu pek dikkate almaması üzerine Sahve hareketi yaklaşık bir yıl sonra rejime muhalif diğer ihyacı liderlerle (din adamları, akademisyen ve siyasetçi) bir araya gelerek Suudi rejiminin iç ve dış politikasını eleştiren kapsamlı bir reform paketi ilan etmiştir. Eylül 1992'de 107 kişinin imzasını taşıyan "Tavsiye Memorandumu" (Müzekkirâtü'n-Nasiha) Yüksek Ulema Konseyi Başkanı İbni Baz'a sunulmuştur. Memorandumda şu noktalara vurgu yapılmıştır:⁷⁹

- Devlet yönetimi yozlaşmıştır, devlet kurumları ihya edilerek adil ve meşru bir yönetim kurulmalıdır.
- Körfez krizi orduda bir dizi problemi gün yüzüne çıkarmıştır. Devletin güvenlik güçlerinin zayıf olduğu ve güvenliğin yabancı güçlere dayanılarak sağlandığı görülmüştür. Ordunun nitelikli bir şekilde modernize edilmesi ve kapasitesinin artırılması gerekmektedir.
- Kur'an ve Sünnet üzerine inşa edilen İslam devleti dış politikada İslam'a uygun davranmalıdır. Ancak mevcut yönetim bunu yerine getirmemekle birlikte gayrimüslim devletlerle ittifak ilişkisine girmektedir.
- Devlet yönetiminde ulemanın rolü oldukça sınırlandırılmıştır. Bu nedenle ulemanın etkisi artırılmalıdır.

79 Mudhakkirat al-Nasihah, 1992, Aktaran: Mansoor Jassem Al-Shamsi, *Islam and Political Reform in Saudi Arabia*, New York: Routledge, 2011, s.103.

- Yargı sistemi gayri İslami kural ve düzenlemeler tarafından işgal edilmiştir, bu problem şeri hükümlere başvurularak giderilmelidir.
- Devlet birçok gayri İslami ekonomik faaliyet içerisinde bulunmakta ve Rejim bölgede birçok diktatörlüğe destek vermektedir.
- Krallık insan haklarını ve insan onurunu ihlal etmektedir, bu sorun çözümlenmelidir.
- İslami mahkemelerin zayıflayan otoritesi güçlendirilmelidir.
- İslam davası, İslam şeriatı üzerine inşa edilen bir devlet için en şerefli bir görevdir. Medya bu görevi yerine getirmelidir.
- Refah devleti oluşturulmalı ve devlet gelirleri adil dağıtılmalıdır.

Her iki bildiriye de bakıldığında Sahve, Suudi devletinin ekonomik, siyasal, askeri ve toplumsal olarak çürümüşlüğü tespitinde bulunmakta ve devleti çöküşe doğru götüren bu hayati sorunun üstesinden gelebilmek için rejime kurtuluş reçetesi sunmaktadır. Yapılan saptama devlet organlarının varlığını sürdürmeyecek düzeyde bozulmuşluğu ve işlevsizliği, çözüm önerisi ise kapsamlı bir ihya politikasının uygulanmasıdır. Sahve'nin liderliğinde ortaya konulan bu durum tespiti ve çözüm önerilerinde, İslam hukukuna dayalı adil bir yönetimin inşa edilmesi ve kendini yabancı güçlere karşı muhafaza edebilecek güçlü bir güvenlik biriminin oluşturulması üzerinde durulmaktadır. Burada vurgulanması gereken diğer bir husus, Sahve'nin sorun tespiti ve çözüm önerileri onun İhvan ve Vehhabi sentezinin olduğunun bir yansımasıdır. Mesela Sahve, Suudi Devleti'nin iç ve dış politikasının İslam inancı çerçevesinde şekillenmesi ve icra edilmesi üzerinde durmakta ve ona İslami bir görev yüklemesi açısından 18. yüzyıl Vehhabi hareketini andırmaktadır. Diğer taraftan Sahve, Suudi Devleti'nin gayri İslami devletlerle ittifak ilişkisi kurmasına karşı çıkmakta ve devletin içerisine düştüğü güvenlik zafiyetinin Batılı devletlerin bölgedeki emellerinin bir sonucu olduğunu düşünerek Batı egemenliğine karşı bir rahatsızlık göstermesi açısından ise İhvan'ı yansıtmaktadır. Suudi yönetimi, devletin kapsamlı bir yapısal reforma tabi tutulmasını gerekli gören ve tavsiye eden her iki bildiriye pek olumlu bakmamış olsa da, muhalefetin tepkisini azaltmak ve siyasal sisteme katılımı artırmak ve devlet yönetimini çürümüşlükten kurtarıp daha işlevsel hale getirmek amacıyla harekete geçmiştir.

Bu çerçevede Kral Fahd, 1992 yılında yayınladığı kararnameyle Temel Yönetim Hukuku, Yerel Yönetimler Yasası ve Şura Meclisi Yasası olmak

üzere üç önemli reform paketi açıklamıştır.⁸⁰ Şura Meclisi Yasası'yla Suudi Arabistan'da tamamı kral tarafından atanan 60 üyeli (Bugün itibarıyla 150 üyeden oluşmaktadır) Şura Meclisi (Danışma Meclisi) kurulmuştur. Temel Yönetim Yasası'yla Suudi Arabistan'ın yönetim tarzının monarşi olduğu ve ülke yönetiminin, devletin kurucusu Abdülaziz İbni Suud'un soyundan gelen erkek hanedan üyesine geçtiği belirtilmiştir. Yine bu yasayla Suudi devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişi ve görevleri sayılmış, bunlar hukuki statüye kavuşturulmuştur. Bu yasa Kuran-ı Kerim'i kendine anayasa olarak kabul eden Suudi Arabistan için aslında bir anayasa niteliği taşımaktadır. Son olarak Yerel Yönetimler Yasası'yla ülke 13 idari birime ayrılmıştır.⁸¹ Sahve'nin siyasal otorite üzerindeki baskıları üzerine yapılan bu reformlar sayesinde Suudi Arabistan mutlak monarşiden meşruti monarşie kısmi bir geçiş yaşamıştır.

Sonuç

Toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığını sağlayarak 1932 yılında kurulan Suudi Arabistan'ın temel kuruluş belgesi 1744 yılında Muhammed İbni Suud ile Muhammed İbni Abdülvehhab arasında yapılan anlaşmaya dayanmaktadır. Umera (emirin çoğulu) ve ulema (alimin çoğulu) ittifakı şeklinde gerçekleşen bu anlaşmayla bugünkü Suudi Arabistan'ın temelleri atılmıştır. Söz konusu anlaşmayla birlikte İbni Abdülvehhab'ın teolojik temellerini oluşturduğu İhyacı Vehhabi hareketi, kurulan Suudi devletinin resmi din anlayışı olarak kabul edilmiş ve bu durum günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Geleneksel Selefi İslam anlayışının Suudi Arabistan'a özgü versiyonu olan Vehhabi hareketi, ilerleyen süreçte siyasal otoriteyi elinde tutan Suudi hanedanının kontrolü altına girmiş ve zamanla rejimin kararlarına meşruiyet sağlayan saray dini anlayışı haline gelmiştir. Bunun yanında, 1960 ve 1970'lerde Mısır ve Suriye'deki zulüm nedeniyle Suudi Arabistan'a göç eden İhvan üyelerinin ideolojik perspektifinden etkilenen yeni bir İhyacı ulema grubu yetişmiştir. Sahve (Uyanış) hareketi olarak adlandırılan bu grup 1990'larla birlikte Suudi rejiminin siyasal sistemine ve devletin hâkimiyeti altına girmiş olan Vehhabi anlayışına karşı büyük bir meydan okuma başlatmıştır.

Vehhabilik ve Sahve, Hanbeli imamlar olan İbni Hanbel ve İbni Teymiye'nin çerçevesini çizdiği Selefi ekolün içerisinden doğan ve bu çizgi-

80 Madawi al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, New York: Cambridge, 2010, s.167.

81 Bassam Abdullah al-Bassam, "Political Reform in Saudi Arabia: Necessity or Luxury?", *Middle East Online Journal*, c.3, sy.6, Yıl.2011, ss.175-197.

yi takip eden Suudi Arabistan merkezli İslami ihya/uyanış hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Benzer İslami gelenekten beslenmeleriyle birlikte Sahve hareketini Vehhabilikten farklı kılan bazı hususlar bulunmaktadır. Her şeyden önce Sahve hareketi, 19. yüzyıl İslamcı hareketlerin bir türevi olan İhvan'ın din ve siyasete yaklaşımından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu nedenle Sahve hareketinde din ile siyaset iç içedir. Bu noktada vurgulanması gereken husus, Sahve'de geleneksel Vehhabiliğin tersine, İhvan ideolojisi üzerinden Batı hâkimiyetine karşı bir antagonizma üretilmektedir. Bunun yansımaları Sahve'nin muhalefet kültürü üzerinde somut bir şekilde görülmektedir. İkinci olarak, Suudi hanedanının ihyacı Vehhabi hareketini ilerleyen süreçte kademeli olarak kendi otoritesi ve kontrolü altına alması bu hareketi saray dini, mensuplarını ise saray uleması haline getirmiştir. Vehhabi ulemanın ağırlıklı olarak siyasal otoritenin kararları yönünde fetvalar çıkarması, Sahve hareketini doğuran temel dinamiklerden biri olmuştur. Son olarak, II. Körfez Savaşı'yla ortaya çıkan devletin kendi güvenliğini savunamayacak düzeyde zayıf ve çürümüş olmasının ortaya çıkması Sahve'nin dikkatini çekmiş ve çözüm arayışı içerisine girmesine yol açmıştır.

Kaynakça

- Bassam Abdullah al-Bassam, "Political Reform in Saudi Arabia: Necessity or Luxury?", *Middle East Online Journal*, c.3, sy.6, Yıl. 2011, ss.175-197.
- Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, çev. Turan Keskin, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, New York: I.B. Tauris, 2006.
- Faleh A. Jabar ve Hosham Dawod, *Aşiretler ve İktidar*, çev. Ömer Ögünç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Hamadi Redissi, "The Refutiati of Wahhabism in Arabiac Source", içinde. *Kingdom Without Borders*, Madawi al-Rasheed (ed), London: Hurst, 2008.
- James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, 2. Baskı, New York: Fact On File, 2010.
- John L. Esposito, *Islam and Politics*, 4. Baskı, New York: Syracuse Unv. Press, 1998.
- Judith Caesar, "Saudi Dissent: Rumbings under the Throne", *The Nation*, 17 Aralık 1990.
- Madawi al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, New York: Cambridge, 2010.
- Madawi Al-Rasheed, *Contesting Saudi State*, New York: Cambridge, 2006.
- Mamoun Fandy, *Saudi Arabia and Politics of Dissent*, New York: Palgrave, 1999.
- Mansoor Jassem Al-Shamsi, *Islam and Political Reform in Saudi Arabia*, New York: Routledge, 2011.
- Mehmet Ali Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri*, 4. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013.
- Mustafa Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar, 2011.
- Natana J. Delong Bas, *Wahhabi Islam*, New York: Oxford, 2004.
- Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Cep Kitapları, 1991.
- Ondrej Beranek, "Divided we Survive: A Landscape of Fragmentation in Saudi Arabia", *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, Ocak 2009, No.33.

- Pascal Menoret, *The Saudi Enigma*, çev. Patrick Camiller, Beirut: World Book Publishing, 2005.
- R. Hrair Dekmenjian, "The Rise of Political Islam in Saudi Arabia", *The Middle East Journal*, c.48, sy.4, Kış, 1994, ss.627-643.
- Sami Zubaida, *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*, çev. Burcu Koçoğlu Birinci ve Hasan Acak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2008.
- Selda Güner, *Vehhabi-Suudiler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Stephane Lacroix, *Awakening Islam*, çev. George Holoch, London: Harvard University Press, 2011.
- Süleyman el-Kusi, *Selefilik*, çev. Ahmet İyibildiren, 2. Baskı, İstanbul: Guraba, 2013.
- Toby C. Jones, "Religious Revivalism and Its Challenge to the Saudi Arabia", *Religional Politics in Saudi Arabi*, Muhammed Ayoob and Hasan Kösebalaban (ed.), New York: Lynne Rienner Publisher, 2009, ss.109-120.
- William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Kitap Tanıtımı / *Book Review*

An Introduction to Islam in the Twenty-First Century

Aminah Beverly McCloud (editör), Scott W. Hibbard (editör) ve Laith Saud (editör), (Singapur: Wiley-Blackwell, 2013). ss. 246. Ciltli 75 €. Ciltsiz 24 €.

Değerlendiren: Bilal Yıldırım*

Aminah Beverly McCloud, Scott W. Hibbard ve Laith Saud editörlüğünde yedi yazarın katkılarıyla hazırlanan ve dört kısım altında yer alan on beş bölümden oluşan eser, okuyucuya, İslam'ın 21. yüzyıldaki görünümünü, tarihsel/sosyolojik ve teorik/ilmi kökenleri itibariyle anlatmakta ve açıklamaktadır. Eserin ortaya çıkmasında 11 Eylül sonrasında yükselen İslam imajının da etkisi bulunmaktadır. Müslümanlarla Batılı Hıristiyanların birbirleriyle karşılaştıkları ilk dönemlerden beslenen bu imaj, İslam'ın gerçekliğini oldukça çarpıtmakta ve bu dine tabi olan Müslümanları olduklarından çok farklı bir şekilde tasvir etmektedir.

Dört kısma ayrılan eser, yukarıda değinilen tartışmalarla başlayan “İslam: Image and Reality” adlı ilk kısımda yer alan bölümlerde; İslam öncesi dönemden modern Batı'nın dünya hakimiyetini elde ettiği günümüze kadar olan süreçte İslam tarihi, yayılışı ve devletleriyle birlikte anlatılmakta, bu dinin temel kavramı olan “tevhid” merkeze konarak teorik yapı ve bu dinin dünya ile ilişkisi ortaya konmakta ve Hz. Muhammed sonrasında yapılan tartışmalar neticesinde beliren ilmi/felsefi ekoller ve şahsiyetler tanıtılmaktadır. Bu sonuncu unsur sayesinde İslam mezheplerinin ve bugünün tartışmalarının tarihi/sosyolojik kökeni tebarüz etmektedir. “İslam and the Modern World” adlı ikinci bölümde ise, İslam dini modern dünyaya taşınmakta ve ilk olarak, geçen yüzyılda ortaya çıkan seküler ulus-devletlerle ve ideolojilerle ilişkisi, Müslümanların yaşadığı farklı bölgeler bağlamında ele alınmaktadır. Bunlar

* Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Sakarya; e-mail: bilaly@sakarya.edu.tr

arasında Türkiye ve Kemalizm de bulunmaktadır. Eser, bu kısımda, modernleşme ile gerçekleşen karşılaşmaları ilgili ülkeler, hareketler ve kişiler bağlamında da ele almaktadır. Dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan Müslümanların azınlık olarak yaşadıkları Batı'nın önemli ülkelerindeki vaziyetleri de sosyal ve siyasal hakları itibarıyla bu kısım altında incelenmektedir.

Kitabın en ilgi çekici kısmını "Regional Studies" ismini taşıyan üçüncü kısmı teşkil etmektedir; zira Ortadoğu ile özdeşleştirilen İslam'ın mensuplarının büyük çoğunluğunun dünyanın farklı bölgelerine yayıldığını, bunun yanı sıra buradaki Müslümanların İslam'ın karakterine etki edecek derecede İslam düşüncesine ve İslami hareketlere tarih boyunca sürekli bir şekilde katkıda bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Bu kısım; Murabıtların ve Haricilerin bölgesi olan Afrika'yı, Müslüman nüfusun en yoğun olarak bulunduğu Güney ve Güneydoğu Asya'yı, tasavvufa önemli katkıların gerçekleştiği Orta Asya'yı, Müslümanların görece azınlıkta olduğu Latin Amerika ve Karayipler'i irdelemektedir. Müslümanların bölgeye ilk yerleşmeye başladıkları süreçle başlayan her bir bölüm, bugünün çeşitliliğini oluşturan farklı tecrübelerle devam etmektedir. Bu kısım, bir yandan ideal İslam'a dair tartışma ve eylemleri diğer yandan ise, bunlardan uzak bir şekild'e, modern zamanlarda yaşanmakta olan gündelik İslam'ı bizlere tasvir etmektedir. Böylece, hem gerçek İslam'ı tesis adına gerçekleştirilen askeri darbelere hem de gelenekle bağın koptuğu coğrafyalarda ibadet niyetiyle gerçekleştirilen o bölgeye özgü pratiklere aynı anda tanıklık edebilmekteyiz.

"Islam in a Globalized World" adlı son kısımda ise, öncelikle İslam'ı kimin öğretmesi ve akademi içerisinde bunun nasıl yapılması gerektiği, bunun yanı sıra kimlerin İslam hakkında söylediklerine karşı dikkatli olmak gerektiği, 11 Eylül bağlamında İslam'ın nasıl tanımlanması gerektiği sorusu ve şiddet sorunu ışığında ele alınmaktadır. Bu kısım ayrıca, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan İslami siyasi hareketlerin din ve şiddet arasında kurdukları ilişkinin yüzyılın sonunda ortaya çıkardığı genel durum tasvir edilmekte, bunun Batılılar nezdinde neden olduğu etki ve peşi sıra gelen karşılıklı etkileşim, eleştirel bir tarzda açıklanmaktadır. Buna göre, bir yandan İslam'ın bir şiddet dini olduğunu düşündürecek eylemler Müslümanlar tarafından gerçekleştirilirken diğer yandan Batılılar, Müslümanları şiddete yönlendiren düşünce ve söylemlerinin sorumluluğunu üstlenmemektedir.

Bir ders kitabı olarak hazırlanan eser; belirli İslami kavramların tanımlarını yaparak ve yeri geldiğinde bu kavramları kullanarak İslam dinine dair kanaatleri etkileme potansiyeline sahip olmakta, her bölümde yer alan kutucuklar içerisinde sunulan açıklayıcı bilgilerle söz konusu potansiyel artırılmaktadır. Ayrıca ele alınan ülke ve bölgelere dair haritalarla, kültürel öge-

leri yansıtan fotoğraflarla, çeşitliliği oluşturan farklılıklar güçlü bir şekilde anlaşılır kılınmaktadır. Yine bir ders kitabı olması hasebiyle eserin her bir bölümünün sonunda tartışma soruları ve tavsiye edilen okumalar bulunmaktadır. Eser, kullanışlı bir indeks ihtiva etse de, referans kaynakları müstakil bir bibliyografya başlığı altında sunulmak yerine, bölüm sonlarındaki tavsiye edilen okumalar arasında yer almaktadır.

Eseri benzerlerinden ayıran özelliği, geleneği oluşturan akımlar ve bunlar arasındaki tartışmalarla birlikte, dünyanın farklı bölgelerinde/ülkelerinde İslam tecrübelerine rengini veren düşünceleri ve eylemleri de ortaya koymasındır. Bu bakımdan eserin önemli bir iddiası, imaj olarak İslam ile bir gerçeklik olarak İslam arasında önemli farkların bulunduğuudur. Monolitik bir yapı imajıyla bilinen İslam, aslında dinamik ve çeşitlilik arz eden bir karaktere sahiptir. Yaşayan bir din olarak nitelendirilen İslam'ın bu karakterini kavrayabilmek için; Asya, Afrika, Ortadoğu, Latin Amerika ve Avrupa'da hatta ABD'de yaşayan Müslümanlara bakmak gerekmektedir. Bu niteliğiyle söz konusu eser, İslam hakkında genel bilgilere sahip olmak, bunun yanı sıra Müslümanların hangi coğrafyalarda, ne zamandan beridir yaşadıklarını ve nasıl bir İslam inancına sahip olduklarını, İslam ve Müslümanlarla ilgili tarihi ve güncel tartışmaları öğrenmek ve belirli bir düzeyde fikir edinmek isteyen her seviyedeki okuyucuya hitap etmektedir.

Nusayrilik: Arap Alevileri

İnan Keser, (Adana: Karahan Kitabevi, 2011) ss.181. Ciltsiz. 12 TL

Değerlendiren: Cahit Çelik*

Günümüzde Suriye başta olmak üzere Türkiye ve kısmen Lübnan'da yaşayan Nusayrilere ait tarihsel arka plan, inanç esasları ve dini pratikler Osmanlı'nın son dönemine kadar büyük ölçüde gizli kalmıştır. Kapalı toplum özelliği gösteren ve gizliliğe önem veren Nusayrilik hakkında kendi kaynaklarından bilgilere ulaşılmaması ancak 19. yüzyılın sonlarında mümkün olmuştur. Son dönemde, özellikle saha çalışmalarından hareketle, Nusayriliğin dini pratikleri ve toplumsal yapısı üzerine inşa edilerek oluşturulmuş birçok eser göze çarpmaktadır. Burada incelememize konu olan İnan Keser'in *Nusayrilik Arap Alevileri* adlı eseri, bu eserlere bir örnek mahiyetindedir.

Keser'in eseri, on dört bölümden oluşmaktadır. Eseri genel olarak üç temel bölüm ve kısa bir sonuç bölümü şeklinde incelemek de mümkündür. Bu şekliyle ele alındığında yazar, ilk bölümde çalışmanın amacını, hedefini ve yöntemini ortaya koymuş; Osmanlı'dan günümüze Nusayri toplumuna olan genel yaklaşımı irdelemiştir. İkinci bölümü Nusayriliğin kısa tarihçesi, inanç esasları, kutsal metinleri ve duaları için ayıran Keser, bu inancın tarihsel arka planını ve teolojik yönlerini incelemiştir. Yazar, üçüncü bölümde, Nusayrilerin toplumsal hayatında önemli yere sahip olan dine giriş töreni, din amcalığı, dinsel pratikler, bayramlar, din adamları ve dini ziyaretler gibi kültürel ve sosyolojik öğelere ağırlık vermiştir. Sonuç kısmında ise dışa kapalı bir inanç sistemine sahip olan Nusayriliğin yüksek seviyede dayanışma ve bütünleşme gösterdiğine vurgu yapan Keser, bu neticenin doğmasında etkili olan nedenleri sıralamıştır.

* Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Sakarya; e-mail: celikcahit@gmail.com

Keser, dinsel inançların kültürün önemli bir bölümünü oluşturduğuna ve çoğu zaman da dinsel olan ile kültürel olanın iç içe geçtiğine vurgu yaparak eserine başlamıştır. Yazar, Nusayrilik gibi farklı dini inanışlara sahip etnik bir grubun temel yapısının başarılı bir şekilde ortaya konabilmesi ve kişilerin inançlarının doğru anlaşılabilmesi için, o inancın dâhil olduğu kültüre ait özelliklerin öncelikli olarak tespit edilmesi gerektiğini savunmuştur. Yazara göre, Nusayrilere yönelik Türkiye’de yapılan ve çoğunluğu da ilahiyatçılar tarafından kaleme alınan çalışmalarda hedef, Nusayriliğin toplumsal yapısını veya Nusayri inancını anlamaktan ziyade, Ortodoks İslam yapısına olan uzaklığını ortaya koymak olmuştur (s. 3). Bu nedenle, Keser’in çalışmasının amacı, “Nusayrilik nedir?” sorusundan yola çıkarak bu inanca ait teorik ve pratik yönleri sistemli bir şekilde açıklamaktır. Yazarın çalışması salt literatüre dayalı olmayıp, tamamı Hatay ilinde gerçekleşen ve derinlemesine görüşmeler yoluyla şekillenen altı aylık bir saha çalışması neticesinde ortaya çıkmıştır.

Esere konu olan ve Türkiye’de ağırlıklı olarak Mersin, Adana, Hatay illerinde yaşayan Nusayrilere yönelik tarihsel yaklaşımın ele alındığı ilk bölümde Keser, bu inanca sahip bireylerin kendilerini “Arap Alevileri” olarak tanımladığına yer vermiştir (s. 6). Nusayrilerin farklı bir toplum yapısına sahip olmalarında, kendilerine “öteki” gözüyle bakılmasının da etkisi olmuştur. Osmanlı döneminde gayrimüslim ve Sünni Müslümanlar yasal statüye sahip iken Nusayrilik gibi diğer inançlar yok sayılmıştır (s. 11). Keser’e göre, bunda güdülen temel amaç, farklı İslam anlayışlarının evrimini engellemektir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanı ile birlikte girilen laiklik ve modernleşme süreçlerinde ise devletin din üzerinde etkili konuma gelmesiyle, İslam’ın uluslaştırılması ve Türk tipi İslamiyet gibi kavramlar ön plana çıkmıştır (ss. 16-17). Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat fakülteleri gibi dini hayata yön veren önemli kuruluşlarda etkili konumlara gelen kişilerin geleneksel Sünni inanca sahip olmaları nedeniyle -laiklik ilkesi gereği kamusal söylem olarak olmasa da- gizli söylem olarak “öteki” ayrımı devam ettirilmiştir (s. 18). Keser, bu bölümün devamında, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde yer alan kaynaklardan hareketle, gizli söyleme dair örnekler sunmuştur. Güncel çalışmalar genellikle İbn-i Teymiyye gibi yüzyıllar öncesinde yaşamış yazarlara dayanılarak oluşturulmuş, baz alınan yazarların görüşlerinin ise doğruluğu sorgulanmamıştır (s. 32). Yazara göre Nusayrilere yönelik “öteki” ayrımı bu metinlerde bilinçli olarak işlenmiştir. Metinlerde Nusayriler, ilahi olan veya olmayan farklı birçok inancı İslamiyet’e karıştırmış, Müslümanlara kötülük yapmış ve düşmanla işbirliği içinde olmuş kimseler olarak betimlenmiştir. Yazara göre bu metinlerdeki hâkim dil eleştirel olmaktan ziyade hakaret ve aşağılama içermektedir.

Nusayriliğin tarihsel gelişiminin yer aldığı ikinci bölümde, mezhebin ortaya çıkışı ile Şii hareketlerin Yunan felsefesiyle yoğun biçimde ilgili oldukları dönemin çakıştığı bilgisine yer verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Nusayriliğin doğuşu, heterodoks kabul edilen diğer inanç akımları ile hem zaman hem de bölge olarak ilişkilidir (s. 39). Nusayriler tarihsel süreçte birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş, birincisi Memlûk sultanı Baybars ve ikincisi Osmanlı sultanı II. Abdülhamit döneminde olmak üzere iki önemli Sünnileştirme çabasına maruz kalmıştır. Sünni İslam inancı ile çatışması nedeniyle Nusayri inancı gizli şekilde yaşatılmıştır. Zamanında Nusayri inancı öğrenip sonrasında Hristiyan olan Adanalı Süleyman Efendinin kaleme aldığı *Kitap el-Bakura* adlı eser ile Nusayriler üzerlerindeki sır perdesi aralanmıştır. Keser, eserin inanç esaslarına dair bilgilerin verildiği sonraki kısmında Nusayriliği, Bâtını esaslar üzerine Şii özellikler harmanlanarak oluşturulmuş yeni bir inanç sistemi olarak tanıtmıştır (s. 47). Bu sistemin ana inanç ilkesi ise batın-zahir ilişkisidir. İnsanlar tarafından duyularla algılanabilen zahir, duyularla algılanamayan batının bir yansımasıdır. Bu temelde tanrı bânın âlemde yaşamaktadır. Zahirde ise çeşitli zamanlarda insan kişiliğinde görünen tanrı, hepsinde aynı öze sahiptir. Bu öz insanlara en son Ali Bin Ebi Talip şeklinde görünmüştür. Yazar, Nusayri inancında, Ali'nin "Allah'ın cisimleşmiş hali" olduğunu, şahadet getirilirken "Ali'den başka ilah yoktur" dendiğini, kutsal metinlerde "ilahın kendisi olan Ali bölünemez..." gibi ifadelerin geçtiğini belirtmektedir. Ali'nin ilahlığına Muhammed'in bazı hadislerinde de işaret edildiği inancı Nusayrilerde hâkimdir (s. 56). Nitekim saha çalışmasında anlatılan hikâyelerde de Ali'nin tanrı olduğu inancının yaygın olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte, ilah olan Ali nurların nuru olarak kabul edildiği için ona insansı özellik atfetmek en büyük günah sayılmaktadır. Ali'nin ilahlığı hususunda dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta da halkın dini bilgilerinin yetersizliğinden dolayı Nusayri inancına yönelik sorulara yüzeysel cevaplar verdiğiidir. Keser'e göre bunun temel nedeni, Nusayri din adamlarınca yazılan kutsal metinlerin halka inmeyip dini elitin tekelinde kalmış olmasıdır (s. 70).

Dini yaşayışın ve sosyal hayatın birbirleriyle olan ilişkisinin işlendiği üçüncü bölümde yazar Nusayri inancının grup dışına çıkarılmadan uzun yıllar nasıl muhafaza edildiğine açıklık getirmektedir. Her şeyden önce dine giriş belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Buna göre anne ve babası Nusayri olan, ruh sağlığı yerinde, sır saklayabilecek yaş ve olgunlukta her erkek birey gerekli ön şartları sağlamış sayılmaktadır. "Sır" olarak tabir edilen dini bilgiler kişiye verilmeden önce dokuz ayı kapsayan üç ayrı sürecin başarıyla geçilmiş olması gerekmektedir. Bu süreçte kişinin sır tutup

tutamayacağı ve güvenilirliği test edilmektedir. Sürecin sonunda kişinin dine girişi uygun görülürse, kişinin “asıl doğumu” gerçekleşmekte ve kişi artık “yetişkin” bir birey olarak kabul görmektedir (ss. 107-108). Nusayrilik gibi kapalı toplumlarda, bireyin ve ailesinin toplumsal kabul görmesi ve toplumda belirli bir statü kazanması açısından bakıldığında dine giriş oldukça önem arz etmektedir. Kişiye dini bilgi ve pratikleri ise öz babası değil, “din amcası” adı verilen, aile dışından biri vermektedir. Din amcası kişinin asıl babası, ailesi de asıl ailesi gibi kabul edilmektedir. Böylelikle, kan bağına ek olarak, din bağına dayalı ikinci bir akrabalık sistemi ortaya çıkmaktadır (s. 124). Toplumsal bağların kuvvetlenmesinde din amcalığının yanında dinsel pratikler de önem kazanmıştır. Genel olarak “namaz” adı verilen ibadetler Sünni pratiklerden farklıdır. Keser’in özellikle dikkat çektiği nokta ise toplu ibadetlerin sonrasında oluşturulan istişare ve sorun çözme mekanizmasıdır. Maddi sıkıntılar, küskünlükler ve dini sualler dâhil daha birçok mesele buralarda gündeme getirilmekte ve bunlara çözüm yolları aranmaktadır. Bu yönüyle toplu namazın sosyal hayatta önemli bir yeri vardır. Benzer durum dini bayramlar için de geçerlidir. Bilhassa “bayram sahipliği” geleneği ile ekonomik durumu iyi olan aileler kurban keser, yemekler hazırlar ve bütün Nusayrileri bayram kutlanmasına davet ederler. Katılımcıları için sosyal dayanışmayı artıran bayramlar, ev sahibi aileler açısından sosyal prestij anlamına gelmektedir (s. 140). Nusayrilikte en saygın grup ise din adamlarıdır. Kâhinlik, büyüçülük, hekimlik gibi birçok konu ve sorunda ilk başvuru olan kişi olan din adamlarının, sır kabul edilen dini bilgilerin koruyucusu olmaları ve Batını ilme hâkim konumları nedeniyle toplum üzerindeki etkileri fazladır.

Görüldüğü üzere Nusayriler yüksek bir toplumsal dayanışma örneği sergilemektedirler. Tarihsel sürece bakıldığında, Sünni inancı ile çatışıyor olması sebebiyle kendi inançlarını sakladıkları görülmektedir. Dıştaki bu çatışma içte bütünleşmeyi sağlamıştır. İnanç temelinde oluşan sosyal bütünlüğü artıran ise toplu namaz ve bayram sahipliği gibi ibadet şekillerinin toplumsal birlikteliği teşvik edici mahiyette olmasıdır. Aile, toplumun en küçük ögesi olarak kabul edilmekte, Nusayri olmayanlarla evliliğe pek rastlanmamaktadır (s. 168). Bu durum toplumsal yapının bütünlüğünü ve ortak kültürün devamlılığını sağlayan diğer bir etkidir. Nusayrilerde güçlü bir sözlü aktarım geleneği bulunmaktadır. Tarih boyunca gördükleri zulüm, kötü muamele ve Sünneleştirme politikaları gibi kendilerini hedef alan adımlar bu gelenek ile sonraki nesillere aktarılmış; toplumsal bilinç canlı tutulmuştur.

Keser’in saha çalışmasından hareketle, Türkiye Nusayrilerinin ortak bir sosyal ve kültürel yapılanmaya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şeyi dini inanç ve pratikler noktasında söylemek zordur. Nitekim *Kitabu'l Mecmu*'nun okunuşunda da farklılıklar mevcuttur. Bunun en önemli iki ne-

deni, kitabın din amcaları tarafından sözlü olarak aktarılması ve yazılı metinlerin olmayışıdır (s. 71). Gençlerin ağırlıklı olarak Türkçeyi kullanmaları, ortak dini yapılanmanın önündeki bir diğer etkidir. Nitekim yeni nesilden dine yönelik ilginin azalmış olması dikkat çekicidir. Bu nedenle dine giriş sürecindeki çoğu kuralda yumuşamaya gidilmiştir (s. 107). Benzer yumuşamaya din amcası yanında geçirilen süre, öğretilen bilgi ve ezberletilen sureler noktasında rastlamak mümkündür. Özellikle gençler arasında din adamlarının toplumdaki baskın rolü sorgulanır hale gelmiş, din işleri dışındaki etkilerinin ortadan kalkması beklenir olmuştur (s.148).

Genel olarak bakıldığında, farklı bir inanç sistemi olarak ortaya çıkan Nusayrilikte toplum, zaman içerisinde sosyal dayanışma ve kültürel bütünlük açısından gelişme kaydetmiştir. Dini bilgi açısından ise, en azından halk düzeyinde, bir gerileme söz konusudur. Nitekim Keser'e göre halkın dini bilgi seviyesi ancak ibadet etmesine yetecek kadardır ve yüzeyseldir (s. 166). Ali'nin ilahlığı hususuna tekrar dönecek olursak, yazara göre, "Nusayriler, Ali'nin Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olduğuna inananlardır" ifadesi en doğru tanımdır (s. 7). Ancak bu tanımla Keser, Nusayriliğin sosyal ve kültürel yönüne değinmediği için eksik kabul etmiştir. Eserde, halkın inanç sistemine dair sorulara verdiği yüzeysel cevaplar, özellikle Nusayrilik hakkında temel bilgisi olmayan genel okuyucuda yanlış kanılar oluşturabilir. Bunun yerine, Nusayri din adamları ve şeyhleri gibi yetkili kişilerden alıntı yapmak daha faydalı olacaktır. Sosyolojik bir çalışma olarak ortaya çıkan eserde, inanç sistemi hakkında ayrıntıya girilmemesi ve bu sistemin batını ve mistik yönlerine yeteri kadar değinilmemesi böyle bir alıntıyı zorunlu kılmaktadır.

Eserin tümüne bakıldığında geçmişte Sünni kesim ile yaşanan çatışmaları anlamak kolaylaşmaktadır. Kapalı bir inanç sisteminin var olması, dini inanın sır olarak kabul edilmesi ve Batını bilgiye sadece din adamlarının sahip olması gibi nedenlerden dolayı Sünni yazarların geçmişte oluşturduğu eserler yeterli veriye dayanmamaktadır. Ulaşabildikleri tek kaynak, gözlem yapabildikleri halk olmuştur. Halkın yüzeysel bilgi ve pratiğine aynı yüzeysellikte yaklaşılması sebebiyle Nusayrilerin Ali'yi ilahlaştırdıklarına dair toplumda bir yargı oluşmuştur. Bu yargı temelinde, Nusayrileri sapkın olarak niteleyip hedef tahtasına koyanlara karşı, Nusayrilerde açık ve somut bir tehdit algısı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda gerekli gördükleri önlemleri alan Nusayriler inançlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Şimdi sorulması gereken soru, aile yerine bireyin merkezde olduğu, dış dünya ile bağların giderek arttığı küreselleşen dünyada geleneksel bir yapıya sahip Nusayriliğin, Modernizm gibi gizli bir tehdide karşı ne kadar hazır olduğudur.

Sünnilik Şiilik: Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık

Ahmet El Katip, İstanbul, Mana Yayınları, 2013 ss.279

Değerlendiren: Şahin Çaylı*

Din ve mezhep ayrılıklarının çatışmalara dönüştüğü ve bu yüzden milyonlarca insanın acı çektiği günümüzde ilim adamlarına düşen görev yangına körükle gitmek değil yangını söndürecek çalışmalar ortaya koymak olmalıdır. Bir buçuk milyar Müslüman'ın yaşadığı ve tarih içinde bir çok mezhebin ortaya çıktığı dünyamızda, ilim adamları mezheplerin ortak noktalarını bularak ve bunları insanlara ulaştırarak görevlerini yerine getirebilirler. Mezheplerin ortaya çıkış sebeplerinden birisi elbette ki siyasi ayrılıklardır. Siyasi ayrılıkların ise kimseye yarar getirmediği, asıl karın birlik ve beraberlikte olduğu acı tecrübelerle anlaşılmıştır. Ahmet El Katip'in çalışması ayrılıkları giderme, ortak akıl oluşturma ve yangını söndürmede bir nebze olsun yardımcı olacak bir eserdir.

Şiilik ve Sünnilik arasındaki temelde ayrılığa neden olan sebepleri ve iki mezhep arasındaki ortak noktaları ele alan El Katip, İslam birliği gibi ulvi bir gaye için neler yapılacağını sıralamıştır. Yazar Ehli Sünnet ile Şia arasındaki ayrılığı kıyamete kadar çözülmeyecek derecede köklü ve kalıcı bir inanç ayrılığı olarak tanımlayanlara karşı çıkmaktadır. El Katip iki mezhep arasındaki farkın zamanı aşkın bir siyasi ayrılık olduğunu, günümüzde yaşanan gelişmeler ile birlikte siyasi farklılaşmaların özünde anlamını yitirdiğini düşünmektedir. Yazar pozitif üslubu ile aradaki ayrılık konusu olan ve çatışmaya neden olan konuların çözüme kavuşturulabileceğini ve İslam birliğinin inşası için çalışılması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte yazar Sünnilik ve Şiilik arasındaki ayrılığı sadece siyasi ve dini faktörlere

* Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Düzce; e-mail:sahincayli@düzce.edu.tr

bağlayarak; ekonomik, coğrafik, kültürel farklılık gibi bir çok ayrılık noktasını es geçmektedir. Yaklaşım ne kadar çok pozitif ve yapıcı da olsa aradaki ayrılık meselesini bu kadar küçültmek çözüm noktasında ne kadar fayda sağlayacağı bize göre soru işaretleri taşımaktadır.

El Katip iki toplum arasında oluşmuş etnik, kabilesel, sınıfsal, siyasal ayrılıklar ve iç çatışmaları küçük fraksiyon olarak tanımlayıp, iki gurubun içinde var olan aşırı uçların eylemlerini ve kendilerini değerlendirme dışında tutup, iki mezhep arasındaki ayrılıkların gerilediğini iddia etmektedir. Yazar Ehli Sünnet ve Şia kavramlarını tanımlayıp, iki mezhep arasındaki ihtilafların tespitini yapmakta ve bu ihtilafların çözüm noktasında adres olarak iki tarafın da kabul ettiği Peygamberin sünnetini göstermektedir. Yazar Şia'nın ve diğer mezheplerin ortaya çıkışında yaşanan acı olayların, geçmişte yaşanarak bittiğini ve bunları tarihin mezarlığına gömülerek üstünün kapatılması gerektiğini söylemektedir.

Yazar Kur'an-ı Kerim dışında her şeyin zanni, içtihadı açık, özel ve muhtemelen ihtilaflı olduğunu söylemektedir. Kutsal kitap dışında çoğu şeyin zamana göre düzenlenmiş içtihatlar olduğunu öne sürerek, iki mezhep arasındaki ayrılıklarda ortaya çıkan bölünmelerdeki içtihatların caiz olmadığını savunmaktadır. Yazar okuyucuyu anlatmak istediğini anlatmak ve okuyucuyu pozitif yönde tutmak için yönlendirmelerde bulunmaktadır.

El Katip ve Muhammed el-Muhtar eş-Şankiti'nin beraber Siyaset ve Tarih boyutlarında ayrılığa karşın usul ve dinde birlik adı altında ortaya çıkarılması planlanan eserin ilk bölümü olan bu eser, El Katip'in isteği ile önceden yayınlanmıştır. Yazar eserinde 1993 yılında İstanbul'da düzenlenen, "Tarih ve günümüzde Şiilik Uluslararası Konferansı"'nı dan istifade ettiğini özellikle belirtmektedir.

Eseri üç bölüme ayıran El Katip ilk bölümde din birliği adı altında, iki mezhepteki ortak inanç esaslarını ve ihtilaf edilen inanç esaslarını ele almıştır. Allah'ın birliği, peygamberlik ve ahrete iman gibi esaslar ortak esaslar olarak alınmıştır. Bu esaslar ile ilgili olarak İslam toplumunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. İhtilaf edilen inanç esasları olarak İlahi imamet düşüncesi incelenmiştir. Fırkaların ortaya çıktığı ilk yıllarda imamet ya da hilafet dinin temel esaslarından kabul edilmemle birlikte, hicri ikinci yüzyıldan sonra dinin temel esasları arasına girmiştir. Yazar Aşırılık ve aşırılar (Guluv ve Gulat) başlığı altında incelediği; Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik, Hermesçilik gibi İslam öncesi din ve felsefelerden ithal edilen çarpık inançları ve peygamberi reddetme veya ilahlaştırma gibi görüşleri dile getirerek, bunların geride bırakılmasını istemektedir.

İmamiyye'nin aşırıları imamet konusunun Kur'an-ı Kerim'de belirtilmesine rağmen bazı ayetlerin silindiğini iddia etmektedir. Yazar bu iddiayı destekleyecek hiçbir delil bulunmadığını belirtmektedir. Yazar Dr. Hücceti'nin İmam el-Hui'den özetlediği Kur'an'ın tahribine dair sorular; İsim olarak

tahrif'e delalet eden rivayetler, imamların isimlerinin geçtiği bazı ayetler bulunduğu dair rivayetler, eksiklik ve fazlalık şeklinde tahrifat bulunduğunu söyleyen rivayetler, Kur'an'da sadece eksiklik yönüyle tahrifat olduğuna dair rivayetlerdir. Bu rivayetlere cevaplar da yine İmam el-Hui'nin düşüncelerinden verilerek reddedilmektedir. Takiyye anlayışının ilk çıktığı ortamda Şiilerin sayının az olması ve baskıcı bir ortam bulunması Şii'leri takiyye'ye itmiş olsa da; günümüzde rahatça inançlarını yaşayan Şii'lerin artık buna ihtiyacının kalmadığı belirtilmiştir.

Hem Şia hem Ehli Sünnet Kur'an'ı en temel kaynak olarak kabul etmektedirler. Delil oluşu noktasında nerdeyse tamamen hemfikirdirler. Sünnet'e gelince Müslümanlar arasında prensip olarak ayrılık bulunmamaktadır. Ayrılık, Sünnetin aktarımı noktasında düğümlenmektedir. Şia tarafından uzun zamandır Rical İlmi kullanılmaktadır. Yazar İmam Cafer'e nispet edilen Caferi fikhini kabul etmiş, on iki imamcı İmamiyye teorisini reddetmiştir.

İcma Sünnilere göre önemli bir fıkıh kaynağı iken, Şia nazarında özellikle İmamiyye fırkasında din için kaynak ve şer'i delil olarak görülmez. Yazar Sünnilerin icmanın bağımsız bir delil ve kaynak olma özelliğini yeniden değerlendirmesini İslam birliği ülküsü için önemli görmektedir. Modern siyasal, ekonomik ve toplumsal konuların genelinde uygulanan mantık ürünü prensiplerde iki mezhebin birbirine yaklaştığı savunulmuştur.

Şiiler ve Sünniler arasındaki fikhî ayrılıkların büyük bölümü, Sahabe ve onları izleyen Tabiun kuşağı arasındaki yazarın basit ve ikincil nitelikte gördüğü meselelerdir. Bununla birlikte hayatın her alanına yayılmış sorunların çözümünde mezheplerin orta noktada buluşması zor gözükmektedir. Miras, nikahta denklik, boşanma, ezan, Mut'a Nikahı gibi önemli fikhî ayrılıklar bulunmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde El Katip iki mezhep arasındaki tarihsel ve siyasî ayrılığa değinmiştir. Yazar iki tarafında sahabeye bakış açısındaki sıkıntının, bir ayrılık noktası olduğunu ifade etmektedir. Kimlerin sahabe olduğunu tanımlayan yazar, iki tarafında sahabeye bakış açısını tarihsel olarak incelemiştir. Her iki tarafında sahabede muhabbette veya nefrete çok ileri gittiğini anlatan yazar, söylediğinin doğruluğunu ayet ve hadislerle ispat etmeye çalışmıştır.

Yazara göre Ehli Sünnetin sahabeye bakış açısı onları gereğinden fazla överek ifrat etmeleridir. Ehli Sünnet ayet-i kerimelere ve hadislerle dayanarak sahabenin bütünü hakkında olumlu tavrı almaktadır. Ehli Sünnet tarafından, Şia ve diğer fırkalardan, sahabelere karşı kötü konuşanlar Rafizi sayılmıştır. Sahabeye küfrün kafirliğe kadar götürüldüğü Ehli Sünnette, hangi sahabeye küfür edildiğine göre de kafir ilan edilip edilmeme durumu da değişmiştir. Bu da Ehli Sünnetin çelişkilerindedir.

Şia'nın sahabeye bakışı ilk yıllarda çok iyi olsa da zaman ilerledikçe ve olayların vermiş olduğu siyasî ayrılıkla beraber bakış açısı da negatif yönde

değişmiştir. Hicri birinci yüzyılın ardından Şia üzerinde baskıların artmasıyla bazı guruplar marjinalleşmiştir. İlahi imamet teorisi de bu dönemde doğmuştur. Teoriye göre gerek dinsel İmamet gerekse siyasal hilafet boyutuyla imamet sadece Ehli beyt ile sınırlı olmalıydı. Zaman ilerledikçe Şia'nın sahabilere karşı nefretini artıracak efsaneler uydurulmuştur. Hz. Fatma'nın evine saldırı efsanesi bunlardan biridir. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi ve sonrası süreçte kabilelerin tutumları, sahabeler arasındaki yaşanan olaylar, sonraki yıllarda Şia Mezhebine olumsuz olarak yansımıştır. Şii rivayetler bazılarında göre tevatür ve İcma derecesinde kesinliğe sahiptir. Bu rivayetleri yayanlar, bunlar sayesinde hilafeti Ehli Beyt'e iade edemeseler de, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e gönülden bağlı olanların yüreklerine Şia'ya karşı düşmanlık ve nefret tohumları ekmeyi başarmışlardır. Hicri onuncu yüzyıl ve sonrasında İran coğrafyasında egemen olan Safevi Devleti gibi oluşumlar Osmanlılar ile yaptığı savaşlarda Sünnilere saldırmak için bu yıkıcı efsane kültürü kullanmış, Hz. Ali dışındaki Raşit halifelere sövmeyi ve onları lanetlemeyi gelenek haline getirmiştir.

Dua ve ziyaretler, Şii halk kültürünün şekillenmesinde büyük bir rol oynamakta ve bu kültürün derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Hz. Ali'nin duası, İmam Hüseyin'in duası gibi dualar aradaki irtibatı kuvvetlendirirken aynı zamanda yalan yanlış içeriğe sahip uydurma dualarda kültüre girmiştir.

El Katip'e göre başlangıçta ümmet tek bir yapıya sahipken, ortada cemaatler yokken şura Müslümanlar için bir anayasa gibiydi. Ancak Müslümanları ayıran Hz. Ali-Muaviye çekişmesi ile birlikte Şura sistemi çökmüş ve üzerinde Emevi Veraset sistemi yükselmiştir. Hz. Muhammet'in mirasını kendine daha layık gören Haşimiler buna itiraz etmiştir. Şii teorisi de esasen Ehli Beyt'in iktidarın verasetine daha layık olduğu tezi üzerine yoğunlaşmıştır. Zaman ilerledikçe Haşimiler bölünmüş ve bir sürü mücadeleler olmuştur. Büveyhiler, Gazneviler, Selçuklular, Eyyubiler, Hamdaniler gibi birçok devlet Fatimiler ve Abbasilerle mücadele etmişlerdir. Zaman içerisinde yapılan mücadeleler gösteriyor ki bu mücadeleler mezhepsel değil siyasi mücadeleler olmuştur.

Kitabın sonunda El Katip özetle Sünniler ve Şiiler'in inanç noktasında birleşen, tarih ve siyaset planında ayrılan guruplar olduğunu vurgulamaktadır. Yazar mezhep krizlerini totaliter ve despotik rejimlerin ürünü olarak görmekte, İslam birliğine giden yolun demokrasiden geçtiğini belirtmektedir. İslam birliği yolunda atılabilecek adımlar öneren yazar, on iki tane öneri sıralamaktadır.

El Katip kitabın başından sonuna yapıcı üslubuyla deliller getirerek iki mezhep arasındaki farkların kaldırılmasını hedeflemiş, İslam birliğinin mümkün olduğu iddiasını ispatlamaya çalışmıştır. Yazar çoğu yerde kendi hissiyatlarını da esere karıştırmış, bu durum eserin nesnellliğini azaltmıştır.

II. ORTADOĞU'DA SİYASET VE TOPLUM KONGRESİ

14-17 Ekim 2014
Sakarya-Türkiye

ORMER
SAMEC
Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
Center for Middle Eastern Studies
مركز دراسات الشرق الأوسط

KONUŞMACILAR

Michael Mann
Hamid Dabashi
Fawas Gerges
Richard Falk
Bobby S. Sayyid
Kayhan Barzegar
Thomas Pierret
Omar Ashour
Khalil Al-Anani
Michael Lüders
Madawi Al-Rasheed

Kongrenin dili simultane çevirileriyle birlikte ilk gün için *Arapça, Türkçe ve İngilizce* olacaktır. İkinci ve üçüncü günlerdeki *Arapça ve Türkçe* sunumlar diğer dillere çevrilecek, sadece *İngilizce* sunumlardan oluşacak panellerde ise çeviri yapılmayacaktır. Dördüncü gün İstanbul'da gerçekleştirilecek kapanış oturumu da yalnızca *İngilizce* olacaktır.

Kongreye katılım için en fazla 500 kelimelik bildiri özetlerinin yazarların iletişim adresleri ve kısa özgeçmişleri ile birlikte, 30 Haziran 2014 tarihine kadar middleeastcongress@gmail.com adresine gönderilmesi gerekmektedir. Detaylı bilgi için: www.ortadogu.sakarya.edu.tr

KONGRE BİLİM KURULU

Prof. Dr. Michael Mann
University of California, Los Angeles
Prof. Dr. Hamit Bozarslan
Ecole Des Hautes Etudes en Sciences Sociales
Prof. Dr. Mehran Kamrava
Georgetown University
Prof. Dr. Fawas A. Gerges
London School of Economics
Prof. Dr. Hamid Dabashi
Columbia University
Prof. Dr. Madawi Al Rasheed
London School of Economics
Prof. Dr. Mahmood Sariolghalam
Shahid Beheshti University
Prof. Dr. Muhittin Ataman
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Tayyar Arı
Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal İnat
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara
İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Duran
İstanbul Şehir Üniversitesi
Dr. Thomas Pierret
University of Edinburgh
Dr. Omar Ashour
University of Exeter
Dr. Bobby S. Sayyid
University of Leeds

ortadogu.sakarya.edu.tr

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

SETA

SAM
center for
strategic
research
Middle East
Center of Studies

BİLGİ
UNIVERSITY

